

Zbrodnia przeciwko środowisku

i inne aspekty prawne
ochrony środowiska

redakcja naukowa

Robert Rybski, Anna Zientara

Zbrodnia przeciwko środowisku

**i inne aspekty prawne
ochrony środowiska**

Koło Naukowe Prawa Ochrony Środowiska, działające od 2023 roku przy Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, zajmuje się edukacją w obszarze prawa ochrony środowiska oraz promocją inicjatyw prośrodowiskowych w społeczności akademickiej. Koło regularnie organizuje spotkania i warsztaty na Uniwersytecie Warszawskim poświęcone zagadnieniom prawnym, przyrodniczym i społecznym ochrony środowiska. Wydarzenia te stanowią przestrzeń do wymiany wiedzy i doświadczeń między studentami oraz zaproszonymi ekspertami. Dwukrotnie KNPOŚ poprowadziło również warsztaty metodologiczno-merytoryczne, w ramach których większość zajęć odbyła się w Mazurskim Centrum Bioróżnorodności i Edukacji „Kumak”, stacji badawczej Uniwersytetu Warszawskiego w Urwitalcie.

Zwieńczeniem każdego z tych warsztatów były konferencje naukowe: „Zbrodnia przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości” (12.10.2024) oraz „Prawo wobec wyzwań ochrony różnorodności biologicznej” (11.10.2025).

Zbrodnia przeciwko środowisku

**i inne aspekty prawne
ochrony środowiska**

redakcja naukowa
Robert Rybski, Anna Zientara

Recenzenci

dr hab. Jerzy Jendrośka, prof. UO

prof. dr hab. Jacek Sobczak

Redaktor prowadzący

Małgorzata Yamazaki

Redakcja

Grażyna Polkowska-Nowak

Redakcja techniczna

Maryla Broda

Korekta

Grażyna Ćwietkow-Góralna

Projekt okładki i stron tytułowych

Adrianna Skupień

Ilustracja na okładce

Johann Elias Ridinger (1698–1767), *Polowanie na jelenia podczas rykowiska*, miedzioryt.

Ze zbiorów Gabinetu Rycin i Rysunków – Kolekcja Rycin Obcych; Muzeum Narodowe

w Warszawie, nr inwentarzowy Gr.Ob.Alb.81/21 MNW

Skład i łamanie

Pracownia DTP Aneta Osipiak-Wypiór

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warszawski w ramach Programu Wsparcia

Działalności Publikacyjnej Pracowników Uczelni

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 PL (CC BY 4.0 PL) (pełna treść

wzorca dostępna pod adresem: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/pl/legalcode>)

Robert Rybski, ORCID 0000-0001-6068-6436, Uniwersytet Warszawski

Anna Zientara, ORCID 0000-0003-1841-5020, Uniwersytet Warszawski

ISBN 978-83-235-7004-2 (druk)

ISBN 978-83-235-7006-6 (e-pub)

ISBN 978-83-235-7005-9 (pdf online)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

e-mail: wuw@uw.edu.pl

księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2025

Spis treści

Podziękowania

Część I. Wprowadzenie

1. Zbrodnie przeciwko środowisku i inne aspekty prawne ochrony środowiska.
Wprowadzenie
Robert Rybski, Anna Zientara..... 11

Część II. Wymiar prawnokarny

2. Zbrodnie przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości
przez pryzmat przepisów prawa międzynarodowego
Adrianna Zawadzka 27
3. Ekobójstwo jako zbrodnie przeciwko środowisku – prawdopodobieństwo
klasyfikacji świadomego niszczenia środowiska jako przestępstwa oraz
objęcia go jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego
Aleksandra Krawczyk 47
4. Ekobójstwo jako czyn *malum per se* przeciwko ludzkości
Sebastian Konrad Matyjek 59
5. Ekobójstwo wśród przestępstw przeciwko środowisku – ujęcie polskie
na tle prawa karnego Francji i Belgii
Karolina Rostalska 75
6. Nielegalne wysypiska śmieci w Polsce – aspekty prawnokarne
Karolina Kozdrowicz 93
7. Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny przeciwko środowisku
zabronione pod groźbą kary
Maciej Stępień..... 111
8. Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko
środowisku – wymiar procesowy
Patrycja Zgardzińska 129

Część III. Międzynarodowy i prawnocząłowieczy wymiar zbrodni przeciwko środowisku, czyli obszary potencjalnej przyszłej interwencji karnej

9. Działania polityczne i prawne Chin i Indii w odniesieniu do postanowień Porozumienia paryskiego oraz ustanowienia Funduszu Strat i Szkód (Loss and Damage Fund) <i>Wiktoria Łucja Kabzińska</i>	147
10. Prawo do pozostania dla przymusowych migrantów klimatycznych <i>Julia Perendyk</i>	165
11. Czy potrzebujemy V konwencji genewskiej? O problemach ochrony środowiska naturalnego na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego <i>Kamil Wojnowski</i>	183
12. Status ofiiary skutków zmian klimatycznych w świetle przełomowego wyroku Wielkiej Izby ETPC w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii (skarga nr 53600/20) <i>Karolina Balcarek</i>	199
13. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako pośrednia forma ochrony środowiska <i>Adrianna Skupień, Izabela Walkiewicz</i>	225
14. Szkoda kosmiczna jako zbrodnia przeciwko środowisku <i>Anastazja Drapata</i>	251

Robert Rybski¹
Anna Zientara²

Podziękowania

Książka *Zbrodnia przeciwko środowisku i inne aspekty prawne ochrony środowiska* stanowi efekt konferencji naukowej „Zbrodnia przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości”, która odbyła się 12 października 2024 r. na Uniwersytecie Warszawskim. Organizatorem konferencji było Koło Naukowe Prawa Ochrony Środowiska, które działa na Wydziale Prawa i Administracji UW. Innowacyjnym elementem publikacji oddawanej do rąk Czytelników jest to, że uczestnicy konferencji wzięli wzięli udział w weekendowych warsztatach metodologicznych przeprowadzonych w Mazurskim Centrum Bioróżnorodności i Edukacji Przyrodniczej „KUMAK” w Urwitalcie – stacji badawczej Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Niniejszy zbiór nie powstałby, gdyby nie zaangażowanie całego Zarządu Koła Naukowego Prawa Ochrony Środowiska (II kadencji): Adrianny Skupień, Izabeli Walkiewicz, Mikołaja Szymańskiego, Jakuba Czernickiego, Karoliny Szczudło, Aleksandry Krawczyk i Kacpra Bielickiego – bardzo im za nie dziękujemy. Podziękowania chcielibyśmy skierować również do wszystkich osób aktywnych w Kole Naukowym Prawa Ochrony Środowiska. Paradoksalnie – nauka jest bowiem, mimo co rusz podkreślanych indywidualnych osiągnięć poszczególnych osób, działalnością zespołową. Osoby zaangażowane w prace każdego koła naukowego będą w przyszłości nie tylko z rozrzewnieniem wracały do tych swoich pierwszych doświadczeń naukowych, ale przede wszystkim już teraz widzą, jak wiele można się nauczyć nawet „przy okazji” najprostszych prac organizacyjnych. Współcześnie praca akademika przypomina bowiem połączenie Konkursu Chopinowskiego

¹ Dr Robert Rybski, Opiekun Koła Naukowego Prawa Ochrony Środowiska, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0001-6068-6436.

² Dr hab. Anna Zientara, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0003-1841-5020.

(którego cykliczność się zwielokrotniła, bo bierzemy w nim udział kilka razy w roku) z bieżącym prowadzeniem działalności gospodarczej (czasem w postaci jednoosobowej działalności gospodarczej, ale raczej w pożądanym modelu zatrudniania współpracowników). Mamy nadzieję, że wszystkie osoby zaangażowane w prace Koła dzięki tym pierwszym doświadczeniom nabiorą akademickiej wprawy, ale przede wszystkim zaprawy, krzepy i wytrwałości, bo dostrzegą, że jest to zbiorowy bieg długodystansowy.

Organizację pobytu w uniwersyteckiej stacji badawczej w Urwitalcie w 2024 r. wsparła grupa akademików, którzy utworzyli następnie Komitet Naukowy konferencji: prof. dr hab. Paweł Waszkiewicz, dr hab. Anna Zien-tara, dr hab. Jan Podkowik, dr Aleksander Jakubowski i dr Robert Rybski. Chcielibyśmy podziękować za ciekawe zajęcia merytoryczne przeprowadzone dla osób uczestniczących w warsztatach w stacji badawczej, a następnie za dbanie o wysoki poziom konferencji naukowej. Świetne zajęcia w ramach warsztatów poprowadzili również dr Konrad Rydel, doktoranci mgr Weronika Wojturska i mgr Marek Kaczmarczyk, a także adwokat Stanisław Drozd z Wardyński i Wspólnicy.

Szczególne słowa podziękowania chcielibyśmy przekazać Pani Adriannie Skupień i Pani Izabeli Walkiewicz za koordynację prac nad tekstami do książki w postaci podtrzymywania kontaktu między redaktorami niniejszej książki i jej wspianymi Autorami.

Za sfinansowanie warsztatów, które przygotowały ich uczestników do wzięcia udziału w tej publikacji, chcielibyśmy podziękować Radzie Konsultacyjnej ds. Studenckiego Ruchu Naukowego i Zarządowi Samorządu Studentów UW.

Równie ogromne podziękowania chcielibyśmy złożyć na ręce pracowników Uniwersytetu Warszawskiego z Mazurskiego Centrum Bioróżnorodności i Edukacji Przyrodniczej „KUMAK” w Urwitalcie za przyjęcie Koła Naukowego Prawa Ochrony Środowiska WPiA UW na terenie tej przepięknej stacji badawczej (z własnym muzeum przybliżającym przyrodę Mazur). Również w 2025 r. KUMAK gościł Koło Naukowe Prawa Ochrony Środowiska. Logo stacji badawczej na książce zapowiada dłuższą współpracę.

Na zakończenie chcielibyśmy podziękować prof. dr. hab. Zygmunto-wi Lalakowi, Prorektorowi Uniwersytetu Warszawskiego ds. badań, oraz prof. dr. hab. Sławomirowi Żółtkowi, Dziekanowi Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, za pomoc w sfinansowaniu wydania tej książki w formule tzw. wolnego dostępu (*Open Access*).

Wierzymy, że Autorzy, będący na początku swojej drogi naukowej, będą dzięki temu doświadczeniu podążali już na stałe w zgodzie ze standardami otwartej nauki, których jednym z podstawowych wyznaczników jest przecież właśnie publikowanie w otwartym dostępie. Z kolei Czytelnikom wykupienie przez Uniwersytet Warszawski opcji *Open Access* zapewni ciągły dostęp do tej publikacji i zawartych w niej analiz.

Warszawa, wrzesień 2025 r.

CZĘŚĆ I

Wprowadzenie

Robert Rybski¹
Anna Zientara²

Zbrodnia przeciwko środowisku i inne aspekty prawne ochrony środowiska. Wprowadzenie

Title: Crimes against the environment and other legal aspects of environmental protection. Introduction

Słowa kluczowe: przestępstwa przeciwko środowisku, ekobójstwo

Keywors: environmental crimes, ecocide

Streszczenie: Rozdział ma charakter wstępu i prezentuje zawartość publikacji. Redaktorzy naukowci książki w skrócie przedstawiają zagadnienia poruszane w kolejnych rozdziałach oraz wnioski, do jakich doszli Autorzy poszczególnych opracowań. Na wstępie omówiono główny cel książki, jakim jest ukazanie różnorodności prawnych aspektów najbardziej szkodliwych czynów przeciwko środowisku.

Summary: This chapter is an introduction and presents the content of this book. The authors, who are the scientific editors of this book, briefly present the issues discussed in the subsequent chapters and the conclusions reached by the authors of individual parts. The introduction also presents the primary goal of the book, which is to show the variety of legal aspects of the most harmful acts against the environment.

Oddawana do rąk Czytelników książka zawiera opracowania, które po raz pierwszy zostały zaprezentowane w formie referatów na konferencji naukowej „Zbrodnia przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości”. Konferencja ta odbyła się 12 października 2024 r. na Uniwersytecie Warszawskim, a jej organizatorem było Koło Naukowe Prawa Ochrony Środowiska, działające na Wydziale Prawa i Administracji UW. W ramach przygotowań do udziału w konferencji i napisania tek-

¹ Dr Robert Rybski, Opiekun Koła Naukowego Prawa Ochrony Środowiska, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0001-6068-6436.

² Dr hab. Anna Zientara, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0003-1841-5020.

stu artykułu naukowego studenci WPiA wzięli udział w weekendowych warsztatach metodologicznych przeprowadzonych w Mazurskim Centrum Bioróżnorodności i Edukacji Przyrodniczej „KUMAK” w Urwitalcie – stacji badawczej Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Tematem konferencji z 12 października 2024 r. oraz niniejszej książki są prawne aspekty najbardziej szkodliwych czynów przeciwko środowisku. Szczególną uwagę poświęcono przedstawieniu, omówieniu i ocenie nasilających się w ostatnich latach postulatów rozszerzenia katalogu zbrodni wskazanych w Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego³ o ekobójstwo⁴. Nowy typ zbrodni podniósłby rangę najpoważniejszych przestępstw przeciwko środowisku. Taka zmiana przyniosłaby trzy efekty. Po pierwsze, debata publiczna poprzedzająca wprowadzanie zmian zaostrzających odpowiedzialność karną powinna zwiększyć wrażliwość społeczeństwa właśnie na przestępstwa przeciwko środowisku. Po drugie, ta większa wrażliwość społeczna i zainteresowanie publiczne przełożą się na większe zainteresowanie organów ścigania prowadzeniem postępowań karnych dotyczących tej kategorii przestępstw. Praktycznie niemożliwe stanie się wykazywanie znikomej społecznej szkodliwości takich czynów zabronionych. Po trzecie, rozszerzy się właściwość sądów mogących tymi sprawami się zajmować o Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK).

Zagadnienie objęcia Statutem Rzymskim ekobójstwa jest obecnie przedmiotem debaty w literaturze zarówno zagranicznej, jak i polskiej⁵. Chcielibyśmy, aby niniejsza książka stała się kolejnym głosem w tej dyskusji, istotnej z punktu widzenia prawnego i etycznego.

Problematyki związanej z ekobójstwem nie można jednak ograniczać tylko do kwestii karalności jako zbrodni międzynarodowej i przestępstwa w prawie krajowym. Powodowanie ogromnych zniszczeń w środowisku na-

³ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. poz. 708 ze zm.), dalej: Statut Rzymski.

⁴ Zob. szerzej rozdział 2 niniejszej książki.

⁵ Zob. m.in.: A. Greene, *The campaign to make ecocide an international crime: Quixotic quest or moral imperative?*, „Fordham Environmental Law Review” 2019, t. 30 (3), <https://ir.lawnet.fordham.edu/elr/vol30/iss3/1>; R. Killean, *From ecocide to eco-sensitivity: „Greening” reparations at the International Criminal Court*, „The International Journal of Human Rights” 2021, t. 25 (2), <https://doi.org/10.1080/13642987.2020.1783531>; R. Killean, D. Short, *A critical defence of the crime of ecocide*, „Environmental Politics”, 24.04.2025 r., s. 1–21, <https://doi.org/10.1080/09644016.2025.2492441>; E. Nowak, *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177); M. Nyka, *Crime against the natural environment – ecocide – from the perspective of international law*, „Eastern European Journal of Transnational Relations” 2022, t. 6 (2), <https://doi.org/10.15290/ejtr.2022.06.02.01>; W. Pływaczewski, J. Narodowska, *Ekobójstwo – nowa kategoria zbrodni międzynarodowej? Uwagi na tle wojennych szkód środowiskowych w Ukrainie*, „Przegląd Policyjny” 2024, nr 2.

turalnym i zmiany klimatyczne nasilają zjawisko tzw. migrantów klimatycznych oraz prowokują do pytań, czy zaniechanie państwa w zakresie polityki klimatycznej może stanowić naruszenie praw człowieka i kto w tego typu sprawach ma status pokrzywdzonego. Natomiast agresja Rosji na Ukrainę unaoczniała aktualność problematyki związanej z prawem konfliktów zbrojnych i koniecznością ochrony środowiska w trakcie prowadzenia działań zbrojnych. Ekobójstwo ma zatem nie tylko wymiar karnoprawny, lecz także wiąże się ściśle z zagadnieniami związanymi z prawami człowieka i z prawem międzynarodowym.

W rezultacie w tej publikacji znajdziemy opracowania zawierające analizę dogmatyczną przepisów karnych mających na celu ochronę środowiska czy przepisów Statutu Rzymskiego, jak również teksty ukazujące inne aspekty prawnej ochrony środowiska naturalnego. Autorzy poszczególnych rozdziałów nie tylko prezentują aktualny stan prawny, ale dokonują jego krytycznej oceny, dyskutują z przedstawionymi wcześniej propozycjami zmian oraz zgłaszają ciekawe autorskie wnioski *de lege ferenda*. W tekstach zawartych w książce znajdziemy także opis i krytyczną ocenę faktycznych działań podejmowanych w celu ochrony środowiska przez rządy wybranych państw i gremia międzynarodowe. Ciekawym zagadnieniem poruszonym w dwóch rozdziałach jest rola Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w ustaleniu odpowiedzialności państw za zaniechania na polu ochrony środowiska naturalnego i przeciwdziałania zmianom klimatu.

Niniejszą książkę oparto na dwóch osiach koncepcyjnych, uwzględniając główne wymiary ekobójstwa powiązane z poszczególnymi dziedzinami prawa. Pierwsza oś koncepcyjna książki (część II „Wymiar prawnokarny”) stanowi próbę wywołania refleksji nad prawnokarną ochroną środowiska w XXI w., oś druga – powiązana jest z prawem międzynarodowym i z naruszeniem praw człowieka (część III „Międzynarodowy i prawnoczłowieczy wymiar zbrodni przeciwko środowisku, czyli obszary potencjalnej przyszłej interwencji karnej”).

W części II – dotyczącej kwestii najsilniej związanych z prawem karnym – znajdziemy siedem rozdziałów. Pierwsze dwa – autorstwa Adrianny Zawadzkiej i Aleksandry Krawczyk – z różnych punktów widzenia przedstawiają zagadnienie zbrodni ekobójstwa i problematykę zmiany Statutu Rzymskiego. Już bowiem samo pochodzenie tego pojęcia jest problematyczne. Adrianna Zawadzka w rozdziale pt. *Zbrodnia przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości przez pryzmat przepisów prawa międzynarodowego* upatruje jego etymologii w opisie działań armii amerykańskiej w Wietnamie, polegających na rozpylaniu środka chemicznego zwanego *Agent Orange*. Natomiast Aleksandra Krawczyk w rozdziale pt. *Ekobójstwo jako zbrodnia przeciwko środowisku – prawdopodobieństwo klasyfikacji świadomego niszczenia środowiska jako przestępstwa oraz objęcia go jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego* sięga do pojęcia

„genocide”, czyli „ludobójstwa”, stworzonego zaraz po II wojnie światowej przez Rafała Lemkina.

Ewentualna decyzja o rozszerzeniu katalogu zbrodni wskazanych w Statucie Rzymskim musi zostać poprzedzona rozstrzygnięciem co do umiejscowienia nowego przepisu – czy ma zostać utworzona piąta kategoria zbrodni objętych jurysdykcją MTK, czy wprowadzenie ekobójstwa będzie polegało na rozszerzeniu definicji jednej z już istniejących zbrodni wagi międzynarodowej. Oba rozwiązania są przedmiotem analizy w tej książce. Adrianna Zawadzka w swoim opracowaniu przedstawiła problematykę ujęcia ekobójstwa jako zbrodni przeciwko ludzkości, która została uregulowana w art. 7 Statutu Rzymskiego. Autorka przeanalizowała znamiona tej zbrodni i wskazała, jakie cechy musiałoby posiadać przestępstwo przeciwko środowisku, aby zostać zakwalifikowane jako zbrodnia przeciwko ludzkości. Rozważania te doprowadziły Adriannę Zawadzką do konkluzji, że w obecnym stanie prawnym karalność ekobójstwa jest uzależniona od tego, czy czyn stanowił zamach na życie i zdrowie ludzi, co nie jest rozwiązaniem właściwym, gdyż w takim przypadku jurysdykcji Trybunału podlegałyby jedynie część zachowań powodujących ogromne szkody dla środowiska naturalnego. Natomiast rozdział Aleksandry Krawczyk zawiera analizę propozycji Niezależnego Panelu Eksperckiego ds. Definicji Prawnej Ekobójstwa z 2021 r., dotyczącej wprowadzenia do Statutu Rzymskiego ekobójstwa jako piątej kategorii zbrodni objętej jurysdykcją tego sądu międzynarodowego⁶. Autorka zwraca w nim uwagę, że takie ujęcie ekobójstwa pozwalałoby na karalność wyrządzenia szkody środowisku niezależnie od tego, czy zachowanie to jednocześnie spowodowało bezpośrednie negatywne konsekwencje dla ludności.

Mimo różnic w podejściu do pochodzenia słowa „ekobójstwo” i przyjęcia jako punkt wyjściowy swoich rozważań odmiennego rozwiązania co do nowelizacji Statutu Rzymskiego Adrianna Zawadzka i Aleksandra Krawczyk zgodnie wskazują, że ujęcie ekobójstwa zaproponowane przez Niezależny Panel Ekspercki ds. Definicji Prawnej Ekobójstwa, związane z wprowadzeniem piątej kategorii przestępstw podlegających jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego, będzie zapewniało lepszą ochronę środowiska naturalnego niż zmiana już istniejącej w Statucie definicji zbrodni przeciwko ludzkości, która ze swej natury jest antropocentryczna.

W tekście Adrianny Zawadzkiej znajdziemy ponadto ciekawe rozważania na temat prawdopodobieństwa wprowadzenia zmian do Statutu Rzymskiego, które zwiększałyby ochronę ekosystemów. Autorka przedstawiła możliwe bariery towarzyszące staraniom o uzupełnienie katalogu zbrodni prawa międzynarodowego o ekobójstwo oraz potencjalne przeszkody w są-

⁶ Tłumaczenie na język polski zgłoszonej propozycji zob. np.: E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 72–73; W. Pływaczewski, J. Narodowska, *Ekobójstwo – nowa kategoria...*, s. 66–67.

dzeniu takich czynów, m.in. trudności w ustaleniu indywidualnego sprawcy działającego w zorganizowanym podmiocie zatrudniającym wiele osób oraz problemy z wykazaniem związku przyczynowo-skutkowego między określonym zachowaniem człowieka a szkodą w środowisku.

Kolejne opracowania zawarte w części II niniejszej publikacji dotyczą polskiego prawa karnego *sensu largo*. Oprócz analizy wybranych przepisów zawartych w polskim Kodeksie karnym⁷ znajdziemy opracowanie z zakresu prawa karnego porównawczego, w którym zawarto analizę przepisów kryminalizujących ekobójstwo we francuskim i w belgijskim prawie karnym oraz dokonano porównania tych przepisów z rozwiązaniami zawartymi w polskim Kodeksie karnym, jak również teksty poświęcone problematyce odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za popełnione przez osoby fizyczne przestępstwa przeciwko środowisku.

Problem niszczenia środowiska naturalnego ma nie tylko aspekt prawny, lecz także moralny. Obie te kwestie w rozdziale zatytułowanym *Ekobójstwo jako czyn malum per se przeciwko ludzkości* omawia dr Sebastian Konrad Matyjek. W opracowaniu tym znajdziemy zarówno analizę dogmatyczną przestępstw przeciwko środowisku zawartych w obecnie obowiązującym polskim Kodeksie karnym, jak i przedstawienie ekobójstwa na gruncie nauki Kościoła katolickiego. Autor przybliży Czytelnikom nauczanie papieża Franciszka i zapowiedź wprowadzenia „grzechu ekologicznego”. Bliskość tego pojęcia z zakresu religii do pojęcia prawnego „ekobójstwa”, w ocenie Autora, powiąże dwa porządki prawne: świecki i kanoniczny, co będzie sprzyjać walce z przestępczością ekologiczną.

W polskim prawie karnym nie znajdziemy przepisu, który zostałby przez ustawodawcę nazwany ekobójstwem. Nazwy tej nie używa się również ani w doktrynie, ani w orzecznictwie na określenie już obowiązującego w Polsce przepisu. Przepisy karne kryminalizujące zachowanie wprost nazwane ekobójstwem występują natomiast w innych państwach. W obecnym stanie prawnym (połowa 2025 r.) Francja i Belgia to jedyne państwa członkowskie Unii Europejskiej, w których ustawodawstwach krajowych znajdują się tak nazwane przepisy karne. Zadanie przybliżenia ich polskiemu Czytelnikowi postawiła sobie Karolina Rostalska. W rozdziale zatytułowanym *Ekobójstwo wśród przestępstw przeciwko środowisku – ujęcie polskie na tle prawa karnego Francji i Belgii* Autorka przedstawiła *ratio legis* rozwiązań francuskich i belgijskich oraz dokonała analizy dogmatycznej obu przepisów. Praca zawiera także porównanie omówionych wcześniej przepisów – francuskiego i belgijskiego oraz art. 185 polskiego Kodeksu karnego, czyli jedynej zbrodni przeciwko środowisku zawartej w tym akcie prawnym. Wyniki tego porównania i wnioski zaprezentowane przez Karolinę Rostalską mogą zaskoczyć Czytelnika.

⁷ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383), dalej: k.k.

W ostatnich latach wielokrotnie słyszeliśmy o pożarach wysypisk śmieci i o nielegalnych składowiskach odpadów, odnajdywanych np. w lasach, na polach czy działkach przeznaczonych wcześniej na działalność gospodarczą. Wzrastająca liczba przestępstw przeciwko środowisku, tendencja wzrostowa liczby pożarów miejsc gromadzenia odpadów oraz wysoki koszt utylizacji porzuconych odpadów ponoszony przez budżet państwa i samorządy terytorialne stanowiły powody nowelizacji w 2022 r. przepisów karnych mających na celu ochronę środowiska⁸. Aktualnym problemem karalności nielegalnych wysypisk śmieci w Polsce zajęła się Karolina Kozdrowicz, która w swoim rozdziale pt. *Nielegalne wysypiska śmieci w Polsce – aspekty prawnokarne* przedstawiła i omówiła zawarte w Kodeksie karnym przepisy penalizujące niewłaściwe postępowanie z odpadami (art. 183 i 185) i zmiany tych przepisów wprowadzone wskazaną wyżej nowelizacją. Tekst ten został wzbogacony o prezentację i analizę danych statystycznych dotyczących liczby i powierzchni nielegalnych wysypisk śmieci oraz liczby postępowań toczących się w sprawie o przestępstwo z art. 183 k.k. Autorka omówiła również wskazywane w literaturze negatywne skutki istnienia nielegalnych wysypisk śmieci dla zdrowia ludzi oraz dla stanu flory, fauny i przyrody nieożywionej. Jest to niewątpliwie fragment niezwykle ciekawy dla prawników, dzięki któremu możemy lepiej zrozumieć, jak bardzo szkodliwe mogą być zachowania związane z nieprawidłowym przechowywaniem odpadów, oraz że szkoda ta jest wielowymiarowa.

Dwa ostatnie rozdziały zawarte w części II dotyczą problematyki odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku. Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁹ została znówelizowana wspomnianą ustawą z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej. Zmiany dotyczyły tylko sytuacji, gdy osoba fizyczna powiązana z podmiotem zbiorowym dopuściła się przestępstwa przeciwko środowisku wskazanego w tej ustawie, i polegały na wprowadzeniu wyższego zagrożenia karą oraz na uniezależnieniu możliwości wszczęcia postępowania wobec podmiotu zbiorowego od wcześniejszego wydania wobec osoby fizycznej określonego orzeczenia w związku z popełnionym przez nią czynem. Maciej Stępień w opracowaniu *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny przeciwko środowisku zabronione pod groźbą kary* i Patrycja Zgardzińska w tekście

⁸ Ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. poz. 1726). Co do powodów nowelizacji zob. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej z 21 czerwca 2022 r., Sejm IX kadencji, druk sejm. nr 2371, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2371> (dostęp: 16.05.2025 r.).

⁹ Dz.U. z 2024 r. poz. 1822.

Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku – wymiar procesowy zajęli się odmiennymi aspektami problematyki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego w razie dopuszczenia się przez powiązaną z nim osobę fizyczną przestępstwa przeciwko środowisku.

Rozdział Macieja Stępnia został poświęcony omówieniu podstaw materialnoprawnych tego rodzaju odpowiedzialności. Autor przedstawił problematykę zakresu podmiotowego ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary i zasady odpowiedzialności określone w tym akcie prawnym. Szczególną uwagę zwrócił na katalog czynów przeciwko środowisku, których popełnienie może skutkować odpowiedzialnością podmiotu zbiorowego. W swoim opracowaniu Maciej Stępień opisał także kary i zakazy, jakie można – po wejściu w życie nowelizacji – orzec wobec podmiotu w razie popełnienia przestępstwa przeciwko środowisku.

Patrycja Zgardzińska analizuje natomiast problematykę procesową, tj. zagadnienia związane z prowadzeniem postępowania wobec podmiotu zbiorowego w sprawie jego odpowiedzialności za czyn przeciwko środowisku. Celem jej opracowania jest odpowiedź na pytanie, czy możliwe jest praktyczne wykorzystanie zmiany wprowadzonej nowelizacją z 2022 r. w postaci zniesienia wymogu prejudykatu. Autorka zwraca uwagę, że w postępowaniu w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych nie ma fazy postępowania przygotowawczego, a konieczne jest wykazanie, że konkretna osoba fizyczna powiązana z podmiotem zbiorowym dopuściła się wypełnienia znamion określonego przepisu.

Oba rozdziały poświęcone problematyce odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku, choć analizując odrębne jej aspekty, zawierają krytyczną ocenę poszczególnych rozwiązań przyjętych w nowelizacji z 2022 r., a wieńczą je ciekawe konkluzje i wnioski *de lege ferenda*.

Jednakże ochrona środowiska nie sprowadza się tylko do ochrony zapewnianej przez prawo karne. Celem książki jest zarówno pogłębienie dotychczasowych dyskusji na temat ekobójstwa, jak i rozszerzenie dyskursu akademickiego o szersze rozumienie zbrodni przeciwko środowisku poprzez sięgnięcie do nowych obszarów prawa i zwrócenie uwagi na działania (zaniechania) przeciwko środowisku o takiej skali, że przywołuje to jednoznaczne skojarzenia z ekobójstwem. Na podjęcie stosownej próby wskazuje już tytuł części III książki: „Międzynarodowy i prawno-człowieczy wymiar zbrodni przeciwko środowisku, czyli obszary potencjalnej przyszłej interwencji karnej”. Nawet jeśli zarówno w obecnym stanie prawnym, jak i w stanie prawnym rozszerzonym o ekobójstwo nie możliwe będzie pociągnięcie do odpowiedzialności karnej za te działania (zaniechania), to i tak wskazane wydaje się analizowanie i nagłaśnianie tych przypadków w kontekście ekobójstwa. Zwraca to bowiem uwagę na potrzebę podjęcia działań umożliwiających ściganie ekobójstwa,

gdyż przyniesie to efekt również dla tych mniej oczywistych przypadków przedstawionych w części III. Zanim bowiem decydenci zdecydują się na działania (zaniechania) z negatywnymi konsekwencjami dla środowiska na tak wielką skalę, zastanowią się kilka razy przed podjęciem takich działań (zaniechań).

Finalnie, chcielibyśmy zwrócić uwagę Czytelnika, że w części III książki znajdują się teksty, które wykraczają poza obszar tradycyjnej analizy dogmatycznej obecnie obowiązujących norm prawnych. Część III zawiera bowiem również rozdziały prezentujące nowatorskie ujęcie tematów, które dopiero w przyszłości będą obszarem pogłębionej refleksji (uchwalenie V konwencji genewskiej czy dyskusja nad odpowiedzialnością za szkody kosmiczne i jej ujęcie jako zbrodni przeciwko środowisku). Te poświęcone przyszłości teksty mogą być obecnie odbierane jako pozbawione odniesienia do twardych danych i konkretnych mechanizmów implementacyjnych, ale stanowią zaczyn przyszłych debat i analiz prawnych.

Ostatnią część książki otwiera zatem tekst Wiktorii Łucji Kabzińskiej pt. *Działania polityczne i prawne Chin i Indii w odniesieniu do postanowień Porozumienia paryskiego oraz ustanowienia Funduszu Strat i Szkód (Loss and Damage Fund)*. Rozdział dotyczy sposobu realizacji polityki klimatycznej przez dwa najbardziej zaludnione państwa świata – Chiny oraz Indie. Autorka, porównując te dwa kraje, dokonała świadomego zabiegu rezygnacji z komparatystyki prawniczej na rzecz skupienia się na zestawieniu celów wyznaczonych w dokumentach z obszaru polityk publicznych (w tym polityki ekologicznej i klimatycznej), gdyż tylko taki zabieg umożliwia porównanie państwa demokratycznego (Indie) i państwa niedemokratycznego (Chińska Republika Ludowa). Pod względem aktualnych emisji państwa te lokują się obecnie na pierwszym i na trzecim miejscu wśród największych emitentów gazów cieplarnianych na świecie. Natomiast pod względem historycznych emisji (tj. skumulowanych od początku Rewolucji Przemysłowej) sytuacja każdego z tych państw nie wygląda już tak dramatycznie źle. W przypadku Indii wynika to z okoliczności uzyskania niepodległości blisko 80 lat temu – wcześniejsze emisje z obszaru Indii przypisywane są Wielkiej Brytanii. Gdy uwzględni się jeszcze okoliczność, że obydwa te państwa zaliczają się do tzw. Globalnego Południa, Czytelnika poruszającego się w unijnej bańce informacyjnej może już mniej szokować informacja o braku woli ze strony Chin i Indii, aby dokładać się do Funduszu Strat i Szkód, o którego powołaniu decyzję podjęto dopiero w trakcie COP23¹⁰.

Przyczyn takiego podejścia – mogącego zaskakiwać polskich Czytelników – poszukuje w swoim rozdziale Wiktoria Łucja Kabzińska, która anali-

¹⁰ Konferencja Stron (COP) Konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu (UNFCCC), która odbyła się w Bonn w dniach 16–18 listopada 2017 r.

zuje działania podejmowane przez Chiny i Indie na płaszczyznach prawnej i politycznej. Sumienne porównanie odmiennych działań wdrażanych przez te państwa w celu wykonania ich zobowiązań wynikających z Porozumienia paryskiego¹¹ zaskakująco prowadzi do tożsamyh rezultatów – właśnie w postaci postponowania Funduszu Strat i Szkód. Jakby tego było mało, dołożyć do tego jeszcze trzeba zamiar osiągnięcia neutralności klimatycznej odpowiednio w 2060 r. (Chiny) i w 2070 r. (Indie). Skala tych zaniechań w odniesieniu zarówno do wysiłków międzynarodowych (tj. wpłaty do Funduszu Strat i Szkód), jak i do wysiłków własnych (spóźniona neutralność klimatyczna) rodzi w oczywisty sposób pytanie o odpowiedzialność tych państw i ich decydentów za te oczywiste zaniechania. W dyskusji nad tą odpowiedzialnością nie powinniśmy również uciekać od zbrodni przeciwko środowisku jako potencjalnym mechanizmie do rozważenia jego zastosowania w przypadku największych współcześnie emitentów gazów cieplarnianych.

Rozdział autorstwa Julii Perendyk pt. *Prawo do pozostania dla przymusowych migrantów klimatycznych* dotyczy konsekwencji trzech współczesnych zaniechań ze strony państw. Pierwsze zaniechanie wiąże się ze spóźnioną reakcją państw w obszarze przeciwdziałania zmianom klimatu¹². Efektem tego spóźnienia jest osiągnięcie już w 2023 r. wzrostu temperatury o 1,45 stopnia Celsjusza ($\pm 0,12$ °C) powyżej poziomu sprzed Rewolucji Przemysłowej¹³. Z kolei w 2024 r. wzrost temperatury wyniósł już 1,55 °C ($\pm 0,13$ °C)¹⁴. Tymczasem w ramach Porozumienia paryskiego mieliśmy za wszelką cenę uniknąć osiągnięcia wzrostu temperatury powyżej 2 °C, a najlepiej właśnie wzrostu o 1,5 °C, przyjętego jako dodatkowy, bardziej ambitny cel. Drugim zaniechaniem – związanym z coraz mocniejszym odczuwaniem konsekwencji ocieplenia klimatu ze względu na niepodejmowanie wystarczających działań związanych z przeciwdziałaniem zmianom klimatu¹⁵ – jest niepodejmowanie już teraz środków związanych z adapta-

¹¹ Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36).

¹² Na temat obecnego stanu zmian klimatu – zob. V. Masson-Delmotte i in. (red.), IPCC, 2021: *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge 2023, <https://doi.org/10.1017/9781009157896>.

¹³ World Meteorological Organization, *State of the Global Climate 2023*, Geneva 2024, s. 3.

¹⁴ World Meteorological Organization, *State of the Global Climate 2024*, Geneva 2025, s. 3.

¹⁵ Na temat środków związanych z przeciwdziałaniem zmianom klimatu – zob. P. Shukla i in. (red.), IPCC, 2022: *Climate Change 2022. Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge 2023, <https://doi.org/10.1017/9781009157926>.

cją do zmian klimatu¹⁶ na odpowiednią skalę. Trzecim zaniechaniem jest nieuwzględnienie w ramach międzynarodowego systemu ochrony uchodźców kategorii tzw. migrantów klimatycznych, czyli osób dotkniętych tak negatywnymi skutkami zmian klimatu, że decydują się na migrację. Jednocześnie Autorka wskazuje, że większość migracji klimatycznych ma charakter migracji wewnętrznych¹⁷. Analiza przeprowadzona w tekście Julii Perendyk – uwzględniająca przytoczone zaniechania, z którymi powiązany jest też brak perspektywy na rychłe zmiany – prowadzi Autorkę do konkluzji o potrzebie utworzenia dla migrantów klimatycznych nowej instytucji prawnej w postaci prawa do pozostania w ramach wewnętrznych migracji klimatycznych. Analizę Julii Perendyk należy odczytywać w kontekście przewodniego tematu książki w postaci intensyfikacji dyskusji publicznej o odpowiedzialności za zbrodnie przeciwko środowisku. Jeśli bowiem dochodzi do ewidentnych zaniechań państw (w tym przypadku w zakresie polityki klimatycznej), to w ramach adaptacji do zmian klimatu wypracowane powinny zostać instrumenty prawne służące tej adaptacji. Rozdział Julii Perendyk stanowi próbę podpowiedzenia państwom takiego instrumentu, który na powierzchni stanowi rozwiązanie na styku prawa humanitarnego i instrumentów polityki klimatycznej, a pod powierzchnią służyć będzie zmniejszeniu odpowiedzialności państw za zaniechanie w przeciwdziałaniu do zmian klimatu i adaptacji do zmieniającego się klimatu.

Kolejny obszar fundamentalnych zaniechań państw względem środowiska stanowi prawo humanitarne. Brakuje bowiem regulacji kompleksowo chroniącej środowisko w trakcie prowadzenia działań zbrojnych. Jednocześnie każdy dzień zbrojnej napaści Federacji Rosyjskiej na Ukrainę przynosi tego, niestety, dowody. Dlatego równie aktualny, niestety, jest rozdział Kamila Wojnowskiego pt. *Czy potrzebujemy V konwencji genewskiej? O problemach ochrony środowiska naturalnego na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego*. Autor dokonał analizy obecnie obowiązujących regulacji międzynarodowego prawa humanitarnego i tego, w jak fragmentaryczny sposób chronią one obecnie środowisko naturalne, a następnie przedstawił dotychczasowe inicjatywy opracowania stosownych regulacji po to, aby w całościowy sposób objąć ochroną środowisko naturalne w trakcie konfliktów zbrojnych. Na podstawie tych ustaleń Kamil Wojnowski stwierdził, że ochrona środowiska naturalnego zapewniana przez obecnie obowiązujące przepisy jest niewystarczająca, i przyłączył się

¹⁶ Na temat środków związanych z adaptacją do zmian klimatu – zob.: H.-O. Pörtner i in. (red.), IPCC, 2022: *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge 2023, s. 21 i n., <https://doi.org/10.1017/9781009325844>.

¹⁷ Zob. rozdział 10 tej książki autorstwa Julii Perendyk pt. *Prawo do pozostania dla przymusowych migrantów klimatycznych*.

do głosów postulujących konieczność opracowania, a następnie wdrożenia V konwencji genewskiej, która byłaby poświęcona właśnie ochronie środowiska naturalnego.

Najdoskonalsze nawet normy prawa materialnego nie będą skuteczne, jeśli nie będzie im zapewniona ochrona sądowa. Dlatego najnowszym zagadnieniom związanym z orzecznictwem sądowym zostały poświęcone teksty Karoliny Balcarek pt. *Status ofiary skutków zmian klimatycznych w świetle przełomowego wyroku Wielkiej Izby ETPC w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii* (skarga nr 53600/20) oraz Adrianny Skupień i Izabeli Walkiewicz *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako pośrednia forma ochrony środowiska*. Również obydwa teksty dotyczące ochrony sądowej należy odczytywać w kontekście przewodniego tematu książki, gdyż Europejski Trybunał Praw Człowieka w analizowanych wyrokach dokonuje dość jednoznacznych ocen co do zaniechań państw i naruszeń Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w obszarze polityki klimatycznej (tekst Karoliny Balcarek), czy szerzej: ochrony środowiska (tekst Adrianny Skupień i Izabeli Walkiewicz). Być może w przyszłości wyroki Trybunału z takimi ustaleniami będą stanowiły swoiste prejudykаты przy próbach pociągnięcia do odpowiedzialności z tytułu zbrodni przeciwko środowisku.

Rozdział Karoliny Balcarek poświęcony jest analizie konsekwencji wynikających z przełomowego wyroku Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w tytułowej sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii (skarga nr 53600/20), która dotyczyła prawno-człowieckiej ochrony przed zmianami klimatu. Przełomowość tego wyroku Autorka identyfikuje na trzech polach¹⁸: 1) Trybunał orzekł po raz pierwszy, że niewystarczające działania podejmowane przez państwa strony Europejskiej Konwencji Praw Człowieka¹⁹ mogą stanowić naruszenie art. 6 i art. 8 Konwencji; 2) Trybunał w rozszerzający sposób odczytał zakres podmiotów, które mogą być podmiotem skarżącym, gdyż dopuścił organizację (tytułowe stowarzyszenie) do wystąpienia ze skargą i do reprezentowania w ten sposób praw osób w nim zrzeszonych; 3) Trybunał orzekł o potrzebie zapewnienia przez państwa jednostkom sądowej drogi umożliwiającej skuteczne kwestionowanie polityki klimatycznej państwa.

Z kolei rozdział Adrianny Skupień i Izabeli Walkiewicz objął zakresem swojej analizy wszystkie orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człó-

¹⁸ Zob. szerzej rozdział 12 tej książki autorstwa Karoliny Balcarek pt. *Status ofiary skutków zmian klimatycznych w świetle przełomowego wyroku Wielkiej Izby ETPC w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii* (skarga nr 53600/20).

¹⁹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.), dalej: Konwencja.

wieka wydane w XXI w., które dotyczyły ochrony środowiska. O tym, jak karkołomne to było zadanie, niech świadczy okoliczność, że zarówno tekst Konwencji z 1950 r., jak również kolejne Protokoły dodatkowe do Konwencji nie zawierają żadnych przepisów odnoszących się do środowiska naturalnego. Tekst Konwencji w swej antropocentryczności jest nakierowany na silną ochronę jednostek (ludzi). Dlatego dopiero orzecznictwo Trybunału, zapewniając Konwencji charakter żyjącego aktu prawnego, było w stanie nadrobić to zaniechanie twórców Konwencji. Autorki w zgrabny sposób wyróżniły i poddały analizie siedem grup spraw, które Trybunał rozstrzygnął w XXI w.²⁰: 1) zanieczyszczenie hałasem; 2) zanieczyszczenia spowodowane działalnością przemysłową; 3) ochrona obszarów przyrodniczych; 4) ochrona krajobrazu; 5) ograniczenia działalności gospodarczej; 6) działania na rzecz środowiska; 7) zmiany klimatu.

Analiza zawarta w ostatnim rozdziale zabiera nas w miejsce, a w zasadzie – w przestrzeń, której poświęca się w debacie publicznej coraz więcej uwagi. Dyskusje dotyczące przestrzeni kosmicznej niezbyt często toczą się w kontekście ochrony środowiska i tekst Anastazji Drapaty pt. *Szkoda kosmiczna jako zbrodnia przeciwko środowisku* będzie stanowić świetne wzbogacenie tych dyskusji o ten kluczowy element. Autorka pokazuje w nim potrzebę rozszerzenia odpowiedzialności za szkodę kosmiczną na podmioty niepaństwowe.

Konkludując, z przyjemnością oddajemy do rąk Czytelników książkę stanowiącą efekt wysiłku społeczności Koła Naukowego Prawa Ochrony Środowiska działającego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Jako pracownicy naukowi Uniwersytetu Warszawskiego, zaangażowani w niejedną projekt zespołowy, możemy podkreślić, jak przyjemnym doświadczeniem była praca z Autorami książki, będącymi w zdecydowanej większości jeszcze osobami studiującymi prawo. Jednocześnie przymiotnik „naukowy” w nazwie Koła Naukowego Prawa Ochrony Środowiska nie jest zbyt górnolotny, czego dowodzi niniejsza książka. Jesteśmy przekonani, że nie jest to ostatnia publikacja wydawana jako efekt konferencji zorganizowanej przez Koło Naukowe Prawa Ochrony Środowiska.

²⁰ Zob. rozdział 13 tej książki autorstwa Adrianny Skupień i Izabeli Walkiewicz pt. *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako pośrednia forma ochrony środowiska*.

Bibliografia

Literatura

- Greene A., *The campaign to make ecocide an international crime: Quixotic quest or moral imperative?*, „Fordham Environmental Law Review” 2019, t. 30 (3), <https://ir.lawnet.fordham.edu/elr/vol30/iss3/1>.
- Killean R., *From ecocide to eco-sensitivity: „Greening” reparations at the International Criminal Court*, „The International Journal of Human Rights” 2021, t. 25 (2), <https://doi.org/10.1080/13642987.2020.1783531>.
- Killean R., Short D., *A critical defence of the crime of ecocide*, „Environmental Politics”, 24.04.2025 r., <https://doi.org/10.1080/09644016.2025.2492441>.
- Masson-Delmotte V. i in. (red.), *IPCC, 2021: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge 2023, <https://doi.org/10.1017/9781009157896>.
- Nowak E., *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177).
- Nyka M., *Crime against the natural environment – ecocide – from the perspective of international law*, „Eastern European Journal of Transnational Relations” 2022, t. 6 (2), <https://doi.org/10.15290/eejtr.2022.06.02.01>.
- Pływaczewski W., Narodowska J., *Ekobójstwo – nowa kategoria zbrodni międzynarodowej? Uwagi na tle wojennych szkód środowiskowych w Ukrainie*, „Przegląd Policyjny” 2024, nr 2.
- Pörtner H.-O. i in. (red.), *IPCC, 2022: Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge 2023, <https://doi.org/10.1017/9781009325844>.
- Shukla P. i in. (red.), *IPCC, 2022: Climate Change 2022. Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge 2023, <https://doi.org/10.1017/9781009157926>.
- World Meteorological Organization, *State of the Global Climate 2023*, Geneva 2024.
- World Meteorological Organization, *State of the Global Climate 2024*, Geneva 2025.

Akty prawne

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).
- Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36).
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383).
- Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2024 r. poz. 1822).
- Ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. poz. 1726).

CZĘŚĆ II

Wymiar prawnokarny

Zbrodnia przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości przez pryzmat przepisów prawa międzynarodowego

Title: Environmental crime as a new type of crime against humanity through the lens of international law

Słowa kluczowe: ekobójstwo, środowisko, zbrodnie przeciwko środowisku, zbrodnie przeciwko ludzkości, Międzynarodowy Trybunał Karny, Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, przestępczość środowiskowa

Keywords: ecocide, environment, environmental crime, crime against humanity, International Criminal Court, Rome Statute

Streszczenie: Przestępczość przeciwko środowisku to trzecia co do wielkości działalność przestępcza na świecie, rosnąca o 5–7% rocznie i powodująca straty w granicach 110–281 mld USD rocznie. Rządy, organizacje międzynarodowe oraz instytucje ekologiczne podejmują działania prawne i polityczne, aby przeciwdziałać temu zjawisku – krajowe ustawodawstwa wprowadzają regulacje karne, Parlament Europejski rozszerza katalog przestępstw środowiskowych, a takie organizacje, jak Amnesty International, apelują o wzmocnienie prawa do czystego i zdrowego środowiska. Mimo to działania te są niewystarczające. W debacie publicznej coraz częściej pojawia się postulat uznania zbrodni przeciwko środowisku za zbrodnię przeciwko ludzkości poprzez nowelizację Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego. Taki krok miałby umożliwić efektywne i rzeczywiste działanie przeciwko zbrodniom przeciwko środowisku, zapewniając współpracę międzynarodową państw w tym zakresie oraz stanowiąc skuteczny środek odstrasżający. Obecnie Międzynarodowy Trybunał Karny odracza jednak nowelizację Statutu, proponując reinterpretację istniejących przepisów, aby kwalifikować niektóre czyny środowiskowe jako zbrodnie przeciwko ludzkości. Budzi to kontrowersje, ponieważ wiele przypadków ekobójstwa nie spełnia warunków określonych w art. 7 Statutu Rzymskiego, głównie z powodu braku bezpośredniego wpływu na życie i zdrowie ludzi oraz trudności w jednoznacznym określeniu skutków tych działań.

¹ Adrianna Zawadzka, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0008-8124-1696.

Summary: Environmental crime is the third-largest criminal activity in the world, growing at a rate of 5–7% annually and causing losses ranging from USD 110 to 281 billion each year. Governments, international organizations, and environmental institutions are taking legal and political measures to counteract this phenomenon – national legislations introduce criminal sanctions, the European Parliament is expanding the list of environmental offenses, and organizations such as Amnesty International are calling for the strengthening of the right to a clean and healthy environment. However, these efforts remain insufficient. Increasingly, there is a call in public debate to recognize crimes against the environment as crimes against humanity through an amendment to Rome Statute. Such a change would allow for more effective and concrete action against environmental crimes, ensuring international cooperation among states in this regard, and serving as a strong deterrent. At present, however, the International Criminal Court is postponing the amendment of the Statute, instead proposing a reinterpretation of existing provisions to classify certain environmental offenses as crimes against humanity. This approach is controversial, as many cases of ecocide do not meet the criteria set out in Article 7 of the Statute, primarily due to the lack of a direct and visible link to human life or health, as well as the long-term and uncertain nature of the consequences.

1. Zagadnienia wstępne

W czerwcu 2021 r. Niezależny Panel Ekspertów ds. Prawnej Definicji Ekobójstwa (dalej: Panel) zgłosił postulat nowelizacji Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego² poprzez wprowadzenie nowego artykułu, którego celem byłoby rozszerzenie zakresu jurysdykcji rzeczowej Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) w Hadze o nową kategorię zbrodni przeciwko ludzkości³. Zbrodnią tą ma być ekobójstwo, którego definicję legalną sporządzono w ramach prac Panelu. Zgodnie z powstałą propozycją trzon definicji brzmi następująco:

1. Do celów niniejszego statutu przez „ekobójstwo” [*ecocide*] rozumie się działania bezprawne lub bezmyślne, dokonane ze świadomością, że zachodzi znaczne prawdopodobieństwo wyrządzenia środowisku ciężkich, rozległych bądź trwałych, szkód⁴.

Samo pojęcie ekobójstwa nie jest pojęciem nowym. Jego autorem jest Arthur W. Galston, który opracował ten termin w celu określenia skutków

² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.), dalej: Statut Rzymski.

³ *Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text*, Stop Ecocide Foundation, June 2021, <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (dostęp: 14.09.2024 r.).

⁴ Ibidem.

zastosowania broni chemicznej w Wietnamie⁵. Amerykańskie wojska rozpylały nad wrogimi terenami środek chemiczny określany jako *Agent Orange*, wyniszczający faunę i florę. Jego działanie zdewastowało ekosystem Wietnamu, doprowadzając do skażenia ziemi i wody⁶, a na niektórych obszarach objętych działaniem *Agent Orange* ziemia jest skażona do dziś⁷. Środek chemiczny doprowadził do wymierania oraz powstawania wad wrodzonych wśród zwierząt⁸, jeśli zaś chodzi o ludzi – to według szacunków Wietnamczyków jego ofiarami było ponad 400 tysięcy osób (ofiary śmiertelne oraz osoby trwale okaleczone)⁹.

Termin *ecocide*, wprowadzony przez Galstona, miał na celu podkreślenie powagi zbrodni przeciwko środowisku naturalnemu, stanowiąc analogię do słowa *homicide* – zabójstwa człowieka. Użył on tego określenia, aby zwrócić uwagę na skalę zniszczeń ekologicznych, które mogą mieć katastrofalne skutki dla ludzkości. *Ecocide* tym samym ma oznaczać świadome i masowe niszczenie ekosystemów, co pośrednio prowadzi do zagrożenia życia ludzkiego¹⁰. W tym kontekście Galston odniósł się również do Holokaustu, wskazując na różnice w sposobie działania i zasięgu obu tragedii. Holokaust był zbrodnią skierowaną bezpośrednio przeciwko człowiekowi i miał na celu jego eksterminację. Natomiast takie działania, jak stosowanie środka *Agent Orange* w czasie wojny w Wietnamie, miały wyniszczyć śro-

⁵ B. Shamloo, G. Gholipour, *Galston's Legal Legacy: Re-reading the Birth Process of the Concept of Ecocide*, „Criminal Law Research” 2022, t. 13 (1), s. 225–254, <https://doi.org/10.22124/jol.2022.19312.2112>. Szerzej na temat etymologii słowa „ekobójstwo” oraz wpływu doktryny na definicję tego terminu zob. rozdział 3 autorstwa Aleksandry Krawczyk, *Ekobójstwo jako zbrodnia przeciwko środowisku – prawdopodobieństwo klasyfikacji świadomego niszczenia środowiska jako przestępstwa oraz objęcia go jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego*.

⁶ P. Stachnik, *Największe zbrodnie Amerykanów w Wietnamie*, Ciekawostki historyczne.pl, 23.03.2019 r., <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2019/03/23/najwiecej-zbrodnie-amerykanow-w-wietnamie/> (dostęp: 14.09.2024 r.); K. Olson, L. Morton, *Long-term fate of Agent Orange and Dioxin TCDD contaminated soils and sediments in Vietnam hotspots*, „Open Journal of Soil Science” 2019, t. 9 (1), s. 1–34, <https://doi.org/10.4236/ojss.2019.91001>; H. Danchi, S.W. Leslie, R.J. Chen, *Agent Orange Toxicity*, (w:) *StatPearls (Internet). Treasure Island (FL)*, StatPearls Publishing, 2025.

⁷ *Ta broń truje nieprzerwanie już 40 lat. Agent Orange w Wietnamie wciąż jest groźny. USA zaprzeczają*, „National Geographic”, 5.02.2019 r., <https://www.national-geographic.pl/ludzie/ta-bron-truje-nieprzerwanie-juz-40-lat-agent-orange-w-wietnamie-wciaz-jest-grozny-usa-zaprzecza/> (dostęp: 14.09.2024 r.); K. Olson, L. Morton, *Long-term fate...*, s. 1–34.

⁸ P. Swintek, *The Environmental Effects of War*, „Student Theses 2001–2013” 2006, 71, s. 8, https://research.library.fordham.edu/environ_theses/71 (dostęp: 23.03.2025 r.).

⁹ P. Stachnik, *Największe zbrodnie...*

¹⁰ B. Shamloo, G. Gholipour, *Galston's Legal Legacy...*

dowisko naturalne, co w konsekwencji uderzało także w ludność cywilną, prowadząc do długofalowych skutków zdrowotnych i ekologicznych¹¹.

Termin „ekobójstwo” został wprowadzony do debaty publicznej przez szwedzkiego premiera Olofa Palmego podczas Konferencji sztokholmskiej ONZ w 1972 r., który oskarżył Stany Zjednoczone o dokonanie ekobójstwa na ludności Wietnamu¹². W tym czasie zarzuty Olofa Palmego były jednak bezskuteczne – zgodnie ze stanowiskiem Stanów Zjednoczonych oraz pozywanych w sprawie koncernów chemicznych *Agent Orange* nie krzywdził bezpośrednio człowieka i wedle ówczesnie obowiązujących przepisów nie mógł być uznany za broń¹³, a samo „ekobójstwo” nie mieściło się w żadnych regulacjach umożliwiających pociągnięcie Stanów Zjednoczonych na skalę międzynarodową do odpowiedzialności, mimo że stanowiło działanie umyślne, na monstrualną skalę, o krytycznych skutkach. Wśród nich należy wymienić: skutki ekspozycji bezpośredniej na działanie *Agent Orange*, długoterminowe skutki zdrowotne wśród ludzi¹⁴, wyniszczenie fauny oraz flory i inne skutki środowiskowe¹⁵.

Mimo takich doświadczeń projekty Statutu Rzymskiego uwzględniające ekobójstwo jako kolejny typ zbrodni przeciwko ludzkości zostały odrzucone przed jego przyjęciem w 1998 r.¹⁶, zaś nowelizacja Statutu zdaje się być wciąż sprawą odległą. Oznacza to, że obecnie dla sądenia ekobójstwa jako zbrodni przeciwko ludzkości muszą wystarczyć obowiązujące regulacje, choć ich skuteczność i możliwość zastosowania w takich przypadkach pozostają kwestią otwartą.

¹¹ Ibidem.

¹² E. Nowak, *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177), s. 63–90.

¹³ Vietnam Association for Victims of Agent Orange v. Dow Chemical Co. z 22.02.2008 r., International Crimes Database (ICD), <https://www.international-crimesdatabase.org/Case/196/Vietnam-Association-for-Victims-of-Agent-Orange-v-Dow/> (dostęp: 14.09.2024 r.); X.D. Phan, *Agent Orange in Vietnam: Legality and US Insensitivity*, The Diplomat, 14.04.2022 r., <https://thediplomat.com/2022/04/agent-orange-in-vietnam-legality-and-us-insensitivity/> (dostęp: 14.09.2024 r.); M. Bartusik, *Czym jest ekocyd? Zbrodnie na naturze znamy już od lat 70.*, ŚwiatOZE.pl, 27.09.2023 r., <https://swiatoze.pl/czym-jest-ekocyd/> (dostęp: 14.09.2024 r.).

¹⁴ Por. H. Danchi, S.W. Leslie, R.J. Chen, *Agent Orange...*; B. Mekdecı, *Agent Orange and Birth Defects*, Birth Defect Research for Children, [2025], <https://birth-defects.org/agent-orange/> (dostęp: 17.04.2025 r.).

¹⁵ Por. K. Olson, L. Morton, *Long-term fate...*, s. 1–34; K.N. Truong, K.V. Dinh, *Agent Orange: Half-century effects on the Vietnamese wildlife have been ignored*, „Environmental Science & Technology” 2021, t. 55 (22), 15007-15009, https://pubs.acs.org/doi/epdf/10.1021/acs.est.1c06613?ref=article_openPDF (dostęp: 17.04.2025 r.).

¹⁶ J. Majmurek, *Czas, by prawo zaczęło ścigać ekobójstwo*, rozmowa z Nabilem Ahmedem, Krytyka Polityczna, 13.11.2018 r., <https://krytykapolityczna.pl/serwis-klimatyczny/czas-by-prawo-zaczelo-scigac-ekobojstwo/> (dostęp: 14.09.2024 r.).

2. Analiza prawna

Ujęcie ekobójstwa jako nowego typu zbrodni przeciwko ludzkości może być dokonane w dwojaki sposób. Pierwszym jest nowelizacja Statutu Rzymskiego i wprowadzenie nowego przepisu kryminalizującego ekobójstwo, odrębnie względem pozostałych zbrodni przeciwko ludzkości wymienionych w Statucie. Drugim zaś – notabene bardziej prawdopodobnym ze względu na dotychczasowe deklaracje MTK¹⁷ – jest reinterpretacja obowiązujących przepisów Statutu, umożliwiająca zakwalifikowanie ekobójstwa jako zbrodni przeciwko ludzkości w ramach art. 7 Statutu Rzymskiego, którego pełne brzmienie jest następujące:

Artykuł 7 [Zbrodnie przeciwko ludzkości]

1. Dla celów niniejszego statutu „zbrodnie przeciwko ludzkości” oznacza którykolwiek z następujących czynów, popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej:

- (a) zabójstwo;
- (b) eksterminacja;
- (c) niewolnictwo;
- (d) deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności;
- (e) uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;
- (f) tortury;
- (g) zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiekolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi;
- (h) prześladowanie jakiejkolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci (gender) w rozumieniu ustępu 3 lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp, lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału;
- (i) wymuszone zaginięcia osób;
- (j) zbrodnie apartheidu;
- (k) inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego.

¹⁷ International Criminal Court, The Office of the Prosecutor, *Policy Paper on Case Selection and Prioritisation*, 15.09.2016 r., https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf (dostęp: 14.09.2024 r.).

2. W rozumieniu ustępu 1:

- (a) „atak skierowany przeciwko ludności cywilnej” oznacza sposób działania, polegający na wielokrotnym dopuszczaniu się czynów opisanych w ustępie 1 skierowanych przeciwko ludności cywilnej, podjęty stosownie do lub dla wsparcia polityki państwowej lub organizacyjnej zakładającej dokonanie takiego ataku;
- (b) „eksterminacja” obejmuje celowe stworzenie takich warunków życia, *inter alia*, pozbawienie dostępu do jedzenia i opieki medycznej, które są obliczone na wyniszczenie części ludności;
- (c) „niewolnictwo” oznacza realizowanie niektórych lub wszystkich uprawnień związanych z prawem własności w stosunku do człowieka oraz obejmuje realizację tych uprawnień w zakresie handlu ludźmi, a w szczególności kobietami i dziećmi;
- (d) „deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności” oznacza zmuszenie ludzi do zmiany ich zgodnego z prawem miejsca zamieszkania połączone z wydaleniem lub innymi przymusowymi działaniami, bez podstawy w prawie międzynarodowym;
- (e) „tortury” oznaczają celowe zadawanie dotkliwego bólu lub cierpienia, fizycznego bądź psychicznego, jakiegokolwiek osobie będącej pod opieką lub pod kontrolą oskarżonego; termin ten nie obejmuje bólu i cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo;
- (f) „wymuszona ciąża” oznacza bezprawne uwięzienie kobiety, której zajście w ciążę nastąpiło na skutek przemocy, z zamiarem wpłynięcia na skład etniczny jakiegokolwiek grupy ludności lub dokonania innych poważnych naruszeń prawa międzynarodowego; niniejsza definicja w żadnym razie nie może być rozumiana jako naruszająca prawo krajowe dotyczące ciąży;
- (g) „prześladowanie” oznacza celowe i dotkliwe, sprzeczne z prawem międzynarodowym, pozbawianie podstawowych praw jakiegokolwiek grupy lub wspólnoty z powodu jej tożsamości;
- (h) „zbrodnia apartheidu” oznacza niehumanitarne działania o charakterze podobnym do opisanych w ustępie 1, dokonane w ramach zinstytucjonalizowanego ustroju ukierunkowanego na systematyczny ucisk oraz przewagę jednej grupy rasowej nad jakąkolwiek inną grupą lub grupami rasowymi oraz dokonane w zamiarze utrzymania tego ustroju;
- (i) „wymuszone zaginięcia osób” oznaczają zatrzymanie, aresztowanie lub porwanie osób przez Państwo lub organizację polityczną lub z ich upoważnienia, przy ich poparciu lub milczącej zgodzie, a następnie odmowę przyznania faktu tego pozbawienia wolności lub odmowę przekazania informacji dotyczących losu i miejsca pobytu tych ludzi, z zamiarem pozbawienia ich ochrony prawnej przez dłuższy okres czasu.

3. Dla celów niniejszego statutu przyjmuje się, że pojęcie „płeć” (gender) odnosi się do dwóch płci: męskiej i żeńskiej w kontekście społecznym. Pojęcie „płeć” (gender) nie ma żadnego innego znaczenia od wskazanego powyżej.

Przytoczona regulacja może sugerować, że zbrodnie przeciwko środowisku spełniają definicję zbrodni przeciwko ludzkości. Na pierwszy rzut oka wydaje się to uzasadnione, jednak w rzeczywistości stanowisko to budzi wątpliwości¹⁸. Jaki jest więc rzeczywisty powód, dla którego nie można ich jednoznacznie utożsamiać? Zgodnie z powyższą definicją kwalifikację w zakresie zbrodni przeciwko ludzkości stosuje się, gdy dochodzi do ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej. Ekobójstwo zaś, co do zasady, niesie konsekwencje w postaci szkód środowiskowych – jeśli ofiarą jest człowiek, to stanowi to w przeważającej mierze „efekt uboczny”. W ten sposób błędnie nie uwzględnia się, że każda zbrodnia przeciwko środowisku niesie konsekwencje również dla człowieka. Może to się odbyć zarówno w krótkim odstępie czasowym, jak w przypadku *Agent Orange*, jak i w perspektywie długofalowej. Fakt, że takie zbrodnie nie mają już teraz skutków w stopniu dostrzegalnym dla człowieka, znaczy wyłącznie tyle, że gdy zaczną być dostrzegalne, dla ludzkości będzie za późno.

Tym samym kluczowym problemem w zakresie uznania zbrodni przeciwko środowisku za zbrodnię przeciwko ludzkości przez pryzmat obecnych przepisów jest wymóg skierowania ataku bezpośrednio w ludzkość. Jest to wynikiem m.in. zamysłu stojącego za powołaniem samego MTK – makabryczne wydarzenia XX w. pokazały, że potrzebna jest instytucja o charakterze międzynarodowym¹⁹, która umożliwi sądenie osób odpowiedzialnych za zbrodnie na masową skalę w sytuacji, gdy dane państwo nie jest w stanie bądź nie chce tego zrobić. Druga wojna światowa, ludobójstwo w Rwandzie z 1994 r. czy wojna na Bałkanach ukazały najgorszą stronę człowieka i nie sposób porównywać jakiegokolwiek działania z okrucieństwami, których się wówczas dopuszczono. Niemniej celem MTK jest szeroko pojęta ochrona praw człowieka, zapobieganie bezkarności względem zbrodni o wadze międzynarodowej, utrzymywanie pokoju na świecie oraz troska o przyszłe pokolenia²⁰. Rozszerzenie właściwości rzeczowej MTK o zbrodnie przeciwko środowisku nie umniejsza wagi wydarzeń ubiegłego wieku oraz spraw dotychczas sądzonych. Może jednak

¹⁸ Por.: K.J. Heller, *Skeptical Thoughts on the Proposed Crime of “Ecocide” (That Isn’t)*, *OpinioJuris*, 23.06.2021 r., <https://opiniojuris.org/2021/06/23/skeptical-thoughts-on-the-proposed-crime-of-ecocide-that-isnt/> (dostęp: 19.04.2025 r.); R. Killian, *Could criminalising ecocide increase accountability for environmental harm in conflicts?*, *Conflict and Environment Observatory*, 22.04.2021 r., <https://ceobs.org/could-criminalising-ecocide-increase-accountability-for-environmental-harm-in-conflicts/> (dostęp: 19.04.2025 r.); J. de Hemptinne, L. Prosperi, *Prosecuting Ecocide Before the International Criminal Court: Concrete Possibility or Long-Term Aspiration? (Part 1)*, Utrecht University, 2024, <https://www.uu.nl/en/news/prosecuting-ecocide-before-the-international-criminal-court-concrete-possibility-or-long-term> (dostęp: 19.04.2025 r.).

¹⁹ Wskazuje na to bezpośrednio preambuła Statutu Rzymskiego.

²⁰ Jak wyżej.

stanować krok w kierunku lepszego dostosowania działalności MTK do współczesnych wyzwań oraz wzmocnienia ochrony wartości, które legły u podstaw jego powołania. Dnia 28 lipca 2022 r. ONZ przyjęła rezolucję, zgodnie z którą każdemu człowiekowi przysługuje prawo do życia w czystym, zdrowym i nienaruszającym równowagi ekologicznej środowisku, tym samym uznając zdrowe środowisko za prawo człowieka²¹. Oznacza to, że uznanie zbrodni przeciwko środowisku jako nowego typu zbrodni przeciwko ludzkości już teraz wpisuje się w preambułę Statutu Rzymskiego, wskazującego podwaliny działania MTK.

Kluczowym pytaniem jest jednak, czy obecna konstrukcja przepisów Statutu Rzymskiego w zakresie art. 7 umożliwia uznanie zbrodni przeciwko środowisku jako zbrodni przeciwko ludzkości. Wydaje się, że jest to możliwe, niemniej nie jest to kwalifikacja prosta i bezpośrednia. Wynika to przede wszystkim z tego, że zbrodnia przeciwko środowisku nie jest wymieniona jako osobna kategoria zbrodni przeciwko ludzkości, a więc musiałaby być rozważana w kontekście jednego z czynów wymienionych w art. 7 ust. 1 Statutu Rzymskiego, spośród których jedynymi adekwatnymi zdawałyby się być: zabójstwo (lit. a), eksterminacja (lit. b) bądź inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze, celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego (lit. k). Poddając je kolejno analizie – zabójstwo jest działaniem bezpośrednim i odnosi się do umyślnego pozbawienia życia jednej lub większej liczby osób. Stanowi działanie wymierzone w człowieka i nie obejmuje czynników zewnętrznych, takich jak szkoda na środowisku²². Eksterminacja, mimo potencjalnego związku między wyniszczeniem środowiska a brakiem warunków do życia, dotyczy działań celowych i bezpośrednich, które mają na celu wyniszczenie ludności cywilnej²³. Niszczenie ekosystemu, co do zasady, nie jest ukierunkowane bezpośrednio na człowieka, a jego skutek w postaci pozbawienia ludności warunków do życia jest rozciągnięty w czasie i – przede wszystkim – pośredni. Tym samym dopiero wyraźna intencja i bezpośredni związek przyczynowy między niszczeniem środowiska a masową zagładą umożliwiłyby uznanie zbrodni przeciwko środowisku jako eksterminację. Oznacza to, że jedynie w ramach ostatniej z kategorii, to jest: „innych nieludzkich czynów o podobnym charakterze celowo powodujących ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego”, można rozważać zbrodnię przeciwko

²¹ Rezolucja A/76/L.75 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 28 lipca 2022 r., <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/442/77/pdf/n2244277.pdf?OpenElement> (dostęp: 14.09.2024 r.).

²² International Criminal Court (ICC), *Elements of Crimes*, 2011, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (dostęp: 24.03.2025 r.).

²³ Ibidem.

środowisku jako typ zbrodni przeciwko ludzkości²⁴. Jednocześnie oznacza to jednak wymóg spełnienia wszystkich przesłanek wskazanych w art. 7 Statutu Rzymskiego. Dana zbrodnia przeciwko środowisku musiałaby więc:

- stanowić część rozległego lub systematycznego ataku,
- być czynem świadomym,
- być skierowana przeciwko ludności cywilnej,
- powodować ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego.

Prowadzi to do wniosku, że w dalszym ciągu ekobójstwo musiałoby być powiązane nieodłącznie z człowiekiem, względem którego wyrządzono by ciężkie i nieodwracalne szkody, poprzez przykładowo: związek między ekobójstwem a masowymi zgonami lub zachorowaniami, brakiem dostępu do podstawowych zasobów w postaci wody i pożywienia, skażeniem powietrza w stopniu uniemożliwiającym godziwe i naturalne funkcjonowanie. Jednocześnie niezmiennie ekobójstwo musiałoby mieć na celu bezpośrednio człowieka, stanowiąc atak na jego życie bądź zdrowie. Dodatkowo podkreślenia wymaga, że Statut Rzymski w swoim zamyśle ma stanowić odzwierciedlenie prawa zwyczajowego²⁵ – oznacza to, że ekobójstwo musiałoby stanowić czyn naruszający prawo zwyczajowe. Jest to kwestia dyskusyjna i budzi pewne wątpliwości zarówno w odniesieniu do okresu przyjęcia Statutu Rzymskiego, to jest 1998 r., jak i obecnie²⁶ – prawo zwyczajowe opiera się bowiem na długotrwałej, powszechnej praktyce państw, opartej na przekonaniu o jej prawnie wiążącym charakterze. W kontekście ekobójstwa nie można zaś jednoznacznie stwierdzić, aby miało ono wystarczające uznanie w tym zakresie.

Sklania to do konkluzji, że nawet taki sposób interpretacji art. 7 Statutu Rzymskiego uniemożliwia zapewnienie zaawansowanej ochrony prawnej ekosystemowi, jaka byłaby realizowana poprzez przyjęcie definicji ekobójstwa zaproponowanej w ramach Panelu. Chroni ona bowiem środowisko w sposób bezpośredni – to ono stanowi w niej podmiot chroniony, a człowiek jest uwzględniony pośrednio. Ujęte w zaproponowanej definicji określenia „ciężkich” oraz „rozległych” szkód na środowisku odwołują się do bytu ludzkości. „Ciężkie szkody” obejmują „dramatyczne skutki dla życia ludzkiego”. Ich rozległość odnosi się zaś do długofalowych i daleko-

²⁴ L. Raparelli, *Are Crimes Against Humanity the Right Framework to Tackle International Environmental Crimes?*, King's College London, 31.08.2022 r., https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5151370#paper-references-widget (dostęp: 24.03.2024 r.).

²⁵ M. Sterio, *Crimes against the environment, ecocide, and the International Criminal Court*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 2024, t. 56 (1), s. 231, <https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2677&context=jil> (dostęp: 14.09.2024 r.).

²⁶ Ibidem, s. 231.

siężnych skutków zbrodni na środowisku, mających wpływ na „znaczną liczbę ludzkich istnień”²⁷.

Wymaga również podkreślenia, że Statut Rzymski odwołuje się do środowiska zaledwie raz w art. 8, który definiuje zbrodnie wojenne. W zakres tego pojęcia wchodzi bowiem:

(...) zamierzone przeprowadzanie ataku ze świadomością, iż atak ten spowoduje przypadkową utratę życia lub zranienie osób cywilnych lub szkodę w obiektach cywilnych, lub rozległą, długotrwałą i poważną szkodę w środowisku naturalnym, które byłyby wyraźnie nadmierne w stosunku do konkretnej, bezpośredniej i całkowitej spodziewanej korzyści wojskowej.

Tak skonstruowana definicja również uniemożliwia sądenie zbrodni przeciwko środowisku w sposób należyty. Po pierwsze – odnosi się wyłącznie do działań wojennych. Po drugie – wymaga wartościowania dóbr. Dopiero taka szkoda w środowisku naturalnym, która okaże się rozległa, długotrwała i poważna oraz jednocześnie nieproporcjonalna względem oczekiwanej korzyści wojskowej²⁸, będzie wystarczająco doniosła, by ją poddać jurysdykcji.

3. Perspektywy na przyszłość

Zmiany prowadzące do objęcia zbrodni środowiskowych jurysdykcją MTK wydają się coraz bardziej prawdopodobne, co sugeruje oficjalne stanowisko samego Trybunału. W 2016 r. Biuro Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: Biuro Prokuratora MTK) wydało *Policy Paper* w sprawie selekcji oraz priorytetyzacji spraw, w którym wskazano, że mimo braku planów w zakresie zmian treści Statutu Rzymskiego takie czyny, jak: zbrodnie środowiskowe, nielegalna eksploatacja zasobów naturalnych czy zawłaszczanie gruntów, zaczną być uwzględniane przez MTK w ramach obecnie istniejących definicji poprzez ich odpowiednią reinterpretację, tym samym nadając priorytet zbrodniom, które mają miejsce w okresach pokoju, a stanowią poważne zagrożenie dla ludności cywilnej²⁹. Od tego czasu nie podjęto jednak żadnych działań, które wskazywałyby na inny niż symboliczny charakter obietnic. Tak ukształtowany stan rzeczy zdaje się potwierdzać dotychczasowe doświadczenia w zakresie działań MTK na rzecz ochrony środowiska. Poza upadkiem projektów z 1998 r., uwzględniających

²⁷ *Independent Expert Panel...*

²⁸ S. Freeland, *Crimes against the environment and international criminal law*, International Bar Association, [2025], <https://www.ibanet.org/article/6D983066-BCDB-481A-8C79-BD47362BDB49> (dostęp: 14.09.2024 r.).

²⁹ International Criminal Court, The Office of the Prosecutor, *Policy Paper...*

tę kwestię w Statucie Rzymskim, również w 2003 r. Biuro Prokuratora MTK odwołało się do konieczności dobierania spraw o podłożu ekonomicznym, co dawało pewną nadzieję na uwzględnienie w jurysdykcji MTK kwestii środowiskowych³⁰. Prowadzi to do jasnego wniosku, że społeczność międzynarodowa i sam MTK widzą konieczność podjęcia działań zmierzających do ochrony ekosystemu oraz związek między dobrostanem środowiska naturalnego a dalszymi losami ludzkości. W dniu 16 lutego 2024 r. Biuro Prokuratora MTK wydało oświadczenie, zgodnie z którym rozpoczęto konsultacje publiczne w sprawie zwiększenia odpowiedzialności za przestępstwa przeciwko środowisku na mocy Statutu Rzymskiego. Komentując potrzebę wdrożenia nowej polityki, koncentrującej się na szkodach środowiskowych, obecny Prokurator MTK, Karim Ahmad Khan, wskazał, że:

Szkody wyrządzone środowisku stanowią egzystencjalne zagrożenie dla wszelkiego życia na planecie. Z tego powodu jestem zdecydowany zapewnić, że moje Biuro systematycznie zajmuje się przestępstwami przeciwko środowisku na wszystkich etapach swojej pracy, od wstępnych dochodzeń po ściganie. Ta najnowsza inicjatywa polityczna jest kolejnym zobowiązaniem do realizacji tego niezbędnego celu³¹.

O ile podjęcie takich kroków budzi pewne nadzieje w zakresie zakwalifikowania zbrodni przeciwko środowisku jako nowego typu zbrodni przeciwko ludzkości nawet w ramach obecnie obowiązujących przepisów, o tyle nie ulega wątpliwości, że doświadczenia ostatnich lat wskazują na pewien brak konsekwencji w faktycznym wdrożeniu zamierzeń w zakresie sądenia zbrodni przeciwko środowisku przez MTK. Dla przykładu w 2009 i 2010 r. ówczesny Prokurator MTK, Luis Moreno Ocampo, uzyskał nakazy aresztowania przeciwko prezydentowi Sudanu, Omarowi Al-Bashirowi, w związku z zarzutami podjęcia aktów ludobójstwa, zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości. W ich skład wchodziło m.in. skażenie studni i pomp wodnych w Darfurze w celu wyniszczenia tamtejszej ludności. Poczynione w ramach tych zbrodni szkody na środowisku zostały jednak w praktyce pominięte – w związku z makabrycznością i rozległością szkód na ludności cywilnej zbrodnie środowiskowe nie stanowiły głównego zarzutu, zamiast tego skoncentrowano się na ich wpływie na człowieka³². Tym samym wymaga podkreślenia, że nie chodzi tu o zdegradowanie ludzkiego cierpienia poprzez koncentrację na środowisku naturalnym, ale o uwzględnienie

³⁰ P. Patel, *Expanding past genocide, crimes against humanity, and war crimes: Can an ICC Policy Paper expand the court's mandate to prosecuting environmental crimes?*, „Loyola University Chicago International Law Review” 2016, t. 14 (2), s. 184.

³¹ Biuro Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego, Oświadczenie, 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0> (dostęp: 14.09.2024 r.).

³² P. Patel, *Expanding past genocide...*, s. 181.

szkód na środowisku w ramach poczynionych zbrodni. Konkludując, warto wskazać, że dotychczas MTK nie uwzględnił zbrodni przeciwko środowisku w żadnej z rozpatrywanych spraw.

4. Bariery i trudności w implementacji zmian

Biorąc pod uwagę przedstawione wnioski, należy wskazać czynniki, które stanowią przeszkodę w obecnym systemie prawnym w zakwalifikowaniu zbrodni przeciwko środowisku jako zbrodni przeciwko ludzkości oraz utrudniają jej potencjalne sądzenie przez MTK. Kluczowym aspektem jest brzmienie definicji z art. 7 i art. 8 Statutu Rzymskiego, które precyzyjnie określają zakres ich stosowania i – co do zasady – powodują wykluczenie ekobójstwa spod kognicji MTK. Kolejne utrudnienie stanowi waloryzacja dóbr przy jednoczesnych powiązaniach między rządami państw a podmiotami odpowiedzialnymi za zbrodnie przeciwko środowisku – MTK nie jest w stanie działać w pełni niezależnie względem rządów państw, które niejednokrotnie wyrażają pośrednio zgodę na dane szkody na środowisku, widząc potencjał ekonomiczny (gospodarczy), jaki będzie im towarzyszył; ponadto niejednokrotnie same współpracują z podmiotami odpowiedzialnymi za takie działania. Oznacza to, że dopuszczenie MTK do sądzenia zbrodni przeciwko środowisku mogłoby stanowić działanie niekorzystne dla samych państw, czego te mogą chcieć uniknąć³³. Jednocześnie podmioty odpowiedzialne za ekobójstwo najczęściej składają się z osób wpływowych, które mogą skutecznie zaprotestować przeciwko rozszerzeniu właściwości przedmiotowej MTK o sprawy środowiskowe. Dodatkową komplikację stanowią sposób doboru spraw przez MTK oraz specyfika postępowania dowodowego. MTK ze względu na swój unikatowy, międzynarodowy charakter jest zmuszony selekcjonować sprawy. Biuro Prokuratora MTK każdorazowo sprawdza, czy istnieją wystarczające dowody, by wszcząć dalsze dochodzenie, co oznacza analizę możliwości udowodnienia popełnienia czynu, ocenę wagi przestępstwa oraz samego sensu dochodzenia w zakresie wymierzenia sprawiedliwości czyniącej zadość jego ofiarom. Tak skonstruowany etap wstępny prowadzi do surowej selekcji spraw, co ostatecznie skutkuje tym, że dotychczas zaledwie kilkadziesiąt spraw przeszło do właściwego etapu postępowania³⁴. Kwestią uboczną jest przy tym fakt, że sprawy środowiskowe będą stanowić nowość dla MTK, którego skład specjalizuje się w prawie karnym i międzynarodowym. Rozszerzenie kompetencji MTK o zbrodnie przeciwko środowisku wymagałoby więc zwiększenia wymagań wzglę-

³³ Ibidem, s. 186.

³⁴ Ibidem, s. 183.

dem sędziów oraz prokuratorów o wiedzę w tej dziedzinie³⁵. Jako ostatni czynnik należy wskazać trudności we wskazaniu osób odpowiedzialnych za zbrodnie przeciwko środowisku, które niejednokrotnie stanowią efekt całego procesu decyzyjnego, podjętego w ramach wielkich przedsiębiorstw działających na skalę międzynarodową. MTK sądzi osoby fizyczne, a zatem proces wskazania konkretnych osób odpowiedzialnych za dane szkody na środowisku mógłby być wysoce skomplikowany, a w niektórych przypadkach wręcz niemożliwy³⁶.

5. Ograniczenia regulacji krajowych wobec przestępstw środowiskowych i znaczenie międzynarodowego prawa karnego

Na tle przedstawionych rozważań można stwierdzić, że obecnie ochrona ekosystemu może być faktycznie realizowana za pośrednictwem obowiązujących przepisów kryminalizujących przestępstwa przeciwko środowisku. Podstawowy problem w tym zakresie stanowi fakt, że przepisy te, co do zasady, nie ujmują kwestii środowiskowych w sposób adekwatny, to jest uwzględniający w stopniu odpowiednim wagę wskazanych w nich czynów. Wyraża się to między innymi w stosunkowo niskich wymiarach kary, biorąc pod uwagę długofalowe skutki działań dewastujących ekosystem. Inną kwestią jest poruszana już problematyka określenia sprawcy. Na przykładzie ustawy z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny³⁷ można wskazać, że rozdział XXII, dotyczący przestępstw przeciwko środowisku, wskazując w hipotezie na sprawcę czynu, określa podmiot przestępstwa poprzez zastosowanie zaimku rzeczowego „kto”³⁸. Stanowi to konstrukcję bardzo szeroką, umożliwiającą objęcie nią wszelkich form sprawstwa, niemniej nasuwającą również wiele wątpliwości. Przede wszystkim w przestępstwa środowiskowe z reguły zaangażowane są całe zespoły ludzi. Ze statystyk wynika, że są one popełniane w większości przypadków w związku z szeroko rozumianym prowadzeniem biznesu, mają na celu zwiększenie zysków bądź oszczędzenie wydatków oraz stanowią efekt przemyślanych kalkulacji

³⁵ Ibidem, s. 184.

³⁶ T. Smith, *The International Criminal Court Will Start Prosecuting People Who Commit Crimes Against the Environment*, The Conversation, 2016, <https://truthout.org/articles/the-international-criminal-court-will-start-prosecuting-people-who-commit-crimes-against-the-environment/> (dostęp: 14.09.2024 r.).

³⁷ Dz.U. z 2025 r. poz. 383.

³⁸ W celu szerszego zapoznania się z tematyką dotyczącą rozdziału XXII Kodeksu karnego por. rozdział 4 autorstwa Sebastiana Konrada Matyjka *Ekobójstwo jako czyn malum per se przeciwko ludzkości*.

biznesowych³⁹. Z tego powodu zaczyna się coraz częściej odnosić do nich jako do jednych z tzw. *white-collar crimes*⁴⁰. Co do zasady – określenia tego używa się w odniesieniu do przestępstw *stricte* ekonomicznych, takich jak: oszustwa ubezpieczeniowe, oszustwa upadłościowe, pranie brudnych pieniędzy⁴¹. Są to przestępstwa umyślne, związane z gromadzeniem zysku i prowadzoną działalnością (wykonywanym zawodem). Są one jednak pozbawione przymiotów, zdawałoby się, typowych dla przestępstw – są one „zawoalowane” w decyzjach biznesowych, nie cechują się przemocą (przynajmniej bezpośrednio) oraz są kierowane przez osoby zdawałoby się nienaganne, cieszące się powszechnym zaufaniem, często o wysokim statusie społecznym⁴². W kontekście przestępstw przeciwko środowisku mogą one mieć dwojaki charakter – mogą być same w sobie sposobem na zysk (np. handel gatunkami zagrożonymi) bądź, co zdaje się stanowić częstsze zjawisko, być związane z inną działalnością przestępczą, np. unikaniem kosztów poprzez nieodpowiednie postępowanie z odpadami⁴³.

W rezultacie przestępstwa przeciwko środowisku stanowią trzeci z najbardziej lukratywnych sektorów przestępczości⁴⁴, generując zyski w granicach 110–281 mld USD rocznie⁴⁵. Szybki i łatwy zysk, niskie ryzyko wykrycia, swoista społeczno-instytucjonalna „tolerancja” dla tego typu przestępstw oraz stosunkowo niskie kary powodują, że brak jest środków, które skutecznie zniechęcałyby do popełniania przestępstw przeciwko środowisku⁴⁶. Skutkuje to ich stałym wzrostem na poziomie 5–7% rocznie⁴⁷.

³⁹ Department of Environmental Affairs and Tourism (Republic of South Africa), *Stepping up enforcement. Against environmental crime*, [2025], <https://cw.co.za/wp-content/uploads/2023/02/Environmental-Crime-booklet.pdf> (dostęp: 22.12.2024 r.).

⁴⁰ C. Nellemann i in. (red.), *The Rise of Environmental Crime. A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security*, United Nations Environment Programme, Interpol, Nairobi 2016, s. 64–65, <https://www.interpol.int/en/content/download/5099/file/UNEP-INTERPOL%20Report%20The%20Rise%20of%20Environmental%20Crime.pdf> (dostęp: 22.12.2024 r.).

⁴¹ M. Nyc, *Przestępstwa białych kołnierzyków jako zagrożenie dla ekonomicznego bezpieczeństwa państwa*, „Bezpieczeństwo: Teoria i Praktyka” 2008, nr 2 (1–2), s. 249–263.

⁴² Ibidem.

⁴³ United Nations Environment Programme, ibidem.

⁴⁴ C. Nellemann i in., *World Atlas of Illicit Flows*, INTERPOL, RHIPTO (Norwegian Center for Global Analyses), Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2018.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ W. Huisman, J. Van Erp, *Opportunities for environmental crime: A test of situational crime prevention theory*, „The British Journal of Criminology” 2013, t. 53 (6), s. 1178–1200.

⁴⁷ *The EU's fight against environmental crime*, European Council, 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-fight-environmental-crime-2022/> (dostęp: 23.12.2024 r.).

Ponadto należy wskazać, że nawet w momencie wykrycia danej szkody na środowisku wyzwaniem dla wymiaru sprawiedliwości jest, jak wyżej, wskazanie osób odpowiedzialnych za jej dokonanie. W przestępstwa środowiskowe najbardziej zagrażające środowisku ze względu na ich rozmiar i częstotliwość, co do zasady, zaangażowane są duże podmioty życia gospodarczego. Dane przestępstwo jest efektem całego procesu decyzyjnego i wyzwaniem jest określić osoby odpowiedzialne w danym przypadku. Całokształt tych czynników może doprowadzić do sytuacji, w której jednoznaczne wskazanie osób uczestniczących w danym procederze jest niemożliwe – warto podkreślić, że wtedy również egzekwowanie ewentualnej odpowiedzialności względem całego podmiotu (odpowiedzialność podmiotów zbiorowych) staje się wysoce utrudnione.

W tym kontekście należy pozytywnie ocenić zmiany w polskim prawie z 2022 r., dokonane w ustawie z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁴⁸, w efekcie których, zgodnie z art. 4a tej ustawy, podmioty zbiorowe mogą podlegać odpowiedzialności za przestępstwa środowiskowe popełnione przez przedstawiciela takiego podmiotu bez jego uprzedniego prawomocnego skazania. Innymi słowy – jest to wyłączenie uzależnienia odpowiedzialności podmiotu zbiorowego od odpowiedzialności karnej osoby fizycznej – sprawcy, będącej przedstawicielem danego podmiotu w rozumieniu art. 3 ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych⁴⁹.

W dalszym ciągu problemem pozostaje jednak kwestia wykrycia danego przestępstwa i zidentyfikowanie podmiotu, z którym jest ono związane, a także komplikacje w zakresie wykazania związku przyczynowo-skutkowego między określonym działaniem a szkodą na środowisku. Podkreślenia bowiem wymaga, że szkody na środowisku niejednokrotnie nie wywołują skutków bezpośrednich, a takie, które są zauważalne dopiero w perspektywie długofalowej. Ponadto często nie sposób określić dokładnego zakresu szkód, jako że dane zachowanie może prowadzić do wystąpienia negatywnych konsekwencji pośrednio. Jako przykład takiego zjawiska można wskazać chorobę z Minamaty – wody zatoki Minamata uległy masywnemu

⁴⁸ Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2024 r. poz. 1822), dalej: u.o.p.z.

⁴⁹ Por. w niniejszej książce: M. Stępień, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny przeciwko środowisku zabronione pod groźbą kary*; P. Zgardzińska, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku – wymiar procesowy*. Wskazani autorzy szerzej omawiają tematykę odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie przez pryzmat ochrony środowiska, koncentrując się na omówieniu wspomnianej nowelizacji. Autorzy zauważają niedostatki wdrożonej nowelizacji oraz przedstawiają propozycje mające na celu uszczelnienie deficytów środków prawnych skutecznego zwalczania przestępstw przeciwko środowisku w ramach odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.

skażeniu metylortęcią w wyniku odprowadzania ścieków zawierających metylortęć przez koncern Chisso Corporation⁵⁰. Mimo niskiego stężenia jonów pierwiastka w wodzie w kolejnych ogniach łańcucha pokarmowego dochodziło do kumulacji szkodliwych pierwiastków⁵¹. Skutki procedury były katastrofalne, doprowadzając m.in. do zakażenia płodów w wyniku spożywania przez matki owoców morza wyłowionych z tamtejszych obszarów⁵².

Ponadto, nakładając karę wyłącznie na podmiot zbiorowy, nie doprowadzi się do zakończenia danego procedury przestępczego; z kolei biorąc pod uwagę wysokość kar (w przypadku określonym w art. 4a wobec podmiotu zbiorowego sąd orzeka karę pieniężną w wysokości od 10 000 do 5 000 000 złotych – art. 7a u.o.p.z.), zdaje się, że ewentualne konsekwencje nie przeważają korzyści płynących z przestępstw środowiskowych.

Analizując powyższe, nasuwa się więc pytanie: co w takiej sytuacji zmieni potencjalne wprowadzenie do Statutu Rzymskiego omawianych regulacji w zakresie zbrodni przeciwko środowisku? Jest kilka czynników, które wystarczająco uzasadniają konieczność takiego rozwiązania. Po pierwsze, zbrodnie przeciwko środowisku niejednokrotnie są wynikiem procedury międzynarodowego. MTK jako instytucja o charakterze ponadnarodowym będzie w stanie przeprowadzić postępowanie w sposób zdecydowanie bardziej skuteczny niż sąd i służby jednego państwa. Po drugie, ekobójstwo uzyska status zbrodni przeciwko ludzkości, co *per se* wywoła pewne skutki – państwa strony mają obowiązek współpracować z MTK, co wyraża się na wielu płaszczyznach. Taka regulacja powinna więc między innymi zmotywować państwa do wprowadzenia bardziej rygorystycznych regulacji i ich skuteczniejszego egzekwowania, a także do dołożenia starań w zakresie zwiększania wykrywalności przestępstw przeciwko środowisku. Jednocześnie powinno to wpłynąć na samych sprawców, realizując funkcję prewencyjną prawa karnego. Po trzecie, odpowiednie skonstruowanie normy obejmującej ekobójstwo jako zbrodnię przeciwko ludzkości będzie stanowić silny środek w walce z przestępstwami środowiskowymi, będący wyrazem współpracy międzynarodowej. Pośrednio wskaże to na doniosłość walki o ekosystem nieustannie niszczonego przez człowieka.

⁵⁰ N. Hachiya, *The history and the present of Minamata disease – Entering the second half a century*, „Japan Medical Association Journal” 2006, t. 49 (3), <https://www.med.or.jp/english/activities/pdf/jmaj/v49no03.pdf#page=21> (dostęp: 18.04.2025 r.).

⁵¹ H. Yokoyama, *Mercury Pollution in Minamata*, Springer, Singapore 2018, <https://library.oapen.org/bitstream/id/9b9692e2-1ea5-48f2-a25b-2980d1e7d3ab/1002235.pdf> (dostęp: 18.04.2025 r.).

⁵² M. Harada, *Minamata disease: Methylmercury poisoning in Japan caused by environmental pollution*, „Critical Reviews in Toxicology” 1995, t. 25 (1), s. 1–24.

6. Wnioski końcowe

Konkludując, przepisy Statutu Rzymskiego pozwalają na uznanie niektórych zbrodni przeciwko środowisku za zbrodnie przeciwko ludzkości. Analogiczne wnioski wysuwa m.in. Ewa Nowak⁵³, wskazując bezpośrednio na silną legitymizację normatywną definicji legalnej ekobójstwa jako nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego. Stanowi to jednak złożony proces, który nie umożliwia pełnej ochrony ekosystemu, chociażby ze względu na fakt, że nie każde poważne zniszczenie środowiska będzie mogło zostać uznane za zbrodnie przeciwko ludzkości w myśl obowiązujących przepisów Statutu Rzymskiego. Takie stanowisko potwierdza dotychczasowe orzecznictwo MTK, w którym brak jest spraw egzekwujących odpowiedzialność za szkody na środowisku naturalnym.

Zgodnie z *Policy Paper* z 2016 r., dotyczącym wyboru i priorytetyzacji spraw podejmowanych przez MTK, reinterpretacja obowiązujących przepisów Statutu Rzymskiego powinna zostać uwzględniona do momentu jego ewentualnej nowelizacji, szczególnie że obecnie stanowi to jedyny sposób na zapewnienie ochrony ekosystemu na skalę międzynarodową. Obecnie najbardziej obiecujący w tym zakresie zdaje się być art. 7 ust. 1 lit. k Statutu Rzymskiego, uznający za zbrodnie przeciwko ludzkości „inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego”. Jego rozległa konstrukcja umożliwia zakwalifikowanie ekobójstwa jako zbrodni przeciwko ludzkości, pod warunkiem spełnienia zawartych w nim przesłanek. Chociaż w dalszym ciągu nie zapewnia on adekwatnej ochrony środowiska naturalnego w ramach prawa międzynarodowego, to szczególnie ze względu na wymóg celowości działania oraz ścisły związek z wysoce negatywnym wpływem danego zachowania na życie bądź zdrowie człowieka⁵⁴ jest obecnie jedynym przepisem Statutu Rzymskiego, w ramach którego ekobójstwo może być traktowane jako zbrodnie przeciwko ludzkości.

Wymaga podkreślenia, że omawiana reinterpretacja stanowi proces konieczny, biorąc pod uwagę niepokojące statystyki w zakresie przestępstw środowiskowych. Wskazują one bezpośrednio na niską efektywność szeroko pojętych norm prawnych dotyczących ochrony środowiska naturalnego. Zaangażowanie MTK sprawami środowiskowymi powinno pozytywnie wpłynąć na taki stan rzeczy, zarówno w sposób bezpośredni, tj. poprzez możliwość egzekwowania odpowiedzialności za dokonanie najcięższych szkód na środowisku naturalnym, jak i pośrednio, motywując państwa do podjęcia zwiększonych wysiłków w zakresie ochrony ekosystemu w prawie wewnętrznym.

⁵³ Por. E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 83.

⁵⁴ Por. ibidem, s. 83–84.

Bibliografia

Literatura

- Bartusik M., *Czym jest ekocyd? Zbrodnie na naturze znamy już od lat 70.*, ŚwiatOZE.pl, 27.09.2023 r., <https://swiatoze.pl/czym-jest-ekocyd/> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Danchi H., Leslie S.W., Chen R.J., *Agent Orange Toxicity*, (w:) *StatPearls (Internet). Treasure Island (FL)*, StatPearls Publishing, 2025.
- Department of Environmental Affairs and Tourism (Republic of South Africa), *Stepping up enforcement. Against environmental crime*, [2025], <https://cw.co.za/wp-content/uploads/2023/02/Environmental-Crime-booklet.pdf> (dostęp: 22.12.2024 r.).
- The EU's fight against environmental crime*, European Council, 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-fight-environmental-crime-2022/> (dostęp: 23.12.2024 r.).
- Freeland S., *Crimes against the environment and international criminal law*, International Bar Association, [2025], <https://www.ibanet.org/article/6D983066-BCDB-481A-8C79-BD47362BDB49> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Hachiya N., *The history and the present of Minamata disease – Entering the second half a century*, „Japan Medical Association Journal” 2006, t. 49 (3), <https://www.med.or.jp/english/activities/pdf/jmaj/v49no03.pdf#page=21> (dostęp: 18.04.2025 r.).
- Harada M., *Minamata disease: Methylmercury poisoning in Japan caused by environmental pollution*, „Critical Reviews in Toxicology” 1995, t. 25 (1).
- Heller K.J., *Skeptical Thoughts on the Proposed Crime of “Ecocide” (That Isn’t)*, *OpinioJuris*, 23.06.2021 r., <https://opiniojuris.org/2021/06/23/skeptical-thoughts-on-the-proposed-crime-of-ecocide-that-isnt/> (dostęp: 19.04.2025 r.).
- de Hemptinne J., Prosperi L., *Prosecuting Ecocide Before the International Criminal Court: Concrete Possibility or Long-Term Aspiration? (Part 1)*, Utrecht University, 2024, <https://www.uu.nl/en/news/prosecuting-ecocide-before-the-international-criminal-court-concrete-possibility-or-long-term> (dostęp: 19.04.2025 r.).
- Huisman W., Van Erp J., *Opportunities for environmental crime: A test of situational crime prevention theory*, „The British Journal of Criminology” 2013, t. 53 (6).
- Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text*, Stop Ecocide Foundation, June 2021, <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Killean R., *Could criminalising ecocide increase accountability for environmental harm in conflicts?*, Conflict and Environment Observatory, 22.04.2021 r., <https://ceobs.org/could-criminalising-ecocide-increase-accountability-for-environmental-harm-in-conflicts/> (dostęp: 19.04.2025 r.).
- Majmurek J., *Czas, by prawo zaczęło ścigać ekobójstwo*, rozmowa z Nabilem Ahmedem, *Krytyka Polityczna*, 13.11.2018 r., <https://krytykapolityczna.pl/serwis-klimatyczny/czas-by-prawo-zaczelo-scgac-ekobojstwo/> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Mekdeci B., *Agent Orange and Birth Defects*, Birth Defect Research for Children, [2025], <https://birthdefects.org/agent-orange/> (dostęp: 17.04.2025 r.).
- Nellemann C. i in., *World Atlas of Illicit Flows*, INTERPOL, RHIPTO (Norwegian Center for Global Analyses), Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2018.
- Nowak E., *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177).
- Nyc M., *Przestępstwa białych kołnierzyków jako zagrożenie dla ekonomicznego bezpieczeństwa państwa*, „Bezpieczeństwo: Teoria i Praktyka” 2008, nr 2 (1–2).

- Olson K., Morton L., *Long-term fate of Agent Orange and Dioxin TCDD contaminated soils and sediments in Vietnam hotspots*, „Open Journal of Soil Science” 2019, t. 9 (1), <https://doi.org/10.4236/ojss.2019.91001>.
- Patel P., *Expanding past genocide, crimes against humanity, and war crimes: Can an ICC Policy Paper expand the court's mandate to prosecuting environmental crimes?*, „Loyola University Chicago International Law Review” 2016, t. 14 (2).
- Phan X.D., *Agent Orange in Vietnam: Legality and US Insensitivity*, The Diplomat, 14.04.2022 r., <https://thediplomat.com/2022/04/agent-orange-in-vietnam-legality-and-us-insensitivity/> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Raparelli L., *Are Crimes Against Humanity the Right Framework to Tackle International Environmental Crimes?*, King's College London, 31.08.2022 r., https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5151370#paper-references-widget (dostęp: 24.03.2024 r.).
- Shamloo B., Gholipour G., *Galston's Legal Legacy: Re-reading the Birth Process of the Concept of Ecocide*, „Criminal Law Research” 2022, t. 13 (1), <https://doi.org/10.22124/jol.2022.19312.2112>.
- Smith T., *The International Criminal Court Will Start Prosecuting People Who Commit Crimes Against the Environment*, The Conversation, 2016, <https://truthout.org/articles/the-international-criminal-court-will-start-prosecuting-people-who-commit-crimes-against-the-environment/> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Stachnik P., *Największe zbrodnie Amerykanów w Wietnamie*, Ciekawostki historyczne.pl, 23.03.2019 r., <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2019/03/23/najwiesze-zbrodnie-ame-rykanow-w-wietnamie/> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Sterio M., *Crimes against the environment, ecocide, and the International Criminal Court*, „Case Western Reserve Journal of International Law” 2024, t. 56 (1), <https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2677&context=jil> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Switek P., *The Environmental Effects of War*, „Student Theses 2001–2013” 2006, 71, https://research.library.fordham.edu/enviro_theses/71 (dostęp: 23.03.2025 r.).
- Ta broń truje nieprzerwanie już 40 lat. Agent Orange w Wietnamie wciąż jest groźny. USA zaprzeczają, „National Geographic”, 5.02.2019 r., <https://www.national-geographic.pl/ludzie/ta-bron-truje-nieprzerwanie-juz-40-lat-agent-orange-w-wietnamie-wciaz-jest-grozy-nusa-zaprzecza/> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- Truong K.N., Dinh K.V., *Agent Orange: Half-century effects on the Vietnamese wildlife have been ignored*, „Environmental Science & Technology” 2021, t. 55 (22), 15007-15009, https://pubs.acs.org/doi/epdf/10.1021/acs.est.1c06613?ref=article_openPDF (dostęp: 17.04.2025 r.).
- Nellemann C. i in. (red.), *The Rise of Environmental Crime. A Growing Threat To Natural Resources Peace, Development And Security*, United Nations Environment Programme, Interpol, Nairobi 2016, s. 64–65, <https://www.interpol.int/en/content/download/5099/file/UNEP-INTERPOL%20Report%20The%20Rise%20of%20Environmental%20Crime.pdf> (dostęp: 22.12.2024 r.).
- Yokoyama H., *Mercury Pollution in Minamata*, Springer, Singapore 2018, <https://library.oapen.org/bitstream/id/9b9692e2-1ea5-48f2-a25b-2980d1e7d3ab/1002235.pdf> (dostęp: 18.04.2025 r.).

Akty prawne

- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).
- Rezolucja A/76/L.75 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 28 lipca 2022 r., <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/442/77/pdf/n2244277.pdf?OpenElement> (dostęp: 14.09.2024 r.).

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383).

Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2024 r. poz. 1822).

Źródła internetowe

Biuro Prokuratora Międzynarodowego Trybunału Karnego, Oświadczenie, 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0> (dostęp: 14.09.2024 r.).

International Criminal Court (ICC), *Elements of Crimes*, 2011, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (dostęp: 24.03.2025 r.).

International Criminal Court, The Office of the Prosecutor, *Policy Paper on Case Selection and Prioritisation*, 15.09.2016 r., https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf (dostęp: 14.09.2024 r.).

Vietnam Association for Victims of Agent Orange v. Dow Chemical Co. z 22.02.2008 r., International Crimes Database (ICD), <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/196/Vietnam-Association-for-Victims-of-Agent-Orange-v-Dow/> (dostęp: 14.09.2024 r.).

Aleksandra Krawczyk¹

Ekobójstwo jako zbrodnia przeciwko środowisku – prawdopodobieństwo klasyfikacji świadomego niszczenia środowiska jako przestępstwa oraz objęcia go jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego

Title: Ecocide as an environmental crime – the likelihood of classifying deliberate destruction of the environment as a crime and bringing it within the jurisdiction of the International Criminal Court

Słowa kluczowe: prawo ochrony środowiska, ekobójstwo, Międzynarodowy Trybunał Karny, zbrodnia przeciwko środowisku, jurysdykcja

Keywords: environmental law, ecocide, International Criminal Court, environmental crime, jurisdiction

Streszczenie: Wobec dostrzeżenia problemu świadomego niszczenia środowiska oraz powiązanych z nim skutkami kryzysu klimatycznego w przestrzeni publicznej coraz częściej pojawiają się postulaty uznania tego czynu za przestępstwo, którego ściganiem zainteresowana jest społeczność międzynarodowa. Wskazany pomysł zakłada określenie tego zachowania mianem ekobójstwa, a także zakwalifikowanie go jako zbrodnię objętą jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK), obok: ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych i zbrodni agresji. Jednakże podstawowym wyzwaniem stojącym na drodze do uznania ekobójstwa za zbrodnię międzynarodową jest brak jednolitej, powszechnie akceptowalnej definicji tego pojęcia. Dotychczas najbardziej popularna propozycja, przedstawiona przez The Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide (Niezależny Panel Ekspertki ds. Definicji Prawnej Ekobójstwa) w 2021 r., określa ekobójstwo jako: „działania bezprawne lub bezmyślne, dokonane ze świadomością, że zachodzi znaczne prawdopodobieństwo wyrządzenia środowisku (...) ciężkich, rozległych bądź trwałych, szkód”. W tekście zostaną omówio-

¹ Aleksandra Krawczyk, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0003-2659-2174.

ne wspomniana definicja oraz stanowiska doktryny, które miały wpływ na brzmienie przytoczonego projektu i prowadziły do jej powstania. Zostanie również ocenione prawdopodobieństwo uznania ekobójstwa za zbrodnię międzynarodową i objęcia go jurysdykcją MTK na podstawie Statutu Rzymskiego.

Summary: In view of the perceived problem of deliberate destruction of the environment and the related effects of the climate crisis, there are increasing calls in the public space for this act to be recognised as a crime that the international community has an interest in prosecuting. The idea indicated is to label this behaviour as ecocide, and to qualify it as a crime under the jurisdiction of the International Criminal Court (ICC), alongside genocide, crimes against humanity, war crimes and crimes of aggression. However, the main challenge facing the recognition of ecocide as an international crime is first and foremost the lack of a uniform, universally accepted definition of the concept. To date, the most popular proposal, put forward by The Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide in 2021, defines ecocide as “unlawful or wanton acts committed with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment being caused by those acts”. The text will discuss this proposed definition. The doctrinal positions that influenced and led to the wording of the cited draft will be reviewed. The likelihood of considering ecocide as an international crime and bringing it within the jurisdiction of the ICC under the so-called Rome Statute will be assessed as well.

1. Wprowadzenie

Ekobójstwo, czyli w języku angielskim *ecocide*², to wyraz, który został utworzony zapewne od połączenia słowa *ecology* (ekologia) i końcówki *-cide* (zabójstwo)³. To termin, który powstał prawdopodobnie w 1970 r.⁴. Użył go po raz pierwszy w 1972 r. w przestrzeni publicznej szwedzki premier Olof Palme podczas Konferencji sztokholmskiej Organizacji Narodów Zjednoczonych⁵. Ze względu na fakt, że intensywność i skala różnego rodzaju zagrożeń dla środowiska coraz bardziej się nasilają, dotychczasowe mechanizmy ochrony są niewystarczające. Zdecydowana większość tych zagrożeń jest pośrednim lub bezpośrednim efektem działań człowieka. Istotne jest zatem skuteczne zapobieżenie dewastacji środowiska naturalnego,

² Zob. *Legal definition of ecocide completed*, Stop Ecocide, June 2021, <https://www.stopecocide.earth/expert-drafting-panel> (dostęp: 10.09.2024 r.).

³ Zob. rozdział 2 pkt 1 niniejszej książki autorstwa Adrianny Zawadzkiej pt. *Zbrodnia przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości przez pryzmat przepisów prawa międzynarodowego*, s. 29–30.

⁴ J. James, M. Madison, *Climate Champ Arthur W. Galston – Coined Term “Ecocide”, Ecocide As International Law? Climate Champion Polly Higgins, Vanuatu Asks ICC to Make Ecocide a Crime*, The Climate, 13.12.2021 r., <https://theclimate.org/climate-champ-arthur-w-galston-coined-term-ecocide-ecocide-as-international-law-climate-champion-polly-higgins-vanuatu-asks-icc-to-make-ecocide-a-crime/> (dostęp: 11.03.2025 r.).

⁵ E. Nowak, *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177), s. 76.

w związku z tym coraz częściej na forum międzynarodowym podnosi się postulat kryminalizacji ekobójstwa⁶.

2. Proponowana definicja ekobójstwa

Międzynarodowy zespół naukowców i badaczy – The Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide (Niezależny Panel Ekspertki ds. Definicji Prawnej Ekobójstwa) – podczas konferencji naukowej zorganizowanej przez Stop Ecocide Foundation (Fundacja „Stop Ekobójstwo”) w 2021 r. podjął próbę stworzenia definicji ekobójstwa, która miałaby zostać dodana do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego⁷. Jak wskazała w poprzednim rozdziale Adrianna Zawadzka, zaproponowano następujące brzmienie art. 8ter tego Statutu:

Do celów niniejszego statutu przez ‘ekobójstwo’ (...) rozumie się działania bezprawne lub bezmyślne, dokonane ze świadomością, że zachodzi znaczne prawdopodobieństwo wyrządzenia środowisku (...) ciężkich, rozległych bądź trwałych, szkód⁸.

Na potrzeby tej definicji należy przyjąć, że:

a. „Bezmyślny” [*wanton*] oznacza (...) działania powzięte z lekkomyślnym lekceważeniem ich szkodliwości, gdy szkodliwość wyraźnie przewyższała spodziewane korzyści społeczne i gospodarcze; b. „Ciężki” [*severe*] oznacza szkodę, która pociąga za sobą bardzo poważne, negatywne zmiany, zakłócenia lub szkody dla któregośkolwiek z elementów środowiska, w tym także dramatyczne skutki dla życia ludzkiego bądź zasobów przyrodniczych, kulturowych lub gospodarczych; c. „Rozległy” [*widespread*] oznacza szkodę, która wykracza poza określony obszar geograficzny, przecina granice państwowe, bądź która dotyka całego ekosystemu, gatunku lub znacznej liczby ludzkich istnień; d. „Trwały” [*long-term*] oznacza szkody nieodwracalne lub takie, których nie da się naprawić w rozsądnym przedziale

⁶ Zob. R. Fic, *Akty prawa międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności karnej w prawie ochrony środowiska w kontekście środków penalnych przewidzianych w prawie polskim*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska” 2022, nr 2, s. 1–15.

⁷ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.), dalej: Statut Rzymski. Zob. *June 2021: Historic moment as Independent Expert Panel launches definition of ecocide*, Stop Ecocide, June 2021, <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> (dostęp: 10.09.2024 r.).

⁸ Tłumaczenie E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 66. Oryginalny tekst w języku angielskim (cyt. za E. Nowak): „For the purpose of this Statute, «ecocide» means unlawful or wanton acts committed with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment being caused by those acts”. Źródło: *June 2021: Historic moment...*

czasowym drogą regeneracji naturalnej; e. „Środowisko” [*environment*] oznacza ziemię, jej biosferę, kriosferę, litosferę, hydrosferę i atmosferę, a także przestrzeń pozaziemską⁹.

3. Wpływ doktryny na definicję ekobójstwa

Problem dewastacji środowiska naturalnego nie jest nowy. W XX w., jeszcze przed przyjęciem Statutu Rzymskiego, zwróciło na niego uwagę kilku przedstawicieli nauk prawnych i filozoficznych. Byli to przede wszystkim: Rafał Lemkin¹⁰, Hans Jonas¹¹, Richard A. Falk¹² i Arthur W. Galston¹³.

Jak podaje Ewa Nowak: „Etymologicznie termin *ecocide* nawiązuje do *genocide* (ludobójstwa) i *delicta iuris gentium*, także w sensie «barbarzyństwa», »wandalizmu», «szerzenia zarazy lub skażenia stwarzających zagrożenie dla życia ludzi, zwierząt i roślin» w znaczeniu, które do doktryny prawa karnego międzynarodowego wprowadził R. Lemkin”¹⁴. Prawnik wskazywał na konieczność kryminalizacji czynów mających negatywny wpływ na środowisko naturalne, które oddziałuje na istnienie ludzi, zwierząt oraz roślin (szczególnie w kontekście wskazanych zarazy i skażenia)¹⁵.

⁹ Tłumaczenie E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 67. Oryginalny tekst w języku angielskim (cyt. za E. Nowak): „*Wanton*» means with reckless disregard for damage which would be clearly excessive in relation to the social and economic benefits anticipated; *«Severe»* means damage which involves very serious adverse changes, disruption or harm to any element of the environment, including grave impacts on human life or natural, cultural or economic resources; *«Widespread»* means damage which extends beyond a limited geographic area, crosses state boundaries, or is suffered by an entire ecosystem or species or a large number of human beings; *«Long-term»* means damage which is irreversible or which cannot be redressed through natural recovery within a reasonable period of time; *«Environment»* means the earth, its biosphere, cryosphere, lithosphere, hydrosphere and atmosphere, as well as outer space”. Źródło: June 2021: Historic moment...

¹⁰ Zob. R. Szawłowski, *Rafał Lemkin. Biografia intelektualna*, Wydawnictwo Sedno, Warszawa 2020.

¹¹ Zob. P. Rosół, *Hans Jonas. O etycznej odpowiedzialności nauki i techniki*, Universitas, Kraków 2017.

¹² Richard Falk. *Chairman of Euro-Med Monitor's Board of Trustees*, Euro-Med Human Rightsd Monitor, [bd.] <https://euromedmonitor.org/en/authors/4/Richard-Falk> (dostęp: 11.03.2025 r.).

¹³ *In memoriam: Arthur Galston, plant biologist, fought use of Agent Orange*, Yale News, 18.07.2008 r., <https://news.yale.edu/2008/07/18/memoriam-arthur-galston-plant-biologist-fought-use-agent-orange> (dostęp: 11.03.2025 r.).

¹⁴ E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 69.

¹⁵ Zob. *Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations*, by Raphaël Lemkin, *Lecturer on Comparative Law at the Institute of Criminology of the Free University of Poland and Deputy Prosecutor of the District Court of Warsaw, Additional explications to the Special Report pre-*

„Podkreślał, że przejawiający się w nich «społeczny i destrukcyjny duch» jest z definicji zaprzeczeniem kultury i postępu ludzkości”¹⁶. Mimo że założenia Rafała Lemkina były raczej koncepcją niż realną zmianą, to prawdopodobnie miały one większy wpływ na debatę na temat międzynarodowej kryminalizacji ludobójstwa niż apele i deklaracje do „sumienia (...) narodów”¹⁷, które zawarto w 1925 r. w Protokole genewskim dotyczącym zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz wszelkich cieczy, materiałów lub analogicznych sposobów, a także środków bakteriologicznych¹⁸. Określenie „umyślne użycie wszelkiego rodzaju narzędzi mogących wywołać zagrożenie powszechne”¹⁹, które wybrzmiało już na pierwszej Międzynarodowej Konferencji Unifikacji Prawa Karnego w Warszawie w 1927 r.²⁰ (w której udział brał również Lemkin), w kontekście przestępstw przeciwko prawu narodów mogło stanowić swojego rodzaju inspirację dla twórców propozycji definicji ekobójstwa. Z tych właśnie powodów warto zwrócić uwagę na postać Lemkina w kontekście działań podjętych w celu karania zbrodni przeciwko środowisku.

Hans Jonas podjął próbę przeanalizowania problemu ekobójstwa z perspektywy filozoficznej. Stworzył swojego rodzaju nakaz ekologiczny zaadresowany do indywidualnej jednostki, który może brzmieć następująco: „Postępuj tak, aby skutki twego działania były w zgodzie z ciągłością autentycznego życia ludzkiego”; „Postępuj tak, aby skutki twego działania nie niszczyły możliwości przyszłego trwania takiego życia”; „Nie pogarszaj warunków nieograniczonej ciągłości istnienia ludzkości na Ziemi”; „W swych teraźniejszych wyborach uwzględniaj wśród przedmiotów twej woli byt ludzki jako całość z jego przyszłym wymiarem”²¹. W nawiązaniu do ram

sented to the 5th Conference for the Unification of Penal Law in Madrid (14–20 October 1933), [bd.] <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm> (dostęp: 8.05.2025 r.).

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Protokół dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych (Dz.U. z 1929 r. Nr 28, poz. 278).

¹⁹ Tłumaczenie E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 70. Oryginalny tekst w języku francuskim (cyt. za E. Nowak): „l’emploi intentionnel de tous moyens capables de faire courir un danger commun”. Źródło: *Acts Constituting a General...*

²⁰ E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 70.

²¹ Tłumaczenie E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 71. Oryginalny tekst w języku niemieckim (cyt. za E. Nowak): „Handle so, dass die Wirkungen deiner Handlung verträglich sind mit der Permanenz echten menschlichen Lebens auf Erden. Oder negativ ausgedrückt: Handle so, dass die Wirkungen deiner Handlung nicht zerstörerisch sind für die künftige Möglichkeit solchen Lebens”. Źródło: H. Jonas, *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1984, s. 36.

prawnych Jonas wskazał na wzajemną korelację między prawami człowieka i prawami przyrody, która jest powiązana z problemem ekobójstwa²²:

Teraz bowiem cała biosfera planety, z całym bogactwem gatunków, w swej ujawnionej właśnie wrażliwości na nadmierne ingerencje człowieka, domaga się dla swego udziału w szacunku należnym wszystkim (...). Zubożone życie pozaludzkie, zubożona przyroda oznaczają bowiem zubożone życie ludzkie (...). Dopiero poszerzony ogląd ukazuje spłot dobra ludzkiego z podstawą życia jako całości (...) i przyznaje życiu pozaludzkiemu jego własne prawo. Uznać je, znaczy uznać, że każde umyślne i niepotrzebne unicestwienie jakiegoś żywego gatunku staje się już samo w sobie zbrodnią²³.

Arthur W. Galston, amerykański biolog, w 1970 r. podczas konferencji „War and National Responsibility” w Waszyngtonie²⁴ wprowadził termin „ekobójstwo”, charakteryzując je jako masowe uszkodzenie i zniszczenie ekosystemów²⁵. Jego badania nad regulacją kwitnienia soi doprowadziły do odkrycia herbicydu, który w wysokich stężeniach powodował defoliację roślin. To odkrycie stało się podstawą do opracowania *Agent Orange*, stosowanego przez armię USA podczas wojny w Wietnamie w celu niszczenia roślinności²⁶. Galston, zaniepokojony ekologicznymi i zdrowotnymi konsekwencjami użycia tego środka, apelował o zaprzestanie jego stosowania²⁷. Jego działania zwróciły uwagę na potrzebę ochrony środowiska przed celowym niszczeniem w czasie konfliktów zbrojnych. W latach 70.

²² E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 72.

²³ Tłumaczenie E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 72. Oryginalny tekst w języku niemieckim (cyt. za E. Nowak): „Aber jetzt beansprucht die gesamte Biosphäre des Planeten mit all ihrer Fülle von Arten, in ihrer neu enthüllten Verletzlichkeit gegenüber den exzessiven Eingriffen des Menschen, ihren Anteil an der Achtung, die allem gebührt, das seinen Zweck in sich selbst trägt – d. h. allem Lebendigen. (...) Denn verarmtes außermenschliches Leben, verarmte Natur, bedeutet auch ein verarmtes menschliches Leben. (...) Die erweiterte Sicht verbündet das menschliche Gute mit der Sache des Lebens im ganzen, (...) und gewährt dem außermenschlichen Leben sein eigenes Recht. Seine Anerkennung bedeutet, daß jede willkürliche und unnötige Auslöschung von Arten an sich schon zum Verbrechen wird”. Źródło: H. Jonas, *Warum die Technik ein Gegenstand für die Ethik ist*, 21.02.2023 r., <https://jochenteuffel.com/2023/05/13/hans-jonas-warum-die-moderne-technik-ein-gegenstand-fur-die-ethik-ist-mit-jedem-neuen-schritt-fortschritt-der-grostechnik-setzen-wir-uns-schon-unter-den-zwang-zum-nachsten-und-verm/> (dostęp: 8.05.2025 r.).

²⁴ N. de Pompignan, *Ecocide*, SciencesPo, 3.11.2007 r., <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/ecocide.html> (dostęp: 14.03.2025 r.).

²⁵ *Ecocide Law. History*, [bd.], <https://ecocidelaw.com/history/> (dostęp: 14.03.2025 r.).

²⁶ *Public Health. Agent Orange*, U.S. Department of Veterans Affairs, [bd.], <https://www.publichealth.va.gov/exposures/agentorange/> (dostęp: 14.03.2025 r.).

²⁷ *In memoriam: Arthur Galston...*

XX w. koncepcja ekobójstwa zyskała na znaczeniu, prowadząc do międzynarodowych dyskusji na temat wprowadzenia regulacji prawnych chroniących ekosystemy. W 1978 r. pojawiła się idea uznania ekobójstwa za przestępstwo międzynarodowe, obejmujące poważne naruszenia dotyczące ochrony środowiska, takie jak masowe zanieczyszczenie atmosfery lub mórz²⁸. Galston odegrał zatem kluczową rolę w inicjowaniu debaty na temat włączenia ekobójstwa do prawa międzynarodowego jako zbrodni przeciwko pokojowi.

Kolejny z przywołanych wcześniej badaczy, Richard A. Falk, postulował uznanie ekobójstwa za kategorię prawną w ramach prawa międzynarodowego, argumentując, że świadome i systematyczne niszczenie środowiska może stanowić zbrodnię przeciwko ludzkości²⁹. Jako kluczowy przykład przywoływał wojnę w Wietnamie, gdzie masowe stosowanie defoliantów, takich jak *Agent Orange*³⁰, doprowadziło do trwałej degradacji ekosystemów, skażenia zasobów wodnych oraz poważnych konsekwencji zdrowotnych dla ludności cywilnej. Zdaniem Falka prawo międzynarodowe powinno przewidywać skuteczne mechanizmy zapobiegania takim działaniom oraz egzekwowania odpowiedzialności za nie, zarówno w czasie konfliktów zbrojnych, jak i w warunkach pokojowych³¹. Falk podkreślał konieczność rozszerzenia konwencji międzynarodowych, w tym prawa humanitarnego, o przepisy penalizujące poważne przypadki niszczenia środowiska naturalnego³². Szczególną uwagę zwracał na odpowiedzialność korporacji międzynarodowych, których działalność może prowadzić do nieodwracalnych szkód ekologicznych. Jego koncepcje również miały zatem istotny wpływ na późniejsze debaty dotyczące włączenia ekobójstwa do katalogu zbrodni podlegających jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK).

²⁸ *Ecocide Law*, 25.05.2020 r., <https://eco-nnect.com/ecocide-law/> (dostęp: 14.03.2025 r.).

²⁹ R.A. Falk, *Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals*, „Bulletin of Peace Proposals” 1973, t. 4 (1), s. 80.

³⁰ H. Danchi, S.W. Leslie, R.J. Chen, *Agent Orange Toxicity*, NCBI, 16.08.2024 r., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK594243/> (dostęp: 14.03.2025 r.).

³¹ O. Auf, *The Implementation Crisis – with Richard Falk*, „The Cairo Review”, 20.05.2024 r., <https://www.thecairoreview.com/podcasts/the-implementation-crisis-with-richard-falk/> (dostęp: 14.03.2025 r.).

³² Zob. R.A. Falk, *Revitalizing International Law*, Iowa 1989; *Human Rights Council discusses Human Rights situation in Palestine and other Occupied Arab Territories*, UN Human Rights, 13.06.2013 r., <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2013/06/human-rights-council-discusses-human-rights-situation-palestine-and-other> (dostęp: 14.03.2025 r.).

4. Ocena proponowanej definicji ekobójstwa

Można zatem zauważyć wzmożone zainteresowanie problemem ekobójstwa i próbą zakwalifikowania go jako zbrodni, w ramach albo obok m.in. zbrodni przeciwko pokojowi czy zbrodni wojennej, które to zainteresowanie występuje w naukach społecznych już od kilkudziesięciu lat. Jak prawdopodobne są zatem formalne zmiany definicyjne w omawianym akcie prawnym – w Statucie Rzymskim?

Główną różnicą definicyjną między „ekobójstwem” a „zbrodnią przeciwko ludzkości” jest relacja między dewastacją przyrody i negatywnymi skutkami dla ludzkości. To rozróżnienie sprawia, że ekobójstwo łączy w sobie elementy praw antropocentrycznych i ekocentrycznych, co do tej pory nie występowało w klasyfikacji Statutu Rzymskiego.

Rekomendowane jest, aby proponowana, analizowana w tekście, definicja ekobójstwa była piątą kategorią zbrodni, objętą jurysdykcją MTK, obok wynikających z art. 5 Statutu Rzymskiego: zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennej oraz zbrodni agresji.

Należy również zwrócić uwagę na prawdopodobne skutki analizowanej zmiany normatywnej. Trzeba wskazać, że ocena ta będzie się różnić w zależności od przyporządkowania, klasyfikacji ekobójstwa. Jeśli miałoby ono być uznane za oddzielną, piątą kategorię przestępstw ściganych przez MTK, tak jak jest to postulowane w tym tekście, to wynik tej oceny powinien być pozytywny. Zaproponowane przez członków Panelu określenia oraz ich wyjaśnienia wydają się na tyle wyczerpujące i wystarczające, że powinny wyeliminować spory interpretacyjne. Wybrzmiewa z nich bowiem silne ukierunkowanie na ochronę środowiska – głównego podmiotu wymagającego protekcji. Mimo że aspekt antropologiczny jest w nich zawarty, to jest on jednym z elementów podlegających ochronie, a nie elementem warunkującym zastosowanie ochrony³³. Należy ocenić to pozytywnie, gdyż eliminacja przestępstw przeciwko środowisku ma służyć przede wszystkim właśnie środowisku naturalnemu.

Jeśli jednak ekobójstwo miałoby być jedną z podkategorii zbrodni przeciwko ludzkości, to skuteczność proponowanej zmiany jest wątpliwa. Odpowiedzialność z tytułu popełnienia zbrodni przeciwko ludzkości ponoszona byłaby dopiero wówczas, gdyby popełnione przestępstwo było poważne i przynosiło negatywne skutki dla ludzkości. Jeśli jednak ludzkość nie zostałaby poszkodowana, a straty dotknęłyby wyłącznie środowiska naturalnego, to z perspektywy międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości przepisy dotyczące ekobójstwa prawdopodobnie nie znalazłyby zastoso-

³³ M. Żuchowska-Grzywacz, *Prawne pojęcie ekobójstwa*, „Prawo i Klimat” 2023, nr 1, s. 158.

wania³⁴. Takie rozwiązanie należy ocenić krytycznie, ponieważ uzależnia ono aktywną ochronę środowiska od szkody, która dotknęła człowieka. To rozwiązanie można scharakteryzować jako antropocentryczne, podczas gdy w centrum powinno znaleźć się środowisko, a nie człowiek. Uzależnienie karalności świadomego działania na szkodę środowiska od konieczności jednoczesnego wystąpienia szkody dla ludzkości sprawia wrażenie, że celem tego przepisu byłaby przede wszystkim ochrona ludzi, a nie fauny i flory. Oczywiście cel ten jest bezapelacyjnie słuszny i również godny realizacji, jednak w sytuacji, gdy to ochrona środowiska naturalnego ma być priorytetem, nie powinien on przesłaniać istoty tego rozwiązania.

Wprowadzenie definicji ekobójstwa do Statutu Rzymskiego, którego skuteczność jest raczej niska³⁵, budzi również wątpliwości co do przewidywanej realnej zmiany, która miałaby nastąpić wskutek tego wprowadzenia. Zmiana ta bowiem miałaby prawdopodobnie przede wszystkim charakter teoretyczny i symbolizujący zauważenie problemu ekobójstwa – nie wywarłaby raczej realnego skutku. Wynika to przede wszystkim ze sposobu współpracy państw w ramach MTK, która opiera się w dużej mierze na konsensusie politycznym³⁶. Co prawda, prokuratorzy MTK, państwa strony Statutu oraz Rada Bezpieczeństwa ONZ mogłoby wnosić akty oskarżenia przeciwko podmiotom wyrządzającym szkody środowisku, jednak tylko przeciwko tym, które objęte są kognicją MTK, tj. funkcjonują w ramach państw, które ratyfikowały Statut Rzymski. Ze względu na to, że duża część państw odmówiła podpisania tego dokumentu, a część z tych, które podpisały, nie ratyfikowało go, międzynarodowe sankcje za świadome niszczenie środowiska nie objęłyby ich³⁷.

5. Podsumowanie

Dotychczas największym krokiem w stronę zakwalifikowania ekobójstwa jako zbrodni przeciwko środowisku było stworzenie proponowanej definicji legalnej przez wskazany zespół ekspertów w ramach wspomnianej Konferencji w 2021 r. Mimo upływu czterech lat od tamtej chwili w przestrzeni publicznej nie pojawiają się inne, równie albo podobnie stanowcze głosy w tej sprawie. Temat ten jest wciąż poruszany i rozwija się wśród naukowców, prawników i politologów, lecz mimo stałego pogarszania się stanu śro-

³⁴ E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 83–84.

³⁵ Zob. V. Serzhanova, *Organizacja i funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „Journal of Modern Science” 2014, t. 20 (1).

³⁶ Ibidem, s. 163.

³⁷ Obecnie w ramach MTK nie współpracują m.in.: Rosja, Chiny, Stany Zjednoczone Ameryki, Indie.

dowiska naturalnego na Ziemi nie jest z wystarczającą uwagą dostrzegany oraz analizowany, co należy ocenić krytycznie³⁸.

Obecnie prawdopodobieństwo zaklasyfikowania ekobójstwa jako przestępstwa w ramach kognicji MTK wydaje się niskie. Wynika to przede wszystkim z braku dostatecznego nagłośnienia problemu. Co więcej, ustanowienie nowej kategorii zbrodni, której celem byłaby przede wszystkim ochrona środowiska, a nie człowieka, byłoby nowością w ramach Statutu Rzymskiego, którego priorytetem jest ochrona ludności. Proponowana zmiana wymaga zatem pewnej zmiany myślenia oraz perspektywy, co pozwoliłoby na przyznanie szczególnej ochrony – prawnokarnej – również środowisku naturalnemu.

Problem kryminalizacji ekobójstwa jest wart zauważenia szczególnie w czasach kryzysu klimatycznego. Wskazane i rekomendowane przez autorkę są zatem dalsze prace nad zaproponowaną definicją i uwzględnieniem jej w Statucie Rzymskim, w celu skutecznego egzekwowania sankcji za międzynarodowe przestępstwa popełnione przeciwko środowisku. Rekomendowane jest również poszukiwanie rozwiązań i instrumentów prawnych, które zniechęcałyby do nieprzestrzegania prawa dotyczącego międzynarodowej ochrony środowiska.

Bibliografia

Literatura

- Auf O., *The Implementation Crisis – with Richard Falk*, „The Cairo Review”, 20.05.2024 r., <https://www.thecaireview.com/podcasts/the-implementation-crisis-with-richard-falk/> (dostęp: 14.03.2025 r.).
- Danchi H., Leslie S.W., Chen R.J., *Agent Orange Toxicity*, NCBI, 16.08.2024 r., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK594243/> (dostęp: 14.03.2025 r.).
- Ecocide Law*, 25.05.2020 r., <https://eco-nnect.com/ecocide-law/> (dostęp: 14.03.2025 r.).
- Ecocide Law. History*, [bd.], <https://ecocidelaw.com/history/> (dostęp: 14.03.2025 r.).
- Falk R.A., *Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals*, „Bulletin of Peace Proposals” 1973, t. 4 (1).
- Falk R.A., *Revitalizing International Law, Iowa 1989; Human Rights Council discusses Human Rights situation in Palestine and other Occupied Arab Territories*, UN Human Rights, 13.06.2013 r., <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2013/06/human-rights-council-discusses-human-rights-situation-palestine-and-other> (dostęp: 14.03.2025 r.).
- Fic R., *Akty prawa międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności karnej w prawie ochrony środowiska w kontekście środków penalnych przewidzianych w prawie polskim*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska” 2022, nr 2.
- In memoriam: Arthur Galston, plant biologist, fought use of Agent Orange*, Yale News, 18.07.2008 r., <https://news.yale.edu/2008/07/18/memoriam-arthur-galston-plant-biologist-fought-use-agent-orange> (dostęp: 11.03.2025 r.).
- James J., Madison M., *Climate Champ Arthur W. Galston – Coined Term “Ecocide”, Ecocide As International Law? Climate Champion Polly Higgins, Vanuatu Asks ICC to Make*

³⁸ Podobne stanowisko w rozdziale 2 prezentuje Adrianna Zawadzka (s. 27).

- Ecocide a Crime*, The Climate, 13.12.2021 r., <https://theclimate.org/climate-champ-arthur-w-galston-coined-term-ecocide-ecocide-as-international-law-climate-champion-polly-higgins-vanuatu-asks-icc-to-make-ecocide-a-crime/> (dostęp: 11.03.2025 r.).
- Jonas H., *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1984.
- Jonas H., *Warum die Technik ein Gegenstand für die Ethik ist*, 21.02.2023 r., <https://jochen-teuffel.com/2023/05/13/hans-jonas-warum-die-moderne-technik-ein-gegenstand-fur-die-ethik-ist-mit-jedem-neuen-schritt-fortschritt-der-grostechnik-setzen-wir-uns-schon-unter-den-zwang-zum-nachsten-und-verm/> (dostęp: 8.05.2025 r.).
- June 2021: Historic moment as Independent Expert Panel launches definition of ecocide, Stop Ecocide, June 2021, <https://www.stopecocide.earth/legal-definition> (dostęp: 10.09.2024 r.).
- Legal definition of ecocide completed, Stop Ecocide, June 2021, <https://www.stopecocide.earth/expert-drafting-panel> (dostęp: 10.09.2024 r.).
- Nowak E., *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177).
- de Pompignan N., *Ecocide*, SciencesPo, 3.11.2007 r., <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/ecocide.html> (dostęp: 14.03.2025 r.).
- Public Health. Agent Orange, U.S. Department of Veterans Affairs, [bd.], <https://www.publichealth.va.gov/exposures/agentorange/> (dostęp: 14.03.2025 r.).
- Richard Falk. Chairman of Euro-Med Monitor's Board of Trustees, Euro-Med Human Rights Monitor, [bd.], <https://euromedmonitor.org/en/authors/4/Richard-Falk> (dostęp: 11.03.2025 r.).
- Rosół P., *Hans Jonas. O etycznej odpowiedzialności nauki i techniki*, Universitas, Kraków 2017.
- Serzhanova V., *Organizacja i funkcjonowanie Międzynarodowego Trybunału Karnego*, „Journal of Modern Science” 2014, t. 20 (1).
- Szawłowski R., *Rafał Lemkin. Biografia intelektualna*, Wydawnictwo Sedno, Warszawa 2020.
- Żuchowska-Grzywacz M., *Prawne pojęcie ekobójstwa*, „Prawo i Klimat” 2023, nr 1.

Akty prawne

- Protokół dotyczący zakazu używania na wojnie gazów duszących, trujących lub podobnych oraz środków bakteriologicznych (Dz.U. z 1929 r. Nr 28, poz. 278).
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).

Źródła internetowe

- Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations*, by Raphaël Lemkin, Lecturer on Comparative Law at the Institute of Criminology of the Free University of Poland and Deputy Prosecutor of the District Court of Warsaw, Additional explications to the Special Report presented to the 5th Conference for the Unification of Penal Law in Madrid (14–20 October 1933), [bd.], <http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm> (dostęp: 8.05.2025 r.).

Sebastian Konrad Matyjek¹

Ekobójstwo jako czyn *malum per se* przeciwko ludzkości

Title: Ecocide as an act of *malum per se* against humanity

Słowa kluczowe: ekobójstwo, zbrodnia przeciwko ludzkości, człowiek, ochrona środowiska, Kodeks karny

Keywords: ecocide, crime against humanity, human, environmental protection, Criminal Code

Streszczenie: Temat, jaki został poruszony w tym rozdziale, dotyka bez wyjątku nas wszystkich. Sam tytuł jest zwiastunem jego ważkości: ekobójstwo – czyli dewastacja środowiska naturalnego – to nie czyn rangi *malum prohibitum*, to zbrodnia zła sama w sobie – a zatem *malum per se*. Autor dokonuje porównania zbrodni ludobójstwa i ekobójstwa jako zbrodni przeciwko środowisku naturalnemu, jawiącej się na różnych przedpolach działalności człowieka. Tylko pozornie porównanie to wydaje się nieuzasadnione – lektura tekstu pozwoli zrozumieć intencje autora i nade wszystko powagę sytuacji. Również czas, w którym powstała praca, nie jest przypadkowy: na Wschodzie trwa inwazja zbrojna z wszystkimi jej konsekwencjami, w której środowisko naturalne jest ofiarą. W rozdziale zostały ukazane dwa kierunki walki ze zjawiskiem ekobójstwa: kierunek penalny o zasięgu krajowym i międzynarodowym, oraz kierunek pozanormalny – reakcja Kościoła katolickiego objawiająca się ujęciem ekobójstwa jako grzechu. W opinii autora korelacja tych dwóch porządków może być silnym orężem w walce o dobrostan środowiska naturalnego.

Summary: The subject addressed in this work touches us all without exception. The title itself is a harbinger of its importance – ecocide, i.e. the devastation of the natural environment, is not an act of *malum prohibitum*, it is a crime of evil in itself – and therefore *malum per se*. The author makes a kind of comparison between the crime of genocide and ecocide as a crime against the natural environment, appearing in different foregrounds of human activity. Only seemingly, this comparison seems unjustified; reading the text will allow one to understand the Author's intentions and, above all, the seriousness of the situation. Also, the time in which the work was written is not

¹ Dr Sebastian Konrad Matyjek, adiunkt, Akademia Piotrkowska w Piotrkowie Trybunalskim, adwokat, ORCID 0000-0003-1683-8337.

coincidental, there is an armed invasion in the East with all its consequences, in which the environment is the victim. The work shows two directions in the fight against the phenomenon of ecocide – the penal one of national and international scope, as well as the extra-normative direction – the reaction of the Catholic Church manifested in the recognition of ecocide as a sin. In the Author's opinion, the correlation of these two orders can be a strong weapon in the fight for the welfare of the natural environment.

1. Ekobójstwo – znaczenie, postrzeganie i wymiar zjawiska

Bezsprzecznie najcięższym przestępstwem występującym w każdym ustawodawstwie na świecie jest zabójstwo. Jest to czyn określany jako *malum per se*, czyli zły sam w sobie, zły u podstaw. Przestępstwo zabójstwa jest odpowiednio kryminalizowane w ustawodawstwie karnym i ścigane zgodnie z porządkiem prawnym danego państwa. A czy można zabić środowisko naturalne, zabić rzekę, unicestwić ekosystem? Czy można dopatrywać się zbieżności między ludobójstwem, czyli masowym zabójstwem, a tzw. ekobójstwem? Uważam, że pewne korelacje między tymi dwoma na pozór obcymi względem siebie czynami występują.

W nomenklaturze słownej, jak również w literaturze fachowej i popularnonaukowej spotykany jest termin „ekobójstwo”. Jak dotąd, termin ten nie doczekał się definicji legalnej, jednakże, analizując jego konstrukt gramatyczny, można utożsamiać „ekobójstwo” z „ekologicznym zabójstwem”. Korzenie tego słowa wywodzą się z języka angielskiego, w którym termin *ecocide* jest neologizmem utworzonym przez kombinację wyrazów *eco* oraz końcówki *-cide*, który można przetłumaczyć jako ekobójstwo, ekoeksterminacja².

Wobec powyższego przez ekobójstwo (*ecocide*) rozumie się działania bezprawne lub bezmyślne, dokonane ze świadomością, że zachodzi znaczne prawdopodobieństwo wyrządzenia środowisku ciężkich, rozległych bądź trwałych szkód. Analiza pojęcia ekobójstwa prowadzi do wniosku, że mamy do czynienia z prawem holistycznym i ekocentrycznym, ze względu na to, że szkody ponosi ekosystem jako całość, obejmującym ochronę zbiorowości ludzkich, których trwanie jest sprzężone ze środowiskiem i żywotnie od niego zależne. Cios w środowisko skutkuje ostatecznie ludzkimi ofiarami. Ofiarą ekobójstwa, jak słusznie podnosi Ewa Nowak:

(...) może paść zbiorowość ludzka ujmowana w rozmaitych kategoriach: od populacyjnych (duża liczba ludzi) przez demograficzne (mieszkańcy danego ekosystemu) i etniczne (rdzenne plemiona, narody, mniejszości od wieków żyte z macierzystym ekosystemem) po kulturowe (wspólnota,

² W. Bar, *Ekobójstwo i grzech ekologiczny: dwa terminy – dwa porządki – wspólna sprawa*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 2, s. 34.

mniejszość – także wędrowna, nomadyczna) i polityczne (obywatele danego państwa)³.

Ekobójstwo dotyka: „(i) ludzi, (ii) zwierząt, w tym ryb, ptaków, owadów, (iii) gatunków roślin, wreszcie (iv) innych żywych organizmów. Wobec tego ekobójstwo jest przestępstwem godzącym nie tylko w życie ludzkie, lecz także we wszelkie życie”⁴.

Całkowicie uprawnione wydaje się być pojmowanie ekobójstwa jako ekologicznego zabójstwa, a w wymiarze makro – jako ludobójstwa. Etymologicznie termin *ecocide* nawiązuje do *genocide* (ludobójstwa) i *delicta iuris gentium* (przestępstwa przeciwko prawu międzynarodowemu) również w sensie barbarzyństwa czy szerzenia chorób lub skażenia środowiska, stwarzających zagrożenie dla życia ludzi, zwierząt i roślin. Najjaskrawszym w historii przykładem ekobójstwa jest dewastacja środowiska wskutek zastosowania w Wietnamie broni chemicznej *Agent Orange*. Skutki zdrowotne (w tym brak wody pitnej) i ekologiczne dotknęły niemal 5 mln obywateli Wietnamu. Należy mieć świadomość, że deficyty zdrowotne dotyczą już czwartego pokolenia Wietnamczyków, cierpiącego na nowotwory, wrodzone deformacje oraz mutacje genetyczne przypominające te wywoływane radiacją⁵.

Problem degradacji środowiska na skutek działań zbrojnych ma nie tylko wymiar historyczny. Od 24 lutego 2022 r. trwa inwazja Rosji na Ukrainę, na skutek której „cichą ofiarą” wojny stało się środowisko naturalne, skażone materiałami wybuchowymi. Bezsprzecznie czynem o znamionach ekobójstwa było zniszczenie w 2023 r. przez wojska Federacji Rosyjskiej zapory Kachowskiej Elektrowni Wodnej w Nowej Kachowce na południu Ukrainy, co spowodowało ogromną powódź i kryzys humanitarny. Ten zbrodniczy czyn doprowadził też do wielu poważnych skutków środowiskowych. Kilkadziesiąt godzin po wysadzeniu tamy w Zbiorniku Kachowskim doliczono się około 28 tys. martwych ryb. To rezultat szybkiego obniżania się poziomu wody. Wysadzenie zapory zakłóciło równowagę ekologiczną regionu, prowadząc do skażenia i zniszczenia siedlisk dzikiej przyrody. Ogromne ilości gruzu i toksycznych odpadów uwolnionych w wyniku zniszczenia przez Rosję zapory na Dnieprze dotarły do brzegów Morza Czarnego. Do środowiska dostało się wiele toksycznych substancji, do samej obsługi elektrowni wykorzystywano 150 ton smarów przemysłowych. Niewykluczone jednak, że te niebezpieczne dla przyrody odpady spowodowały niemierzalne szko-

³ E. Nowak, *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177), s. 67.

⁴ A. Greene, *The Campaign to Make an Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative?*, „Fordham Environmental Law Review” 2019, t. 30 (3), s. 4, cyt. za: E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 67.

⁵ E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 77, zob. również literaturę przywołaną przez autorkę w cytowanym akapicie.

dy w środowisku naturalnym nie tylko w rejonie Odessy, ale na większym obszarze Morza Czarnego. Skazony został dolny bieg Dniepru – jednej z największych rzek w Europie⁶.

Wspólnym mianownikiem obydwóch powołanych przykładów są działania wojenne, jednak powiązanie ekobójstwa wyłącznie z wojną jest nieuprawnione. Przykłady ekobójstwa są różnorodne, obejmują między innymi: masową śmierć pszczół wskutek nadużywania pestycydów, wycinkę (wylesienie) amazońskich lasów deszczowych, wycieki ropy naftowej na oceanach, wypalanie lasów deszczowych, wiertnictwo głębinowe, zmianę klimatu, klusownictwo wymierzone w rzadkie gatunki zwierząt, uwolnienie do środowiska organizmów genetycznie zmodyfikowanych czy próby jądrowe. Omawiając ekobójstwo, nie można pominąć katastrofy elektrowni atomowej w Czarnobylu w 1986 r., która była – i nadal jest – jedną z największych katastrof ekologicznych na świecie⁷.

W doktrynie można spotkać definicję ekobójstwa autorstwa Polly Higgins, która nie zakłada umyślności⁸. Oznacza to, że ludzie mogą popełnić ekobójstwo w sposób niezamierzony lub jako efekt uboczny innych działań, jak w przypadku przedsiębiorstw, którym nie chodzi o celowe zniszczenie ziemi, lasów czy wody, ale robią to wskutek zaniedbania lub w dążeniu do jakiegoś innego celu. Higgins wyróżnia dwa typy ekobójstwa: możliwe i niemożliwe do ustalenia. W przeciwieństwie do pierwszego to drugie ekobójstwo nie ma rozpoznawalnej ludzkiej przyczyny⁹. Przykładem niemożliwego do ustalenia ekobójstwa mogą być ekstremalne zjawiska pogodowe związane ze zmianami klimatu. Nie wynikają one wprost z niczyjego zamiaru – są raczej ubocznym produktem ludzkich aktywności w świecie. Przeważnie jednak mówi się o ekobójstwie w odniesieniu do widocznych szkód wyrządzanych przez ludzi pozaludzkim istnieniom i planecie, co skutkuje zablokowaniem możliwości rozwoju ludzkiego życia¹⁰. Ciężko nie podać w wątpliwość założenia, że potentaci różnych branż, generujący gigantyczne

⁶ H. Bułgajewski, *Rosja oskarżona o „ekobójstwo” w Ukrainie. Co to oznacza?*, SMOGLAB, 13.07.2023 r., <https://smoglab.pl/rosja-oskarzona-o-ekobojstwo-w-ukrainie-co-to-oznacza/> (dostęp: 30.09.2024 r.).

⁷ P. Sekuła, *Katastrofa w Czarnobylu. Ukraińcy wobec tragedii 1986 roku*, Wydawnictwo RYS, Poznań 2022, *passim*.

⁸ W polskim porządku prawnym nieumyślność stanowi znamię strony podmiotowej przestępstwa. Z art. 9 ust. 2 k.k. wywodzimy, że czyn zabroniony popełniony jest nieumyślnie, jeżeli sprawca, nie mając zamiaru jego popełnienia, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć.

⁹ P. Higgins, *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet*, Shephard-Walwyn, London 2010, s. 63.

¹⁰ L.J. Eichler, *Ekobójstwo jest ludobójstwem. Próba dekolonizacji pojęcia*, „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2023, nr 3, s. 5–6.

zanieczyszczenia do ekosystemu, nie mają świadomości rozmiarów szkód, jakie czynią środowisku. Jednak jeżeliby uczynić ekobójstwo zbrodnią, to zgodnie z art. 8 Kodeksu karnego¹¹ można by ją popełnić jedynie umyślnie. Teoretycznie sprawa wydaje się prosta, jednak w późniejszej praktyce stosowania nowych regulacji zagwozdek prawnych byłoby wiele.

Reasumując, ekobójstwo to zachowanie człowieka godzące w ludność wskutek ciężkiej i nieodwracalnej dewastacji środowiska naturalnego. Należy za Ewą Nowak¹² podkreślić, że główna cecha dystynktywna ekobójstwa polega na przyczynowym powiązaniu wyniszczenia środowiska naturalnego ze szkodami dotykającymi ludność. Ekobójstwo może wystąpić jako samodzielna praktyka – i wówczas zbliżać się do ludobójstwa, albo współtworzyć bardziej złożone praktyki przestępcze wraz ze zbrodniami wojennymi, zbrodniami agresji, ludobójstwa i innych przestępstw. Konsekwencją takiego stanu może być pociąganie sprawców do odpowiedzialności za więcej niż jedną zbrodnię.

Oprócz wskazanych stron konfliktów zbrojnych jako sprawców czynów ekobójczych należy wymienić również przedstawicieli biznesu i polityki. Taktyki tych sprawców najczęściej są zawoalowane, wyrafinowane i trudno wykrywalne, jak w przypadku przemysłu farmaceutycznego, który – zaniżając raporty dotyczące odpadów lub korzystając z zawyżonych norm dotyczących stężenia toksyn w proporcji do wody – generuje jedne z największych szkód dla środowiska na terytorium Unii Europejskiej. Jak trafnie to ujęła Lauren J. Eichler, eksploatacja ziemi i zasobów w imię korzyści politycznych i gospodarczych dla państwa i biznesu dostarcza alibi dla czystek etnicznych, eksterminacji i wymuszonych przesiedleń dotychczasowych mieszkańców¹³.

2. Ekobójstwo w wymiarze prawnokarnym – postulaty prawodawcze

W kwestii reakcji penalnej na przywołane czyny rodzimy Kodeks karny odnosi się do przestępstw przeciwko środowisku, nie jest jednak polskiej ustawie karnej znany zakaz zachowań odpowiadających znamionom ekobójstwa. Coraz częściej można spotkać postulaty utożsamiania przestępstw prowadzących do zagłady środowiska z zagładą żyjącej w nim ludności, co tworzy przedpole do implementacji w Kodeksie karnym przestępstwa ekobójstwa¹⁴. Nie należy tego oceniać przez pryzmat futurystyki prawodawczej – należy wskazać, że parlamenty i rządy państw czynią globalne starania

¹¹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383), dalej: k.k.

¹² E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 78.

¹³ L.J. Eichler, *Ekobójstwo...*, s. 7.

¹⁴ Por. E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 81.

na rzecz włączenia ekobójstwa pod jurysdykcję Międzynarodowego Trybunału Karnego jako piątej kategorii zbrodni o wadze międzynarodowej, obok: zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennej i zbrodni agresji przeciwko państwu lub terytoriom. Mimo doniosłych haseł wszystkie dotychczasowe próby spaliły jednak na panewce. Niemniej w miarę tego, jak antropogeniczna zmiana klimatu staje się coraz bardziej namacalna, powraca zainteresowanie związkami między ekobójstwem a ludobójstwem. Trafną, a jednocześnie zatrważającą sekwencję możliwych wydarzeń prezentuje Polly Higgins. Jej zdaniem: „ekobójstwo prowadzi do wyczerpania zasobów, gdy zaś wyczerpanie zasobów osiąga pewien krytyczny poziom, wojna zbliża się wielkimi krokami”¹⁵. Wojna z kolei niesie ze sobą falę zbrodni przeciw ludzkości, w tym ludobójstwa¹⁶. W polskim prawie karnym bazą do potencjalnych rozważań na temat przestępstwa ekobójstwa są regulacje zawarte w art. 118 i art. 120 k.k. Artykuł 118 k.k. typizuje przestępstwa zakazujące między innymi zbrodni ludobójstwa, natomiast art. 120 k.k. – stosowania środków masowej zagłady.

Polski prawodawca implementował do Kodeksu karnego nowelizacją z 20 maja 2010 r.¹⁷ postanowienia art. 7 Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego¹⁸. Rezultatem przyjęcia do polskiego porządku prawnego standardów tego Trybunału jest art. 118a § 1 k.k. W uzasadnieniu projektu ustawy podkreślono, że polskie prawo karne nie obejmuje wielu czynów opisanych w Statucie Rzymskim, zwłaszcza w jego art. 7 dotyczącym zbrodni przeciwko ludzkości. Jedną z najważniejszych zasad wyrażonych w Statucie jest zasada komplementarności. Oznacza ona, że pierwszeństwo w wykonywaniu jurysdykcji w stosunku do przestępstw objętych Statutem Rzymskim mają krajowe sądy karne. W przypadku jednak gdy państwo nie wyraża woli lub jest niezdolne do przeprowadzenia postępowania karnego, jurysdykcję w tej sprawie może przejąć Trybunał. Z tego względu istotne jest wprowadzenie do Kodeksu karnego projektowanych typów czynów zabronionych nawiązujących do zbrodni określonych w Statucie Rzymskim. Umożliwi to rozszerzenie jurysdykcji krajowej w odniesieniu do tych czynów¹⁹ o penalizację zbrodni ekobójstwa. W świetle rozważań

¹⁵ P. Higgins, *Eradicating Ecocide...*, s. 62–70.

¹⁶ L.J. Eichler, *Ekobójstwo...*, s. 6.

¹⁷ Artykuł 118a k.k. penalizujący zbrodnię przeciwko ludności został dodany ustawą z 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 98, poz. 626).

¹⁸ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.), dalej: Statut Rzymski.

¹⁹ J. Kosonoga-Zygmunt, (w:) J. Majewski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2024, komentarz do art. 118a; także E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 79.

warto wskazać, w ślad za Magdaleną Budyn-Kulik²⁰, że czyny stypizowane w art. 118a k.k. już wcześniej były na gruncie polskiego Kodeksu karnego ścigane. Obecna regulacja ze względu na nieprecyzyjne sformułowania, którymi posłużył się ustawodawca (nieznane polskiemu Kodeksowi karnemu ani Statutowi Rzymskiemu), nastroczy z pewnością wielu wątpliwości interpretacyjnych.

Przestępstwo ujęte w art. 118a k.k. nie ulega przedawnieniu, co wynika z postanowień Statutu Rzymskiego i art. 43 Konstytucji RP²¹. Wyłączenie instytucji przedawnienia wobec zbrodni przeciwko ludzkości wynika również z Kodeksu karnego, który wyraźnie czyni to na mocy art. 105 pkt 1 k.k. Wyłączenie to ma charakter bezwzględny. Aksjologicznym uzasadnieniem tego unormowania jest: „szczególny ciężar gatunkowy niektórych przestępstw, który powoduje, że argumenty przemawiające za przedawnieniem, takie jak zacieranie się poczucia krzywdy czy dezaktualizacji potrzeby karania – tracą rację bytu”²². Bezspornie zbrodnie przeciwko ludzkości mieszczą się w tej kategorii przestępstw.

Kodeks karny zawiera rozdział XXII dotyczący przestępczości przeciwko środowisku (art. 181–188 k.k.). Z jego przepisów można między innymi dekodować normy sankcjonowane, zakazujące niszczenia świata roślinnego lub zwierzęcego. Artykuł 181 k.k. zakazuje powodowania zniszczeń w przyrodzie. Rodzajowym przedmiotem ochrony czynów zabronionych stypizowanych w rozdziale XXII k.k. jest środowisko naturalne. Przedmiotem czynności wykonawczej są: rośliny, zwierzęta, grzyby, ich siedliska i siedliska przyrodnicze. Artykuł 182 k.k. penalizuje zanieczyszczenie środowiska w znacznych rozmiarach. Przedmiotem ochrony są świat roślinny i zwierzęcy oraz życie lub zdrowie człowieka, które powinny być zachowane w stanie nienaruszonym zarówno w ramach konkretnych ekosystemów, jak i w odniesieniu do zagrożonych w swej egzystencji gatunków roślin i zwierząt. Przedmiotami czynności wykonawczej są: woda (śródlądowa, powierzchniowa, morska, podziemna), powietrze atmosferyczne oraz ziemia w warstwie powierzchniowej i w głębi. Artykuł 183 k.k. sankcjonuje nieodpowiednie postępowanie z odpadami. Przedmiotem ochrony są świat roślinny i zwierzęcy. Przedmiotem czynności wykonawczej są odpady lub inne substancje.

Przez odpady, zgodnie z art. 3 ust. 1 pkt 6 ustawy z 14 grudnia 2012 r. o odpadach²³, należy rozumieć każdą substancję lub przedmiot, których posiadacz pozbywa się, zamierza się pozbyć lub do których pozbycia się jest obowiąz-

²⁰ M. Budyn-Kulik, (w:) M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024, komentarz do art. 118a.

²¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.), dalej: Konstytucja RP.

²² I. Zgoliński, (w:) V. Konarska-Wrżosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2023, komentarz do art. 105.

²³ Dz.U. z 2023 r. poz. 1587 ze zm.

zany. Artykuł 184 k.k. reguluje nieodpowiednie postępowanie z materiałem promieniotwórczym. Przedmiotem ochrony są świat roślinny i zwierzęcy oraz życie i zdrowie człowieka, przedmiotem czynności wykonawczej są materiał jądrowy lub inne źródło promieniowania jonizującego²⁴. Ochroną przepisu art. 185 k.k. pozostają objęte te same dobra prawne co w przypadku przepisów określających wymienione w nim typy podstawowe przestępstw. Istotą ujętych w art. 185 k.k. typów kwalifikowanych jest obostrzenie zagrożenia ustawowego względem typu podstawowego. Wzrost zagrożenia ustawowego jest wyrazem przyjętej w ramach Kodeksu karnego hierarchii dóbr prawnych²⁵.

Artykuł 186 k.k. reguluje brak dbałości o urządzenia ochronne. Szczególnym przedmiotem ochrony są zasoby świata roślinnego i zwierzęcego, a także życie i zdrowie człowieka – jako przedmiot uboczny. Czynność wykonawcza czynu zabronionego przez § 1 polega na nieutrzymywaniu w należytym stanie lub nieużywaniu urządzeń zabezpieczających wodę, powietrze lub powierzchnię ziemi przed zanieczyszczeniem lub urządzeń zabezpieczających przed skażeniem promieniotwórczym lub promieniowaniem jonizującym. Jest to zatem przestępstwo z zaniechania.

Artykuł 187 k.k. reguluje czyny w postaci niszczenia lub uszkodzania chronionych terenów lub obiektów. Przedmiotem ochrony jest wartość przyrodnicza prawnie chronionych terenów i obiektów. Czynność wykonawcza polega na poważnym uszkodzeniu lub istotnym zmniejszeniu wartości przyrodniczej obiektu. Pojęcie uszkodzenia należy interpretować podobnie jak na gruncie art. 288 k.k. (zniszczenie rzeczy).

Ostatnią jednostką tekstu prawnego regulującą przestępczość przeciwko środowisku jest art. 188 k.k., dotyczący działalności człowieka zagrażającej środowisku. Przedmiotem ochrony jest wartość przyrodnicza i krajobrazowa określonego terenu. Czynność wykonawcza polega na wznoszeniu obiektów budowlanych lub powiększaniu obiektów już istniejących, lub na prowadzeniu działalności gospodarczej. Wznoszenie lub powiększanie obiektu musi być podjęte wbrew przepisom ustawy o ochronie przyrody²⁶ (por. art. 15 ust. 1) oraz Prawa ochrony środowiska²⁷ (por. art. 73 ust. 1). Działalność gospodarcza spełniająca znamiona określone w komentowanym przepisie to działalność potencjalnie zagrażająca środowisku naturalnemu²⁸.

²⁴ M. Kulik, (w:) M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024, komentarz do art. 181–184.

²⁵ D. Gruszecka, (w:) J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, LEX 2021, komentarz do art. 185.

²⁶ Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.).

²⁷ Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2025 r. poz. 647 ze zm.).

²⁸ M. Kulik, (w:) M. Mozgawa (red.), *Kodeks...*, komentarz do art. 186–188.

Jak wynika z krótkiej charakterystyki przestępstw ujętych w rozdziale XXII k.k., obiektem ochrony jest środowisko naturalne, w tym świat roślinny i zwierzęcy. Formalny charakter przestępstw uregulowanych w tym rozdziale powoduje, że nie wymagają one wykazywania więzi przyczynowej między osądzanym zachowaniem a potencjalnym następstwem dla przyrody, co w przypadku przestępstw o charakterze materialnym (skutkowym) byłoby trudne do wychwycenia, tym bardziej mając na uwadze skomplikowane i nieuchwytne wzajemne zależności między organizmami żywymi a przyrodą ożywioną i nieożywioną.

Latem 2022 r. miała miejsce jedna z największych katastrof ekologicznych w najnowszej historii rzek europejskich. Zdaniem ekspertów bezpośrednią przyczyną masowego śnięcia ryb była toksyna wytwarzana przez glony – tzw. złote algi – których naturalnym środowiskiem są wody słone i słonawe. Nie bez znaczenia dla sprawy była działalność człowieka w postaci zanieczyszczania Odry zasolonymi wodami odprowadzanymi przez kopalnie. To właśnie wysokie zasolenie, jak też występujące w rzece i jej dopływach substancje odżywcze stworzyły dogodne warunki do rozwoju glonów²⁹. Przytoczony czyn ekobójstwa określany jest jako zabójstwo Odry. Tak ta katastrofa została opisana w unijnym raporcie dotyczącym tej rzeki. Autorzy raportu wskazują, że rzeka umierała na prawie 500 kilometrach i wyłowiono z niej 360 ton martwych ryb³⁰. Nie ma wątpliwości, że sprawcą przestępstwa jest ten, kto wylał do rzeki trujące substancje. O jego odpowiedzialności stanowią wprost dwa przepisy Kodeksu karnego (art. 182 i art. 181). Mówimy więc nie tylko o zagrożeniu dla ekosystemu (art. 182 k.k.), ale o ekobójstwie (art. 181 k.k.). Kodeks karny nie posługuje się tą nazwą, ale używanie tego określenia w tym przypadku jest jak najbardziej uprawnione. Jeśli przestępstwo ekobójstwa – spowodowanie zniszczenia w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach – jest następstwem umyślnego zatrucia Odry, to ustawa karnomaterialna przewiduje za taki czyn surowszą odpowiedzialność karną określoną w art. 185 k.k. (typ kwalifikowany). Sprawcą „zabójstwa” Odry może być nie tylko ten, kto fizycznie spowodował zatrucie rzeki. Oba omawiane przestępstwa da się popełnić również przez zaniechanie.

Podstawę odpowiedzialności karnej za zaniechanie daje art. 2 k.k., mocą którego odpowiedzialności karnej za przestępstwo skutkowe popełnione przez zaniechanie podlega ten tylko, na kim ciążył prawny, szczególnie

²⁹ Zob. M. Dec-Kiełb, *Raport NIK: Wielka katastrofa Odry i... rzędu*, Prawo.pl, 14.11.2023 r., <https://www.prawo.pl/samorzad/raport-nik-w-sprawie-katastrofy-na-odrze,523973.html> (dostęp: 11.03.2025 r.).

³⁰ K. Kojzar, *Raport UE o zatruciu Odry: największym winnym katastrofy jest człowiek*, OKO.press, 23.02.2023 r., <https://oko.press/odra-raport-ue> (dostęp: 7.10.2024 r.).

obowiązek zapobiegnięcia skutkowi. Warunkiem przypisania sprawstwa jest w tej sytuacji realna możliwość przeciwdziałania zagrożeniu, a żeby miarodajnie ocenić sytuację – niezbędna staje się opinia biegłych. Jeżeli takie zaniechanie po stronie tzw. gwarantów, czyli w praktyce konkretnych służb państwowych i ich przedstawicieli, których obowiązkiem jest chronić przyrodę, uda się udowodnić, to można postawić sprawcom zarzut spowodowania katastrofy ekologicznej z zaniechania. Kodeks karny przewiduje odpowiedzialność karną zarówno za umyślne, jak i nieumyślne zaniechanie³¹.

Prima facie można wnioskować, że obecne regulacje prawne w wystarczający sposób chronią dobrostan środowiska naturalnego, zatem tworzenie nowego typu przestępstwa – zbrodni ekobójstwa – stanowi *superfluous* prawotwórcze. Pogląd taki jest co najmniej krótkowzroczny. Przede wszystkim ustawodawca obecne przestępstwa przeciwko środowisku zakwalifikował jako występki, co już na wstępie umniejsza wagę tychże czynów. W przypadku katastrofy na Odrze nawet kwalifikowany typ czynu zabronionego z art. 182 § 1 stypizowany w § 3 w zw. z art. 185 § 1 k.k. nie czyni tego przestępstwa zbrodnią³². Jeżeli taka dewastacja środowiska nie stanowi zbrodni, to można by zadać pytanie, co w takim razie taką zbrodnią jest? Odstępstwo stanowi jedynie sytuacja, w której w następstwie czynu określonego w art. 182 § 1 lub 3, art. 183 § 1 lub 3, lub w art. 184 § 1 lub 2 k.k. dochodzi do śmierci człowieka lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu wielu osób, wtedy sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 3 do 20³³. Jak wynika z powyższego, obecne regulacje są bliższe *malum prohibitum*, oznaczającym postępek, który jest zły, ponieważ jest zabroniony przez dany porządek prawny w konkretnym czasie i miejscu, w konsekwencji czyn ten nie jest napiętnowany jako zło samo w sobie. Takie spozycjonowanie oddala przestępstwa przeciwko środowisku naturalnemu od koncepcji *malum per se*.

Jak można wywieść z powyższego, poza zakresem normowania wskazanych przepisów pozostają zatem zachowania przestępcze przeciwko środowisku, które uderzają w ludność w rozumieniu *genus*³⁴. Taki deficyt prawodawczy utrudnia zaimplementowanie do Kodeksu karnego przestępstwa ekobójstwa. W konsekwencji zasadne jest podniesienie postulatu

³¹ Zob. M. Małecki, *Zabójstwo Odry: odpowiada ten, kto zatrul rzekę, jak i ten, kto nie zapobiegł skażeniu*, Dogmaty Karnisty, 16.08.2022 r., <https://www.dogmaty-karnisty.pl/2022/08/zabojstwo-odry/> (dostęp: 7.10.2024 r.).

³² Artykuł 185 k.k.: § 1. Jeżeli następstwem czynu określonego w art. 182 § 1 lub 3, art. 183 § 1 lub 3 lub w art. 184 § 1 lub 2 jest zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach lub istotne obniżenie jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

³³ Artykuł 185 § 3 k.k.

³⁴ E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 80.

sanacyjnego w postaci stypizowania nowej zbrodni przeciwko ludzkości – ekobójstwa. Niezależnie od obowiązującego art. 118a § 1 k.k., jak również przestępstw przeciwko środowisku ustawodawca powinien ustanowić normę sankcjonowaną zakazującą ekobójstwa. Zakazane przez nią zachowanie byłoby takim, które godzi zarówno w ludzkość, jak i w dobro tożsame ze światem zwierzęcym i roślinnym³⁵. Tak zdefiniowana zbrodnia ekobójstwa obejmowałaby cały ekosystem.

Pojawiają się również w doktrynie głosy o możliwości penalizacji ekobójstwa bez ratyfikacji przez Polskę nowelizacji Statutu Rzymskiego. W opinii Łukasza Pohla rzeczona ratyfikacja nie stanowi *conditio sine qua non* odpowiedzialności sprawców za czyny ekobójstwa, gdyż można ją wywieść wprost z klauzuli norymberskiej zawartej w art. 42 ust. 1 zd. 2 Konstytucji RP. Obliguje ona wymiar sprawiedliwości do stosowania norm międzynarodowego prawa karnego nawet wobec braku ustanowienia przez prawodawcę krajowego stosownej normy sankcjonowanej³⁶. Jak zaznacza Ryszard A. Stefański, w obecnie obowiązującym w Polsce stanie prawnym klauzulę tę:

(...) można uznać za umocowaną konstytucyjnie formułę uzupełniającą zawartość normatywną art. 1 § 1 k.k. Jej uzupełniająca rola wyraża się przede wszystkim w możliwości zabronienia pod groźbą kary określonego typu zachowania w stosownej umowie międzynarodowej lub w stosownym akcie organizacji międzynarodowej³⁷.

Stwierdzenie to wydaje się przekonujące.

Nie jestem zwolennikiem poglądu pozwalającego zakwalifikować skażenie zasobów wody pitnej bądź użycie chemicznej lub biologicznej broni masowego rażenia wyłącznie jako aktów agresji, ludobójstwa lub przestępstw wojennych, separując je od koncepcji zbrodni ekobójstwa. Trudno nie dostrzegać koincydencji między wskazanymi czynami a destrukcją ekosystemu, ujmowanego holistycznie³⁸. Zarówno próby jądrowe, jak i skażenie wody pitnej czy uwolnienie do środowiska organizmów genetycznie zmodyfikowanych stanowią spoiwo między ludobójstwem a ekobójstwem. Wszakże powyższe przykłady zbrodni ekobójstwa prowadzą ostatecznie do eksterminacji ludzkości, czyli ludobójstwa.

W latach 2020–2022 mieliśmy do czynienia z bezprecedensowym, globalnym zjawiskiem, jakim była pandemia SARS-CoV-2. W tym okre-

³⁵ Ibidem, s. 81.

³⁶ Ł. Pohl, (w:) R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, komentarz do art. 1, s. 32; zob. również: E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 82.

³⁷ Ł. Pohl, (w:) R.A. Stefański (red.), *Kodeks...*, komentarz do art. 1, s. 29.

³⁸ Por. E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 82; zob. także poglądy R. Lemkina w pracy: L.J. Eichler, *Ekobójstwo...*, *passim*.

sie wpływ aktywności człowieka na dobrostan środowiska naturalnego był szczególnie widoczny. Wprowadzone przez większość krajów tzw. lockdowny wymusiły zatrzymanie procesów gospodarczych w postaci zamknięcia przemysłu, działalności usługowej, zakazu przemieszczania się czy pracy i nauki zdalnej. Ten wymuszony brak aktywności, choć nierzadko oparty na nikłej wartości regulacjach prawnych, dał swego rodzaju krótki oddech środowisku dewastowanemu przez ludzki nadkonsumpcjonizm. Jak wynika z badania przeprowadzonego przez Nature Climate Change, globalna emisja CO₂ do atmosfery w szczytowym momencie lockdownu, który przypadał na 7 kwietnia 2020 r., zmniejszyła się o 17%, z czego aż 10% dotyczyło transportu lotniczego³⁹. Spadek emisji CO₂ do atmosfery miał na środowisko wpływ pozytywny, lecz, niestety, krótkotrwały⁴⁰. Pandemiczne restrykcje zostały zniesione w 2022 r. i – co było przewidywalne – społeczeństwo szybko zareagowało na przywrócenie swobód w obszarze konsumpcji. Powrót destrukcyjnych dla środowiska zachowań może finalnie doprowadzić do tzw. efektu zanieczyszczeń odwetowych, które znacząco pogorszą stan środowiska w porównaniu do stanu przed pandemią. W okresie pandemii często pojawiały się takie pytania, jak: Czy zatrzymanie wszelkiej aktywności związane z lockdownem przyczyniło się do refleksji i zmiany zachowań konsumpcyjnych? Czy nowa rzeczywistość postpandemiczna będzie asumptem do racjonalizacji zachowań człowieka wobec środowiska naturalnego? Refleksja i pewne korekty zachowań były widoczne, aczkolwiek krótkotrwałe. Wnioski po niespełna dwóch latach od zniesienia restrykcji są druzgocące – człowiek jest istotą samodestrukcyjną.

3. Ekobójstwo na gruncie nauki Kościoła katolickiego

Warto również zasygnalizować, że problem zbrodni przeciwko środowisku, jako zbrodni przeciwko ludzkości, został dostrzeżony na gruncie prawa kanonicznego (*ius canonicum*). W 2019 r. papież Franciszek apelował o prawną, w tym karną, ochronę środowiska naturalnego i uznania ekobójstwa na całym świecie za przestępstwo⁴¹. Nadto padły zapewnienia o wprowadzeniu pojęcia grzechu ekologicznego do Katechizmu Kościoła Katolickiego. Można zatem dostrzec pewną symbiozę między dwoma pojęciami z dwóch

³⁹ C. Le Quére i in., *Temporary reduction in daily global CO2 emissions during the COVID-19 forced confinement*, Nature Climate Change, „Nature”, 19.05.2020 r., <https://www.nature.com/articles/s41558-020-0797-x> (dostęp: 10.10.2024 r.).

⁴⁰ Z. Karaczun, *Koronawirus ogranicza emisję CO2. Kryzys po pandemii może jednak zepchnąć ochronę klimatu na drugi plan*, „Newseria Biznes”, 1.04.2020 r., <https://biznes.newseria.pl/news/koronawirus-ogranicza,p46255587> (dostęp: 3.03.2021 r.).

⁴¹ W. Bar, *Ekobójstwo...*, s. 33.

porządków prawnych – między ekobójstwem i grzechem ekologicznym, także określanym jako grzech ekobójstwa⁴².

Na tle poczynionych rozważań można dostrzec swego rodzaju podobieństwo zbrodni ludobójstwa i ekobójstwa, jako że obie zasadzają się na genezie *malum per se*. Z reguły skutki czynów ekobójczych są rozciągnięte w czasie, co powoduje mylne przekonanie o ich nieszkodliwości lub co najmniej o nieznacznej skali szkodliwości, albo, co gorsza, o szkodliwości wliczonej w rozwój cywilizacyjny, a zatem w kategorii *quid pro quo* (coś za coś). Jest to spojrzenie krótkowzroczne i bałamutne, gdyż skala naruszenia dóbr prawnie chronionych jest niebotyczna.

Aktualna, abnegacyjna postawa prawodawcza większości światowych ustawodawstw powoduje bezkarność wobec czynów, które odbierają podstawy egzystencji przyszłym pokoleniom, co finalnie prowadzi do zagłady ludzkości. Parafrazując, ekobójstwo można porównać do przysłowia „o podcinaniu gałęzi, na której siedzimy” – takie działanie zawsze skończy się samodestrukcją.

Nie ulega wątpliwości, że czyny ekobójcze naruszają wiele norm: moralnych, religijnych i prawnych. Jakkolwiek nie można zdefiniować, a w konsekwencji penalizować czynów wątpliwych moralnie, również sankcje na tle naruszeń Kodeksu Prawa Kanonicznego – jeżeli zapewnienia papieża o grzechu ekologicznym stałyby się faktem – promieniują wyłącznie na praktykujących wyznawców religii rzymskokatolickiej, jednak zupełnie inny wymiar miałyby sankcje karne za czyny ekobójcze posadowione w prawie międzynarodowym i odpowiednio w krajowym porządku prawnym (akcie prawnym powszechnie obowiązującym, takim jak Kodeks karny czy ustawa o ochronie środowiska). Wyłącznie taka reakcja ustawodawcy może zniwelować ten skrajnie zły (*malum per se*) proceder. Poczyniona uwaga o zniwelowaniu, a nie eliminacji ekobójstwa jest w mojej opinii jedynie możliwą, gdyż w obliczu galopującej digitalizacji, konfliktów zbrojnych, przeludnienia planety i zmian klimatycznych, notabene będących pokłosiem działalności człowieka, trudno mówić o definitywnym końcu działalności ekobójczej, jakkolwiek by ona przybrała formę.

Mimo braku czynnika sankcyjnego nie można umniejszać znaczenia inicjatywy nowelizacji Kodeksu Prawa Kanonicznego, mającej na celu wprowadzenie nowej kategorii: „grzech przeciwko ekologii”. Koncepcja ta zasługuje na aprobatę, jako że prawo boskie (*lex divina*) wyznacza swego rodzaju uniwersum ludzkiego postępowania, docierające nierzadko również do agnostyków.

⁴² Francisci Summi Pontificis, Litterae Encyclicae Laudato si' de communi domo colenda, Acta Apostolicae Sedis, 107(2015), s. 847–945, tekst polski: Encyklika Laudato si' Ojca Świętego Franciszka, poświęcona trosce o wspólny dom (24.05.2015 r.), nr 156, s. 910 – cyt. za: W. Bar, *Ekobójstwo...*, s. 33.

Jako postulaty *de lege ferenda* należy, po pierwsze, nadać odpowiednią moc prawną przestępstwu ekobójstwa – jako zbrodni (wymiar prawny), po drugie – skorelować czyny ekobójcze z grzechem ekologicznym (wymiar pozaprawny). Powiązanie dwóch porządków prawnych: prawa świeckiego z prawem kanonicznym, stanie się silnym orężem w walce z przestępczością ekologiczną.

4. Podsumowanie

Kończąc rozważania, warto wskazać na dwa aspekty włączenia ekobójstwa w poczet zbrodni przeciwko ludzkości, a mianowicie: czas i znaczenie społeczne prawa karnego. Niestety, czas działa na korzyść sprawców ekobójstwa. Jak słusznie wywodzi Ewa Nowak⁴³, sprawcy poważnych, rozległych bądź długofalowych szkód wyrządzonych przyrodzie będą ścigani i pociągani do odpowiedzialności karnej dopiero wówczas, gdy szkody dotkną ludność, a ekobójstwo stanie się również ludobójstwem bądź eksterminacją wszelkiego rodzaju istot żywych w myśl pojęcia wszechbójstwa. Jeśli zaś ludność nie ucierpi bądź szkody wyrządzone przyrodzie będą miały następstwa dla ludności (np. w kolejnych pokoleniach) niemożliwe do udowodnienia z punktu widzenia wymiaru sprawiedliwości, ekobójstwo może nie znajdować zastosowania.

Kryminalizacja ekobójstwa jako przestępstwa (zbrodni) wskutek czynników penalnych, takich jak: postawienie w stan oskarżenia, skazanie, a nade wszystko wykonanie kary pozbawienia wolności (w przypadku zbrodni jest to wyłącznie kara izolacyjna, odmiennie od obecnej sytuacji, w której wskutek kwalifikacji czynu jako występku można zasądzić karę grzywny czy ograniczenia wolności), także podanie wyroku do publicznej wiadomości wytworzy w społeczeństwie poczucie sprawiedliwości. Pozostaje jeszcze czynnik nienormatywny – napiętnowanie sprawców ekobójstwa poprzez ukazanie ich zbrodniczej działalności. Taka forma ostracyzmu społecznego może być nie mniej dotkliwa niż sankcje karne.

Rekapitulując całość poczynionych rozważań, zasadny wydaje się pogląd, że ekobójstwo należy kwalifikować jako postępek *malum per se* przeciwko ludzkości.

Bibliografia

Literatura

Bar W., *Ekobójstwo i grzech ekologiczny: dwa terminy – dwa porządki – wspólna sprawa*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 2.

⁴³ E. Nowak, *Ekobójstwo...*, s. 83–84.

- Budyn-Kulik M., (w:) M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024.
- Bulgajewski H., *Rosja oskarżona o „ekobójstwo” w Ukrainie. Co to oznacza?*, SMOGLAB, 13.07.2023 r., <https://smoglab.pl/rosja-oskarzona-o-ekobojstwo-w-ukrainie-co-to-oznacza/> (dostęp: 30.09.2024 r.).
- Dec-Kiełb M., *Raport NIK: Wielka katastrofa Odry i... rządu*, Prawo.pl, 14.11.2023 r., <https://www.prawo.pl/samorzad/raport-nik-w-sprawie-katastrofy-na-odrze,523973.html> (dostęp: 11.03.2025 r.).
- Eichler L.J., *Ekobójstwo jest ludobójstwem. Próba dekolonizacji pojęcia*, „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2023, nr 3.
- Gruszecka D., (w:) J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, LEX 2021.
- Higgins P., *Eradicating Ecocide: Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet*, Shephard-Walwyn, London 2010.
- Karaczun Z., *Koronawirus ogranicza emisję CO2. Kryzys po pandemii może jednak zepchnąć ochronę klimatu na drugi plan*, „Newseria Biznes”, 1.04.2020 r., <https://biznes.newseria.pl/news/koronawirus-ogranicza,p46255587> (dostęp: 3.03.2021 r.).
- Kojzar K., *Raport UE o zatruciu Odry: największym winnym katastrofy jest człowiek*, OKO.press, 23.02.2023 r., <https://oko.press/odra-raport-ue> (dostęp: 7.10.2024 r.).
- Kosonoga-Zygmunt J., (w:) J. Majewski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2024.
- Kulik M., (w:) M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024.
- Le Quéré C. i in., *Temporary reduction in daily global CO2 emissions during the COVID-19 forced confinement*, Nature Climate Change, „Nature”, 19.05.2020 r., <https://www.nature.com/articles/s41558-020-0797-x> (dostęp: 10.10.2024 r.).
- Małecki M., *Zabójstwo Odry: odpowiada ten, kto zatrul rzekę, jak i ten, kto nie zapobiegł skażeniu*, Dogmaty Karnisty, 16.08.2022 r., <https://www.dogmatykarnisty.pl/2022/08/zabojstwo-odry/> (dostęp: 7.10.2024 r.).
- Nowak E., *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177).
- Pohl Ł., (w:) R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Sekula P., *Katastrofa w Czarnobylu. Ukraińcy wobec tragedii 1986 roku*, Wydawnictwo RYS, Poznań 2022.
- Zgoliński I., (w:) V. Konarska-Wrżosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2023.

Akty prawne

- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383).
- Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2025 r. poz. 647 ze zm.).
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.).
- Ustawa z 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 98, poz. 626).
- Ustawa z 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz.U. z 2023 r. poz. 1587 ze zm.).

Ekobójstwo wśród przestępstw przeciwko środowisku – ujęcie polskie na tle prawa karnego Francji i Belgii

Title: Ecocide among environmental crimes – Polish criminal provisions compared to legal solutions in France and Belgium

Słowa kluczowe: ekobójstwo, przestępczość środowiskowa, polskie prawo karne, francuskie prawo karne, belgijskie prawo karne, ochrona środowiska

Keywords: ecocide, environmental crime, Polish criminal law, French criminal law, Belgian criminal law, environment protection

Streszczenie: W europejskim systemie ochrony środowiska instrumenty prawnokarne cieszą się obecnie coraz większym zainteresowaniem nie tylko unijnego prawodawcy, lecz także poszczególnych ustawodawców krajowych. Niezwykle istotne w tym kontekście wydaje się wprowadzenie nowego typu przestępstw – tzw. ekobójstwa – we Francji w 2021 r. oraz w Belgii w 2024 r. Polska regulacja nie przewiduje jednak tego rodzaju przestępstwa przeciwko środowisku, chociaż ustawą z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej znacząco zwiększono represyjność przepisów karnych mających na celu ochronę środowiska. Tekst zawiera omówienie tła legislacyjnego, które poprzedziło uwzględnienie ekobójstwa w prawie Francji i Belgii, oraz analizę finalnie uchwalonych przepisów kryminalizujących ten czyn. Rozdział stanowi jednak przede wszystkim próbę zestawienia francuskiej i belgijskiej regulacji ekobójstwa z rozwiązaniami obowiązującymi na gruncie polskiego Kodeksu karnego.

Summary: In the European system of environmental protection, legal tools offered by criminal law attract more interest every single year. It can be noticed not only in the actions of the European Union legislature, but also in the actions of individual national legislators. The introduction of a new type of crime – the so-called “ecocide” in France in 2021 and in Belgium in 2024 seems to be particularly important. Polish regulation, however, does not provide for this type of environmental crime, even though the entry into force of the Act of 22 July 2022 amending certain acts to counteract environ-

¹ Karolina Rostalska, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0006-3339-0457.

mental crime significantly increased the repressiveness of criminal provisions aimed at protecting the environment. This paper includes a presentation of the legislative background that preceded the inclusion of ecocide in French and Belgian law and an analysis of the adopted provisions criminalizing the offence. The article is most importantly an attempt to juxtapose the French and Belgian regulations of ecocide with the solutions in force under the Polish Criminal Code.

1. Wprowadzenie

W ciągu ostatnich lat dyskurs dotyczący ochrony środowiska nabrał bezprecedensowej dynamiki. Wśród wzmoczonych inicjatyw prośrodowiskowych obserwujemy również te podejmowane na szczeblu państwowym oraz ponadpaństwowym. W zakresie regulacji prawnych mających na celu ochronę środowiska zauważalny jest rozwój instrumentów prawnokarnych. Najnowszymi zmianami w prawie Francji, Belgii oraz Polski rozszerzono kryminalizację czynów szkodzących środowisku oraz zaostrzono kary za przestępstwa z tej kategorii. Podobne założenia przyjęto w dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady z 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne, która zastąpiła dyrektywy 2008/99/WE i 2009/123/WE². Niewykluczone, że nowelizacje te świadczą o kształtowaniu się europejskiego trendu prawodawczego polegającego na zwiększaniu represyjności przepisów regulujących odpowiedzialność karną za przestępstwa przeciwko środowisku.

Znamienny przykład opisywanego trendu może stanowić fakt wprowadzenia w niektórych krajach nowego typu przestępstw – tzw. ekobójstwa. Francja i Belgia to obecnie jedyne państwa członkowskie Unii Europejskiej, które zdecydowały się na ten krok³. Wydaje się jednak, że wkrótce w ślad za nimi mogą podążyć kolejne państwa unijne, zwłaszcza wobec konieczności implementacji wspomnianej dyrektywy.

Na tym tle rodzi się pytanie, czy środki zwalczania przestępczości środowiskowej obowiązujące w Polsce są wystarczające i czy w związku z tym należy rozważyć wprowadzenie przestępstwa ekobójstwa do rodzimego ustawodawstwa. Celem niniejszego rozdziału jest więc zestawienie francuskich i belgijskich przepisów regulujących ekobójstwo z polskimi unormowaniami najcięższych przestępstw przeciwko środowisku. Takie porównanie może się okazać pomocne przy poszukiwaniu właściwych rozwiązań

² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1203 z 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne i zastępująca dyrektywy 2008/99/WE i 2009/123/WE (Dz.Urz. UE L 2024/1203), dalej dyrektywa 2024/1203. Zob. J. Tlapák Navrátilová, *Europeizacja ochrony środowiska poprzez prawo karne*, „Ius Novum” 2024, t. 18 (3), s. 7, 13

³ D. Bertram, *Ecocide à la Bruxelloise*, „Verfassungsblatt” 2024, t. 3, s. 517–520.

krajowych. Wierząc, że szersze ujęcie komparatystyczne stanowi cenny punkt odniesienia dla postulatów *de lege ferenda*, porównanie przedmiotowych przepisów zostało uzupełnione o tło uchwalenia poszczególnych legislacji oraz ich krytykę.

2. Regulacja francuska

Francja jako pierwsze państwo Unii Europejskiej wprowadziła pojęcie ekobójstwa do swojego ustawodawstwa⁴. W 2019 r. rozszerzenie katalogu przestępstw francuskiego Kodeksu karnego o przestępstwo ekobójstwa stało się głównym celem aż dwóch projektów ustaw⁵. Pierwszy z projektów został wniesiony do Senatu⁶ 19 marca 2019 r.⁷ Po niecałych trzech miesiącach odrzucono go, powołując się na niespełnienie konstytucyjnego wymogu jasności prawa karnego, zwłaszcza wobec użycia wielu niedookreślonych pojęć w proponowanych przepisach. Komisja ds. prawa uznała ponadto, że nie ma konieczności uzupełniania prawa o tego rodzaju nowość, gdyż istnieją już stosowne normy prawa karnego regulujące przestępczość przeciwko środowisku, jak również dotkliwe sankcje administracyjne. Podkreślano także, że dyskusja na temat przestępstwa ekobójstwa dotyczy przede wszystkim uregulowań międzynarodowych, wobec czego prawo krajowe nie jest właściwe dla tego rodzaju spraw⁸.

Mimo odrzucenia pierwszego projektu warto przytoczyć zaproponowaną tam definicję ekobójstwa, określonego jako:

(...) czyn polegający na skoordynowanym działaniu, którego celem jest całkowite lub częściowe zniszczenie lub degradacja ekosystemu, zarówno w czasie pokoju, jak i wojny, powodujące poważne i trwałe szkody w środowisku i warunkach życia ludności⁹.

⁴ D. Bertram, *Ecocide...*

⁵ W terminologii francuskiej procedury ustawodawczej stosuje się pojęcie „propozycja ustawy”, gdyż tekst pochodził od parlamentarzystów; termin „projekt ustawy” zarezerwowany jest dla inicjatyw ustawodawczych rządu.

⁶ Francuska procedura ustawodawcza przewiduje złożenie projektu ustawy do pierwszego rozpatrzenia przez Zgromadzenie Narodowe albo przez Senat. System wahadłowy, co do zasady, zakłada, że nieodrzucony przez jedną z izb projekt trafia następnie do kolejnego rozpatrzenia do drugiej z izb.

⁷ *Proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide, texte n° 384 (2018–2019)*, <https://www.senat.fr/leg/pp18-384.html> (dostęp: 11.10.2025 r.).

⁸ *Rapport n° 446 (2018–2019) de Mme Marie Mercier (Les Républicains – Saône-et-Loire), déposé le 10.04.2019*, <https://www.senat.fr/rap/l18-446/l18-446-syn.pdf> (dostęp: 11.10.2025 r.).

⁹ Fragment proponowanego art. 230-1 Kodeksu karnego z projektu ustawy – *Proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide, texte n° 384 (2018–2019)*.

Sprawcy wymierzona mogłaby być kara do 20 lat pozbawienia wolności i grzywna w wysokości 7,5 mln euro. Tą samą karą zagrożone miało być skuteczne zarówno nawoływanie do popełnienia ekobójstwa, jak i uczestniczenie w grupie bądź w porozumieniu mającym na celu przygotowanie do tego przestępstwa. Co ciekawe, na gruncie projektu sprawca ekobójstwa mógłby zostać pozbawiony praw publicznych (obywatelskich), cywilnych i rodzinnych¹⁰. Ten rodzaj kary dodatkowej¹¹ znacznie wykracza poza zakres środka karnego z art. 40 polskiego Kodeksu karnego¹².

Należy krótko wyjaśnić, że we Francji przepisy karne wyznaczają jedynie górne granice kary za dane przestępstwo. W prawie francuskim nie przyjęto dolnego pułapu kar (kar minimalnych), więc sędzia może, co do zasady, dowolnie orzec karę w indywidualnym wymiarze dla danego sprawcy¹³. Francuski ustawodawca nie przyjął także żadnego katalogu okoliczności łagodzących¹⁴. Dyskrecjonalność sędziowską we Francji jest więc trudno porównać do polskich realiów¹⁵. Jak zauważa Maria Rogacka-Rzewnicka: „możliwości sędziów francuskich w tym zakresie przewyższają pewien kontynentalny standard”¹⁶.

Kolejny projekt ustawy zawierający regulację przestępstwa ekobójstwa został przedłożony 22 października 2019 r., tym razem przed izbę niższą francuskiego parlamentu – Zgromadzenie Narodowe¹⁷. Efekt był jednak ten sam, gdyż projekt po pierwszym czytaniu nie uzyskał większości głosów. Podczas obrad podnoszone były te same zastrzeżenia, które wyszczególniono kilka miesięcy wcześniej na komisji senackiej¹⁸.

Treść przytoczonych w artykule przepisów prawa francuskiego i belgijskiego w tłumaczeniu autorki oraz lic. Zuzanny Poszwińskiej. Pogrubienia wyrazów w obrębie tekstu przepisów stanowią jedynie zabieg redakcyjny.

¹⁰ Proponowane art. 230-1–230-3 oraz 240-1 Kodeksu karnego z projektu ustawy – *Proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide, texte n° 384 (2018–2019)*.

¹¹ M. Rogacka-Rzewnicka, *Prawo karne*, (w:) A. Machowska, K. Wojtyczek (red.), *Prawo francuskie*, t. 1, Zakamycze, Kraków 2004, s. 487.

¹² Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383), dalej: k.k. Zob. art. 131-26, Code pénal, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/.

¹³ P. Stępnia, *Środki penalne we Francji i Polsce. Doktryna, legislacja, praktyka*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 158 (wraz z uwagami o nielicznych wyjątkach).

¹⁴ M. Rogacka-Rzewnicka, *Prawo karne...*, s. 489.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ *Proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide, n° 2353 (15e législature)*, https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/115b2353_proposition-loi (dostęp: 11.10.2025 r.).

¹⁸ Przebieg procesu legislacyjnego projektu n° 2353 wraz z protokołami obrad – https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/dossiers/reconnaissance_crime_ecocide_2 (dostęp: 11.10.2025 r.).

W obu projektach z 2019 r. proponowano, by przestępstwo ekobójstwa, **analogicznie do ludobójstwa**, było kategoryzowane jako *le crime*, a więc typ najcięższych przestępstw. Prawo francuskie przewiduje trzy typy czynów karalnych, zgodnie z kryterium ich powagi i szkodliwości społecznej. Skutkuje to oczywiście różnymi ramami sankcji, a także między innymi różnymi okresami przedawnienia. *Les contraventions* to czyny najmniejszej wagi (można je porównać do funkcjonującej w Polsce kategorii wykroczeń); zagrożeniem ustawowym w tym przypadku może być grzywna, lecz nigdy pozbawienie wolności. Poważniejsze czyny klasyfikowane są jako *les délits*, które zagrożone są grzywną lub karą pozbawienia wolności od 2 miesięcy do 10 lat¹⁹. Czyny najpoważniejsze określane są terminem *les crimes*²⁰. Karą może być grzywna lub pozbawienie wolności od 15 lat aż dożywotniego pozbawienia wolności²¹. Błędne byłoby zatem zrównanie francuskiego podziału z podziałem przestępstw na występki i zbrodnie przyjętym w polskim Kodeksie karnym. Można stwierdzić, że *les crimes* to pojęcie obejmujące tylko najcięższe zbrodnie. Czy właśnie do tej kategorii powinno być zaliczane przestępstwo ekobójstwa? Odrzucenie senackiego projektu n° 384 oraz poselskiego n° 2353 wskazuje, że zdaniem francuskiego parlamentu nie było to odpowiednie rozwiązanie.

Przestępstwo ekobójstwa do francuskiej regulacji karnej udało się bowiem wprowadzić dopiero jako *le délit*, a zatem jako typ obejmujący wiele pospolitych przestępstw, ustawą z 22 sierpnia 2021 r. w sprawie walki ze zmianą klimatu i wzmocnienia odporności na jej skutki (tzw. ustawa Klimat i odporność – *Loi climat et résilience*)²². Zmiana proponowanej wcześniej klasyfikacji przestępstwa była jedną z wielu różnic między uchwaloną ustawą a dwoma poprzednimi projektami.

W przeciwieństwie do rozwiązań przedkładanych parlamentowi w 2019 r. tym razem przepisy dotyczące ekobójstwa nie zostały umieszczone w Kodeksie karnym (*Code pénal*), lecz w Kodeksie ochrony środowiska naturalnego²³. W nowych art. L. 231-1–L. 231-5 przyjęto także bardziej

¹⁹ *Quels sont les différents types de peines ?*, Vie publique, <https://www.vie-publique.fr/fiches/268600-quels-sont-les-differents-types-de-peines> (aktualizacja 12.11.2024 r.) (dostęp: 11.10.2025 r.).

²⁰ M. Rogacka-Rzewnicka, *Prawo karne...*, s. 466–467.

²¹ *Infractions pénales: comment distinguer une contravention, un délit et un crime?*, Service Public, <https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F1157> (aktualizacja 3.09.2025 r.) (dostęp: 11.10.2025 r.).

²² *Loi n° 2021-1104 du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets*, <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043956924>.

²³ *Code de l'environnement*, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074220/. Francuski Kodeks ochrony środowiska naturalnego to kompleksowa regulacja prawa ochrony środowiska mająca na celu ujednolicenie i uprosz-

złożoną formę uregulowania przedmiotowej materii. Zamiast jednego przepisu bezpośrednio definiującego, czym jest ekobójstwo, wprowadzono dodatkowe dwa przestępstwa z art. L. 231-1 i L. 231-2, dla których ekobójstwo (art. L. 231-3) stanowi typ kwalifikowany.

Przestępstwo z art. L. 231-1 określone zostało jako:

Działanie polegające na świadomym naruszeniu szczególnego obowiązku ostrożności lub bezpieczeństwa przewidzianego przez prawo lub rozporządzenie, emitowaniu do powietrza, wyrzucaniu, wylewaniu lub pozostawianiu do spływu do wód powierzchniowych lub gruntowych, albo do wód morskich w granicach wód terytorialnych, bezpośrednio lub pośrednio, jednej lub kilku substancji, których działanie lub reakcje powodują **poważne i trwale szkodliwe** skutki dla zdrowia, flory, fauny, z wyjątkiem szkód wymienionych w artykułach L. 218-73 i L. 432-2, lub poważne zmiany w systemie zaopatrzenia w wodę²⁴.

Zgodnie z zawartym w przepisie odesłaniem wyłączone są szkody w postaci zanieczyszczeń wód mających wpływ na faunę i florę wodną lub ichtiofaunę. Z kolei w dalszej części art. L. 231-1 zawarto wyłączenie zastosowania przepisu wobec przekroczenia dopuszczalnych wartości emisji powietrza oraz niespełnienia wymogów operacji odprowadzania i stosowania dozwolonych substancji, gdy wymogi te nie zostały określone decyzją właściwego organu administracyjnego. W artykule zdefiniowano trwale szkody jako mogące utrzymywać się przez co najmniej 7 lat. Za omawiane przestępstwo przewidziano **karę do 5 lat pozbawienia wolności i grzywnę w wysokości 1 000 000 euro**, przy czym kwota ta może zostać zwiększona do pięciokrotności korzyści uzyskanej z popełnienia przestępstwa.

Artykuł L. 231-2 zawiera z kolei przestępstwo polegające na nieprzepisowym porzuceniu, składowaniu lub poleceniu składowania odpadów, jak również zarządzaniu odpadami, bez spełniania wymagań dotyczących cech, ilości, warunków technicznych gospodarowania odpadami oraz stosowanych metod ich przetwarzania – jeśli powodują one znaczną degradację fauny i flory lub jakości powietrza, gleby lub wody. Przewidziana w tym przypadku kara to **do 3 lat pozbawienia wolności oraz grzywna w wysokości do 150 000 euro**.

Opierając się na przytoczonych przepisach, przestępstwo ekobójstwa zostało ujęte w art. L. 231-3 w następujący sposób:

czenie prawa z tej dziedziny. W Kodeksie zawarte zostały m.in.: fundamentalne zasady francuskiego prawa ochrony środowiska, zadania poszczególnych organów w tym zakresie oraz podstawy odpowiedzialności administracyjnej, cywilnej i karnej za popełnienie określonych czynów przeciwko środowisku.

²⁴ Fragment art. L. 231-1 Code de l'environnement.

Przestępstwo przewidziane w artykule L. 231-1 jest **ekobójstwem**, jeżeli zostało popełnione umyślnie.

Przestępstwa określone w artykule L. 231-2, popełnione umyślnie, również stanowią **ekobójstwo**, jeśli powodują one trwałe i poważne szkody dla zdrowia, flory, fauny lub dla jakości powietrza, gleby i wody²⁵.

Zagrożenie ustawowe w postaci **pozbawienia wolności podwyższono do lat 10, a karę grzywny do 4 500 000 euro**, przy czym kwota ta może zostać dodatkowo zwiększona do dziesięciokrotności korzyści uzyskanej z popełnienia przestępstwa.

Przestępstwo ekobójstwa jest więc typem kwalifikowanym przestępstw z art. L. 231-1 oraz L. 231-2. Stroną podmiotową warunkującą zaostreżenie kary przewidzianej w art. L. 231-3 w obu przypadkach jest **umyślność** (a dla przestępstw z art. L. 231-2 również znamię spowodowania określonych w przepisie szkód)²⁶. Należy wyjaśnić, że przestępstwo zawarte w art. L. 231-1 jest przestępstwem nieumyślnym (*un délit non intentionnel*), gdyż jego *mens rea* (*l'élément moral*) to świadome naruszenie szczególnego obowiązku ostrożności lub bezpieczeństwa przewidzianego przez prawo lub rozporządzenie (*violation manifestement délibérée d'une obligation particulière de prudence ou de sécurité prévue par la loi ou le règlement*)²⁷.

W piątym akapicie art. L. 231-3 zawarto także definicję legalną trwałych szkód. Francuski ustawodawca konsekwentnie, gdyż tak jak w art. L. 231-1, przyjął, że trwałe szkody to takie, które mogą utrzymać się przez co najmniej 7 lat. Niewątpliwie do zastosowania tych przepisów w praktyce potrzebna jest szczegółowa analiza ekspercka, gdyż kwalifikacja czynu wymaga każdorazowego **oszacowania**, przez jaki czas będą trwać wyrządzone szkody. Oczywiście możliwe są sprawy, w których w momencie orzekania minęło 7 lat, a jednocześnie sześcioletni termin przedawnienia nie upłynął, gdyż zgodnie z ostatnim akapitem art. L. 231-3 okres przedawnienia rozpoczyna się od chwili odkrycia szkody. Jednak o ile takie okoliczności nie zaistnieją, wyrok oparty będzie na **prawdopodobieństwie trwałości szkód**, co, zwłaszcza na gruncie prawa karnego, może budzić zastrzeżenia.

Jako że rządowy projekt ustawy Klimat i odporność powstał na kanwie raportu końcowego Obywatelskiego kongresu klimatycznego z czerwca 2020 r., wprowadzenie przestępstwa ekobójstwa nie było jej naczelnym celem, lecz jedną z wielu prośrodowiskowych zmian²⁸. Przepisy z zakre-

²⁵ Fragment art. L. 231-3 Code de l'environnement.

²⁶ Zob. M. Rogacka-Rzewnicka, *Prawo karne...*, s. 474–475.

²⁷ Artykuł 121-3 al. 3 Code pénal. Zob. S. Guinchard, T. Debard (red.), *Lexique des termes juridiques*, 18e ed., Dalloz, Paris 2011, s. 368–369.

²⁸ *Projet de loi portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets, n° 3875 rectifié, 15e législature*, https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/l15b3875_projet-loi (dostęp: 11.10.2025 r.).

su prawa karnego okazały się dość zachowawcze, dużo mniej dotkliwe dla sprawców ekobójstwa niż te z wcześniejszych propozycji. Podaje to w wątpliwość, czy określanie przez francuskiego ustawodawcę tego rodzaju przestępstwa mianem „ekobójstwa” nie jest poniekąd na wyrost. Zdaniem Camille Montavon i Marie Desaulles we francuskiej regulacji doszło wręcz do „rozwodnienia” (*dilution*) pojęcia ekobójstwa²⁹. Mając na uwadze, jak duży wpływ może mieć kształt przyjętego we Francji rozwiązania na międzynarodowy dyskurs, zjawisko to należy uznać za szkodliwe.

3. Regulacja belgijska

Proces wprowadzenia przestępstwa ekobójstwa do belgijskiego prawa, jak również propozycje regulacji były zupełnie inne niż we Francji. Miało na to wpływ wiele czynników, natomiast przede wszystkim warto zaznaczyć różnice wynikające z ustroju Belgii oraz z realiów jej ówczesnego prawodawstwa.

Będąc federalną monarchią konstytucyjną, Belgia przyjęła podział administracji wyodrębniający rząd federalny oraz wspólnoty: Francuską, Flamandzką i Niemieckojęzyczną, a także trzy regiony: Walonię, Flandrię oraz Region Stołeczny Brukseli. Regiony mają własny parlament i rząd regionalny, wobec czego w wielu kwestiach dysponują pełną autonomią regulacyjną³⁰. Jedną z takich materii jest ochrona środowiska, łącznie ze służącymi jej środkami karnymi³¹. Wprowadzenie zbrodni ekobójstwa nastąpiło jednak na szczeblu federalnym, w belgijskim Kodeksie karnym³². Na tę chwilę, oprócz ekobójstwa, nie znajdują się w nim inne przestępstwa przeciwko środowisku.

Kluczowy jest także fakt, że dyskusje wokół kryminalizacji ekobójstwa przypadły na okres intensywnych prac mających na celu reformę Kodeksu karnego z 8 lipca 1867 r.³³. Istotne kroki w tym kierunku podjęto w 2015 r., gdy premierem Belgii był Charles Michel. Po upadku jego rządu w 2018 r.

²⁹ C. Montavon, M. Desaulles, *Regards croisés sur le crime d'écocide: des tentatives de concrétisation du concept, entre société civile et institutions (inter)nationales*, „Droit et société” 2022, nr 112 (3), s. 656–657.

³⁰ D. Dziwulak, *Ustroje szkolne państw członkowskich Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2020, s. 41.

³¹ Art. 6 § 1 II. Loi spéciale de réformes institutionnelles du 8 août 1980, Moniteur Belge, https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&table_name=loi&cn=1980080802#LNK0002.

³² Loi introduisant le livre II du Code pénal du 29 février 2024, Moniteur Belge, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/2024/02/29/2024002088/moniteur>.

³³ Code pénal du 8 juin 1867, Moniteur Belge, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel>.

nie udało się przyjąć nowej ustawy karnej w proponowanej wtedy postaci. Rząd Alexandra de Croo podtrzymał jednak wolę reformy, tak więc w kolejnych latach nie zaprzestano prac legislacyjnych nad nowym Kodeksem³⁴. Sprawilo to, że uregulowanie ekobójstwa było kwestią łączoną z reformą, a nie jednostkową nowelizacją obowiązującego Kodeksu karnego.

Idea wprowadzenia ekobójstwa do prawa federalnego Belgii zaistniała już w październiku 2020 r. w koalicyjnym porozumieniu siedmiu belgijskich partii³⁵. Zawarto tam również postanowienia dotyczące podejmowania inicjatyw dyplomatycznych w celu uregulowania zbrodni ekobójstwa na szczeblu międzynarodowym³⁶. Respektując to zobowiązanie polityczne, już pod koniec tego samego roku belgijska wicepremier i Minister Spraw Zagranicznych Sophie Wilmes w trakcie sesji Zgromadzenia Państw-Stron Statutu Rzymskiego MTK apelowała o rozważenie wprowadzenia ekobójstwa do Statutu³⁷. Warto zaznaczyć, że stało się to na rok przed postulatem Fundacji „Stop Ecocide”³⁸ i było ważnym bodźcem dla samej inicjatywy sformułowania definicji ekobójstwa przez Niezależny Panel Ekspertski³⁹.

Niewiele później wszczęto prace nad krajową regulacją ekobójstwa, zarówno z ramienia Ministerstwa Sprawiedliwości, jak i ze strony parlamentu⁴⁰. Pierwszy projekt poselski⁴¹ w tym zakresie został przedłożony przez specjalistę z zakresu prawa międzynarodowego Samuela Cogolatiego

³⁴ D. Bertram, *Ecocide...*

³⁵ Umowa koalicji Vivaldi, *Regeerakkoord 30 september 2020*, s. 71, https://www.belgium.be/sites/default/files/Regeerakkoord_2020.pdf (dostęp: 11.10.2025 r.).

³⁶ Ibidem, s. 91.

³⁷ *Intervention enregistrée de Mme la Vice-Première Ministre et Ministre des Affaires étrangères Sophie Wilmès à l'occasion du Débat général de la 19e session de l'Assemblée des Etats parties au Statut de Rome de la Cour pénale internationale*, https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP19/GD.BEL.14.12.pdf (dostęp: 11.10.2025 r.). Zob. też C. Montavon, M. Desaulles, *Regards croisés...*, s. 655.

³⁸ „Stop Ecocide” Foundation’s Statement to the 20th Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court December 2021, https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP20/ASP20.GD.StopEcocide.07.12.pdf (dostęp: 11.10.2025 r.).

³⁹ Niezależny Panel Ekspertski to podmiot złożony z dwunastu specjalistów międzynarodowego prawa karnego, powołany przez fundację „Stop Ecocide” celem sporządzenia projektu definicji ekobójstwa jako piątej zbrodni przeciwko ludzkości mającej być częścią Statutu Rzymskiego. Szerzej w rozdziale 3 autorstwa Aleksandry Krawczyk, *Ekobójstwo jako zbrodnia przeciwko środowisku – prawdopodobieństwo klasyfikacji świadomego niszczenia środowiska jako przestępstwa oraz objęcia go jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego*.

⁴⁰ D. Bertram, *Ecocide...*

⁴¹ *Proposition de loi visant à introduire le crime d’écocide dans le Code pénal du 1er december 2021*, n° 55-2356/001, <https://www.lachambre.be/doc/flwb/pdf/55/2356/55k2356001.pdf> (dostęp: 11.10.2025 r.).

z frankofońskiej partii zielonych „Ecolo”⁴². W projekcie nowelizacji zawarł on definicję ekobójstwa opartą na definicji Niezależnego Panelu Ekspertckiego. Nowy przepis belgijskiego Kodeksu karnego miałby brzmieć:

Zbrodnia ekobójstwa obejmuje działania popełnione w czasie pokoju, jak i w czasie wojny, umyślnie lub z powodu poważnego braku przezorności lub ostrożności. Zbrodnię ekobójstwa stanowią działania bezprawne lub bezmyślne (*arbitralne*), dokonane ze świadomością, że zachodzi znaczne prawdopodobieństwo wyrządzenia rozległych bądź trwałych poważnych szkód dla środowiska⁴³.

W dalszej części przepisu, tak jak w postulowanej treści zmian Statutu Rzymskiego, objaśniono poszczególne pojęcia:

1° „bezmyślny” (*arbitralny*) oznacza działania lekkomyślne, bez uwzględnienia ich szkodliwości, gdy szkodliwość wyraźnie przewyższała spodziewane korzyści społeczne i gospodarcze;

2° „poważne” oznacza, że szkody pociągały za sobą poważne negatywne zmiany, zakłócenia lub destrukcyjne skutki dla któregośkolwiek z elementów środowiska, w tym także dramatyczne skutki dla życia ludzkiego bądź zasobów przyrodniczych, kulturowych lub gospodarczych;

3° „rozległe” oznacza, że szkody wykraczają poza określony obszar geograficzny, przekraczają granice państwowe lub wpływają na cały ekosystem, gatunek lub znaczną liczbę ludzkich istnień;

4° „trwale” oznacza, że szkody są nieodwracalne lub niedające się naprawić w rozsądnym czasie drogą regeneracji naturalnej;

5° „środowisko” oznacza Ziemię, jej biosferę, kriosferę, litosferę, hydrosferę i atmosferę, a także przestrzeń kosmiczną⁴⁴.

Projekt n° 55-2356/001 zakładał karę od 20 do 30 lat pozbawienia wolności. W przypadku gdy w wyniku ekobójstwa nastąpiła śmierć jednej lub więcej osób, zbrodnia miała być zagrożona dożywotnim pozbawieniem wolności.

Jednak tak jak w realiach francuskich – ambitne założenia parlamentarzystów ostatecznie nie zostały przyjęte. Zbrodnia ekobójstwa stała się jednak częścią zreformowanego prawa karnego Belgii, lecz w zupełnie innej postaci, którą trudno porównać do pierwotnych projektów.

⁴² D. Bertram, *Ecocide...*

⁴³ Fragment art. 141quater. § 1 Proposition de loi n° 55-2356/001, s. 45.

⁴⁴ Fragment art. 141quater. § 1 Proposition de loi n° 55-2356/001, tłum. oparte po części na tłumaczeniu przyjętym w: E. Nowak, *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177).

Nowy Kodeks karny – po wielu turbulencjach legislacyjnych – został uchwalony 22 lutego 2024 r.⁴⁵. Składa się z Księgi pierwszej⁴⁶, ustanawiającej ogólne zasady prawa karnego i katalog kar, oraz z Księgi drugiej⁴⁷, przewidującej czyny zabronione. Regulacja wejdzie w życie 8 kwietnia 2026 r.

Zbrodnia ekobójstwa została przewidziana w art. 94 w rozdziale 2 Księgi drugiej nowego Kodeksu karnego. Rozdział 2 zatytułowany „Zbrodnia ekobójstwa” (*Le crime d'écocide*) zawiera tylko ten jeden artykuł, zgodnie z którym:

§ 1. Zbrodnia ekobójstwa, zgodnie z poniższą definicją, bez względu na to, czy popełniona została w czasach pokoju czy wojny, podlega karze zgodnej z postanowieniami niniejszego rozdziału.

Zbrodnia ekobójstwa polega na umyślnym popełnieniu, poprzez działanie lub zaniechanie, czynu bezprawnego mogącego spowodować poważne, rozległe i długotrwałe szkody dla środowiska naturalnego, dokonane ze świadomością ryzyka wystąpienia wspomnianych szkód, pod warunkiem że stanowi on czyn zabroniony zgodnie z prawodawstwem krajowym lub międzynarodowym, które jest wiążące dla władz federalnych, lub jeśli czyn ten nie może być zlokalizowany w Belgii.

Na użytek akapitu drugiego:

- a) poważna szkoda: szkoda skutkująca niekorzystną lub destrukcyjną zmianą, zakłóceniem lub upośledzeniem jakiegokolwiek elementu środowiska, albo znacząco wpływająca na życie lub zdrowie ludzkie, różnorodność biologiczną lub zasoby naturalne, kulturowe lub gospodarcze społeczeństwa;
- b) rozległa szkoda: szkoda wykraczająca poza określony obszar geograficzny, przekraczająca granice państwowe lub wpływająca na cały ekosystem, gatunek lub znaczną liczbę ludzkich istnień;
- c) długoterminowa szkoda: szkoda nieodwracalna lub niedająca się naprawić w rozsądnym czasie drogą regeneracji naturalnej;
- d) środowisko: Ziemia, jej ekosystemy, biosfera, kriosfera, litosfera, hydrosfera, atmosfera i przestrzeń kosmiczna.

§ 2. Przestępstwa te podlegają karze poziomu szóstego.

Wskazana w § 2 kara poziomu szóstego, zgodnie z art. 36 Księgi pierwszej Kodeksu karnego, obejmuje karę pozbawienia wolności od 15 do 20 lat lub leczenie w warunkach pozbawienia wolności od 11 do 16 lat. Zagrożenie ustawowe można więc uznać za wysokie. Istota problemu tkwi na-

⁴⁵ *Réforme du Code pénal*, Service Public Fédéral Justice, [2025], https://justice.belgium.be/fr/themes/securite_et_criminalite/reforme_du_code_penal (dostęp: 11.10.2025 r.).

⁴⁶ Loi introduisant le livre I du Code pénal du 29 février 2024, Moniteur Belge, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/2024/02/29/2024002052/moniteur>.

⁴⁷ Loi introduisant le livre II du Code pénal du 29 février 2024, Moniteur Belge, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/2024/02/29/2024002088/moniteur>.

tomiast w niezwykle wąskim zakresie czynów, które będzie obejmować nowa zbrodnia.

Jednym z kryteriów kwalifikacji czynu jako „ekobójstwo” jest bowiem fakt uznania czynu za bezprawny przez prawodawstwo krajowe lub międzynarodowe. W Belgii nie obowiązuje obecnie wiele regulacji dotyczących przestępczości przeciwko środowisku na szczeblu federalnym. Wyjątek stanowią jedynie przepisy kryminalizujące działania skutkujące promieniowaniem jonizującym lub zanieczyszczeniem odpadami promieniotwórczymi, a także działania skutkujące szkodami na terenie Morza Północnego⁴⁸.

Wobec tego uregulowanie przestępstwa ekobójstwa w Belgii określane jest przez niektórych badaczy jako „bezzębne”⁴⁹ i symboliczne⁵⁰. Niestety, podobnie jak rozwiązania francuskie, pierwotne plany ustawodawcze i oczekiwania działaczy klimatycznych⁵¹ nie znalazły pokrycia w ostatecznym kształcie przepisów, co sprawia wrażenie fasadowości kryminalizacji ekobójstwa.

4. Regulacja polska

Pojawia się więc pytanie, czy polska ustawa karna, mimo braku uwzględnienia przestępstwa ekobójstwa, jak w przypadku Francji i Belgii, może adekwatnie chronić środowisko?

W polskiej regulacji przestępstw środowiskowych istotny przełom nastąpił wraz z wejściem w życie obecnie obowiązującego Kodeksu karnego z 6 czerwca 1997 r. Od początku zawierał on bowiem oddzielny rozdział im poświęcony (rozdział XXII „Przestępstwa przeciwko środowisku”, art. 181–188a), stanowiący podstawę polskiego katalogu przestępstw przeciwko środowisku.

Ustawą o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej z 22 lipca 2022 r.⁵² wprowadzono rozległe zmiany polegające między innymi na znacznym podwyższeniu górnej granicy kar w niemalże wszystkich przepisach Kodeksu karnego, określających odpowiedzialność za popełnienie przestępstwa przeciwko środowisku oraz na zmodyfikowaniu uregulowania dotyczącego nawiązki wymierzonej sprawcy

⁴⁸ D. Bertram, *Ecocide...*

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ C. Persenaire, *L'écocide dans le futur Livre II du Code pénal : analyse critique de sa portée et de certaines de ses implications*, UCLouvain, 2024, s. 6.

⁵¹ S. Jacobs, *La Belgique intègre l'écocide dans son code pénal*, Greenpeace, Komunikat prasowy, 22.02.2024 r., <https://www.greenpeace.org/belgium/fr/communique-de-presse/56257/la-belgique-integre-lecocide-dans-son-code-penal/> (dostęp: 11.10.2025 r.).

⁵² Dz.U. poz. 1726.

tego rodzaju przestępstw na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Przed wejściem w życie nowelizacji nawiązka ta orzekana była jedynie fakultatywnie, a jej wysokość, zgodnie z ogólną granicą ustawową z art. 48 k.k., nie mogła przekraczać 100 000 złotych⁵³.

Obecnie zmieniony art. 47 § 2 k.k. brzmi następująco:

§ 2. W razie skazania sprawcy za umyślne przestępstwo przeciwko środowisku sąd orzeka, a w wypadku skazania sprawcy za nieumyślne przestępstwo przeciwko środowisku sąd może orzec, nawiązkę w wysokości od 10 000 do 10 000 000 złotych na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, o którym mowa w art. 400 ust. 1 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2024 r. poz. 54, z późn. zm.).

Najsurowsze zagrożenie ustawowe przewiduje art. 185 k.k., obejmujący kwalifikowane typy przestępstw: z art. 182 – przestępstwa zanieczyszczenia środowiska w znacznych rozmiarach, z art. 183 – przestępstwa nieodpowiedniego postępowania z odpadami oraz z art. 184 – przestępstwa nieodpowiednie postępowania z materiałem promieniotwórczym. Budowa art. 185 k.k. przywodzi na myśl art. L. 231-3 francuskiego Kodeksu ochrony środowiska, regulującego przestępstwo ekobójstwa, w którym kwalifikowane typy analogicznych przestępstw określone zostały mianem ekobójstwa.

Art. 185.

§ 1. Jeżeli następstwem czynu określonego w art. 182 § 1 lub 3, art. 183 § 1 lub 3 lub w art. 184 § 1 lub 2 jest zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach lub istotne obniżenie jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 2. Jeżeli następstwem czynu określonego w art. 182 § 1 lub 3, art. 183 § 1 lub 3 lub w art. 184 § 1 lub 2 jest ciężki uszczerbek na zdrowiu człowieka, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

§ 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w art. 182 § 1 lub 3, art. 183 § 1 lub 3 lub w art. 184 § 1 lub 2 jest śmierć człowieka lub ciężki uszczerbek na zdrowiu wielu osób, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 3 do 20.

⁵³ O karach pieniężnych podmiotów zbiorowych trafnie pisze Maciej Stępień w rozdziale 7 niniejszej książki pt. *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny przeciwko środowisku zabronione pod groźbą kary*.

Znamiona przestępstwa z art. 185 k.k. są więc następujące:

- 1) popełnienie czynu zabronionego:
 - umyślnego istotnego zanieczyszczenia jonizującego (art. 182 § 1 k.k.),
 - umyślnego istotnego zanieczyszczenia przy eksploatacji instalacji (art. 182 § 1 k.k.),
 - umyślnego szkodliwego gospodarowania odpadami (art. 183 § 1 k.k.),
 - umyślnego dopuszczenia do popełnienia czynu z art. 183 § 1 k.k. (art. 183 § 3 k.k.),
 - umyślnego szkodliwego obrotu źródłem promieniowania jonizującego (art. 184 § 1 k.k.),
 - umyślnego dopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego z art. 184 § 1 k.k. (art. 184 § 2 k.k.);
- 2) wywołanie przez sprawcę wymienionego wyżej czynu następstwa w postaci (są to skutki objęte nieumyślnością):
 - a) zniszczenia w świecie roślinnym lub zwierzęcym w znacznych rozmiarach lub istotnego obniżenia jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi,
 - b) ciężkiego uszczerbku na zdrowiu człowieka,
 - c) śmierci człowieka lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu wielu osób⁵⁴.

Zagrożenie ustawowe przewidziane dla najcięższego przestępstwa przeciwko środowisku przyjętego w polskim porządku prawnym wynosi odpowiednio od 2 do 12 lat pozbawienia wolności w przypadku wypełnienia znamion § 1–2 art. 185 k.k. oraz od 3 do 20 lat pozbawienia wolności w przypadku przestępstwa z § 3 art. 185 k.k. (a więc gdy następstwem jest śmierć człowieka lub ciężki uszczerbek na zdrowiu wielu osób). Porównując je z karą pozbawienia wolności wynoszącą maksymalnie 10 lat przewidzianą w art. L. 231-3 francuskiego Kodeksu ochrony środowiska (przypomnieć wypada, że od sędziego zależeć będzie, czy wymiar kary osiągnie taką surowość), oraz z zawartą w art. 94 nowego belgijskiego Kodeksu karnego karą pozbawienia wolności mieszczącą się w przedziale od 15 do 20 lat, należy stwierdzić, że sankcja przewidziana w art. 185 k.k. nie odbiega znacząco od wymiaru kary dla przestępstwa ekobójstwa przyjętego w prawodawstwach Francji i Belgii. Ponadto kształt polskiego unormowania w licznych przypadkach może pozwolić na surowsze ukaranie sprawcy w jednakowym stanie faktycznym, biorąc pod uwagę bardzo szeroki zakres dyskrecyjnej władzy sędziego we Francji oraz bardzo wąski katalog zachowań mogących stanowić zbrodnię ekobójstwa zgodnie z art. 94 nowego belgijskiego Kodeksu karnego.

⁵⁴ R. Zawłocki, *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2014, nr 1 (14), s. 127–146.

Mimo to podkreślenia wymaga, że w odróżnieniu od przykładów francuskiego i belgijskiego – skupiających się przede wszystkim na szkodach dla środowiska – najwyższą karę zawartą w art. 185 k.k. (kara pozbawienia wolności od 3 do 20 lat) polski ustawodawca przewidział tylko w przypadku, gdy następstwem przestępstwa byłaby śmierć człowieka lub ciężki uszczerbek na zdrowiu wielu osób. Gdy następstwem tego przestępstwa są jedynie zniszczenia w środowisku, zagrożenie ustawowe jest niższe, gdyż wynosi od 2 do 12 lat pozbawienia wolności. Trudno jednak zarzucać rozwiązaniu polskiemu większą antropocentryczność – górna granica sankcji przyjętej w Polsce pozostaje wyższa od tej przyjętej we Francji⁵⁵, natomiast regulacja belgijska, choć nieobligatoryjnie, również uwzględnia szkodliwy wpływ na życie lub zdrowie ludzkie przy ocenie wystąpienia znamion ekobójstwa.

5. Podsumowanie

Należy uznać, że standard reformy polskiego ustawodawcy z 2022 r. zwiększającej zakres odpowiedzialności za czyny szkodzące środowisku, nawet w porównaniu z efektywnymi terminologicznie nowelizacjami francuskiego i belgijskiego prawa, wypada pozytywnie. Co więcej, bliższa analiza regulacji najcięższych przestępstw przeciwko środowisku we Francji, Belgii i Polsce pozwala wysoko ocenić poziom polskiej prawnokarnej ochrony środowiska na tle zestawianych systemów.

Podobieństwo art. 185 k.k. do art. L. 231-3 francuskiego Kodeksu ochrony środowiska jest ewidentne. Wymaga więc refleksji pytanie, dlaczego wiele czynów o niemal tożsamych znamionach zostaje określonych mianem ekobójstwa przez francuskiego ustawodawcę, lecz nie przez ustawodawcę polskiego. Podążanie za przykładem Francji w tej sytuacji nie byłoby jednak słuszne.

Niestety, zarówno w przypadku ujęcia francuskiego, jak i belgijskiego finalna postać unormowania ekobójstwa odbiega od pierwotnych propozycji i oczekiwań. Rozwiązanie belgijskie jest istotnie bliższe rozumieniu zbrodni ekobójstwa, jakie w ostatnich latach kształtowane było na arenie międzynarodowej, niż rozwiązanie przyjęte we Francji. Ograniczone zastosowanie art. 94 nowego belgijskiego Kodeksu karnego sprawia, że trudno postrzegać go jako tę regulację z przedmiotowego zestawienia, która mogłaby chronić środowisko w najpełniejszym zakresie. To niepokojąca diagnoza, zważywszy, że zgodnie z ostatnim raportem RHIPTO-INTERPOL-GI

⁵⁵ Zdaniem Adrianny Zawadzkiej sankcja przyjęta w polskim Kodeksie karnym pozostaje nieadekwatna do ogromu wyrządzanych szkód – zob. rozdział 2 niniejszej książki: A. Zawadzka, *Zbrodnia przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości przez pryzmat przepisów prawa międzynarodowego*.

szacowana roczna wartość globalnej działalności przestępczej przeciwko środowisku wyniosła 110–281 mld USD, stanowiąc trzeci w kolejności najbardziej dochodowy sektor przestępczości na świecie⁵⁶.

Bez wątpienia wiele zmian może przynieść implementacja dyrektywy 2024/1203. Rozszerzono bowiem dotychczas przyjęty katalog przestępstw, uszczegółowiono warunki ich kwalifikacji oraz zaostrożono sankcje⁵⁷. Choć sama dyrektywa nie nazywa żadnego z zawartych w art. 3 przestępstw ekobójstwem, to w motywie 21 preambuły określa, że zawarte w niej „przestępstwa kwalifikowane mogą obejmować czyny porównywalne z «ekobójstwem», które jest już uregulowane przez prawo niektórych państw członkowskich i jest przedmiotem dyskusji na forach międzynarodowych”.

Pozostały czas na implementację postanowień dyrektywy 2024/1203 należy wykorzystać na dalszą ewaluację obowiązujących w Polsce prośrodowiskowych przepisów karnych. Przykłady Francji i Belgii mogą prowadzić do refleksji, że naczelnym celem przyszłych nowelizacji nie powinno być wprowadzanie pojęcia ekobójstwa do polskiego prawa za wszelką cenę, lecz kształtowanie przemyślanych i efektywnych rozwiązań ustawowych, które będą w stanie sprostać konstytucyjnemu obowiązkowi ochrony środowiska.

Bibliografia

Literatura

- Bertram D., *Ecocide à la Bruxelloise*, „Verfassungsblatt” 2024, t. 3.
- Dziewulak D., *Ustroje szkolne państw członkowskich Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2020.
- Guinchard S., Debard T. (red.), *Lexique des termes juridiques*, 18e ed., Dalloz, Paris 2011.
- Jacobs S., *La Belgique intègre l'écocide dans son code pénal*, Greenpeace, Komunikat prasowy, 22.02.2024 r., <https://www.greenpeace.org/belgium/fr/communiqué-de-presse/56257/la-belgique-integre-lecocide-dans-son-code-penal/> (dostęp: 11.10.2025 r.).
- Montavon C., Desaulles M., *Regards croisés sur le crime d'écocide: des tentatives de concrétisation du concept, entre société civile et institutions (inter)nationales*, „Droit et société” 2022, nr 112 (3).
- Nellemann C. i in. (red.), *World Atlas of Illicit Flows*, RHIPTO, 2018.
- Nowak E., *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177).
- Persenaire C., *L'écocide dans le futur Livre II du Code pénal : analyse critique de sa portée et de certaines de ses implications*, UCLouvain, 2024.
- Rogacka-Rzewnicka M., *Prawo karne*, (w:) A. Machowska, K. Wojtyczek (red.), *Prawo francuskie*, t. 1, Zakamycze, Kraków 2004.

⁵⁶ C. Nellemann i in. (red.), *World Atlas of Illicit Flows*, RHIPTO, 2018, s. 15.
Szerzej: A. Zawadzka, *Zbrodnia przeciwko środowisku...*

⁵⁷ J. Tlapák Navrátilová, *Europeizacja...*

- Stępnia P., *Środki penalne we Francji i Polsce. Doktryna, legislacja, praktyka*, C.H. Beck, Warszawa 2012.
- Tlapák Navrátilová J., *Europeizacja ochrony środowiska poprzez prawo karne*, „Ius Novum” 2024, t. 18 (3).
- Zawłocki R., *Karnoprawna ochrona środowiska naturalnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2014, nr 1 (14).

Akty prawne

Akty normatywne Unii Europejskiej

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1203 z 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne i zastępująca dyrektywy 2008/99/WE i 2009/123/WE (Dz.Urz. UE L 2024/1203).

Polskie akty normatywne

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383).

Ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. poz. 1726).

Francuskie akty normatywne

Code l'environnement, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074220/ (dostęp: 11.10.2025 r.).

Code pénal, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/ (dostęp: 11.10.2025 r.).

Loi n° 2021-1104 du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets, <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043956924> (dostęp: 11.10.2025 r.).

Belgijskie akty normatywne

Code pénal du 8 juin 1867, Moniteur Belge, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel> (dostęp: 11.10.2025 r.).

Loi spéciale de réformes institutionnelles du 8 août 1980, Moniteur Belge, https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&table_name=loi&cn=1980080802#LNK0002 (dostęp: 11.10.2025 r.).

Loi introduisant le livre I du Code pénal du 29 février 2024, Moniteur Belge, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/2024/02/29/2024002052/moniteur> (dostęp: 11.10.2025 r.).

Loi introduisant le livre II du Code pénal du 29 février 2024, Moniteur Belge, <https://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/2024/02/29/2024002088/moniteur> (dostęp: 11.10.2025 r.).

Źródła internetowe

Infractions pénales: comment distinguer une contravention, un délit et un crime?, Service Public, 3.09.2025 r., <https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F1157> (aktualizacja 3.09.2025 r.) (dostęp: 11.10.2025 r.).

Intervention enregistrée de Mme la Vice-Première Ministre et Ministre des Affaires étrangères Sophie Wilmès à l'occasion du Débat général de la 19e session de l'Assemblée des Etats parties au Statut de Rome de la Cour pénale internationale, https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP19/GD.BEL.14.12.pdf (dostęp: 11.10.2025 r.).

Projet de loi portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets, n° 3875 rectifié, 15e législature, https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/l15b3875_projet-loi (dostęp: 11.10.2025 r.).

Proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide, Texte n° 384 (2018–2019), <https://www.senat.fr/leg/pp118-384.html> (dostęp: 11.10.2025 r.).

- Proposition de loi portant reconnaissance du crime d'écocide*, n° 2353, 15e législature, https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/115b2353_proposition-loi (dostęp: 11.10.2025 r.).
- Proposition de loi visant à introduire le crime d'écocide dans le Code pénal du 1re decembre 2021*, n° 55-2356/001, <https://www.lachambre.be/doc/flwb/pdf/55/2356/55k2356001.pdf> (dostęp: 11.10.2025 r.).
- Przebieg procesu legislacyjnego projektu n° 2353 wraz z protokołami obrad, https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/dossiers/reconnaissance_crime_ecocide_2 (dostęp: 11.10.2025 r.).
- Quels sont les différents types de peines ?*, Vie publique, 3.09.2025 r., <https://www.vie-publique.fr/fiches/268600-quels-sont-les-differents-types-de-peines> (aktualizacja 12.11.2024 r.) (dostęp: 11.10.2025 r.).
- Rapport n° 446 (2018–2019) de Mme Marie Mercier (Les Républicains – Saône-et-Loire)*, déposé le 10.04.2019, <https://www.senat.fr/rap/118-446/118-446-syn.pdf> (dostęp: 11.10.2025 r.).
- Réforme du Code pénal*, Service Public Fédéral Justice, [2025], https://justice.belgium.be/fr/themes/securite_et_criminalite/reforme_du_code_penal (dostęp: 11.10.2025 r.).
- „Stop Ecocide” *Foundation's Statement to the 20th Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court December 2021*, https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP20/ASP20.GD.StopEcocide.07.12.pdf (dostęp: 11.10.2025 r.).
- Umowa koalicji Vivaldi, *Regeerakkoord 30 september 2020*, https://www.belgium.be/sites/default/files/Regeerakkoord_2020.pdf (dostęp: 11.10.2025 r.).

Karolina Kozdrowicz¹

Nielegalne wysypiska śmieci w Polsce – aspekty prawnokarne

Title: Illegal waste dumps in Poland – criminal law aspects

Słowa kluczowe: nielegalne wysypiska śmieci, ochrona środowiska, prawo karne, skutki środowiskowe, przestępstwa przeciwko środowisku

Keywords: illegal dumping, environmental protection, criminal law, environmental consequences, environmental crimes

Streszczenie: Nielegalne wysypiska śmieci w Polsce stanowią poważny problem środowiskowy i społeczny, prowadząc do degradacji gleby, zanieczyszczenia wód i powietrza oraz wzrostu ryzyka chorób. Niniejszy rozdział ma odpowiedzieć na pytanie, czy obecne ukształtowanie prawne pozwala na efektywne wykrywanie, ściganie i karanie sprawców przestępstwa, o którym mowa w art. 183 § 1 Kodeksu karnego, a także czy stosowany wymiar kary jest proporcjonalny do skutków faktycznych, jakie powoduje prowadzenie nielegalnych wysypisk śmieci w Polsce. W tym celu przeanalizowano skutki środowiskowe i zdrowotne nielegalnych składowisk, stosowane procedury oraz efektywność regulacji prawnych. Analizę oparto na danych Komendy Głównej Policji i Głównego Urzędu Statystycznego oraz na literaturze naukowej, zestawiając je z wykładnią ustawy o odpadach i Kodeksu karnego. Mimo wzrostu liczby postępowań skala problemu pozostaje wysoka. Zaostrzenie przepisów w 2022 r., w tym wprowadzenie obowiązkowych nawiązek, nie zawsze pokrywa rzeczywiste koszty rekultywacji, a kary są stosunkowo łagodne. Wskazuje to na potrzebę dalszego doskonalenia regulacji prawnych w celu skuteczniejszej ochrony środowiska i zdrowia publicznego.

Summary: Illegal waste dumps in Poland constitute a significant environmental and social issue, leading to soil degradation, groundwater and air contamination, and increased disease risk. This paper aims to determine whether the current legal framework effectively facilitates the detection, prosecution, and penalization of offenders under Article 183 § 1 of the Polish Penal Code, and whether the imposed penalties are proportionate to the actual consequences of illegal waste disposal. To address these questions, the study examines illegal waste sites' environmental and health impacts, the procedural mechanisms employed for enforcement, and the efficacy of existing legal

¹ Karolina Kozdrowicz, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0000-2125-2192.

regulations. The analysis is based on the data from the General Police Headquarters of Poland and the Central Statistical Office, alongside scientific literature, juxtaposed with the statutory interpretation of the Waste Act and the Penal Code. Despite an increase in initiated proceedings, the scale of the problem remains substantial. The tightening of legal provisions in 2022, including the introduction of mandatory compensatory damages for intentional environmental offenses, does not always cover the real costs of land remediation, while the sentences imposed are often at the lower end of statutory penalties. This indicates the necessity for further legal refinements to ensure more effective environmental protection and public health safeguards.

1. Wstęp

Nielegalne wysypiska śmieci są w Polsce problemem, który skutkuje olbrzymimi stratami dla środowiska i lokalnych społeczności. Nielegalnie przechowywane odpady, zwłaszcza odpady niebezpieczne, oddziałują na stan gleby, wód gruntowych i powietrza, pośrednio wpływając na stan zdrowia okolicznych mieszkańców, roślin i zwierząt². Należy też zwrócić uwagę na olbrzymie koszty rekultywacji gruntu oraz koszty leczenia chorób wywołanych przez niewłaściwie przechowywane odpady³. Z tego powodu w 2022 r. wprowadzono nowelizację⁴ ustawy z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁵, która zastrzyła kary za przestępstwa przeciwko środowisku i ustanowiła nawiązkę, którą sąd musi zasądzić w przypadku przestępstwa umyślnego.

Niniejszy rozdział ma na celu porównanie skutków faktycznych opisywanych w literaturze fachowej i konsekwencji prawnokarnych prowadzenia nielegalnych wysypisk śmieci w Polsce, by przybliżyć się do odpowiedzi na pytanie, czy obecne ukształtowanie prawa pozawala na efektywne wykrywanie, ściganie i karanie sprawców przestępstwa, o którym mowa w art. 183 § 1 k.k., którego typem kwalifikowanym jest art. 185 § 3 k.k., a także czy stosowany wymiar kary jest adekwatny do skutków faktycznych, jakie powoduje prowadzenie nielegalnych wysypisk śmieci w Polsce. W tym celu przeanalizowano prace naukowe z dziedziny medycyny, biologii i inżynierii środowiska, które opisują, jakie skutki dla środowiska oraz ludzi mają istniejące nielegalne wysypiska oraz jakie inne zagrożenia mogą się z nimi wiązać. W celu zweryfikowania efektywności i skuteczności stosowanych procedur i stwierdzenia, czy istniejące przepisy są skutecznym narzędziem

² J. Kostecka, J. Koc-Jurczyk, M. Garczyńska, *Rozważania na temat zrównoważonej gospodarki odpadami*, „Polish Journal for Sustainable Development” 2016, t. 20, s. 105–117

³ P. Lipka, *Pojęcie i klasyfikacja strat społecznych i gospodarczych z tytułu degradacji środowiska*, „Państwo i Społeczeństwo” 2004, t. IV (2), s. 233–241.

⁴ Ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. poz. 1726).

⁵ Dz.U. z 2025 r. poz. 383, dalej: k.k.

w walce ze zjawiskiem nielegalnego składowania odpadów, dokonano analizy statystyk Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) i Komendy Głównej Policji (KGP), by poznać skalę zjawiska.

2. Treść normy prawnej

Każda regulacja prawna powinna być rozpatrywana nie tylko w kontekście jej literalnego brzmienia, lecz także w odniesieniu do celów, jakie ma realizować, oraz kontekstu innych przepisów z danego zakresu. Ocena skuteczności danego przepisu wymaga w pierwszej kolejności analizy jego sformułowania i odtworzenia z niego, często w kontekście otaczających go przepisów, obowiązującej normy prawnej. Ma to szczególne znaczenie w przypadku przepisów typizujących czyn zabroniony, gdyż ich wykładnia jest związana z funkcją gwarancyjną prawa karnego⁶. Artykuł 183 § 1 k.k. stanowi:

Kto **wbrew przepisom** składa, usuwa, przetwarza, zbiera, unieszkodliwia, transportuje odpady lub substancje albo dokonuje odzysku odpadów lub substancji w takich warunkach lub w taki sposób, że może to zagrozić życiu lub zdrowiu człowieka lub spowodować obniżenie jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi lub zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Przed nowelizacją dokonaną mocą ustawy z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej brzmiał on:

Kto **wbrew przepisom** składa, usuwa, przetwarza, zbiera, dokonuje odzysku, unieszkodliwia albo transportuje odpady lub substancje w takich warunkach lub w taki sposób, że może to zagrozić życiu lub zdrowiu człowieka lub spowodować obniżenie jakości wody, powietrza lub powierzchni ziemi lub zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Należy wskazać, że nowelizacja z 2022 r. zmieniła ustawowy wymiar kary, podwyższając zarówno dolną (z 3 miesięcy do roku pozbawienia wolności), jak i górną (z 5 lat do 10 lat pozbawienia wolności) granicę ustawowego zagrożenia karą⁷. Dodatkowo doszło do zmiany kolejności

⁶ L. Gardocki, *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2023, nb. 18.

⁷ Analiza tej nowelizacji oraz porównanie jej z analogicznymi regulacjami w prawie francuskim i belgijskim znajduje się w rozdziale 5 autorstwa Karoliny Rostalskiej pt. *Ekobójstwo wśród przestępstw przeciwko środowisku – ujęcie polskie na tle prawa karnego Francji i Belgii*.

znamion czasownikowych w tym przepisie, jednakże nie wpłynęło to na zakres karalności, gdyż nie doszło do zmiany, dodania lub usunięcia którekolwiek ze znamion czasownikowych. Typ kwalifikowany wskazanego przestępstwa określony w art. 185 § 3 k.k. jest już zbrodnią w rozumieniu art. 7 § 2 k.k. Zgodnie z nim:

Jeżeli następstwem czynu określonego w art. 182 § 1 lub 3, art. 183 § 1 lub 3 lub w art. 184 § 1 lub 2 jest śmierć człowieka lub ciężki uszczerbek na zdrowiu wielu osób, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 3 do 20.

Przepisy te znajdują się w XXII rozdziale Kodeksu karnego, typizującym przestępstwa przeciwko środowisku (art. 181–188 k.k.)⁸.

Omawiane przestępstwo związane jest przede wszystkim z ustawą z 14 grudnia 2012 r. o odpadach⁹, która w sposób szczegółowy określa obowiązki wytwórców, odbiorców i przewożących odpady, sposoby postępowania i zabezpieczania odpadów, a przede wszystkim normy, jakie muszą spełniać wszelkie składowiska odpadów. Każdorazowo czyn opisany w art. 183 § 1 k.k. należy rozpatrywać w kontekście obowiązujących przepisów zawartych przede wszystkim w ustawie o odpadach, a także w innych ustawach zawierających przepisy szczególne. Naruszenie art. 183 § 1 k.k. wymaga naruszenia innych przepisów opisujących zasady składowania, usuwania, przetwarzania, zbierania, dokonywania odzysku, unieszkodliwiania i transportu odpadów i ich szczególnych rodzajów.

Ustawa o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej zmieniła również art. 47 § 2 k.k. W brzmieniu przed nowelizacją przepis stanowił:

W razie skazania sprawcy za przestępstwo przeciwko środowisku sąd może orzec nawiązkę na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, o którym mowa w art. 400 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2021 r. poz. 1973 i 2127, 2127 i 2269).

Orzeczenie nawiązki nie było obligatoryjne, a wysokość nawiązki w tym przypadku wynikała z przepisu ogólnego¹⁰. Obecnie przepis ten brzmi:

⁸ Znaczenie i charakterystyka tych przepisów, w szczególności w kontekście przypisywania odpowiedzialności za „ekobójstwo”, zostały omówione w rozdziale 4 tej książki, autorstwa Sebastiana Konrada Matyjka pt. *Ekobójstwo jako czyn malum per se przeciwko ludzkości*.

⁹ Dz.U. z 2023 r. poz. 1587 ze zm.

¹⁰ Artykuł 48 k.k. stanowi: „Nawiązkę orzeka się w wysokości do 100 000 złotych, chyba że ustawa stanowi inaczej”. Nie było przepisu szczególnego, który stanowiłby inaczej, w związku z tym maksymalna wysokość nawiązki wynosiła 100 000 złotych.

W razie skazania sprawcy za umyślne przestępstwo przeciwko środowisku sąd orzeka, a w wypadku skazania sprawcy za nieumyślne przestępstwo przeciwko środowisku sąd może orzec, nawiązkę w wysokości od 10 000 do 10 000 000 złotych na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, o którym mowa w art. 400 ust. 1 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2024 r. poz. 54, z późn. zm.).

Nowelizacja wprowadziła więc obligatoryjną nawiązkę w przypadku przestępstw umyślnych oraz podwyższyła górną granicę nawiązki ze 100 000 złotych do 10 000 000 złotych.

3. Kwestie terminologiczne

W polskim porządku prawnym i doktrynie występują różne definicje najważniejszych pojęć związanych z gospodarką odpadami, a część nie ma swoich legalnych definicji. Stanowi to poważny problem, gdyż ze względu na to, że pojęcia te stanowią znamię przestępstwa, muszą być interpretowane ściśle. Artykuł 183 k.k. bezpośrednio odwołuje się do niezgodnego z przepisami ustawy obchodzenia się z odpadami. Do jego interpretacji jest więc niezbędna wiedza z zakresu tego, jakie zasady składowania, usuwania, przetwarzania, zbierania, unieszkodliwiania i transportu odpadów obowiązują w danym czasie na terenie Rzeczypospolitej Polskiej i są opisane w sposób szczegółowy w ustawie o odpadach, rozporządzeniach wykonawczych do tej ustawy i w innych ustawach, a także czym są odpady i ich składowiska.

Ustawodawca w tym zakresie przyjął definicje legalne, wskazując, że **składowisko odpadów** to obiekt budowlany przeznaczony do składowania odpadów (art. 3 ust. 1 pkt 25 ustawy o odpadach), jest też jedyną legalną formą stałego składowania odpadów; **odpady** to każda substancja lub przedmiot, których posiadacz pozbywa się, zamierza się pozbyć lub do których pozbycia się jest obowiązany (art. 3 ust. 1 pkt 6 ustawy o odpadach). Inne pojęcia zostały zdefiniowane, zwłaszcza na potrzeby prowadzonych statystyk, przez GUS. Zgodnie z nimi **nielegalne wysypisko śmieci** to miejsce nieprzeznaczone do składowania odpadów, na którym porzucane są odpady¹¹, przy czym należy zauważyć, że z definicji jest to działanie niezgodne z przepisami ustawy o odpadach, a prowadzenie takiego wysypiska śmieci jest czynem spełniającym znamiona czynu zabronionego z art. 183 k.k. **Odpady niebezpieczne** to odpady, które ze względu na swoje pochodzenie,

¹¹ GUS, Pojęcia stosowane w statystyce publicznej, Dzikie (nielegalne) wysypisko odpadów, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/2412,pojecie.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).

skład chemiczny, biologiczny, inne właściwości i okoliczności stanowią zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzi albo dla środowiska¹².

Wskazane definicje są niezbędne do omówienia skutków prawnych groźących sprawcom przestępstwa, o którym mowa w art. 183 k.k., pozwalają na jasne rozgraniczenie zakresu podlegającego kryminalizacji – bez konieczności wskazywania różnic doktrynalnych i rozważania wynikających z nich odmiennych zakresów penalizacji w przypadku zmiany rozumienia pojęć, które nie mają definicji legalnych.

4. Skala problemu

Chociaż nie można podać dokładnej liczby istniejących nielegalnych wysypisk w Polsce ze względu chociażby na fakt, że nie da się określić, ile wysypisk pozostaje niewykrytych, to wiadomo, że skala problemu nielegalnych wysypisk jest w Polsce znacząca. W uzasadnieniu projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej wskazano, że w latach 2017–2020 wzrosła zarówno liczba wszczętych postępowań przez Policję i prokuraturę, jak i stwierdzonych przestępstw z art. 183 § 1 k.k.¹³. Powyższe pokrywa się ze statystykami KGP w tym zakresie¹⁴. Należy jednak wskazać, że tendencja wzrostowa utrzymywała się w kolejnych latach, osiągając w 2023 r. rekordowe 527 wszczętych postępowań wyjaśniających i 415 stwierdzonych przestępstw. Szczegółowe dane KGP za lata 2017–2023 wskazuje tabela 1. Dane GUS¹⁵ wskazują, że problem może być jeszcze większy. Według tych danych w 2020 r. zlikwidowano niemal 10 tys. nielegalnych wysypisk śmieci, a na koniec roku zostało ich ponad 2000, o łącznej powierzchni prawie 2 mln m². W kolejnych latach każda z tych wartości wzrosła. Dokładne dane za lata 2017–2023 wskazuje tabela 2.

¹² GUS, Pojęcia stosowane w statystyce publicznej, Odpady niebezpieczne, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/273,pojecie.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).

¹³ Uzasadnienie projektu ustawy z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej, Sejm IX kadencji, druk sejm. nr 2371, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2371> (dostęp: 24.03.2025 r.), dalej: Uzasadnienie, druk sejm. nr 2371.

¹⁴ Komenda Główna Policji, Statystyka. Nieodpowiednie postępowanie z odpadami (art. 183), [2025], <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-3/63476,Nieodpowiednie-postepowanie-z-odpadami-art-183.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).

¹⁵ GUS, Metadane dotyczące dzikich wysypisk śmieci, <https://bd1.stat.gov.pl/bdl/metadane/cechy/3196> (dostęp: 24.03.2025 r.).

Tabela 1. Dane KGP dotyczące postępowań z art. 183 k.k. w latach 2017–2023

Rok	Liczba postępowań wszczętych	Liczba przestępstw stwierdzonych
2017	249	51
2018	345	94
2019	412	167
2020	454	352
2021	515	296
2022	469	237
2023	527	415

Źródło: Komenda Główna Policji, Statystyka. Nieodpowiednie postępowanie z odpadami (art. 183), [2025].

Tabela 2. Dane GUS dotyczące nielegalnych wysypisk śmieci w Polsce za lata 2017–2022

Rok	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Liczba istniejących na 31 grudnia	1 661	1 607	1 868	2 008	2 246	2 217
Pow. istniejących w m ² na 31 grudnia	1 411 880	1 541 422	1 972 050	1 917 354	2 078 934	2 110 074
Zlikwidowane	13 000	10 541	11 370	9 972	10 542	10 714

Źródło: GUS, Metadane dotyczące dzikich wysypisk śmieci.

Powyższe dane świadczą o tym, że z roku na rok rośnie zarówno powierzchnia nielegalnych wysypisk śmieci w Polsce, jak i zasadniczo ich liczba. Jednocześnie liczba wszczynanych postępowań karnych co roku stanowi około 20% liczby istniejących na 31 grudnia danego roku nielegalnych wysypisk. Wskazuje to na nieefektywne egzekwowanie omawianych przepisów. Trzeba wziąć pod uwagę, że liczba istniejących nielegalnych wysypisk śmieci na koniec danego roku zawiera w sobie również część wysypisk wykrytych w latach poprzednich, co utrudnia interpretację przytoczonych danych statystycznych. Biorąc pod uwagę jednak coroczną liczbę likwidowanych wysypisk, która jest nawet ośmiokrotnie wyższa (w przypadku 2017 r.) niż liczba pozostałych na koniec roku wysypisk śmieci, oraz wyraźną dysproporcję między liczbą istniejących nielegalnych wysypisk śmieci a liczbą wszczynanych postępowań, uzasadniony jest wniosek, że działania na poziomie reakcji prawnokarnej państwa mają miejsce w niewielkim procencie przypadków faktycznego złamania przepisów.

5. Zanieczyszczenie środowiska

Istnienie nielegalnych wysypisk śmieci ma duże znaczenie dla ludzi, flory, fauny i przyrody nieożywionej¹⁶. Znaczenie to jest tym większe, im większy jest obszar danego wysypiska śmieci i im więcej odpadów niebezpiecznych się na nim znajduje¹⁷. Przede wszystkim niezabezpieczone odpady stanowią zagrożenie dla zwierząt, które mogą się zaplątać w torebki foliowe czy sznurki, co prowadzi do ich uduszenia, unieruchomienia lub odcięcia dopływu tlenu do kończyn¹⁸. Część ptaków wykorzystuje sznurki z tworzyw sztucznych do budowy gniazd, co skutkuje tym, że nitki tworzące sznurek wpijają się mocno w skórę piskląt, stanowią więc dla nich śmiertelne zagrożenie ze względu na groźbę niedokrwienia lub kontuzji uniemożliwiających poruszanie się¹⁹. Śmieci przyciągają zwierzęta, które poszukują wśród nich pożywienia. Wpływa to nie tylko na zmianę ich zachowań, ale również stanowi bezpośrednie zagrożenie dla ich życia i zdrowia. Plastikowe elementy czy kawałki folii spożyte przez zwierzę gromadzą się w jego układzie pokarmowym, doprowadzając w nim do blokad, kolek, a z czasem nawet śmierci zwierzęcia. Najbardziej narażone są młode, które nie mają jeszcze w pełni wykształconych mechanizmów obronnych, a ich przewód pokarmowy ma znacznie mniejszą średnicę²⁰.

Źle składowane odpady stanowią zagrożenie również dla lokalnej flory. Zanieczyszczenie wód gruntowych, gleby i powietrza znacząco utrudnia, a nawet uniemożliwia wzrost wielu roślin. Odpady, które zalegają przez wiele lat, zabierają też dostęp do światła słonecznego i przestrzeni życiowej dla roślin, które rosną pod nimi²¹. W wyniku rozkładu odpadów powstaje biogaz, który gromadzi się w wolnych przestrzeniach pod powierzchnią ziemi, odbierając korzeniom roślin dostęp do tlenu i grożąc wybuchem ze względu na łatwopalność²². Nie można zapomnieć również o pożarach

¹⁶ J. Kostecka, J. Koc-Jurczyk, *Odpady niebezpieczne a problem retardacji przekształcania zasobów przyrodniczych*, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, „Biuletyn” 2010, nr 242, s. 168–185.

¹⁷ J. Kostecka, J. Koc-Jurczyk, M. Garczyńska, *Rozważania...*, s. 168–185.

¹⁸ R. Witek, *Dziki wysypiska śmieci*, „Dzika Przyroda” 2007, nr 5, s. 12.

¹⁹ A. Gajda, M. Plaza, *Wysypiska śmieci w Ojcowskim Parku Narodowym*, „Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera” 2008, nr 18, s. 55.

²⁰ M. Pradziadowicz, *Oddziaływanie dzikich wysypisk śmieci na środowisko naturalne (na przykładzie wybranych miast województwa zachodniopomorskiego)*, „Europa Regionum” 2013, t. 17, tab., bibliogr. 7, s. 334.

²¹ A. Gajda, M. Plaza, *Wysypiska śmieci...*, s. 60.

²² A. Kowalczyk-Juško, *Biogazownie. Szansą dla rolnictwa i środowiska*, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, [bd.], https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/publikacja_Biogazownie.pdf (dostęp: 24.03.2025 r.).

wysypisk, które są często bardzo trudne do opanowania i przez to obejmują również okoliczne łąki i lasy²³. Szczególnie w trakcie suszy prędkość rozprzestrzeniania się pożaru może wynosić ponad 20 km/h, a regeneracja łąk po pożarze może zająć nawet kilka lat²⁴.

Wpływ odpadów na stan gleby został już szeroko zbadany i opisany w wielu publikacjach²⁵. Największym zagrożeniem są odpady niebezpieczne, a więc na przykład przeterminowane środki farmakologiczne, środki ochrony roślin, resztki farb, lakierów czy baterie. Niewłaściwie zabezpieczone odpady niebezpieczne są narażone na wymywanie z nich metali ciężkich, takich jak: rtęć, miedź, cynk, ołów, kadm, kobalt, mangan, nikiel, chrom, żelazo i arsen, oraz substancji toksycznych, które następnie trafiają do gleby, gdzie kumulują się przez lata²⁶. Dodatkowo odpady komunalne w procesie rozkładu produkują siarkowodor i amoniak, które są substratami w reakcji z wodą do powstania silnych kwasów zubożających glebę poprzez jej zakwaszenie²⁷. Ma to bezpośredni wpływ na organizmy żyjące w glebie (takie jak różnego rodzaju owady i ich larwy, a także pierścienice i inne bezkręgowce)²⁸.

Wyrzucone w nieodpowiednim miejscu odpady zanieczyszczają również wody gruntowe. Należy wskazać, że wszelkie substancje, które dostały się do gleby, będą wraz z wodą deszczową wypłukiwane do wód gruntowych. Charakterystyczne dla nielegalnych wysypisk śmieci są odcieki, przed którymi składowiska odpadów powinny być zabezpieczone poprzez geomembrany, uszczelnienie hydroizolacyjne czy odpowiednie strefy ochronne²⁹. W lasach leśnictwa Stankowizna przeprowadzono badania³⁰, które wykazały, że

²³ K. Szydłowski, J. Podlasińska, *Oddziaływanie nielegalnych wysypisk śmieci w północno-zachodniej części gminy Barlinek na zawartość metali ciężkich w glebie*, „Ecological Engineering & Environmental Technology” 2017, t. 18 (1), s. 167.

²⁴ I. Wolska, *Stop wiosennemu wypalaniu traw*, Nadleśnictwo Krucz, 5.04.2016 r., https://krucz.pila.lasy.gov.pl/aktualnosci/-/asset_publisher/1M8a/content/stop-wiosennemu-wypalaniu-traw/pop_up (dostęp: 24.03.2025 r.).

²⁵ Chociażby: K. Szydłowski, J. Podlasińska, *Oddziaływanie nielegalnych wysypisk...*, s. 178; D. Dobrzyńska, A. Kulig, G. Kutla, *Wpływ wysypisk odpadów komunalnych na stan zanieczyszczenia gleb*, „Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Inżynieria Środowiska” 1998, t. 26, s. 153.

²⁶ K. Szydłowski, J. Podlasińska, *Oddziaływanie nielegalnych wysypisk...*, s. 168–169.

²⁷ Ibidem, s. 167.

²⁸ Ibidem.

²⁹ T. Kaler, *Wpływ nielegalnych wysypisk śmieci na środowisko naturalne*, Portal Ochrony Środowiska, 18.09.2023 r., <https://portalochronyrodowiska.pl/gospodarka-opadami/wpływ-nielegalnych-wysypisk-smieci-na-srodowisko-naturalne-3016.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).

³⁰ M. Brach, M. Wiśniewski, *Przestrzenne aspekty dzikich wysypisk odpadów komunalnych w lasach na terenie leśnictwa Stankowizna*, „Roczniki Geomatyki” 2012, t. 10, nr 5, s. 41.

odcieki z dzikich wysypisk zlokalizowanych nad I poziomem wodonośnym mogą znacząco pogorszyć stan wód powierzchniowych na długości wynoszącej łącznie około 50 km oraz wód podziemnych zasilających studnie przydomowe. Skażenie więc wód gruntowych stanowi poważne zagrożenie nie tylko dla fauny i flory, lecz także dla ludzi³¹.

Niewłaściwie składowane odpady oddziałują na jakość powietrza. O ile opary są wytwarzane tylko przez nieliczne rodzaje odpadów, o tyle w sytuacji pożaru wysypiska śmieci do powietrza przedostają się liczne toksyczne substancje³². Badanie Wojciecha Rykały³³, przeprowadzone na terenie Trzebini w 2021 r., 3 lata po dużym pożarze wysypiska śmieci na terenie tej gminy, wykazało, że doszło tam do skażenia powietrza wielopierścieniowymi węglowodorami aromatycznymi, takimi jak: benzo[a]antracen, dibenzo[a,h]antracen czy indeno[1,2,3-cd]piren, które nawet po 3 latach wykazywały wysoką kancerogenność i mutagenność.

Według raportu NIK z 19 grudnia 2022 r.³⁴ w latach 2017–2022 w Polsce doszło do 754 pożarów składowisk odpadów i nielegalnych wysypisk śmieci, a pożary odpadów obejmowały głównie odpady tworzyw sztucznych oraz tekstyliów, a także paliwa alternatywne i odpady niebezpieczne. NIK w raporcie zwraca uwagę, że pożary odpadów często mogą być wynikiem albo podpalenia, albo złego ich zabezpieczenia (lub braku zabezpieczenia) przed możliwym pożarem³⁵.

6. Skutki zdrowotne

Wszystkie wymienione zanieczyszczenia nie pozostają bez wpływu na życie i zdrowie osób mieszkających w bezpośrednim otoczeniu nielegalnych wysypisk śmieci. Zagadnienie wpływu odpadów na zdrowie mieszkańców było przedmiotem wielu badań naukowych od lat 80.³⁶ Należy zauważyć, że całkowita ocena wpływu danego czynnika na stan zdrowia jest niezwykle trudna ze względu na wieloaspektowość różnych chorób, długi

³¹ T. Kaler, *Wpływ nielegalnych wysypisk...*

³² W. Cygan, *Długofalowe skutki pożarów na dzikich składowiskach odpadów*, „Gazeta Uniwersytecka UŚ” 2023, nr 10 (310), <https://gazeta.us.edu.pl/node/433513> (dostęp: 24.03.2025 r.).

³³ Ibidem.

³⁴ NIK, *Zapobieganie pożarom miejsc gromadzenia odpadów*, Informacja o wynikach kontroli, Delegatura w Kielcach, 19.12.2022 r., s. 20, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,27258,vp,30068.pdf> (dostęp: 24.03.2025 r.).

³⁵ Ibidem, s. 6.

³⁶ K. Lar, R. Zatlowska, *Skutki zdrowotne zamieszkiwania w sąsiedztwie składowisk odpadów*, „Medycyna Środowiskowa. Environmental Medicine” 2013, t. 16 (4), s. 73.

czas między narażeniem na dany czynnik a pierwszymi objawami oraz liczne indywidualne predyspozycje chorych³⁷. Niemniej na przestrzeni lat wykazano wzrost ryzyka wystąpienia nowotworów pęcherza moczowego, żołądka, jelit i płuc wśród osób mieszkających w okolicy składowiska odpadów; niektóre badania wskazują na występowanie anomalii w obrębie układu sercowo-naczyniowego, takich jak defekty przegrody serca, żył i tętnic czy naczyń mózgowych, a także wytrzewienie wrodzone czy anomalie tchawiczo-przełykowe³⁸. W pojedynczych badaniach zaobserwowano u populacji, które były przewlekłe narażone na oddziaływanie odpadów niebezpiecznych, defekty obejmujące układ nerwowy, a także wady cewki moczowej pod postacią spodziectwa³⁹. Największy wpływ nielegalne odpady mają na zdrowie płodów i niemowląt⁴⁰. Wykazano związek bliskości występowania składowisk odpadów i narażenia na związane z nimi zanieczyszczenia wody, gleby i powietrza z występowaniem niskiej masy urodzeniowej u noworodków, a także z częstotliwością pojawiania się wad wrodzonych, takich jak wady układu nerwowego czy zniekształcenie przegrody serca i dużych naczyń⁴¹. Wskazuje się, że im bliżej do miejsca składowania odpadów, tym ryzyko zachorowania, a także zgonu w wyniku choroby jest większe, przy czym największe jest ono w strefie do 3 km od składowiska⁴². Badacze zajmujący się tematyką wpływu składowisk odpadów na zdrowie okolicznych mieszkańców podkreślają konieczność dalszych badań w tym zakresie.

7. Kara za prowadzenie nielegalnych wysypisk

By móc stwierdzić, czy przepis w sposób adekwatny penalizuje dane zachowanie, należy porównać ustawowe zagrożenie karą ze skutkami danego przestępstwa. Skoro wskazano już, że kara nie działa odstraszaюще ze względu na rosnącą liczbę naruszeń co roku, to zastanowienia wymaga, czy przewidziana przez ustawodawcę kara spełnia inne cele kary kryminalnej. Przy tym poniższa analiza odnosi się przede wszystkim do odpowiedzialności karnej osób fizycznych⁴³.

³⁷ Ibidem, s. 73.

³⁸ Ibidem, s. 77.

³⁹ Ibidem, s. 77.

⁴⁰ Ibidem, s. 74–76.

⁴¹ Ibidem, s. 75.

⁴² Ibidem, s. 75.

⁴³ Szczegółowa analiza odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku została zawarta w rozdziale 7 pt. *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny przeciwko środowisku zabronione pod groźbą kary* autorstwa Macieja Stępnia oraz w rozdziale 8 pt. *Odpowiedzialność podmiotów zbio-*

Obecnie za prowadzenie nielegalnych wysypisk śmieci grozi kara od roku do 10 lat pozbawienia wolności. Jeżeli w następstwie takiego działania dojdzie do śmierci człowieka, to kara ta wyniesie od 3 do 20 lat. Dopiero więc w typie kwalifikowanym mamy do czynienia z faktyczną zbrodnią przeciwko środowisku. W tym zakresie jednak powstają problemy natury dowodowej. Jak już wskazano, powiązanie śmierci czy choroby danej osoby z konkretnym czynnikiem jest niezwykle trudne, a w procesie karnym prawie niemożliwe ze względu na ograniczony czas jego trwania⁴⁴. Niektóre efekty istnienia nielegalnego wysypiska śmieci mogą się pojawić nawet dopiero po upływie terminu przedawnienia ścigania czy karalności czynu, w szczególności jeżeli mowa jest o czynnikach kancerogennych i mutagennych.

Nielegalne wysypiska śmieci w sposób bezpośredni wpływają na stan środowiska, zdrowie i życie roślin, zwierząt i ludzi. Koszty usuwania nielegalnych wysypisk śmieci są trudne do oszacowania. W uzasadnieniu wprowadzenia nawiązki autorzy projektu ustawy wskazali, że usunięcie odpadów nagromadzonych nielegalnie na terenie Gorlic to koszt 48 870 000 złotych⁴⁵. Z kolei likwidacja nielegalnego wysypiska śmieci na terenie gminy Klukowo w województwie podlaskim, zajmującego jedynie 0,03% powierzchni tej gminy, kosztować miała około 95 300 złotych⁴⁶. Koszt zależy nie tylko od rozmiaru wysypiska śmieci, ale przede wszystkim od rodzaju odpadów składowanych w danym miejscu⁴⁷. Do kosztów istnienia nielegalnych wysypisk śmieci należy dodać również koszty walki ze skażeniem środowiska oraz zapobieganiem skutkom degradacji środowiska⁴⁸. Po zmianie Kodeksu karnego z 2022 r. sądy obligatoryjnie orzekają nawiązkę w wysokości od 10 tys. do 10 mln złotych za przestępstwo przeciwko środowisku popełnione umyślnie i mogą ją orzec w przypadku przestępstw popełnionych nieumyślnie. Trzeba więc wskazać, że ustawowa nawiązka w niektórych przypadkach nie pokrywa kosztów usunięcia odpadów i doprowadzenia terenu do stanu sprzed naruszenia.

rowych za przestępstwa przeciwko środowisku – wymiar procesowy autorstwa Patrycji Zgardzińskiej.

⁴⁴ Okres przedawnienia dla zbrodni wynosi 20 lat (art. 101 § 1 pkt 2 k.k.), a dla występku z art. 183 § 1 k.k. – 15 lat (art. 101 § 1 pkt 2a k.k.), przy czym został on wydłużony z 10 do 15 lat przez nowelizację art. 183 § 1 na skutek podwyższenia kary w sankcji, natomiast niektóre nowotwory nie dają objawów nawet przez 10 lat (G. Bręborowicz, *Położnictwo i ginekologia*, t. 2, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2007, s. 819–832).

⁴⁵ Uzasadnienie, druk sejm. nr 2371.

⁴⁶ E. Grygorczuk-Petersons, J. Wiater, *Dziki wysypiska śmieci w gminie Klukowo w województwie podlaskim*, „Polish Journal of Sustainable Development” 2016, t. 20, s. 59–64.

⁴⁷ J. Kostecka, J. Koc-Jurczyk, *Odpady niebezpieczne...*, s. 168–185.

⁴⁸ Zob. P. Lipka, *Pojęcie i klasyfikacja strat...*, s. 233, 237.

Należy również zauważyć, że nawiązka ma charakter zarówno kompensacyjny, jak i represyjny⁴⁹. Choć nie służy bezpośredniej naprawie szkody, to może mieć skutki kompensacyjne w postaci pośredniego i częściowego jej zrekompensowania. Zarazem dolna granica zasądzanej nawiązki (niezależnie od szkody) ma zwiększyć dolegliwości dla sprawców wymienionych w nim przestępstw. Inaczej jest, gdy sąd zasądza naprawienie szkody, gdyż w tym przypadku ustawodawca wskazuje na konieczność stosowania przepisów prawa cywilnego⁵⁰. W orzecznictwie wskazuje się, że:

Nawiązka jako środek karny ma charakter represyjno-kompensacyjny, tak więc jej wymiar winien być determinowany z jednej strony w oparciu o całokształt dyrektyw sądowego wymiaru kary (art. 53 k.k.), z drugiej zaś, respektować funkcję kompensacyjną⁵¹.

Z powyższego wynikają dwa wnioski: nawiązka ma być uciążliwa dla sprawcy, ma wymagać od niego nakładu, który przynajmniej w pewnym stopniu będzie spełniał funkcje kary, a także powinna przynajmniej częściowo pozwalać na rekompensatę wyrządzonej szkody. Natomiast – w przeciwieństwie do kary grzywny⁵² – przy wymierzaniu nawiązki sąd nie bierze pod uwagę możliwości finansowych sprawcy.

Niestety, waga przestępstwa opisanego w art. 183 §1 k.k. nie znajduje odzwierciedlenia w orzeczeniach sądowych. W wyroku Sądu Rejonowego w Bełchatowie z 18 maja 2023 r., II K 789/22, dwóch oskarżonych o to, że:

(...) działając wspólnie i w porozumieniu oraz wbrew przepisom ustawy i bez wymaganych prawem zezwoleń związanych z gospodarowaniem odpadami składowali i usuwali odpady w postaci płynnej tj. farb, lakierów i emalii ceramicznych, kitu, klejów, szczeliw i farb drukarskich zakwalifikowane do grupy (...) (odpady z produkcji, przygotowania, obrotu i sto-

⁴⁹ R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2025, komentarz do art. 47.

⁵⁰ Artykuł 46 § 1 k.k.

⁵¹ Wyrok Sądu Apelacyjnego (SA) w Katowicach z 8 lipca 2013 r., II AKa 5/13, LEX nr 1378240; wyrok Sądu Rejonowego (SR) w Giżycku z 7 lipca 2021 r., II K 94/21, LEX nr 3210889; wyrok SR w Golubiu-Dobrzyniu z 30 sierpnia 2023 r., II K 76/23, LEX nr 3646416. Podobnie w przypadku nawiązki na cele zapobiegania i zwalczania narkomanii wypowiadał się Sąd Apelacyjny w Szczecinie: „suma nawiązki ustalona została w sposób na tyle wymierny, iż istotnie, a nie jedynie pozornie, pozwoli podmiotom instytucjonalnym zaangażowanym w realizację celów w postaci zapobiegania i zwalczania narkomanii działania takie rzeczywiście realizować” – wyrok SA w Szczecinie z 22 lipca 2021 r., II AKa 333/20, LEX nr 3401999.

⁵² O ile liczba stawek dziennych grzywny zależy od stopnia winy, szkodliwości społecznej itd., o tyle wysokość stawki uzależniona jest od możliwości finansowych sprawcy. R.A. Stefański (red.), *Kodeks karny*..., komentarz do art. 33, teza 19.

sowania powłok ochronnych) oraz odpady w beczkach, opakowaniach i workach zakwalifikowane do odpadów o kodzie (...) – opakowania zawierające pozostałości substancji niebezpiecznych lub nimi zanieczyszczone w takiej ilości i w taki sposób, tj. przez składowanie na nieutwardzonym gruncie oraz usuwanie wprost do gruntu, iż stwarzało to zagrożenie dla życia i zdrowia człowieka lub mogło spowodować obniżenie jakości wody, gleby w znacznych rozmiarach oraz skutecznie obniżyć jakość wód gruntowych na terenie gminy tj. o czyn z art. 183 § 1 k.k.

– zostało skazanych na 8 miesięcy pozbawienia wolności, ze względu na inne przestępstwa, których się dopuścili, sąd orzekł karę łączną roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, natomiast nie orzekł nawiązki⁵³.

Sąd Rejonowy w Mikołowie w wyroku z 22 grudnia 2021 r., II K 604/20, oskarżonego o to, że:

(...) podając się za dyrektora w podmiocie gospodarczym o nazwie (...) sp. z o.o. w Z. zorganizował transport i składowanie odpadów pochodzących z Przędzalni (...) SA w Z. w postaci substancji zawierających tzw. Lotne związki organiczne ((...)) z zawartością benzenu, toluenu, etylobenzenu, ksylenu, acetonu, węglowodorów alifatycznych, dichlorometanu, trichlorometanu, trichloroetenu, dichlorobenzenu, terpenów w ilości 2 pełnych zbiorników typu «mauser» o pojemności 1 tony każdy i 62 beczek o pojemności 200 litrów każda w takich warunkach i w taki sposób, że mogło to zagrozić życiu lub zdrowiu człowieka lub spowodować obniżenie jakości wody, powietrza lub powierzchni wody lub zniszczenie w świecie roślinnym lub zwierzęcym w ten sposób, że zorganizował transport tych odpadów na teren ich składowania w podmiocie gospodarczym o nazwie (...) Spółka z o.o. w Ł. przy ul. (...), tj. o przestępstwo z art. 183 § 1 k.k.

– skazał na półtora roku ograniczenia wolności oraz orzekł nawiązkę w kwocie 3000 złotych⁵⁴.

Jako ostatni przykład tendencji w polskim orzecznictwie, który obrazuje obecny stan, należy wskazać Sąd Rejonowy w Kętrzynie, który wyrokiem z 23 stycznia 2024 r., II K 89/23, skazał oskarżonego o to, że:

(...) usuwał i składował, poprzez ich umieszczenie pod powierzchnią ziemi i przykrycie warstwą gruntu, odpady powstałe po sortowaniu odpadów komunalnych zbieranych od mieszkańców, o kodzie 19 12 12, stanowiące inne odpady, w tym zmieszane substancje i przedmioty, takie jak opakowania po żywności, folie, tekstylia i tworzywa sztuczne wraz z domieszką odpadów w postaci gruzu budowlanego, w takich warunkach i w taki sposób, że może to spowodować obniżenie jakości powierzchni ziemi, tj. o przestępstwo z art. 183 § 1 k.k.

⁵³ Wyrok SR w Bełchatowie z 18 maja 2023 r., II K 789/22, LEX nr 3579644.

⁵⁴ Wyrok SR w Mikołowie z 22 grudnia 2021 r., II K 604/20, LEX nr 3348090.

– na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na 2 lata i orzekł najniższą możliwą nawiązkę, a więc 10 000 złotych⁵⁵.

Ze względu na krótki czas, jaki upłynął od wejścia w życie nowelizacji, liczba wyroków wydana w nowym stanie prawnym nie pozwala na kompleksową ocenę, czy zaostrzenie kary przyniosło skutek w postaci zmiany podejścia sądów do wagi przestępstwa, brakuje również orzecznictwa sądów odwoławczych i Sądu Najwyższego w tej materii. Niemniej w przytoczonych przykładach kary nie są wysokie, a kary pozbawienia wolności orzekane były z warunkowym zawieszeniem ich wykonania. Należy zadać również pytanie, czy stosowane nawiązki faktycznie spełnią swoją funkcję w postaci chociażby częściowego obciążenia odpowiedzialnością finansową sprawców czynu za przywrócenie środowiska do poprzedniego stanu.

8. Porównanie sankcji karnych i szkód środowiskowych – wnioski *de lege ferenda*

Porównując obecne stosowanie przepisów oraz zagrożenia dla środowiska i społeczeństwa, z jakimi wiąże się prowadzenie nielegalnych wysypisk śmieci, nie sposób dojść do innego wniosku niż uznanie, że konsekwencje prawnekarne nie odpowiadają faktycznym skutkom tego czynu. Nielegalne wysypiska śmieci mają olbrzymi wpływ na środowisko i w znaczeniu potocznym niewątpliwie ich prowadzenie można nazwać zbrodnią przeciwko środowisku. Natomiast ustawodawca i judykatura mają w tym zakresie inne spojrzenie. Niskie kary za działania, które stanowią niewątpliwie zagrożenie zanieczyszczeniem wody, gruntu i powietrza, nie odpowiadają wadze takiego czynu. Wyższym wyrokom nie sprzyja to, że zbrodnią jest czyn, który można powiązać związkiem przyczynowo-skutkowym ze śmiercią człowieka lub ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu wielu osób, co w wielu przypadkach wykracza poza możliwości dowodowe postępowania karnego. Wskazana w przepisie najwyższa możliwa nawiązka jest wyraźnie niższa niż realne koszty usunięcia skutków naruszenia przepisu, w przypadku chociażby wskazanym w uzasadnieniu jej wprowadzenia. Należy podkreślić, że w przytoczonych przykładach sądy orzekały nawiązkę blisko jej dolnej granicy. Ten temat wymaga jednak szerszych badań aktowych. Przy tym trzeba wskazać, że motywacją do takich nielegalnych działań może być wysoka cena utylizacji odpadów zgodnie z prawem, a więc z odpowiednimi normami. Brak zrozumienia sądów dla niebezpieczeństwa, jakie niosą ze sobą nielegalne wysypiska śmieci, skutkuje na tyle niskimi karami, że nie spełniają one swojej odstraszałającej funkcji.

⁵⁵ Wyrok SR w Kętrzynie z 23 stycznia 2024 r., II K 89/23, LEX nr 3669729.

Niewątpliwie samo dalsze zwiększanie kar nie rozwiąże problemu. Natomiast uznanie prowadzenia nielegalnego wysypiska śmieci, a więc składowania, przetwarzania, transportowania odpadów niezgodnie z obowiązującymi normami, za zbrodnię spowodowałoby przypisywanie tego typu czynom wyższej wagi. Należy wskazać, że zbrodnie mają nie tylko wyższy wymiar kary niż występki, ale też inną konotację w powszechnym rozumieniu, co mogłoby zwiększyć świadomość społeczeństwa w zakresie istotności skutków tego typu czynów. Być może wymagałoby to rozdzielenia obecnego art. 183 § 1 k.k. na dwie lub więcej oddzielnych jednostek, tak by pozostawić też typ uprzywilejowany przestępstwa z łagodniejszą karą w przypadku np. niewielkich ilości odpadów, które nie są odpadami niebezpiecznymi, bądź zmianę typu kwalifikowanego w taki sposób, by nie powodować konieczności powiązania śmierci lub uszczerbku na zdrowiu człowieka z nielegalnym wysypiskiem.

Dodatkowo obecna nawiązka ma górną granicę na tyle niską, że w przypadku przytoczonym w uzasadnieniu projektu ustawy pokryłaby ona do 20% kosztów usunięcia odpadów⁵⁶. Jest to zdecydowanie zbyt niska kwota, zwłaszcza w przypadkach dużych obszarów, na których składowane są odpady niebezpieczne. Ustanowienie nawiązki w wysokości szacowanego kosztu usunięcia odpadów i rekultywacji gruntu, co prawda, spowodowałoby konieczność powoływania biegłych sądowych do dokonania takiego szacunku, ale pozwoliłoby na odciążenie Skarbu Państwa w takich przypadkach i przerzuciłoby odpowiedzialność finansową na sprawców.

9. Podsumowanie

Biorąc powyższe pod uwagę, należy uznać, że obecne przepisy karne w zakresie związanym z nielegalnym składowaniem odpadów nie są ani adekwatne, ani tym bardziej wystarczające. Skutki dla środowiska i społeczeństwa istnienia nielegalnych wysypisk śmieci obejmują zanieczyszczenie wód gruntowych, gleby, powietrza, zmniejszenie bioróżnorodności, a także wzrost ryzyka wystąpienia licznych chorób i stanowią zagrożenie dla ludzkiego życia.

Jednocześnie obserwuje się wciąż rosnącą liczbę nielegalnych wysypisk śmieci w Polsce i toczących się postępowań w tym zakresie, co wskazuje na to, że art. 183 k.k. nie spełnia swojej odstraszałej funkcji. Wynikać to może z niskich kar stosowanych przez sądy, w tym zasądzania minimalnych wymaganych prawem nawiązek, nieadekwatnych do kosztów związanych z usuwaniem nielegalnych wysypisk śmieci i rekultywacji gruntu.

⁵⁶ Uzasadnienie, druk sejm. nr 2371.

Taki obraz sytuacji prawnej i faktycznej nasuwa wniosek, że konieczne jest nie tylko podniesienie górnej granicy ustawowego zagrożenia karą, ale wręcz zmiana charakteru czynu zabronionego na zbrodnię. Nielegalne wysypiska śmieci zagrażają bowiem nie tylko środowisku, lecz także ludziom i ich prowadzenie powinno być traktowane jako zbrodnia przeciwko środowisku.

Bibliografia

Literatura

- Brach M., Wiśniewski M., *Przestrzenne aspekty dzikich wysypisk odpadów komunalnych w lasach na terenie leśnictwa Stankowizna*, „Roczniki Geomatyki” 2012, t. 10, nr 5.
- Bręborowicz G., *Położnictwo i ginekologia*, t. 2, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2007.
- Cygan W., *Długofalowe skutki pożarów na dzikich składowiskach odpadów*, „Gazeta Uniwersytecka UŚ” 2023, nr 10 (310), <https://gazeta.us.edu.pl/node/433513> (dostęp: 24.03.2025 r.).
- Dobrzyńska D., Kulig A., Kutla G., *Wpływ wysypisk odpadów komunalnych na stan zanieczyszczenia gleb*, „Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Inżynieria Środowiska” 1998, t. 26.
- Gajda A., Plaza M., *Wysypiska śmieci w Ojcowskim Parku Narodowym*, „Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera” 2008, nr 18.
- Gardocki L., *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2023.
- Grygorczuk-Petersons E., Wiater J., *Dzkie wysypiska śmieci w gminie Klukowo w województwie podlaskim*, „Polish Journal of Sustainable Development” 2016, t. 20.
- Kaler T., *Wpływ nielegalnych wysypisk śmieci na środowisko naturalne*, Portal Ochrony Środowiska, 18.09.2023 r., <https://portalochronysrodowiska.pl/gospodarka-odpadami/wpływ-nielegalnych-wysypisk-smieci-na-srodowisko-naturalne-3016.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).
- Kostecka J., Koc-Jurczyk J., *Odpady niebezpieczne a problem retardacji przekształcania zasobów przyrodniczych*, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, „Biuletyn” 2010, nr 242.
- Kostecka J., Koc-Jurczyk J., Garczyńska M., *Rozważania na temat zrównoważonej gospodarki odpadami*, „Polish Journal for Sustainable Development” 2016, t. 20.
- Kowalczyk-Juśko A., *Biogazownie. Szansą dla rolnictwa i środowiska*, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, [bd.], https://ksow.pl/files/Bazy/Biblioteka/files/publikacja_Biogazownie.pdf (dostęp: 24.03.2025 r.).
- Lar K., Załowska R., *Skutki zdrowotne zamieszkiwania w sąsiedztwie składowisk odpadów*, „Medycyna Środowiskowa. Environmental Medicine” 2013, t. 16 (4).
- Lipka P., *Pojęcie i klasyfikacja strat społecznych i gospodarczych z tytułu degradacji środowiska*, „Państwo i Społeczeństwo” 2004, t. IV (2).
- Pradziadowicz M., *Oddziaływanie dzikich wysypisk śmieci na środowisko naturalne (na przykładzie wybranych miast województwa zachodniopomorskiego)*, „Europa Regionum” 2013, t. 17.
- Stefański R.A. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2025.
- Szydłowski K., Podlasińska J., *Oddziaływanie nielegalnych wysypisk śmieci w północno-zachodniej części gminy Barlinek na zawartość metali ciężkich w glebie*, „Ecological Engineering & Environmental Technology” 2017, t. 18 (1).
- Witek R., *Dzkie wysypiska śmieci*, „Dzika Przyroda” 2007, nr 5.

Wolska I., *Stop wiosennemu wypalaniu traw*, Nadleśnictwo Krucz, 5.04.2016 r., https://krucz.pila.lasy.gov.pl/aktualnosci/-/asset_publisher/1M8a/content/stop-wiosennemu-wypalaniu-traw/pop_up (dostęp: 24.03.2025 r.).

Akty prawne

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383).

Ustawa z 14 grudnia 2012 r. o odpadach (Dz.U. z 2023 r. poz. 1587 ze zm.).

Ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. poz. 1726).

Orzecznictwo

Wyrok SA w Katowicach z 8 lipca 2013 r., II AKa 5/13, LEX nr 1378240.

Wyrok SA w Szczecinie z 22 lipca 2021 r., II AKa 333/20, LEX nr 3401999.

Wyrok SA w Mikołowie z 22 grudnia 2021 r., II K 604/20, LEX nr 3348090.

Wyrok SR w Giżycku z 7 lipca 2021 r., II K 94/21, LEX nr 3210889.

Wyrok SR w Belchatowie z 18 maja 2023 r., II K 789/22, LEX nr 3579644.

Wyrok SR w Golubiu-Dobrzyniu z 30 sierpnia 2023 r., II K 76/23, LEX nr 3646416.

Wyrok SR w Kętrzynie z 23 stycznia 2024 r., II K 89/23, LEX nr 3669729.

Źródła internetowe

GUS, Metadane dotyczące dzikich wysypisk śmieci, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/metadane/cechy/3196> (dostęp: 24.03.2025 r.).

GUS, Pojęcia stosowane w statystyce publicznej, Dzikie (nielegalne) wysypisko odpadów, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/2412,pojecie.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).

GUS, Pojęcia stosowane w statystyce publicznej, Odpady niebezpieczne, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/273,pojecie.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).

Komenda Główna Policji, Statystyka. Nieodpowiednie postępowanie z odpadami (art. 183), [2025], <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-3/63476,Nieodpowiednie-postepowanie-z-odpadami-art-183.html> (dostęp: 24.03.2025 r.).

NIK, *Zapobieganie pożarom miejsc gromadzenia odpadów*, Informacja o wynikach kontroli, Delegatura w Kielcach, 19.12.2022 r., <https://www.nik.gov.pl/plik/id,27258,vp,30068.pdf> (dostęp: 24.03.2025 r.).

Uzasadnienie projektu ustawy z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej, Sejm IX kadencji, druk sejm. nr 2371, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2371> (dostęp: 24.03.2025 r.).

Maciej Stępień¹

Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny przeciwko środowisku zabronione pod groźbą kary

Title: Liability of collective entities for environmental crimes

Słowa kluczowe: podmiot zbiorowy, ochrona środowiska, nowelizacja, kara pieniężna, środki karne, prejudykat

Keywords: collective entity, environmental protection, the amendment act, fine, penal measures, preliminary ruling

Streszczenie: W ostatnich latach zaobserwowano znaczący wzrost liczby przestępstw przeciwko środowisku, co skłoniło polskiego ustawodawcę do zaostrzenia kar za te czyny oraz wprowadzenia regulacji ułatwiających ich ściganie. Nowelizacja z 22 lipca 2022 r. zmieniła między innymi zasady odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, których działalność zwykle znacznie bardziej wpływa na środowisko niż działania podmiotów indywidualnych. Ustawodawca przewidział daleko idące zmiany, z których najważniejsza dotyczy rezygnacji z konieczności uzyskania prawomocnego orzeczenia dotyczącego osoby fizycznej. W nowych przepisach rozszerzono katalog przestępstw przeciwko środowisku, a także przewidziano zwiększenie wysokości kar pieniężnych za nie. Rozdział skupia się na porównaniu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych przed wprowadzonymi zmianami z aktualnym stanem prawnym oraz na zbadaniu, czy regulacje wprowadzone nowelizacją z 22 lipca 2022 r. mają praktyczne znaczenie dla realizacji celów ochrony środowiska i czy aktualne kary są wystarczająco dotkliwe, aby zapobiegać popełnianiu przestępstw środowiskowych.

Summary: In recent years, the number of crimes against the environment has increased, which has led to changes in Polish legislation. The main aim of these changes was to increase penalties and to improve the efficiency of prosecution. The amendment act of July 22nd 2022 changed the principles of the liability of collective entities, the functioning of which usually has more impact on the environment than individual entities. The act introduced several key changes. The most important change involved the removal of need for legally binding judgment against the individual perpetrator.

¹ Maciej Stępień, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0002-9880-7373.

The new regulations also expanded the list of environmental crimes and increased financial penalties for such crimes. This article focuses on comparing legal framework before and after the amendments. Moreover, the article attempts to examine whether the regulations introduced by the amendment of July 22, 2022, are sufficient for achieving environmental protection goals and whether the current penalties are severe enough to prevent environmental crimes.

1. Wstęp

Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych została ukonstytuowana na mocy ustawy z 28 października 2002 r.². Potrzeba jej uchwalenia wiązała się z akcesją Polski do Unii Europejskiej oraz z koniecznością dostosowania krajowych regulacji do prawa wspólnotowego³. Również zobowiązania wynikające z członkostwa Polski w innych organizacjach międzynarodowych, takich jak: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Rada Europy czy Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, wymagały wprowadzenia sprawnie funkcjonującego systemu odpowiedzialności osób prawnych⁴.

Podmiot zbiorowy, którym jest np. spółka, stowarzyszenie czy fundacja, ponosi odpowiedzialność za czyn jednej z wymienionych enumeratywnie osób, z którą łączy go pewien związek. Ten rodzaj odpowiedzialności nie zastępuje odpowiedzialności karnej sprawcy czynu, gdyż może ona być egzekwowana obok postępowania wobec podmiotu zbiorowego. W takim przypadku nie można jednak mówić o podwójnym karaniu za ten sam czyn, ponieważ odpowiedzialność ponoszą dwa różne podmioty – indywidualny i zbiorowy. Należy dodać, że odpowiedzialność podmiotu zbiorowego nie jest odpowiedzialnością *stricte* karną, lecz jedynie odpowiedzialnością o charakterze represyjnym⁵. W przypadku odpowiedzialności podmiotu o charakterze abstrakcyjnym, jakim niewątpliwie jest podmiot zbiorowy, egzekwowanie klasycznej odpowiedzialności karnej nie byłoby bowiem możliwe. Podmioty abstrakcyjne są jedynie wytworami prawnymi powołanymi do realizacji określonych celów, a wobec tego nie istnieją w sensie fizycznym i nie dysponują własną świadomością. Wszelkie ich działania

² Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2024 r. poz. 1822 ze zm.), dalej: u.o.p.z. lub ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.

³ O. Antoniak-Drożdż, *Zakres podmiotowy ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 2, s. 111.

⁴ Uzasadnienie projektu ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Sejm VIII kadencji; projekt wpłynął do Sejmu 11.01.2019 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-1211-2019/\\$file/8-020-1211-2019.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-1211-2019/$file/8-020-1211-2019.pdf) (dostęp: 24.03.2025 r.).

⁵ Ibidem.

zdeteminowane są decyzjami osób fizycznych uprawnionych do podejmowania decyzji w imieniu podmiotu.

Zasady odpowiedzialności podmiotów zbiorowych były wielokrotnie modyfikowane. Jedne z ostatnich zmian dotyczyły odpowiedzialności za czyny przeciwko środowisku i zostały wprowadzone na mocy ustawy z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej⁶. Nowelizacja ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych rozszerzyła katalog przestępstw środowiskowych, za które odpowiedzialność ponosi podmiot zbiorowy, wprowadziła rezygnację z konieczności uprzedniego uzyskania prawomocnego orzeczenia dotyczącego osoby fizycznej, a także zwiększyła wysokość kar pieniężnych. Przepisy te znowelizowane zostały w związku ze wzrostem przestępczości środowiskowej w latach poprzedzających wprowadzenie zmian. Ponadto, jak argumentuje ustawodawca w uzasadnieniu projektu nowelizacji ustawy⁷, rola ówczesnej regulacji była w głównej mierze ograniczona między innymi właśnie z powodu niewystarczających sankcji.

2. Podmiot zbiorowy

Rozważania należy rozpocząć od przedstawienia tego, czym w ogóle jest podmiot zbiorowy. Pojęcie to ma swoją legalną definicję i według ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych powinno być rozumiane jako osoba prawna oraz jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną. Z zakresu definicji wyłączono jednak Skarb Państwa, jednostki samorządu terytorialnego i ich związki. Zgodnie z art. 33 Kodeksu cywilnego⁸ osobami prawnymi są Skarb Państwa i jednostki organizacyjne, którym przepisy szczególne przyznają osobowość prawną. Artykuł 34 k.c. wskazuje, że Skarb Państwa jest w stosunkach cywilnoprawnych podmiotem praw i obowiązków, które dotyczą mienia państwowego, nienależącego do innych państwowych osób prawnych. Wyłączenie takich podmiotów podyktowane było brakiem zasadności ponoszenia odpowiedzialności represyjnej przez Skarb Państwa⁹. Wszelkie kary finansowe nie byłyby dotkliwe, gdyż byłyby opłacane ze środków publicznych z budżetu państwa i transferowane w ramach tego samego budżetu.

⁶ Dz.U. poz. 1726.

⁷ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej z 21 czerwca 2022 r., Sejm IX kadencji, druk sejm. nr 2371, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2371> (dostęp: 28.09.2025 r.).

⁸ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.), dalej: k.c.

⁹ O. Antoniak-Drożdż, *Zakres podmiotowy ustawy...*, s. 112–113.

Mimo że Skarb Państwa został wyłączony z zakresu definicji terminu „podmiot zbiorowy”, ustawa przewiduje, iż zalicza się do niego również spółka handlowa z udziałem Skarbu Państwa. Spółkami handlowymi w rozumieniu ustawy – Kodeks spółek handlowych¹⁰ są spółki: jawne, partnerskie, komandytowe, komandytowo-akcyjne, z ograniczoną odpowiedzialnością, a także akcyjne¹¹. Spółki takie objęte są zakresem omawianego pojęcia, gdyż w odróżnieniu od Skarbu Państwa prowadzą działalność gospodarczą, która skupia się na osiąganiu zysków. Chociaż bywa, że są całkowicie kontrolowane przez Skarb Państwa, to są one odrębnymi podmiotami prawa. Struktura własnościowa takich spółek jest również zwykle częściowo prywatna.

Ponadto zgodnie z ustawą o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych podmiotami zbiorowymi są: spółka handlowa z udziałem jednostki samorządu terytorialnego lub związku takich jednostek, spółka kapitałowa w organizacji, podmiot w stanie likwidacji, przedsiębiorca niebędący osobą fizyczną, a także zagraniczna jednostka organizacyjna.

3. Katalog czynów zabronionych

Tak rozumiany podmiot zbiorowy ponosi odpowiedzialność za przestępstwa lub przestępstwa skarbowe popełnione przez osobę fizyczną. Należy podkreślić, że regulacja nie obejmuje swoim zakresem czynów będących wykroczeniami. Odpowiedzialność za wykroczenie spoczywać będzie więc jedynie na sprawcy czynu.

Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych zawiera katalog przestępstw będących podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Katalog ten w odniesieniu do przestępstw przeciwko środowisku obejmuje wszystkie przepisy dotyczące tej materii, wyszczególnione w rozdziale XXII Kodeksu karnego¹². Są to takie czyny, jak: powodowanie zniszczeń w przyrodzie; zanieczyszczenie środowiska substancją lub promieniowaniem jonizującym; niewłaściwe postępowanie z odpadami, a także materiałami promieniotwórczymi; nieutrzymywanie w należyтым stanie lub nieużywanie urządzeń zabezpieczających środowisko przed skażeniem; niszczenie chronionych terenów; prowadzenie działalności gospodarczej zagrażającej środowisku; wznoszenie obiektów na obszarach chronionych.

¹⁰ Ustawa z 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.).

¹¹ Zob. P. Nazaruk, *Prawo spółek handlowych jako część prawa handlowego*, (w:) P. Nazaruk (red.), *Prawo handlowe*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.

¹² Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383), dalej: k.k.

Już przed nowelizacją z 22 lipca 2022 r. odpowiedzialność podmiotów zbiorowych dotyczyła wymienionych w ustawie przestępstw, czym objęto znaczną większość przestępstw przeciwko środowisku przewidzianych w Kodeksie karnym. Nowelizacją zdecydowano się jednak zmienić ten przepis, odwołując się do całego rozdziału, w którym przewidziano przestępstwa przeciwko środowisku, gdyż ówczesna regulacja dotyczyła tylko typów podstawowych wymienionych przestępstw, a typy kwalifikowane objął dopiero znowelizowany przepis. Zmieniono tym samym rażąco niesprawiedliwe przepisy, które nie przewidywały odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za typ kwalifikowany, tj. czyn bardziej szkodliwy. Samo wypełnienie znamion typu kwalifikowanego przez osobę fizyczną nie dawało bowiem podstaw do równoczesnego przypisania podmiotowi zbiorowemu wypełnienia znamion typu podstawowego. Ponadto zmiana katalogu sprawia, że odpowiedzialność podmiotów zbiorowych będzie dotyczyć czynów przeciwko środowisku, umieszczonych w rozdziale XXII Kodeksu karnego w przyszłości.

Katalog przestępstw obejmuje również przepisy karne z wielu poza-kodeksowych źródeł wymienionych w ustawach. Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych została przewidziana w ustawie o substancjach chemicznych i ich mieszaninach¹³ za takie przestępstwa, jak: wprowadzanie do obrotu substancji, mieszanin lub detergentów wbrew decyzji Prezesa Biura do spraw Substancji Chemicznych; niedozwolony wyrób lub wywóz chemikaliów; niepoinformowanie Prezesa Biura do spraw Substancji Chemicznych o wywozie lub przywozie chemikaliów; wprowadzanie do obrotu środków powierzchniowo czynnych lub detergentów wbrew przepisom. W ustawie o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych¹⁴ podmiotów zbiorowych dotyczą przestępstwa: niezgodnego z prawem zamkniętego użycia mikroorganizmu genetycznie zmodyfikowanego; zamierzonego uwolnienia organizmu genetycznie zmodyfikowanego do środowiska; złamania zasad bezpieczeństwa w postępowaniu z organizmami i mikroorganizmami zmodyfikowanymi genetycznie; niezgodnego z prawem prowadzenia uprawy GMO; nieprawidłowego postępowania w razie awarii; nieprzestrzegania reguł prawidłowego postępowania przy uwalnianiu GMO do środowiska; niedokonania aktualizacji dokumentów. Ustawa o Państwowej Inspekcji Sanitarnej¹⁵ jako podstawę odpowiedzialności podmiotu zbiorowego przewiduje z kolei produkcję, wprowadza-

¹³ Ustawa z 25 lutego 2011 r. o substancjach chemicznych i ich mieszaninach (Dz.U. z 2022 r. poz. 1816), dalej: u.s.ch.m.

¹⁴ Ustawa z 22 czerwca 2001 r. o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych (Dz.U. z 2022 r. poz. 546).

¹⁵ Ustawa z 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 416).

nie do obrotu, niewycofanie z rynku substancji chemicznej, jej mieszaniny lub wyrobu wbrew wydanej decyzji państwowego inspektora sanitarnego. W ustawie o ochronie przyrody¹⁶ podstawą taką jest natomiast przestępstwo niezgodnego z ustawą pozyskiwania okazów roślin, zwierząt, grzybów objętych ochroną gatunkową, a także handel okazami gatunków podlegającymi ochronie. Ustawa o substancjach zubożających warstwę ozonową oraz o niektórych fluorowanych gazach cieplarnianych¹⁷ w kontekście czynów podmiotów zbiorowych dotyczy z kolei nielegalnej produkcji, przywozu, wywozu, wprowadzania do obrotu lub stosowania substancji zubożających warstwę ozonową, a także wydawania certyfikatów dla personelu lub przedsiębiorców bez uprawnień. Ustawa o zapobieganiu zanieczyszczaniu morza przez statki¹⁸ przewiduje przestępstwo usuwania ze statku substancji zanieczyszczających w nadmiernych ilościach.

Ustawodawca stworzył jednak niniejszy katalog w sposób wybiórczy, pomijając wiele innych rodzajów przestępstw przeciwko środowisku, które znalazły się w wymienionych ustawach i które mogą wiązać się z działalnością podmiotów zbiorowych. Na mocy aktualnej regulacji podmiot zbiorowy nie poniesie odpowiedzialności między innymi za wprowadzenie do obrotu lub stosowanie substancji stwarzającej zagrożenie wbrew ograniczeniom wprowadzonym rozporządzeniem ministra (przestępstwo z art. 36 u.s.ch.m.) czy też za przewóz przez granicę Unii Europejskiej okazów gatunków podlegających ochronie (przestępstwo z art. 128 u.o.p.).

4. Zasady odpowiedzialności

Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych wyróżnia trzy rodzaje winy¹⁹. Pierwszy z nich dotyczy odpowiedzialności organizacyjnej. Ponosi ją podmiot zbiorowy w sytuacji, gdy sposób jego organizacji nie zapewnił uniknięcia popełnienia czynu zabronionego poprzez niezachowanie należytej staranności ze strony organu lub jego przedstawiciela. Ten rodzaj winy dotyczy przestępstwa osoby działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej. Dotyczy to również czynu osoby będącej przedsiębiorcą, który bez-

¹⁶ Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.), dalej: u.o.p.

¹⁷ Ustawa z 15 maja 2015 r. o substancjach zubożających warstwę ozonową oraz o niektórych fluorowanych gazach cieplarnianych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2065).

¹⁸ Ustawa z 16 marca 1995 r. o zapobieganiu zanieczyszczaniu morza przez statki (Dz.U. z 2024 r. poz. 1786).

¹⁹ Zob. szerzej rozdział 8 autorstwa Patrycji Zgardzińskiej pt. *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku – wymiar procesowy*.

pośrednio współdziała z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego.

Oprócz tego podmiot zbiorowy ponosi odpowiedzialność za czyny osoby działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą osoby działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, a także za czyny osoby dopuszczonej do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez osobę działającą w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego. W tych przypadkach przesłanką odpowiedzialności jest jednak przypisanie podmiotowi zbiorowemu winy w wyborze lub winy w nadzorze, spowodowanej brakiem należytej staranności ze strony organu lub jego przedstawiciela. W literaturze podnosi się, że wina w nadzorze polega najczęściej na zaniechaniu. Zwraca się również uwagę na konieczność ustalenia zakresu obowiązków, jakie ciążyą na nadzorującym, i miary staranności, jakiej należy od niego wymagać. Źródłem takiego obowiązku mogą być: akty normatywne, pragmatyki służbowe, umowy, wcześniejsze zachowania, a nawet zasady współżycia społecznego²⁰. Wina w wyborze związana jest natomiast z brakiem należytej staranności, ocenianej przy obiektywnych miernikach staranności. Zależy ona od rodzaju powierzonych czynności oraz stopnia ewentualnych zagrożeń, gdyż wina może dotyczyć np.: niesprawdzenia umiejętności, zdolności fizycznej, braku weryfikacji wymaganych uprawnień lub posiadanego doświadczenia u osoby, której powierza się czynności²¹. Podmiot zbiorowy może zawsze uwolnić się od odpowiedzialności, wykazując, że dochowana została należyta staranność w wyborze, w nadzorze lub w organizacji swojej działalności, wymagana w danych okolicznościach przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego.

Przedmiotowy zakres odpowiedzialności został więc ujęty szeroko, gdyż dotyczy zarówno czynów członków organów podmiotu, pracowników, jak i innych przedsiębiorców pozostających z nim w relacjach gospodarczych. Oprócz konieczności popełnienia czynu przez co najmniej jedną z wymienionych osób dla realizacji odpowiedzialności podmiotu zbiorowego konieczne jest jednoczesne spełnienie kolejnej przesłanki, która stanowi, że zachowanie wymienionych osób przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi korzyść – zarówno majątkową, jak i niemajątkową. W przypadku gdy w wyniku czynu popełnionego przez osobę fizyczną podmiot zbiorowy nie odniósł korzyści, art. 12 u.o.p.z. zezwala, aby sąd odstąpił od orzeczenia kary pieniężnej wobec podmiotu zbiorowego, poprzestając na orzeczeniu przepadku, któregoś z zakazów wskazanych w ustawie lub podaniu wyroku do publicznej wiadomości.

²⁰ W. Zalewski, *Odpowiedzialność podmiotu zbiorowego w prawie karnym – w poszukiwaniu racjonalności*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 37, s. 389–404.

²¹ Ibidem.

Do skazania podmiotu zbiorowego konieczne jest wykazanie związku między popełnionym czynem a prowadzoną przez taki podmiot działalnością, a także potencjalnej lub rzeczywistej korzyści dla podmiotu uzyskanej w wyniku popełnionego czynu. Oprócz tego konieczne jest ustalenie osoby fizycznej, za której czyn odpowiedzialność ponosi podmiot zbiorowy. Wcześniej dodatkowym warunkiem poniesienia odpowiedzialności przez podmiot zbiorowy było: uprzednie prawomocne skazanie osoby fizycznej; wydanie wobec niej wyroku warunkowo umarzającego postępowanie karne; wydanie orzeczenia o udzieleniu jej zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności; wydanie orzeczenia o umorzeniu wobec niej postępowania z powodu okoliczności wyłączającej ukaranie sprawcy. Ustawa zniosła jednak konieczność wcześniejszego uzyskania prejudykatu, lecz jedynie w przypadku przestępstw przeciwko środowisku²². Niewątpliwie zmiana ta miała na celu przyspieszenie postępowania w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, gdyż obecnie nie ma konieczności przeprowadzania postępowania karnego przeciwko osobie fizycznej, które musiałoby zakończyć się wydaniem orzeczenia wobec osoby fizycznej. Niestety, przez problemy związane z przewlekłością postępowania czas oczekiwania na wydanie prawomocnego orzeczenia jest stosunkowo długi. Wydłużony czas postępowania w sprawach przeciwko podmiotom zbiorowym, spowodowany wcześniejszym kilkuletnim procesem koniecznym do uzyskania prejudykatu, stanowił dodatkowe utrudnienie w egzekwowaniu odpowiedzialności na podstawie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.

5. Kary i środki karne

Nowelizacja zmieniła także wysokość wymiaru kar pieniężnych, które przedtem wynosiły od 1000 do 5 000 000 złotych, zgodnie z przepisem ogólnym. Nie mogły jednak wynosić więcej niż 3% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono rzeczony czyn zabroniony. W wyniku zmian wprowadzonych w 2022 r. zwiększono wymiar tych kar, wprowadzając przepis odnoszący się do przestępstw przeciwko środowisku. Obecnie sąd orzeka za nie karę pieniężną w przedziale od 10 000 do 5 000 000 złotych. Jednakże dotyczy to jedynie czynów popełnionych przez osobę fizyczną już po wejściu w życie nowelizacji. W innym przypadku podmiot zbiorowy będzie odpowiadał na wcześniejszych zasadach i w granicach ówczesnej wysokości wymiaru kary.

Jak można zauważyć, zmiana wysokości dolnej granicy zagrożenia karą nie jest zmianą rewolucyjną i od początku można było przewidzieć, że nie

²² Zob. szerzej rozdział 8 niniejszej książki autorstwa Patrycji Zgardzińskiej.

spełni założeń oczekiwanych przez ustawodawcę. Tak jak we wcześniejszym stanie prawnym, tak i teraz ustawodawca nie uwzględnił różnych sytuacji gospodarczych podmiotów zbiorowych, gdyż dla niektórych mniejszych podmiotów kara na poziomie dolnej granicy może okazać się nieproporcjonalnie surowa, podczas gdy w przypadku dużych korporacji nawet kara w wysokości górnej granicy może nie stanowić wystarczająco dotkliwej sankcji. Korzystnie należy ocenić natomiast rezygnację przy przestępstwach przeciwko środowisku z granicy 3% w związku z faktem, że nie wszystkie podmioty wykazywały przychód lub ich przychód był niewielki, co pozwalało na znaczne ograniczenie, a nawet na uniknięcie jakiejkolwiek odpowiedzialności. Ponadto kryterium przychodu mogło nastroczać sądom trudności w ustaleniu rzeczywistej podstawy do określenia wysokości kary. Na problem z oparciem wysokości wymiaru kary pieniężnej na kryterium przychodu w literaturze zwracano uwagę już wcześniej, również przed zmianą tego przepisu²³.

Niemniej zaostrenie karalności w największym stopniu dotknęło jedynie mniejszych podmiotów. Największe podmioty zbiorowe, które dysponują znacznymi środkami finansowymi, nadal korzystają z górnego limitu, który może wyzwać postawę oportunistyczną, gdy podmiotowi zbiorowemu może się bardziej opłacać zaniedbać środowisko i zapłacić karę pieniężną, która potraktowana zostanie jako koszt działalności, niż wprowadzać rozwiązania niegodzące w środowisko, co często jest bardziej kosztowne. Za przykład może posłużyć sytuacja, gdy przedsiębiorstwo gospodarowania odpadami wywołuje pożary składowanych odpadów, aby zaoszczędzić na konieczności ich kosztownej utylizacji. Kara ograniczona górnym limitem może okazać się wtedy dużo niższa niż ewentualne koszty utylizacji. Scenariusz taki jest, niestety, realny i stanowi istotny problem w Polsce w ostatnich latach, gdyż dochodzi do wielu celowych podpażeń składowisk odpadów, również w obrębie jednego przedsiębiorstwa²⁴. Ustawodawca przewidział jednak instytucję nadzwyczajnego zaostrenia kary w przypadku ponownego popełnienia czynu zabronionego, stanowiącego podstawę odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, przed upływem 5 lat od orzeczenia kary pieniężnej za czyn poprzedni. Jednakże przepis ten zmie-

²³ Zob.: J. Giezek, G. Łabuda, *System sankcji w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 11–12, s. 82–86; D. Furdzik, *Analiza kar i środków karnych w ustawie z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary na tle prawnoporównawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 5, s. 91–92.

²⁴ Zob. J. Pawłowski, *Pałący problem wysypisk. Taniej jest spalić śmieci niż przeprowadzać recykling*, „Gazeta Prawna”, 16.05.2018 r., <https://serwisy.gazetaprawna.pl/ekologia/artykuly/1124020,pozary-wysypisk-smieci-zatrucie-powietrza.html> (dostęp: 20.12.2024 r.).

nia jedynie górną granicę ustawowego zagrożenia, zwiększając ją o połowę, tj. do 7 500 000 złotych. Niestety, przez fakt, że dolna granica również nie ulega zwiększeniu, w przypadku recydywy możliwe jest orzeczenie kary w wysokości równej dolnej granicy, chociaż karalność w przypadku ponownego popełnienia przestępstwa powinna być dużo bardziej surowa.

Ustawodawca, oprócz kar pieniężnych, przewidział również instytucję przepadku. Sąd ma obligatoryjnie orzec przepadek korzyści lub ich równowartości, chociażby pochodziły z czynu zabronionego nawet pośrednio. Przepadek polega na przejściu tych korzyści na rzecz Skarbu Państwa. Przy przestępstwach przeciwko środowisku dokładne zmierzenie wysokości wartości korzyści może nastręczyć pewnych trudności, gdyż zazwyczaj podmiot zbiorowy, w wyniku działań niekorzystnych dla środowiska, nie uzyskuje korzyści bezpośredniej, lecz korzyść pośrednią. W przedstawionym przykładzie przedsiębiorstwo nie otrzymuje pieniędzy za spalanie odpadów, lecz oszczędza na działaniu niezgodnym z prawem, co stanowi korzyść pośrednią. Problemem może być tu kwestia stosownej wyceny, jak wielka korzyść pośrednia została w tym przypadku osiągnięta, a zatem jaka kwota powinna podlegać przepadkowi.

Oprócz przepadku korzyści przewidziano również przepadek przedmiotów pochodzących, chociażby pośrednio, z czynu zabronionego lub ich wartości, a także przedmiotów, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego. Przepadku takich przedmiotów nie orzeka się jednak, jeżeli przedmiot, korzyść majątkowa lub ich równowartość podlegają zwrotowi innemu uprawnionemu podmiotowi. Przepadek przedmiotów może być dotkliwy, gdy, dla przykładu, dotyczy urządzeń i infrastruktury przedsiębiorstwa, którego działalność przyczyniła się do powstania szkody środowiskowej przy wykorzystaniu tych przedmiotów.

Sąd może również fakultatywnie orzec środki karne w postaci różnych zakazów czy podania wyroku do publicznej wiadomości. Środki te mają na celu pozbawienie podmiotu zbiorowego przyszłych przychodów, gdy chodzi o zakazy, a także jego publiczne napiętnowanie, gdy chodzi o podanie wyroku do publicznej wiadomości²⁵. W zamkniętym katalogu zakazów znalazły się: zakaz promocji lub reklamy prowadzonej działalności, wytwarzanych lub sprzedawanych wyrobów, świadczonych usług lub udzielanych świadczeń; zakaz korzystania z dotacji, subwencji lub innych form wsparcia finansowego środkami publicznymi; zakaz dostępu do środków pochodzących z funduszy strukturalnych, Funduszu Spójności, Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, Europejskiego Funduszu Rybackiego, Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego oraz Europejskiego

²⁵ J. Giezek, G. Łabuda, *System sankcji...*, s. 95–96.

Funduszu Morskiego, Rybackiego i Akwakultury²⁶; zakaz korzystania z pomocy organizacji międzynarodowych, których Rzeczpospolita Polska jest członkiem; zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne. O ile zakazy te wydają się słuszne, o tyle wątpliwości budzi ich praktyczne zastosowanie. Katalog zakazów jest ograniczony i swoim zakresem obejmuje działalność tylko nielicznych podmiotów, gdyż znaczna ich część nie uzyskuje przychodów z wymienionych wyżej działań objętych zakazami. Jedynie podanie wyroku do publicznej wiadomości i zakaz reklamy mają charakter bardziej uniwersalny i ich stosowanie w praktyce może mieć większy sens ze względu na reputację podmiotu zbiorowego, istotną zarówno dla konsumentów, jak i dla kontrahentów.

Trzeba jednak zauważyć, że skuteczność podania wyroku do publicznej wiadomości zależy od zainteresowania opinii publicznej tym tematem. Nie wszystkie sprawy stają się medialne, co może skutkować tym, że informacja o wyroku nie zostanie należycie rozpowszechniona, a środek ten nie będzie dotkliwy. Zakaz reklamy jest z kolei środkiem, który dotyczy w głównej mierze podmiotów zbiorowych, których oferta skierowana jest do szerokiego grona odbiorców. Znaczna część podmiotów, które szczególnie zanieczyszczają środowisko, związana jest np. z przemysłem ciężkim, którego produkty nie są przeznaczone dla odbiorców indywidualnych. W związku z tym podmioty takie nie potrzebują szerokiej reklamy, aby przekonać ich do zakupu.

Najważniejsze przy wymierzaniu kary są jednak dyrektywy jej wymiaru. Według art. 10 u.o.p.z., orzekając karę pieniężną, zakazy lub podanie wyroku do publicznej wiadomości, sąd uwzględnia w szczególności: wagę nieprawidłowości w wyborze lub nadzorze, rozmiary korzyści uzyskanej lub możliwej do uzyskania przez podmiot zbiorowy, jego sytuację majątkową, społeczne następstwa ukarania oraz wpływ ukarania na dalsze funkcjonowanie podmiotu zbiorowego. Jak można zauważyć, takie określenie dyrektyw wymiaru kary pozostawia szerokie pole do interpretacji i zostawia dużą dozę uznaniowości sędziom, zważając na brak ich legalnych definicji. Niektóre z wymienionych okoliczności, takie jak: „społeczne następstwa ukarania” czy też „wpływ ukarania na dalsze funkcjonowanie podmiotu zbiorowego”, mogą być interpretowane w sposób ograniczający wysokość kary, która przestanie pełnić swoją funkcję, np. w związku z perspektywą zwolnień pracowników czy upadłością podmiotu. Ponadto zauważalny jest brak powiązania wysokości kary z rozmiarem szkody na środowisku wyrządzonej w związku z działalnością podmiotu, a to przecież środowisko jest tu dobrem chronionym. Mimo że przedstawiony katalog okoliczności

²⁶ Zgodnie z art. 9 ust. 1 pkt 2a u.o.p.z. zakaz ten dotyczy jedynie niektórych przestępstw związanych z powierzaniem pracy cudzoziemcom, wobec czego nie ma zastosowania do przestępstw przeciwko środowisku.

ma charakter otwarty, ustawodawca powinien był wyszczególnić również rozmiar szkody na środowisku, aby nie było wątpliwości co do konieczności jej uwzględnienia.

6. Polskie ramy prawne na tle regulacji międzynarodowych

Tak określone ramy prawne zostały poniekąd ukształtowane przez umowy międzynarodowe oraz akty prawa Unii Europejskiej. Regulacja odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w Polsce – jak już zostało zakreślone na wstępie – ma bowiem swoje źródła w członkostwie Polski w organizacjach międzynarodowych i w zawartych przez nią umowach. Jedną z nich była przyjęta przez Radę Europy Konwencja o ochronie środowiska przez prawo karne z 4 listopada 1998 r.²⁷, która przewidywała konieczność wprowadzenia sankcji karnych dla osób o charakterze korporacyjnym, których organ lub członkowie dopuścili się czynów szkodliwych dla środowiska umyślnie lub poprzez zaniedbanie, co doprowadziło do powstania trwałej szkody na środowisku. Przepisy konwencji miały na celu ujednolicenie przepisów krajowych w tym zakresie i nakładały na sygnatariuszy obowiązek przyjęcia odpowiednich regulacji. Ze względu na te wymogi zabrakło jednak wystarczającej liczby ratyfikacji, wobec czego konwencja nie weszła dotąd w życie²⁸.

Z kolei w prawie unijnym koncepcja odpowiedzialności osób prawnych za czyny przeciwko środowisku pojawiła się wraz z przyjęciem przez Parlament Europejski dyrektywy 2008/99/WE w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne²⁹. Dyrektywa ta przewiduje odpowiedzialność osób prawnych za typy przestępstw przeciwko środowisku określone w art. 3, jeśli przestępstwa te zostały popełnione na ich korzyść przez jakąkolwiek osobę zajmującą pozycję kierowniczą w strukturze osoby prawnej, działającą indywidualnie lub jako członek organu osoby prawnej. Dyrektywa ustanawia również obowiązek przyjęcia przez państwa członkowskie niezbędnych środków, aby osoby prawne podlegały skutecznym, proporcjonalnym i odstraszającym sankcjom karnym. Dyrektywa ta została zastąpiona przez dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1203 w sprawie ochrony środowiska

²⁷ Strasbourg, 4 listopada 1998 r., ETS No. 172, <https://rm.coe.int/168007f3f4> (dostęp: 1.09.2025 r.).

²⁸ J. Tlapák Navrátilová, *Europeizacja ochrony środowiska poprzez prawo karne*, „Ius Novum” 2024, t. 18 (3), s. 1–17; A. Jaworowicz-Rudolf, *Odpowiedzialność karna w ochronie środowiska w przepisach prawa międzynarodowego i unijnego*, (w:) M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.

²⁹ Dyrektywa 2008/99/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 19 listopada 2008 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne (Dz.Urz. UE L 328, s. 28–37).

poprzez prawo karne³⁰, którą rozszerzono odpowiedzialność osób prawnych, powiększając katalog czynów zabronionych, za które państwa członkowskie muszą przewidywać odpowiedzialność. Dyrektywa ta wzmocniła również sankcje i wprowadziła powiązanie kar z wielkością przedsiębiorstwa. Dyrektywa z 2008 r. zawierała jedynie krótką i nieprecyzyjną regulację kar, podczas gdy dyrektywa 2024/1203 przewiduje, że grzywny mogą wynosić nawet 5% całkowitego światowego obrotu osoby prawnej w roku obrotowym poprzedzającym rok popełnienia przestępstwa lub w roku obrotowym poprzedzającym rok wydania decyzji o nałożeniu grzywny albo kwotę do wysokości nawet 40 000 000 euro. Dodatkowo dyrektywa ta przewiduje między innymi: możliwość wprowadzenia cofnięcia licencji i pozwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej przez osobę prawną, umieszczenie pod nadzorem sądowym, sądowy nakaz rozwiązania osoby prawnej lub zamknięcie zakładów wykorzystanych do popełnienia przestępstwa³¹.

7. Wnioski *de lege ferenda*

W celu uszczelnienia przewidzianych prawem narzędzi ochrony środowiska przed szkodliwą działalnością podmiotów zbiorowych właściwe może się okazać wprowadzenie dotkliwszych kar, takich jak likwidacja podmiotu zbiorowego, który dopuścił się jednego z poważniejszych przestępstw przeciwko środowisku albo recydywy. Możliwość wprowadzenia takiego środka karnego przewiduje już dyrektywa 2024/1203, jednak to, czy zostanie on wprowadzony do polskiego porządku prawnego, zależy tylko od woli ustawodawcy. Oprócz rozwiązania podmiotu zbiorowego korzystną zmianą mogłoby być przywrócenie środka karnego w postaci zakazu prowadzenia określonej działalności podstawowej lub ubocznej³².

Co do obecnie obowiązujących kar pieniężnych – przyjęta regulacja sprzyja głównie podmiotom dużym, mającym równocześnie największy negatywny wpływ na środowisko. Wysokość wymierzonych kar powinna jeszcze lepiej uwzględniać sytuację gospodarczą podmiotu, mimo już poczy-

³⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1203 z 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne i zastępująca dyrektywy 2008/99/WE i 2009/123/WE (Dz.Urz. UE L 2024/1203).

³¹ J. Tlapák Navrátilová, *Europeizacja...*, s. 1–17.

³² Zakaz taki pierwotnie znajdował się w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, lecz został uchylony na mocy ustawy z 25 marca 2011 r. o ograniczaniu barier administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców (Dz.U. Nr 106, poz. 622 ze zm.). Zob. P. Ochman, *Z problematyki przestępczości przedsiębiorstw w prawie karnym gospodarczym. Uwagi o systemie sankcji w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2021, nr 62, s. 36–37.

nionych korzystnych zmian w tym zakresie. Słuszne wydaje się powiązanie ich wysokości ze stanem majątkowym podmiotu, uwzględniając przy tym rozmiar szkody na środowisku. Zaostrzenie aktualnych kar oraz wprowadzenie nowych będzie jednak bezskuteczne, jeśli nie będzie wiązało się z ich należytych egzekwowaniem. Może w tym pomóc rezygnacja z konieczności wykazania korzyści, którą podmiot zbiorowy uzyskał w związku z popełnieniem przestępstwa, gdyż w przypadku przestępstw środowiskowych korzyść nie jest oczywista i udowodnienie jej oraz jej wysokości może być trudne dla prokuratury. Odpowiedzialność podmiotu zbiorowego, którego działanie doprowadziło do powstania szkody na środowisku, powinna być niezależna od odniesionej korzyści.

To, czy dalsze zmiany są niezbędne, będzie można ocenić dopiero po dłuższym czasie funkcjonowania znowelizowanej ustawy. Wydaje się jednak, że ustawodawca, zmieniając zasady odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, mógł zrobić więcej dla zapewnienia ich dostatecznej skuteczności. Bardziej widoczne zmiany może przynieść natomiast transponowanie do polskiego porządku prawnego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1203 z 11 kwietnia 2024 r., która przewiduje dalej idące zmiany dotyczące sankcji.

8. Podsumowanie

Jak przedstawiono w uzasadnieniu projektu nowelizacji, głównym motywem wprowadzonych zmian było zwiększenie efektywności wprowadzonych wcześniej narzędzi dochodzenia odpowiedzialności od podmiotów zbiorowych. W sierpniu 2022 r., miesiąc po uchwaleniu omawianej nowelizacji, Ministerstwo Sprawiedliwości przeprowadziło ocenę efektywności ówczesnej regulacji w związku z opracowaniem projektu całościowej nowelizacji ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Z przeprowadzonych analiz wynikało, że odpowiedzialność ta była ograniczona głównie do podmiotów niewielkich³³.

W związku z niedługim czasem obowiązywania nowelizacji trudno obecnie ocenić skuteczność wprowadzonych zmian. Od wejścia w życie przepisów w nowym brzmieniu upłynęły zaledwie 3 lata. Ponadto należy wspomnieć, że w przypadku odpowiedzialności represyjnej, jaką jest odpowiedzialność podmiotów zbiorowych, zastosowanie ma zasada *lex retro non agit*, co sprawia, że podmiot zbiorowy będzie odpowiadał na nowych

³³ Projekt ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Ocena skutków regulacji, 22.08.2022 r., <https://pracodawcy.pl/wp-content/uploads/2022/09/OSR-ustawy-odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych.pdf> (dostęp: 3.10.2024 r.).

zasadach, tylko jeśli osoba fizyczna dokonała czynu już po wejściu w życie nowelizacji. Z tego powodu przedział czasowy na dokonanie stosownej oceny efektywności jest jeszcze krótszy.

Wydaje się jednak, że, jak na razie, zamierzony cel nie został osiągnięty, co można stwierdzić na podstawie wciąż niewielkiego wykorzystania przewidzianych prawem narzędzi w praktyce. Prokuratorzy nadal niechętnie sięgają po znowelizowane przepisy, które miały uprościć i przyspieszyć postępowanie w sprawach z zakresu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Świadczy o tym fakt, że w styczniu 2024 r. zastępca Prokuratora Generalnego wydał zarządzenie, którym zobowiązał prokuratorów regionalnych do zwiększenia efektywności działania prokuratur w zakresie stosowania przepisów ustawy, zwłaszcza w przypadkach czynów przeciwko środowisku. Nie byłoby to konieczne, gdyby prokuratorzy wszczynali postępowania w tych sprawach. Ponadto w komunikacie działu prasowego Prokuratury Krajowej znajduje się informacja, że: „w związku z danymi, dotyczącymi kierowania przez prokuratorów wniosków o stwierdzenie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyn zabroniony pod groźbą kary, (...), Prokuratura Krajowa zobowiązała podległe jednostki do zintensyfikowania działań zmierzających do pełnego wykorzystania możliwości, jakie daje ustawa (...), w szczególności w zakresie czynów na szkodę środowiska”³⁴.

Znowelizowana ustawa również nie zapewnia właściwych mechanizmów ochrony środowiska naturalnego przed działaniami podmiotów zbiorowych, których funkcjonowanie niesie ze sobą największe i najdotkliwsze skutki dla przyrody. Aktualna regulacja odpowiedzialności podmiotów zbiorowych nie stanowi przejawu realizacji skutecznej polityki karnej państwa. Nie realizują się zasady prewencji szczególnej i ogólnej, gdyż wysokość sankcji oraz nieefektywne ściganie nie odstrasza potencjalnych sprawców, którzy liczą na wysokie zyski z łamania prawa, nie zniechęca ich także do popełniania ponownych przestępstw w przyszłości.

Wymiar kar nie jest także często proporcjonalny do popełnionego czynu poprzez nałożony górny limit, którego sąd nie może przekroczyć przy wyrokowaniu, a który nie uwzględnia różnych stanów majątkowych winnych podmiotów, a także przez brak wyczerpującego i precyzyjnego katalogu dyrektyw wymiaru kary. Również część sankcji jest nieadekwatna do przestępstw przeciwko środowisku. Dla przykładu przepadek korzyści pochodzących z przestępstwa jest problematyczny ze względu na problemy z ich

³⁴ Prokuratura Krajowa, Dział Prasowy, Działania Prokuratury Krajowej w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych m.in. za czyny przeciwko środowisku, 22.01.2024 r., <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/dzialania-prokuratury-krajowej-w-sprawie-odpowiedzialnosci-podmiotow-zbiorowych-min-za-czyny-przeciwko-srodowisku> (dostęp: 3.10.2024 r.).

konkretnym wykazaniem. Sam katalog zakazów może okazać się skuteczny jedynie w przypadku tylko niektórych podmiotów zbiorowych, które podejmowały lub planowały podjąć działania objęte zakazem. Największym problemem pozostaje jednak nadal kwestia dowodowa, gdyż w sytuacji zanieczyszczenia środowiska często trudno stwierdzić, która osoba popełniła przestępstwo, a więc, czy odpowiada za to również podmiot zbiorowy, a jeśli tak, to który. Mimo braku konieczności uzyskania orzeczenia wobec indywidualnego sprawcy nadal konieczne jest zebranie materiału dowodowego potwierdzającego winę podmiotu. Takie trudności mogą być przyczyną niewielkiego odsetka spraw wszczynanych przez prokuraturę.

Bibliografia

Literatura

- Antoniak-Drożdż A., *Zakres podmiotowy ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 2.
- Furdzik D., *Analiza kar i środków karnych w ustawie z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary na tle prawnoporównawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 5.
- Giezek J., Łabuda G., *System sankcji w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 11–12.
- Jaworowicz-Rudolf A., *Odpowiedzialność karna w ochronie środowiska w przepisach prawa międzynarodowego i unijnego*, (w:) M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Nazaruk P., *Prawo spółek handlowych jako część prawa handlowego*, (w:) P. Nazaruk (red.), *Prawo handlowe*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023.
- Ochman P., *Z problematyki przestępczości przedsiębiorstw w prawie karnym gospodarczym. Uwagi o systemie sankcji w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2021, nr 62.
- Pawłowski J., *Pałący problem wysypisk. Taniej jest spalić śmieci niż przeprowadzać recykling*, „Gazeta Prawna”, 16.05.2018 r., <https://serwisy.gazetaprawna.pl/ekologia/artykuly/1124020,pozary-wysypisk-smieci-zatrucie-powietrza.html> (dostęp: 20.12.2024 r.).
- Tlapák Navrátilová J., *Europeizacja ochrony środowiska poprzez prawo karne*, „Ius Novum” 2024, t. 18 (3).
- Zalewski W., *Odpowiedzialność podmiotu zbiorowego w prawie karnym – w poszukiwaniu racjonalności*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2017, t. 37.

Akty prawne

- Dyrektywa 2008/99/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 19 listopada 2008 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne (Dz.Urz. UE L 328, s. 28–37).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1203 z 11 kwietnia 2024 r. w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne i zastępująca dyrektywy 2008/99/WE i 2009/123/WE (Dz.Urz. UE L 2024/1203).

Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.).

Ustawa z 14 marca 1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 416).

- Ustawa z 16 marca 1995 r. o zapobieganiu zanieczyszczaniu morza przez statki (Dz.U. z 2024 r. poz. 1786).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383).
- Ustawa z 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.).
- Ustawa z 22 czerwca 2001 r. o mikroorganizmach i organizmach genetycznie zmodyfikowanych (Dz.U. z 2022 r. poz. 546).
- Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2024 r. poz. 1822 ze zm.).
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.).
- Ustawa z 25 lutego 2011 r. o substancjach chemicznych i ich mieszaninach (Dz.U. z 2022 r. poz. 1816).
- Ustawa z 25 marca 2011 r. o ograniczaniu barier administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców (Dz.U. Nr 106, poz. 622 ze zm.).
- Ustawa z 15 maja 2015 r. o substancjach zubożających warstwę ozonową oraz o niektórych fluorowanych gazach cieplarnianych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2065).
- Ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. poz. 1726).

Źródła internetowe

- Projekt ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Ocena skutków regulacji, 22.08.2022 r., <https://pracodawcy.pl/wp-content/uploads/2022/09/OSR-ustawy-odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych.pdf> (dostęp: 3.10.2024 r.).
- Prokuratura Krajowa, Dział Prasowy, Działania Prokuratury Krajowej w sprawie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych m.in. za czyny przeciwko środowisku, 22.01.2024 r., <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/dzialania-prokuratury-krajowej-w-sprawie-odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych-min-za-czyny-przeciwko-srodowisku> (dostęp: 3.10.2024 r.).
- Uzasadnienie projektu ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Sejm VIII kadencji; projekt wpłynął do Sejmu 11.01.2019 r., [https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-1211-2019/\\$file/8-020-1211-2019.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/Projekty/8-020-1211-2019/$file/8-020-1211-2019.pdf) (dostęp: 24.03.2025 r.).
- Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej z 21 czerwca 2022 r., Sejm IX kadencji, druk sejm. nr 2371, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2371> (dostęp: 28.09.2025 r.).

Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa przeciwko środowisku – wymiar procesowy

Title: Liability of collective entities for environmental offences – the procedural dimension

Słowa kluczowe: podmiot zbiorowy, przestępstwa przeciwko środowisku, nowelizacja

Keywords: collective entity, environmental crime, amendment

Streszczenie: W rozdziale dokonano analizy nowych rozwiązań zawartych w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, które zostały wprowadzone nowelizacją z września 2022 r. Omówiono w nim nowo wprowadzony model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, który ma zastosowanie jedynie w sytuacji popełnienia przez osobę fizyczną przestępstwa przeciwko środowisku. Rozważono także rezygnację przez ustawodawcę z wymogu prejudykatu i brak możliwości prowadzenia postępowania przygotowawczego w sytuacji, gdy nie jest ono prowadzone wobec osoby fizycznej. Ponadto zbadano pozostałe przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego w kontekście możliwości ich udowodnienia w sytuacji prowadzenia postępowania wobec podmiotu zbiorowego przed wydaniem orzeczenia wobec osoby fizycznej. Głównym wnioskiem pracy jest propozycja dalszej zmiany przepisów i umożliwienie prowadzenia jednego postępowania, łącznie wobec osoby fizycznej i podmiotu zbiorowego, lub wprowadzenia winy anonimowej – w przypadku niemożności ustalenia sprawcy w postaci osoby fizycznej.

Summary: The article concerns the analysis of the new solutions contained in the Law on Liability of Collective Entities for Criminal Offences, which were introduced by the amendment of September 2022. The paper discusses the newly introduced model of liability of collective entities, which applies only when a natural person commits an offence against the environment. The legislator's abandonment of the requirement of a prejudiciary and the impossibility of conducting pre-trial proceedings in a situation where no pre-trial proceedings are conducted against an individual are also considered. In addition, the other

¹ Mgr Patrycja Zgardzińska, absolwentka Wydziału Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski, doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ORCID 0000-0001-9455-2700.

prerequisites for the liability of a collective entity were examined in the context of the possibility to prove them in a situation where proceedings are conducted against a collective entity before a judgment is issued against an individual. The main conclusion of the thesis is to propose a further amendment of the legislation and to allow one proceeding to be conducted jointly against a natural person and a collective entity, or to introduce anonymous guilt in the event that the perpetrator cannot be identified as a natural person.

1. Wstęp

W kontekście ochrony środowiska ważną rolę odgrywa nie tylko odpowiedzialność karna osób fizycznych, zawarta w Kodeksie karnym², ale również odpowiedzialność podmiotów zbiorowych, uregulowana w ustawie z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary³.

W dniu 1 września 2022 r. weszła w życie ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej⁴. Ustawodawca, odpowiadając na problem pożarów wysypisk śmieci, zdecydował się, po pierwsze, na podwyższenie kar, gdyż – jak zaznaczał autor uzasadnienia projektu ustawy⁵ – były one niewystarczające. Po drugie, chciał, jak to wskazano w projekcie: „wyeliminować niedoskonałości” obowiązującego prawa⁶.

Ustawą tą dokonano trzech zmian w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, które w sposób zasadniczy zmieniły model postępowania wobec podmiotów zbiorowych. Artykuł 4a stanowi obecnie, że podmiot zbiorowy jedynie w przypadku przestępstw przeciwko środowisku podlega odpowiedzialności niezależnie od wydania wyroku albo orzeczenia wobec osoby fizycznej. Ponadto tylko przy tej kategorii czynów zabronionych dolna granica kary pieniężnej wynosi 10 000 złotych oraz brak jest górnego limitu w postaci 3% przychodu osiągniętego w roku obrotowym, w którym popełniono czyn zabroniony będący podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego (art. 7a)⁷. Ostatnią zmianą było rozszerzenie katalo-

² Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383), dalej: k.k.

³ Dz.U. z 2024 r. poz. 1822 ze zm., dalej: u.o.p.z. lub ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.

⁴ Dz.U. poz. 1726.

⁵ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej z dnia 21 czerwca 2022 r., Sejm IX kadencji, druk sejm. nr 2371, s. 1, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2371> (dostęp: 28.08.2024 r.), dalej: Uzasadnienie, druk sejm. nr 2371.

⁶ Ibidem.

⁷ Szerzej na temat kar i środków karnych zob. rozdział 7 autorstwa Macieja Stępnia pt. *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny przeciwko środowisku zabronione pod groźbą kary*.

gu czynów zabronionych, będących podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, na cały rozdział XXII Kodeksu karnego, tj. przestępstw przeciwko środowisku (art. 16 ust. 1 pkt 8 lit. a)⁸.

W rozdziale skupię się na proceduralnym aspekcie ostatniej nowelizacji ze względu na to, że zwiększenie wysokości kar i rezygnacja z wymogu prejudykatu przy obecnym modelu procedury odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, nawet po wspomnianej nowelizacji, są niewystarczające, aby zapewnić efektywność środków ustawowych.

2. Aktualny model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych i problemy z nim związane

Już na wstępie należy podkreślić, że zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego nie jest to odpowiedzialność karna *sensu stricto*, ma ona bowiem charakter wtórny i pochodny, a normę prawa karnego narusza osoba fizyczna, a nie podmiot zbiorowy⁹. Niemniej omawiane regulacje mają charakter represyjny, chociażby ze względu na stosowanie zasad określonych w Kodeksie postępowania karnego¹⁰, ale przede wszystkim ze względu na funkcje orzekania wobec podmiotów kar¹¹. Pominięcie w tytule ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych wskazania wprost na „odpowiedzialność karną” jest celowym zabiegiem ustawodawcy, skutkującym brakiem możliwości stosowania części ogólnej Kodeksu karnego ze względu na treść art. 116.

Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych stanowi, że musi być spełnione łącznie pięć przesłanek, aby było możliwe ukaranie podmiotu zbiorowego. Oprócz wskazanego wyżej prejudykatu (który to wymóg został zniesiony w przypadku popełnienia przestępstwa przeciwko środowisku) konieczne jest, aby:

- 1) czyn wypełniał znamiona przestępstwa wymienionego w art. 16 u.o.p.z. (przepis ten zawiera zamknięty katalog przestępstw);
- 2) czyn ten popełniła osoba fizyczna powiązana z podmiotem zbiorowym w sposób określony w art. 3 u.o.p.z.¹²;

⁸ Ibidem.

⁹ Wyrok TK z 3 listopada 2004 r., K 18/03, OTK-A 2004, nr 10, poz. 103, s. 13.

¹⁰ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.), dalej: k.p.k.

¹¹ D. Habrat, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*, LEX 2014, komentarz do art. 1.

¹² Osoba fizyczna musi: 1) działać w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej, albo przy przekrocze-

- 3) podmiotowi zbiorowemu można było przypisać winę określoną w art. 5 u.o.p.z., tj. winę w wyborze, w nadzorze lub winę organizacyjną;
- 4) zachowanie osoby fizycznej przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemającą.

Zgodnie z art. 2 ust. 1 i 2 u.o.p.z. podmiotem zbiorowym¹³ jest osoba prawna oraz jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, z wyłączeniem Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego i ich związków, oraz spółka handlowa z udziałem Skarbu Państwa, jednostki samorządu terytorialnego lub związku takich jednostek, spółka kapitałowa w organizacji, podmiot w stanie likwidacji oraz przedsiębiorca niebędący osobą fizyczną, a także zagraniczna jednostka organizacyjna. Doktryna była podzielona odnośnie do statusu spółki cywilnej, ale nie ulega wątpliwości, że nie mieści się ona w definicji podmiotu zbiorowego¹⁴. Zgodnie z art. 860 k.c.¹⁵ spółka cywilna jest stosunkiem zobowiązaniowym, w którym współnicy zobowiązują się dążyć do osiągnięcia wspólnego celu gospodarczego przez działanie w sposób oznaczony, w szczególności przez wniesienie wkładów¹⁶. Spółka cywilna nie jest osobą prawną ani jednostką organizacyjną niemającą osobowości prawnej, a katalogu z art. 2 u.o.p.z. nie sposób uznać za otwarty i domniemywać przez to zdolności określonego podmiotu do ponoszenia odpowiedzialności na podstawie omawianej ustawy¹⁷. Niemniej nie oznacza to, że nikt nie poniesie odpowiedzialności, gdyż współnicy będący osobami

niem tego uprawnienia lub niedopełnienia tego obowiązku; lub 2) być dopuszczona do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez osobę wskazaną wyżej w pkt 1; lub 3) działać w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą osoby, o której mowa w pkt 1; lub 4) być przedsiębiorcą, który bezpośrednio współdziała z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego.

¹³ Szerzej na temat definicji podmiotu zbiorowego zob. rozdział 7 niniejszej książki autorstwa Macieja Stępnia.

¹⁴ Odmienne stanowisko zajęli: B. Mik, *Charakter prawny odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w świetle ustawy z dnia 28 października 2002 r.*, „Przegląd Sądowy” 2003, nr 7–8, s. 33; A. Bartosiewicz, *Spółki osobowe a odpowiedzialność podmiotów zbiorowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2003, nr 9, s. 53–58.

¹⁵ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.), dalej: k.c.

¹⁶ A. Szewczyk, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa skarbowe*, „Monitor Podatkowy” 2004, nr 2; M. Filar, Z. Kwaśniewski, D. Kala, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, TNOiK, Toruń 2003, s. 44–45; A. Antoniak-Drożdż, *Zakres podmiotowy ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 2, s. 118 i n.; B. Namysłowska-Gabrysiak, *Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Komentarz*, Zakamycze, Kraków 2004, s. 88.

¹⁷ A. Antoniak-Drożdż, *Zakres podmiotowy ustawy...*, s. 120.

fizycznymi mogą odpowiadać na gruncie Kodeksu karnego. Natomiast do wspólników spółki cywilnej będących osobami prawnymi lub jednostkami organizacyjnymi niemającymi osobowości prawnej, którym odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, ma zastosowanie ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, ponieważ mieszczą się w katalogu z jej art. 2 ust. 1. Wyłączenie z katalogu podmiotów zbiorowych Skarbu Państwa jest racjonalne¹⁸. Skarb Państwa jako osoba prawna sam nie prowadzi działalności polegającej np. na nielegalnym składowaniu odpadów mogących zagrozić środowisku, działa najczęściej poprzez spółki handlowe ze swoim udziałem. Spółki te są objęte zakresem ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, zgodnie z art. 2 ust. 2. Ponadto odpowiedzialność Skarbu Państwa na gruncie omawianej ustawy prowadziłaby do kuriozalnych sytuacji, gdyż karę pieniężną czy przepadek orzeka się na rzecz właśnie Skarbu Państwa.

W kontekście definicji podmiotu zbiorowego równie ważny jest problem łączenia się, podziału, przekształcenia się lub likwidacji podmiotu zbiorowego. W myśl art. 26a ust. 1 u.o.p.z.:

W postępowaniu w sprawie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego lub w postępowaniu karnym albo postępowaniu w sprawie o przestępstwo skarbowe przeciwko osobie, o której mowa w art. 3, o czyn zabroniony określony w art. 16, sąd może zastosować wobec podmiotu zbiorowego środek zapobiegawczy w postaci zakazu łączenia się, podziału lub przekształcenia się podmiotu zbiorowego, zakazu ubiegania się o zamówienia publiczne na czas trwania tych postępowań, a także obciążania w tym czasie bez zgody sądu swojego majątku lub zbywania bez takiej zgody określonych przez sąd składników majątkowych.

Po pierwsze, należy wskazać problem likwidacji lub rozwiązania podmiotu zbiorowego. Brak jest możliwości orzeczenia środka zapobiegawczego w postaci zakazu likwidacji czy rozwiązania podmiotu na czas trwania postępowania, co oznacza, że nawet na etapie postępowania sądowego podmiot zbiorowy może zakończyć swoją działalność, a wówczas postępowanie należy umorzyć jako bezprzedmiotowe, co będzie się wiązać z upadkiem zabezpieczenia w postaci zakazu obciążania czy zbywania bez zgody sądu określonych składników majątkowych. Po drugie, art. 26a u.o.p.z. przewiduje fakultatywny środek zapobiegawczy w postaci między innymi zakazu łączenia się, podziału lub przekształcenia podmiotu zbiorowego. Moim zdaniem ustawodawca powinien zdecydować się na obligatoryjny zakaz, który obowiązywał-

¹⁸ Odmienne: K. Stokłosa, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych na nowych zasadach a obecne rozwiązania prawne. Wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Prawnicze” 2019, t. 19 (4), s. 211–212; D. Karkut, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych – ujęcie prawnoporównawcze*, „Folia Iuridica Wratislaviensis” 2013, t. 2 (1), s. 134–135.

by *ex lege* od momentu wpływu do sądu wniosku prokuratora i powinien podlegać wpisowi do KRS. Każda zmiana z wyżej wymienionych wiąże się z brakiem możliwości prowadzenia postępowania, gdyż gdyby łączenie się, podział czy przekształcenie¹⁹ nie miały wpływu na możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, *a contrario* przepis art. 26a nie byłby potrzebny, bo na miejsce dotychczasowego podmiotu wchodziłby nowy. Powyższe znajduje potwierdzenie w uzasadnieniu wcześniejszego projektu ustawy zmieniającej między innymi ustawę o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, na mocy której wprowadzono do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych art. 26a i możliwość orzeczenia zakazu jako środka zabezpieczającego. Projektodawca powoływał się bowiem na możliwe zmiany prawne w podmiocie zbiorowym, a także na problem, czy dany podmiot, którego postępowanie dotyczy, będzie dalej istniał, oraz kwestię wyzbywania się majątku, mogącego w istocie zniwelować sens samego postępowania w kontekście możliwości wyegzekwowania kary²⁰.

3. Nowelizacja z 2022 r. dotycząca przestępstw przeciwko środowisku

Do 2022 r., aby móc pociągnąć podmiot zbiorowy do odpowiedzialności na gruncie omawianej ustawy, w każdym przypadku wymagany był prejudyk, czyli prawomocne orzeczenie wydane w sprawie odpowiedzialności osoby fizycznej²¹, za której zachowanie podmiot mógł ponosić odpowiedzialność. Skutkowało to, i nadal skutkuje, niewielką liczbą postępowań, np. w 2020 r. do sądów wpłynęło sześć spraw, a w 2019 r. – pięć. Również kary orzekane w tych postępowaniach były łagodne, np. w 2021 r., kiedy prowadzono łącznie zaledwie dziewięć spraw w skali kraju, wymierzono

¹⁹ Szerzej o problemach prawnych sukcesji odpowiedzialności prawnej przekształcanych spółek A. Krawczyk, A. Giehsmann, *Sukcesja odpowiedzialności karnej łączących się spółek*, „Prokuratura i Prawo” 2016, 7–8, s. 54–65. Problem ten zauważa też J. Sobczak, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary uregulowane w Kodeksie karnym skarbowym*, (w:) D. Korczyński, P. Jóźwiak, P. Herbowski (red.), *Węzłowe zagadnienia prawa karnego skarbowego*, Legalis 2017.

²⁰ Uzasadnienie projektu ustawy z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.). Projekt z 8 listopada 2012 r., Sejm VII kadencji, druk sejm. nr 870, s. 153, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/96832B0ED113D8FBC1257AB4004F3B04/%24File/870.pdf> (dostęp: 31.12.2024 r.).

²¹ Przez pojęcie to należy rozumieć: prawomocny wyrok skazujący, wyrok warunkowo umarzający postępowanie karne albo postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe, orzeczenie o udzieleniu zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności albo orzeczenie sądu o umorzeniu postępowania z powodu okoliczności wyłączającej ukaranie sprawcy (art. 4 u.o.p.z.).

kary pieniężne w wysokości: 1000 złotych (w sześciu sprawach), 7000 złotych (w dwóch sprawach) oraz 50 000 złotych (w jednej sprawie)²².

Celem nowelizacji było przyspieszenie postępowania poprzez zniesienie wymogu uprzedniego prawomocnego wyroku osoby fizycznej, ale tylko w przypadku enumeratywnie wskazanych przestępstw przeciwko środowisku. Oznacza to, że obecnie w sprawach tych można prowadzić postępowanie wobec podmiotu zbiorowego niezależnie od postępowania wobec sprawcy przestępstwa.

Problemem jest to, że ustawodawca ustawą z 22 lipca 2022 r. nie zmienił przepisów proceduralnych ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, zatem dalej do postępowania tego nie stosuje się między innymi przepisów dotyczących postępowania przygotowawczego, a we wniosku nadal należy wskazać prejudykat. Według uzasadnienia projektu ustawy nowelizującej postępowanie dowodowe ma się toczyć przed sądem, a ustalenia konieczne do skierowania wniosku w celu zainicjowania postępowania wobec podmiotu zbiorowego przed sądem mają być dokonywane w postępowaniu przygotowawczym dotyczącym danego czynu zabronionego w fazie *in rem* albo przeciwko sprawcy w fazie *in personam*²³. Ma to odzwierciedlenie w uregulowanych w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych uprawnieniach podmiotu zbiorowego na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego toczącego się wobec osoby fizycznej (art. 21 i 21a).

Po nowelizacji – na skutek rezygnacji z warunku wcześniejszego uzyskania prejudykatu – w przypadku przestępstw przeciwko środowisku możliwe są trzy warianty relacji postępowania wobec osoby fizycznej i postępowania wobec podmiotu zbiorowego:

- 1) organ może prowadzić postępowanie przeciwko sprawcy – osobie fizycznej, a potem, po uzyskaniu prejudykatu, wnieść wniosek o pociągnięcie do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego;
- 2) postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu i przeciwko osobie fizycznej toczą się równolegle;
- 3) postępowania wobec osoby fizycznej w ogóle nie ma i toczy się postępowanie tylko wobec podmiotu zbiorowego.

Pierwszy wariant może mieć zastosowanie w przypadku każdego czynu z art. 16 u.o.p.z., w tym przestępstw przeciwko środowisku. W tym wariantcie podmiot zbiorowy poprzez art. 21a u.o.p.z. ma zapewnione określone uprawnienia na etapie postępowania sądowego w sprawie czynu osoby fizycznej, o czym jest informowany już w postępowaniu przygotowawczym

²² Ocena skutków regulacji projektu ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, <https://pracodawcy.pl/wp-content/uploads/2022/09/OSR-ustawy-odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych.pdf> (dostęp: 28.08.2024 r.).

²³ Uzasadnienie, druk sejm. nr 2371, s. 12–13.

(art. 21 ust. 4 u.o.p.z.). Przedstawicielowi podmiotu zbiorowego mogą być, dla przykładu, udostępnione akta sprawy, może on zgłaszać wnioski dowodowe, ma prawo zadawania pytań świadkom, może w końcu skarżyć zapadłe orzeczenie, które ma wpływ na późniejszą odpowiedzialność podmiotu zbiorowego.

Dwa kolejne warianty możliwe są tylko w przypadku przestępstw przeciwko środowisku.

Odnosząc się do wariantu drugiego, warto zaznaczyć, że ze względu na brak odpowiednich regulacji w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych nie ma obecnie możliwości prowadzenia jednego postępowania łącznie wobec osoby fizycznej i podmiotu zbiorowego. Dopuszczalne jest jedynie prowadzenie dwóch odrębnych równoległych postępowań – jednego wobec osoby fizycznej i drugiego wobec podmiotu zbiorowego. W takim przypadku powstaje pytanie, czy podmiot zbiorowy może wykonywać swoje uprawnienia w postępowaniu przeciwko osobie fizycznej, skoro postępowanie przeciwko niemu już się toczy albo zostało prawomocnie zakończone. Ustawa nie wyłącza takiej możliwości, należałoby zatem przyjąć, że podmiot mógłby działać w postępowaniu sądowym, w tym skarżyć zapadłe orzeczenie, gdyż warunkiem zgłoszenia udziału jest to, aby zachodziło uzasadnione podejrzenie, że czyn zabroniony przyniósł lub mógł przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową. Należy mieć na względzie, że zgodnie z art. 36 ust. 1 u.o.p.z. w postępowaniu przeciwko podmiotowi zbiorowemu sąd rozstrzyga samodzielnie zagadnienia faktyczne i prawne w granicach wniosku, ale orzeczenia zapadłe wobec osoby fizycznej są wiążące. Oznacza to, że jeżeli jako pierwszy zapadnie wyrok skazujący wobec osoby fizycznej, to sąd rozpatrujący wniosek o pociągnięcie do odpowiedzialności podmiotu jest nim związany i nie może przyjąć np., że czynu nie popełniono. Z kolei w przypadku gdy jako pierwszy orzeczenie wyda sąd w postępowaniu przeciwko podmiotowi, sąd rozpatrujący sprawę osoby fizycznej nie jest nim związany ze względu na art. 8 k.p.k. W takim przypadku podmiot zbiorowy nadal ma uprawnienie do występowania w postępowaniu sądowym wobec osoby fizycznej, nie mając *de facto* żadnego interesu, gdyż sprawa wobec niego już się zakończyła.

W trzecim wariancie postępowanie wobec osoby fizycznej nie ma miejsca. W takim przypadku powstanie problem, w jakim trybie prokuratura ma dokonać kluczowych ustaleń w zakresie spełnienia przesłanek odpowiedzialności podmiotu zbiorowego wskazanych w ustawie o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Należałoby się zastanowić, czy w świetle aktualnego stanu prawnego jest możliwe prowadzenie postępowania przygotowawczego jedynie wobec podmiotu zbiorowego. Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, jak wspomniano, w ogóle nie przewiduje możliwości prowadzenia postępowania przygotowawczego. Jest to racjonalne podejście, gdyż w przypadku gdy wymagany jest preju-

dykat, nie ma potrzeby zbierania dowodów na okoliczność popełnienia czynu, który został już stwierdzony prawomocnym orzeczeniem. Problem pojawia się natomiast w momencie chęci skorzystania z nowych rozwiązań wprowadzonych do ustawy w 2022 r., ponieważ w tych postępowaniach wobec braku wcześniejszego prejudykату należy udowodnić również sam fakt popełnienia czynu, obok innych przesłanek umożliwiających pociągnięcie do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Nie jest możliwe prowadzenie postępowania przygotowawczego wobec podmiotu zbiorowego na podstawie Kodeksu postępowania karnego, gdyż art. 22 u.o.p.z. wprost wyłącza możliwość zastosowania przepisów tego Kodeksu w tym zakresie. Trudno również uznać, że art. 3 § 1 pkt 3 Prawa o prokuraturze²⁴ daje taką możliwość, ponieważ stanowi on, że obowiązki w zakresie ścigania przestępstw oraz stania na straży praworządności prokuratorzy wykonują między innymi poprzez:

(...) podejmowanie środków przewidzianych prawem, zmierzających do prawidłowego i jednolitego stosowania prawa w postępowaniu sądowym, administracyjnym, w sprawach o wykroczenia oraz w innych postępowaniach przewidzianych przez ustawę.

Postępowanie przygotowawcze w sprawie czynu zabronionego podmiotu zbiorowego nie jest przewidziane prawem, a zgodnie z art. 7 Konstytucji RP²⁵ organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.

Poprzednio obowiązująca ustawa o prokuraturze²⁶ w art. 42 (będącym odpowiednikiem aktualnego art. 67) stanowiła, że: „Udział prokuratora w postępowaniu cywilnym, administracyjnym, w sprawach o wykroczenia oraz w innych postępowaniach określają odrębne ustawy”. Dodatkowo w art. 43 dawała dodatkową możliwość prowadzenia quasi-postępowania, której nie przewiduje obecnie obowiązująca ustawa, mianowicie: „Jeżeli wymaga tego ochrona praworządności w sprawach, o których mowa w art. 42, prokurator może żądać nadesłania lub przedstawienia akt oraz dokumentów i pisemnych wyjaśnień, przesłuchać świadków i zasięgnąć opinii biegłych, a także przeprowadzić oględziny w celu wyjaśnienia sprawy”, a zgodnie z ust. 2: „Do czynności wymienionych w ust. 1 stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego”. Aktualnie nie ma jednak prawnej możliwości prowadzenia takich czynności, zatem

²⁴ Ustawa z 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 390 ze zm.), dalej: pr. prok.

²⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.), dalej: Konstytucja RP.

²⁶ Ustawa z 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (Dz.U. z 1994 r. Nr 19, poz. 70 ze zm.).

prokurator w razie powzięcia wiadomości np. o wylaniu ścieków do rzeki musiałby od razu skierować wniosek do sądu o ukaranie podmiotu zbiorowego, a dojście do prawdy materialnej należałoby do sądu, który mógłby powoływać dowody z urzędu na podstawie art. 35 u.o.p.z., przejmując tym samym rolę oskarżyciela publicznego. Ponadto w takiej sytuacji już samo wystosowanie przez prokuratora wniosku wydaje się wątpliwe ze względu na to, jakie elementy powinien on zawierać w myśl art. 29, tj. między innymi wykaz dowodów, których przeprowadzenia na rozprawie głównej domaga się wnioskodawca, czy dokładne określenie czynu zabronionego stanowiącego podstawę odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Mając to na uwadze, należy stwierdzić, że mimo zniesienia wymogu prejudykату obecnie nie ma możliwości skorzystania z nowo wprowadzonych rozwiązań właśnie ze względu na kwestię braku postępowania przygotowawczego. Dopiero jego przeprowadzenie w fazie *in rem* lub *in personam* wobec osoby fizycznej może dostarczyć dowodów koniecznych do pociągnięcia do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego.

De lege ferenda ustawodawca powinien wprowadzić możliwość prowadzenia postępowania przed wniesieniem do sądu wniosku o ukaranie podmiotu zbiorowego. Autor uzasadnienia ustawy nowelizującej²⁷ błędnie założył, że konieczne ustalenia stanu faktycznego celem zainicjowania postępowania z ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych mają być dokonywane w postępowaniu przygotowawczym dotyczącym danego czynu zabronionego w fazie *in rem* albo przeciwko sprawcy w fazie *in personam*, gdyż ustawa zakłada, że nie musi ono mieć w ogóle miejsca.

Kolejną kwestią wartą zasygnalizowania jest to, że w każdym przypadku, także w sytuacji popełnienia przestępstwa przeciwko środowisku wskazanego w art. 16 ust. 1 pkt 8 u.o.p.z., w postępowaniu toczącym się wobec podmiotu zbiorowego należy wykazać, że spełniono wszystkie pozostałe przesłanki odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, w tym że zachowanie osoby fizycznej przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową²⁸. Ustawodawca zatem bardzo szeroko ujął zakres korzyści, włączając w nie również hipotetyczność samego zdarzenia²⁹. Niemniej należy podkreślić, że w praktyce postępowania na gruncie omawianej ustawy wykazanie możliwości przyniesienia korzyści może powodować znaczne trudności. Jest to bowiem przesłanka odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, a nie osoby fizycznej będącej

²⁷ Uzasadnienie, druk sejm. nr 2371, s. 12–13.

²⁸ „Korzyścią niemajątkową jest korzyść, która nie jest przeliczalna na pieniądze” – K.K. Borkowska, *Przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego w prawie polskim i szwajcarskim – uwagi na tle prawnoporównawczym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 53, s. 34.

²⁹ D. Habrat, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych...*, komentarz do art. 3.

sprawcą, a co za tym idzie – nie zawsze z akt postępowania karnego prowadzonego wobec osoby fizycznej będzie wynikało, że podmiot zbiorowy odniósł korzyść, np. ze względu na to, że działanie w celu osiągnięcia korzyści lub jej osiągnięcie nie występuje w znamionach przestępstwa, o które jest oskarżona osoba fizyczna. Kwestia ta może wymagać dokonania odpowiednich ustaleń (może nawet opinii biegłych), a ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych nie przewiduje możliwości przeprowadzenia postępowania przygotowawczego, kiedy to organ mógłby poczynić omawiane ustalenia, ewentualnie zasięgnąć opinii biegłego. Tymczasem prokurator, wnosząc wniosek wszczynający sprawę wobec podmiotu zbiorowego, musi wykazać, że przesłanki z ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych zaistniały.

Natomiast, w myśl art. 5 u.o.p.z., następną rzeczą, jaką należy udowodnić, jest to, że do czynu zabronionego doszło w następstwie co najmniej braku należytej staranności w wyborze osoby fizycznej lub co najmniej braku należytego nadzoru nad tą osobą – ze strony organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego – albo udowodnić złą organizację działalności podmiotu zbiorowego, która nie zapewniała uniknięcia popełnienia czynu zabronionego, podczas gdy mogło je zapewnić zachowanie należytej staranności, wymaganej w danych okolicznościach, przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego. Ustawodawca zdecydował się zatem na przyjęcie znanych z prawa cywilnego postaci winy, tj. w postępowaniu przeciwko podmiotowi zbiorowemu należy udowodnić winę w wyborze, w nadzorze albo winę organizacyjną. W doktrynie³⁰ istnieją wątpliwości, czy ze względu na charakter ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych dopuszczalne jest korzystanie z dorobku orzecznictwa i piśmiennictwa prawa cywilnego. Niemniej jest to dopuszczalne, ale ostrożnie – z uwzględnieniem specyfiki ustawy³¹.

Wina w wyborze polega na niezachowaniu staranności w wyborze osoby, której powierza się wykonanie czynności. Należy jednak podkreślić, że w prawie cywilnym, zgodnie z art. 429 k.c., koncepcja winy w wyborze opiera się na domniemaniu. Innymi słowy, osoba powierzająca wykonanie czynności innej osobie powinna udowodnić, że dochowała należytej staranności, tj. staranności ogólnie wymaganej w stosunkach danego rodzaju, ewentualnie, jeśli podmiot prowadzi działalność gospodarczą, a tak zazwyczaj będzie w przypadku podmiotów zbiorowych, należyłą staranność powinno się określać przy uwzględnieniu zawodowego charakteru tej działalności (art. 355 k.c.), czyli np. rzetelne sprawdzenie wykształcenia

³⁰ Zob. np.: A. Bartosiewicz, *Przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego – aspekty praktyczne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2004, nr 2, s. 42; J. Sobczak, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych...*

³¹ A. Bartosiewicz, *Przesłanki odpowiedzialności...*, s. 42.

i uprawnień danej osoby. Inną okolicznością wyłączającą winę jest fakt powierzenia wykonania takiej czynności osobie, przedsiębiorstwu lub zakładowi, które w zakresie swej działalności zawodowej trudnią się wykonywaniem takich czynności³². Na gruncie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych przyjęcie domniemania winy jest niedopuszczalne, co oznacza konieczność ustalenia w danej sprawie standardów należytej staranności w wyborze, a następnie oceny według nich danego stanu faktycznego. Niemniej powstaje pytanie, jak określić omawiane standardy, tj. dotyczące przeciętnej staranności: czy przy uwzględnieniu zawodowego charakteru działalności, gdyż ustawa o odpowiedzialności podmiotów nie precyzuje, jaka ma być to staranność. Ponadto pojawia się problem, jak wykazać brak zachowania należytej staranności w przypadku wyborów dokonywanych przez organy kolegialne. Podobnie ma się kwestia winy w nadzorze. Obie postaci winy, tj. w wyborze i nadzorze, są związane niejako z „własną winą podmiotu zbiorowego”³³, gdyż wiążą się z określonym zaniechaniem organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego.

Inaczej przedstawia się kwestia winy organizacyjnej, polegająca na niewłaściwym zorganizowaniu działalności podmiotu zbiorowego, które nie zapewniło uniknięcia popełnienia czynu zabronionego, a mogło je zapewnić zachowanie należytej staranności wymaganej w danych okolicznościach przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego. Przykładem może być funkcjonowanie podmiotu niepoparte żadnymi podstawami formalnymi, tj. działalność podmiotu niejako *ad hoc*³⁴. Innym przykładem jest pozostawienie zbyt szerokiego luzu decyzyjnego³⁵. Przesłanką ekskulpacyjną jest w tym przypadku zachowanie należytej staranności przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego.

Samo zniesienie wymogu prejudykatu przy przestępstwach przeciwko środowisku nie zwalnia organów ścigania od wykazania, która z osób fizycznych wypełniła znamiona. Udowodnienie, kto jest sprawcą przestępstwa, jest konieczne ze względu na materialnoprawne przesłanki odpowiedzialności podmiotów zbiorowych – konieczność wykazania powiązania tej osoby fizycznej z podmiotem zbiorowym w rozumieniu art. 3 u.o.p.z. oraz winy podmiotu zbiorowego w wyborze tej osoby lub w nadzorze nad nią. Dalej jednak, mimo nowelizacji z 2022 r., w przypadku niemożności ustalenia sprawcy-osoby fizycznej nie będzie możliwe ukaranie podmiotu zbiorowego pomimo pewności, że doszło do popełnienia przestępstwa przeciwko

³² L. Jantowski, (w:) M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024, komentarz do art. 429. Zdaniem A. Bartosiewicza ta okoliczność ekskulpująca nie ma zastosowania do podmiotów zbiorowych – A. Bartosiewicz, *Przesłanki odpowiedzialności...*, s. 42.

³³ D. Habrat, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych...*, komentarz do art. 5.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

środowisku w związku z jego działalnością (np. w przypadku wykazania, że ścieki wylano do rzeki z konkretnego zakładu, ale niemożności ustalenia, kto to zrobił).

4. Propozycje *de lege ferenda*

Konieczną zmianą w aktualnym modelu postępowania w przypadku przestępstw przeciwko środowisku jest na pewno kwestia uregulowania praw podmiotu zbiorowego w postępowaniu przygotowawczym i sądowym osoby fizycznej oraz w postępowaniu przygotowawczym poprzedzającym wniesienie wniosku przeciwko podmiotowi w sytuacji braku postępowania wobec osoby fizycznej. Najlepszym rozwiązaniem byłoby wprowadzenie regulacji prawnych pozwalających na prowadzenie jednego postępowania zarówno wobec osoby fizycznej, której postawiono zarzuty skutkujące odpowiedzialnością podmiotu, jak i wobec podmiotu zbiorowego³⁶. Usprawniłoby to postępowanie, nie byłoby bowiem konieczności przeprowadzania dowodów na te same okoliczności w dwóch oddzielnych sprawach. Ponadto podmiot zbiorowy miałby zapewnione gwarancje procesowe podobne do gwarancji oskarżonego i podejrzanego, np. w postaci prawa wglądu do akt już na etapie postępowania przygotowawczego.

Z kolei w przypadku niemożności ustalenia sprawcy (osoby fizycznej), który przestępstwo popełnił, warte rozważenia jest wprowadzenie winy anonimowej. Podmiot odpowiadałby za czyny zabronione pozostające w bezpośrednim związku z prowadzoną przez ten podmiot działalnością. Podstawą tej odpowiedzialności byłoby działanie lub zaniechanie organu tego podmiotu, bez konieczności ustalenia konkretnej osoby fizycznej. Założeniem jest tutaj, że podmiot zbiorowy może samoistnie wygenerować czyn zabroniony³⁷.

5. Podsumowanie

Podsumowując, aktualny model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary nawet po nowelizacji z 2022 r. nie

³⁶ Postulat taki wysuwa też H. Skwarczyński, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako nowy rodzaj odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Palestra” 2004, nr 1–2, s. 85.

³⁷ Projekt ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Ocena skutków regulacji, 22.08.2022 r., s. 5, <https://pracodawcy.pl/wp-content/uploads/2022/09/OSR-ustawy-odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych.pdf> (dostęp: 28.08.2024 r.). Zob. też B. Namysłowska-Gabrysiak, *Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych...*, s. 35–36.

dostarcza koniecznych środków prawnych do skutecznego zwalczania przestępstw przeciwko środowisku.

Dobrym pomysłem było zniesienie wymogu prejudykату w przypadku tych przestępstw. Niemniej w ślad za tą zmianą powinna iść nowelizacja przepisów postępowania, np. uregulowanie kwestii prowadzenia postępowania przygotowawczego wobec podmiotu zbiorowego. Moim zdaniem największym problemem jest udowodnienie w procesie winy w wyborze, w nadzorze lub organizacyjnej, a nadto faktu, że zachowanie osoby fizycznej przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową. Rozwiązaniem byłoby wprowadzenie jednego postępowania prowadzonego jednocześnie przeciwko osobie fizycznej i podmiotowi zbiorowemu, z którego działalnością związany jest czyn zabroniony. Przepisy określające odpowiedzialność podmiotu zbiorowego za czyny zabronione pod groźbą kary powinny przewidywać możliwość ukarania podmiotu także w przypadku niemożności ustalenia osoby fizycznej będącej sprawcą przestępstwa, a podstawą takiej odpowiedzialności powinna być wina anonimowa.

Bibliografia

Literatura

- Antoniak-Drożdż A., *Zakres podmiotowy ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 2.
- Bartosiewicz A., *Przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego – aspekty praktyczne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2004, nr 2.
- Bartosiewicz A., *Spółki osobowe a odpowiedzialność podmiotów zbiorowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2003, nr 9.
- Borkowska K.K., *Przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego w prawie polskim i szwajcarskim – uwagi na tle prawnoporównawczym*, „Studia Prawnoustrojowe” 2021, nr 53.
- Filar M., Kwaśniewski Z., Kala D., *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, TNOiK, Toruń 2003.
- Habrat D., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Komentarz*, LEX 2014.
- Jantowski L., (w:) M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024.
- Karkut D., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych – ujęcie prawnoporównawcze*, „Folia Iuridica Wratislaviensis” 2013, t. 2 (1).
- Krawczyk A., Giehsman A., *Sukcesja odpowiedzialności karnej łączących się spółek*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 7–8.
- Mik B., *Charakter prawny odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w świetle ustawy z dnia 28 października 2002 r.*, „Przegląd Sądowy” 2003, nr 7–8.
- Namysłowska-Gabrysiak B., *Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Komentarz*, Zakamycze, Kraków 2004.
- Skwarczyński H., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako nowy rodzaj odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Palestra” 2004, nr 1–2.

- Sobczak J., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary uregulowane w Kodeksie karnym skarbowym*, (w:) D. Korczyński, P. Józwiak, P. Herbowski (red.), *Węzłowe zagadnienia prawa karnego skarbowego*, Legalis 2017.
- Stokłosa K., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych na nowych zasadach a obecne rozwiązania prawne*. Wybrane zagadnienia, „Zeszyty Prawnicze” 2019, t. 19 (4).
- Szewczyk A., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa skarbowe*, „Monitor Podatkowy” 2004, nr 2.

Akty prawne

- Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2025 r. poz. 1071 ze zm.).
- Ustawa z 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (Dz.U. z 1994 r. Nr 19, poz. 70 ze zm.).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2025 r. poz. 383).
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.).
- Ustawa z 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2024 r. poz. 1822 ze zm.).
- Ustawa z 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 390 ze zm.).
- Ustawa z 22 lipca 2022 r. o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej (Dz.U. poz. 1726).

Źródła internetowe

- Ocena skutków regulacji projektu ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, <https://pracodawcy.pl/wp-content/uploads/2022/09/OSR-ustawy-odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych.pdf> (dostęp: 28.08.2024 r.).
- Projekt ustawy o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary. Ocena skutków regulacji, 22.08.2022 r., <https://pracodawcy.pl/wp-content/uploads/2022/09/OSR-ustawy-odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych.pdf> (dostęp: 28.08.2024 r.).
- Uzasadnienie projektu ustawy z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.). Projekt z 8 listopada 2012 r., Sejm VII kadencji, druk sejm. nr 870, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/96832B0ED113D8FBC1257AB4004F3B04/%24File/870.pdf> (dostęp: 31.12.2024 r.).
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie niektórych ustaw w celu przeciwdziałania przestępczości środowiskowej z dnia 21 czerwca 2022 r., Sejm IX kadencji, druk sejm. nr 2371, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2371> (dostęp: 28.08.2024 r.).

CZĘŚĆ III

Międzynarodowy
i prawnocząłowieczy wymiar zbrodni
przeciwko środowisku, czyli obszary
potencjalnej przyszłej interwencji
karnej

Wiktoria Łucja Kabzińska¹

Działania polityczne i prawne Chin i Indii w odniesieniu do postanowień Porozumienia paryskiego oraz ustanowienia Funduszu Strat i Szkód (Loss and Damage Fund)

Title: Political and legal actions of China and India in relation to the provisions of the Paris Agreement and the establishment of the Loss and Damage Fund

Słowa kluczowe: zmiany klimatu, polityka klimatyczna, prawo ochrony środowiska, Porozumienie paryskie, Fundusz Strat i Szkód, Chiny, Indie

Keywords: climate change, climate policy, environmental protection law, Paris Agreement, Loss and Damage Fund, China, India

Streszczenie: Państwa strony Porozumienia paryskiego podejmują różne działania w celu wspólnej walki ze zmianami klimatycznymi. Szczególnie istotne są działania Chin i Indii, będących dwoma najludniejszymi państwami na świecie oraz odpowiadającymi za znaczną emisję dwutlenku węgla (Chiny – największa emisja na świecie w 2023 r., Indie – trzecia największa emisja na świecie w 2023 r.). Jednak mimo podobieństw państwa te podejmują różne działania i strategie w walce ze zmianami klimatycznymi. W tym kontekście pojawia się również dylemat dotyczący konieczności ograniczenia rozwoju w celu zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych oraz rozłożenia odpowiedzialności za zmiany klimatu między państwa, co objawia się między innymi w ożywionej dyskusji na temat Funduszu Strat i Szkód. W rozdziale dokonano analizy podejścia wymienionych państw, wprowadzonych przepisów, programów oraz inwestycji mających na celu między innymi redukcję emisji gazów cieplarnianych. W rezultacie niniejszy rozdział pozwala lepiej zrozumieć różnorodność podejść i działań podejmowanych przez Chiny i Indie w zakresie ochrony klimatu, a także podejmuje próbę odpowiedzi na pytania o adekwatność ich skali i etyczną słuszość.

¹ Wiktoria Łucja Kabzińska, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0005-3349-0194.

Summary: The Parties to the Paris Agreement are undertaking diverse actions in a collective effort to address climate change. Particularly significant are the actions of China and India, the two most populous countries in the world, which are also responsible for substantial carbon dioxide emissions (China – the world’s largest emitter in 2023, India – the third largest emitter in 2023). However, despite certain similarities, these countries are pursuing different actions and strategies in addressing climate change. This raises a dilemma concerning the necessity of limiting development to reduce greenhouse gas emissions, as well as the distribution of responsibility for climate change among countries. This issue is reflected, among other things, in the intense debate surrounding the Loss and Damage Fund. This article analyzes the approaches of the aforementioned countries, including the legislation, programs, and investments implemented to reduce greenhouse gas emissions, among other goals. As a result, the article provides a better understanding of the diversity of approaches and actions taken by China and India in the field of climate protection and attempts to answer questions regarding the adequacy of these measures and their ethical justification.

1. Wstęp

Państwa strony Porozumienia paryskiego² podejmują różnorodne działania mające na celu wspólną walkę ze zmianami klimatycznymi. Niniejszy rozdział jest analizą działań podjętych przez dwa państwa strony: Chiny i Indie. Wybór tych państw spowodowany jest ich niechlubnym miejscem wśród największych światowych emitentów dwutlenku węgla, a także podobieństwami pozwalającymi na ich porównanie. Oba te państwa rokrocznie zwiększają swoją emisję³. Zarówno Chiny, jak i Indie wymieniane są wśród krajów, które najbardziej ucierpią w związku z globalnym ociepleniem. Wśród wspólnych dla tych państw problemów można wymienić: bezpieczeństwo żywnościowe, bezpieczeństwo wodne, a także skrajne ubóstwo i pogłębianie się nierówności społecznych. Państwa te, mimo podobnych trudności, przyjmują różne strategie na rzecz walki ze zmianami klimatu. Ich wspólną cechą jest fakt, że mimo poparcia dla Porozumienia paryskiego działania polityczne i prawne Chin oraz Indii są w dużej mierze uwarunkowane interesami narodowymi, co skutkuje selektywnym wdrażaniem zobowiązań klimatycznych oraz ograniczonym zaangażowaniem w finansowanie Funduszu Strat i Szkód (Loss and Damage Fund).

W rozdziale zostały przedstawione Porozumienie paryskie oraz Fundusz Strat i Szkód, szczegółowo omówiono działania Chin i Indii, a także porównano oba państwa.

² Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36).

³ Zob.: *How much CO2 do countries in Asia Pacific emit?*, IEA, <https://www.iea.org/regions/asia-pacific/emissions> (dostęp: 2.08.2024 r.); *What are the main sources of CO2 emissions in Asia Pacific?*, IEA, <https://www.iea.org/regions/asia-pacific/emissions#what-are-the-main-sources-of-co2-emissions-in-asia-pacific> (dostęp: 14.07.2024 r.).

2. Porozumienie paryskie

Porozumienie paryskie zostało przyjęte w 2015 r. podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Zmian Klimatu w Paryżu przez 195 państw i Unię Europejską. Jego głównym celem jest ograniczenie wzrostu średniej globalnej temperatury do poziomu poniżej 2 °C powyżej poziomu sprzed epoki przemysłowej, dążąc jednocześnie do utrzymania tego wzrostu poniżej 1,5 °C. Porozumienie nakłada na wszystkie państwa strony obowiązek przedkładania i aktualizowania krajowych wkładów ustalonych na poziomie krajowym (*Nationally Determined Contributions*, NDCs), które określają ich plany redukcji emisji gazów cieplarnianych. Ponadto wprowadza mechanizmy finansowe, technologiczne i budowania potencjału. Wypełnienie przez państwa zobowiązań wynikających z Porozumienia paryskiego można oceniać między innymi na podstawie wskaźnika *Climate Change Performance Index* (CCPI). Jego celem jest ocena i porównanie wysiłków podejmowanych przez różne kraje na rzecz ochrony klimatu. Ponieważ żadne z państw nie uzyskało dostatecznie dobrych wyników, trzy pierwsze miejsca rankingu pozostają symbolicznie puste⁴.

3. Fundusz Strat i Szkód

Podczas negocjacji klimatycznych państwa rozwijające się wielokrotnie wzywały państwa uprzemysłowione, szczególnie te o największym udziale w historycznych emisjach gazów cieplarnianych, do udzielenia im wsparcia finansowego na rzecz transformacji energetycznej i działań adaptacyjnych, a także łagodzenia już zaistniałych skutków zmian klimatu. Państwa o niższych dochodach, często dysponujące mniejszymi zasobami zarówno instytucjonalnymi, jak i finansowymi, mają ograniczone możliwości samodzielnego wdrażania polityki klimatycznej. Warto jednak zauważyć, że koszt uniknięcia emisji lub redukcji emisji bywa w ich przypadku relatywnie niższy niż w gospodarkach wysoko uprzemysłowionych. Realizacja tego postulatu okazała się jednak trudna, a finanse i podział obciążeń w ramach Funduszu są tematem szerokich dyskusji. W 2009 r. na COP w Kopenhadze ustalono, że wysoko rozwinięte państwa do 2020 r. będą wpłacać 100 mld USD rocznie na wsparcie finansowe działań na rzecz ochrony klimatu. Nie udało się jednak zebrać pełnej kwoty⁵.

⁴ Climate Change Performance Index, <https://ccpi.org/ccpi-philosophy-team/> (dostęp: 4.08.2024 r.).

⁵ A. Drosik, D. Heidrich, M. Ratajczak, *Wprowadzenie do zrównoważonego rozwoju. Podręcznik akademicki*, BookEdit, Warszawa 2022, s. 75–76.

Na konferencji COP27 w 2022 r. osiągnięto pierwsze porozumienie w sprawie utworzenia funduszu, opierającego się na dowolnych wpłatach pieniężnych, który ma pomóc krajom rozwijającym się o niskich dochodach załagodzić skutki klęsk żywiołowych spowodowanych zmianami klimatu. Ten mechanizm finansowy nazwano Funduszem Strat i Szkód (Loss and Damage Fund). Podczas inauguracyjnej sesji plenarnej pierwszego dnia konferencji COP28 w 2023 r. w Dubaju uczestnicy podjęli decyzję o faktycznym powołaniu Funduszu⁶. Jeżeli chodzi o realne funkcjonowanie mechanizmu, to struktura Funduszu wciąż jest ustalana, nieznana jest data pierwszych wypłat. Zasadniczym problemem jest dobrowolność wpłat, a tym samym ich niewystarczająca wysokość i brak cykliczności. Choć istnieje powszechna zgoda co do konieczności istnienia Funduszu, pojawia się poważny spór dotyczący tego, kto i w jakich sumach powinien być jego donatorem. Początkowe finansowanie wyniosło około 726 mln dol., z czego niemal połowa pochodziła z Unii Europejskiej, a reszta z 18 rozwiniętych państw. Wśród darczyńców zabrakło wielkich emitentów CO₂ – Chin i Indii, które określają się jako kraje rozwijające się, będące potencjalnymi beneficjentami programu⁷.

Powstanie Funduszu Strat i Szkód uwidocznia problemy i napięcia na arenie międzynarodowej. Największymi przeszkodami w ich realizacji są kwestie odpowiedzialności za zmiany klimatu oraz podziału obciążeń finansowych. Szczególne znaczenie w tym kontekście mają postawy Chin i Indii. W dalszej części omówione zostaną polityczne i prawne działania tych państw w zakresie wdrażania postanowień Porozumienia paryskiego oraz ich stanowisko wobec mechanizmów, takich jak Loss and Damage Fund.

4. Chiny

4.1. Cele

Chiny zobowiązały się do osiągnięcia szczytu emisji CO₂ najpóźniej do 2030 r. i dążenia do osiągnięcia neutralności węglowej do 2060 r. Wyraźnie zaznaczają także plan intensywnego rozwoju przemysłu zielonych technologii, stawiając na badania i innowacje. Wyraźnym znakiem takiego podejścia jest dokument *China's Policies and Actions for Addressing Climate Change*.

⁶ COP28 Presidency Unites the World on Loss and Damage, <https://www.cop28.com/en/news/2023/11/COP28-Presidency-unites-the-world-on-Loss-and-Damage> (dostęp: 25.07.2024 r.).

⁷ T. Pastucha, COP28 – *ambicja i adaptacja*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 14.12.2023 r., nr 54, s. 1–2, <https://www.pism.pl/publikacje/cop28-ambicja-i-adaptacja> (dostęp: 6.10.2025 r.).

Annual report z 2024 r., wydany przez Ministerstwo Ekologii i Środowiska ChRL⁸. Bycie liderem w tym sektorze ma dla Chin wiele korzyści, takich jak: pozytywny wpływ na gospodarkę, poprawa wizerunku międzynarodowego i wzrost społecznego poparcia dla partii rządzącej – KPCh. To, co nie bez powodu nazywamy katastrofą klimatyczną, dla Kraju Środka stało się szansą na rozwój w nowym kierunku. Chińskie cele w związku z polityką klimatyczną są więc mieszanką adaptacji do nowej rzeczywistości międzynarodowej i realizacji gospodarczych ambicji⁹.

Szczegółowe cele na rzecz klimatu zostały ogłoszone w 14. Planie Pięcioletnim, mającym bezpośredni wpływ na cele polityki Chin w latach 2021–2025. W dokumencie podsumowującym 14. Plan Pięcioletni wymieniono kilka kluczowych wniosków wynikających z jego zapisów:

1. Cele dotyczące zużycia energii i intensywności emisji gazów cieplarnianych są ogólnie zgodne z zobowiązaniami klimatycznymi Chin, choć mieszczą się raczej w dolnym zakresie.
2. Plan zakłada zwiększenie udziału energii nie pochodzącej ze źródeł kopalnych do około 20% do 2025 r., z 15,8% w 2020 r., przy jednoczesnym zwiększeniu mocy elektrowni jądrowych.
3. Kontrole dotyczące budowy elektrowni węglowych, przy jednoczesnym bardziej czystym i efektywnym wykorzystaniu paliw kopalnych.
4. Określono cel ograniczenia intensywności emisji dwutlenku węgla. Ma on być uzupełniony o kontrole całkowitych emisji, ograniczanie projektów o wysokiej emisji CO₂ i zwiększenie kontroli nad emisjami innych gazów cieplarnianych (GHG).
5. W temacie współpracy międzynarodowej 14. Plan Pięcioletni powtarza zasadę „wspólnych, ale zróżnicowanych odpowiedzialności”¹⁰.

4.2. Zasady i ramy prawne

Głównym organem odpowiedzialnym za politykę środowiskową i nadzór jej respektowania jest Państwowa Komisja Rozwoju i Reform (NDRC)¹¹.

Jednym z kluczowych mechanizmów jest handel uprawnieniami do emisji, którego wprowadzenie zaczęto planować jeszcze przed podpisa-

⁸ *China's Policies and Actions for Addressing Climate Change 2024 Annual Report*, Ministry of Ecology and Environment of the People's Republic of China, 2024.

⁹ B. Wang, J. Yu, R. Wu, *Achieving Carbon Neutrality in China: Legal and Policy Perspectives*, Xi'an 2022, s. 1.

¹⁰ *China's 14th five-year plan. Spotlighting climate and environment*, United Nations Development Programme, 2021, s. 2.

¹¹ M. Przychodniak, *Ambitne plany a gospodarczy pragmatyzm – ChRL wobec zmian klimatycznych*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2021, nr 179.

niem przez ChRL Porozumienia paryskiego. Uruchomiony w lipcu 2021 r. chiński krajowy ETS (*Emissions Trading System*) jest największym rynkiem emisji CO₂ na świecie, obejmującym 5 miliardów ton dwutlenku węgla¹². Od początku mierzył się on jednak z problemami, takimi jak niski status prawny czy problemy z egzekwowaniem wynikającego zeń prawa. Poprawę sytuacji ma przynieść regulacja z 24 lutego 2024 r., która weszła w życie 1 maja 2024 r., a której celem jest stworzenie silnych podstaw prawnych handlu emisjami. Sygnalizuje to zwiększone skupienie się na handlu emisjami jako części długoterminowej strategii Chin w zakresie zmian klimatu¹³. Ponadto 22 stycznia 2024 r. chiński rząd ogłosił ponowne uruchomienie zawieszonego od 2017 r. programu *Certified Emissions Reduction* (CCER), dopełniającego projekt ETS. Umożliwi on firmom z określonych sektorów handel swoimi emisjami dwutlenku węgla po dobrowolnym zaangażowaniu się przez nie w inicjatywy związane z redukcją emisji. Oprócz przeciwdziałania zmianom klimatu zabiegi te mają również, a może głównie, wymiar gospodarczy¹⁴.

Ciekawym aspektem chińskiego prawodawstwa środowiskowego są zmiany związane z transportem, np. chińska norma emisji China VIa¹⁵ dla nowych pojazdów ciężarowych z silnikami Diesla. Opublikowana w 2018 r. norma jest równoważna z obecnymi normami europejskimi, a w niektórych aspektach nawet bardziej rygorystyczna niż one. Jednym z jej założeń jest to, że wszystkie nowe pojazdy ciężarowe z silnikiem Diesla wprowadzone na rynek po lipcu 2021 r. muszą być wyposażone w filtry cząstek stałych (DPF). Natomiast w kolejnej normie – China VIb z 2023 r. – przepisy dotyczące emisji zanieczyszczeń przez pojazdy uległy zaostrzeniu¹⁶.

4.3. Działania

Chiny kładą duży nacisk na dywersyfikację źródeł energii, na fotowoltaikę i energię wiatrową. Jednym z założeń Chin w związku z byciem stroną Porozumienia paryskiego jest zwiększenie udziału energii z odnawialnych źródeł w bilansie energetycznym kraju, aby do 2030 r. stanowiły one około

¹² *China's Policies and Actions for Addressing...*, s. 39.

¹³ *Ibidem*, s. 37–42.

¹⁴ *China Releases Carbon Allowance Trading Regulations*, Latham & Watkins, Client Alert Commentary, 28.02.2024 r., nr 3234.

¹⁵ *China's Stage VI Emission Standard for Heavy-Duty Vehicles (Final Rule)*, International Council on Clean Transportation, 2018, https://theicct.org/wp-content/uploads/2021/06/China_VI_Policy_Update_20180720.pdf (dostęp: 14.03.2025 r.).

¹⁶ *China diesel emissions standards*, Climate and Clean Air Coalition, <https://www.ccacoalition.org/content/china-diesel-emissions-standards> (dostęp: 14.07.2024 r.).

25% całkowitego zużycia energii¹⁷. Jak wynika z danych opublikowanych przez Chińską Narodową Administrację Energetyczną (NEA) w 2023 r., ilość energii pochodzącej z fotowoltaiki wzrosła o 55,2% rok do roku, co jest osiągnięciem na skalę światową. Mimo to energia pozyskiwana z węgla w 2023 r. wzrosła o 6,1%, wynosząc prawie 60%¹⁸. Wobec tego konieczne są dalsze działania w celu rozwijania źródeł energii odnawialnej. Chiny wyraźnie skłaniają się w tym celu ku korzystaniu z instrumentów finansowych. Do rozwoju przedsiębiorstw w obszarze zielonej energii mają się przyczyniać między innymi wspomniany program CCER, alokacje dotacji rządowych, a także zamówienia rządowe.

4.4. Społeczeństwo

Warto wspomnieć o niskim zaangażowaniu społeczeństwa w kwestię ochrony klimatu. Choć w prawodawstwie pojawia się pojęcie opinii społecznej, to nie jest ona aktywnie zaangażowana w działania na rzecz klimatu. Aktywizm klimatyczny nie jest zjawiskiem pożądanym, a organizacje pozarządowe (*non-governmental organizations* – NGOs) doświadczają wielu represji. Wśród działań w nie uderzających można wymienić ustawę z 2017 r. odcinającą wszelkie zagraniczne fundusze dla organizacji pozarządowych¹⁹ oraz akcję z 2023 r., podczas której zbadano kilkaset organizacji i wiele z nich zostało zakazanych lub rozwiązanych, choć dokładna liczba nie jest znana. Swoje funkcjonowanie kontynuują tylko te grupy, których działania nie obejmują analizowania polityki rządu i jej skuteczności²⁰.

¹⁷ I. Yin, *COP28: China to release 2030, 2035 national climate targets in 2025*, S&P Global, 2.12.2023 r., <https://www.spglobal.com/commodity-insights/en/news-research/latest-news/energy-transition/120223-cop28-china-to-release-2030-2035-national-climate-targets-in-2025> (dostęp: 14.07.2024 r.).

¹⁸ I. Yin, *Coal still accounted for nearly 60% of China's electricity supply in 2023*: CEC, S&P Global, 31.01.2024 r., <https://www.spglobal.com/commodity-insights/en/news-research/latest-news/energy-transition/013124-coal-still-accounted-for-nearly-60-of-chinas-electricity-supply-in-2023-cec> (dostęp: 14.07.2024 r.).

¹⁹ *Law of the People's Republic of China on Administration of Activities of Overseas Nongovernmental Organizations*, GWBMA, 23.07.2020 r., <https://www.registration-china.com/articles/law/administration-of-activities-of-overseas-ngo-in-china> (dostęp: 10.03.2025 r.).

²⁰ Guoguang Wu, *Climate Change in China's Governance: Agenda, Agents, and International Collaboration*, Asia Society Policy Institute, New York, Washington, D.C. 2024, s. 27, https://asiasociety.org/sites/default/files/2024-06/ClimateChinaGovernance_fin_web.pdf (dostęp: 6.10.2025 r.).

4.5. Problemy i trudności

Według wskaźnika CCPI na rok 2024 Chiny znajdują się dopiero na 51. miejscu na 67 pozycji²¹. Może to wskazywać, że działania klimatyczne są mimo wszystko niskim priorytetem dla obecnego przywództwa²².

Scentralizowane podejście Chin umożliwia szybkie wprowadzanie polityk, jednak ich wdrażanie na poziomie lokalnym napotyka trudności. W 2015 r. przyznano samorządowi terytorialnemu uprawnienia do stanowienia przepisów z zakresu ochrony środowiska²³. Interesy rządu centralnego i samorządu lokalnego bywają odmienne, a lokalni urzędnicy często wybierają priorytety zgodnie z regionalnymi potrzebami, co prowadzi do fragmentarycznego i nieskutecznego wdrażania polityk środowiskowych. Wobec braku przejrzystych założeń i wyraźnie określonej odpowiedzialności za ich realizowanie działania na rzecz środowiska stają się wyłącznie propagandowymi wydmuszkami. Choć wzmocnienie realizacji centralnej polityki ochrony środowiska może znacząco poprawić tę sytuację, to kosztem tego będzie utrudnienie i spowolnienie rozwoju lokalnego²⁴.

4.6. Na arenie międzynarodowej

Chiny nie znalazły się w gronie państw wpłacających pieniądze na rzecz Funduszu Strat i Szkód, podobnie jak w przypadku Zielonego Funduszu Klimatycznego (Green Climate Fund)²⁵. Chiny podkreślają, że są państwem wciąż rozwijającym się i nie powinny być obarczane obciążeniami związanymi z ochroną klimatu na równi z państwami rozwiniętymi. Wszelkie drastyczne ograniczenia czy wysokie opłaty hamowałyby rozwój gospodarczy, a to z kolei wpłynęłoby na dobrobyt obywateli. Faktem jest, że w 1900 r. za 90% wszystkich emisji CO₂ odpowiadały Europa i USA oraz że państwa te od początku rewolucji przemysłowej wyemitowały najwięcej gazów cieplarnianych²⁶. Argumentem za zaniechaniem przez Chiny zaangażowania

²¹ RESULTS. *Monitoring Climate Mitigation Efforts of 63 Countries plus the EU – covering more than 90% of the Global Greenhouse Gas Emissions 2024*, CCPI, Climate Change Performance Index, <https://ccpi.org/wp-content/uploads/CCPI-2024-Results.pdf> (dostęp: 4.08.2024 r.).

²² Guoguang Wu, *Climate Change in China's Governance...*, s. 5.

²³ D. Zhou, *China's environmental vertical management reform: An effective and sustainable way forward or trouble in itself?*, „Laws” 2020, t. 9 (2), <https://www.mdpi.com/2075-471X/9/4> (dostęp: 4.04.2025 r.).

²⁴ B. Wang, J. Yu, R. Wu, *Achieving Carbon Neutrality...*, s. 4–9.

²⁵ *Status of Pledges and Contributions (Initial Resource Mobilization)*, Green Climate Fund, 2024, s. 2, <https://www.greenclimate.fund/sites/default/files/document-t/2024-status-pledges-website-june-30.pdf> (dostęp: 4.08.2024 r.).

²⁶ A. Drosik, D. Heidrich, M. Ratajczak, *Wprowadzenie...*, s. 78.

finansowego jest również pozycja tego państwa jako technologicznego potentata, który dostarcza na rynek niskoemisyjne produkty, takie jak samochody elektryczne czy panele solarne. Dostarczanie tego typu rozwiązań jest w oczywisty sposób pragmatyczne, gospodarczo i strategicznie opłacalne. Nie można jednak uznawać tego typu działań za substytut odpowiedniej polityki klimatycznej, szczególnie w kontekście przekazywania środków finansowych państwom najbardziej narażonym na skutki zmian klimatu. Brak zaangażowania Chin w finansowanie Funduszu Strat i Szkód może być postrzegany jako strategia unikania odpowiedzialności.

5. Indie

5.1. Cele

Przez dekady głównym celem władz Indii była walka z ubóstwem i rozwój gospodarczy, co sprawiało, że Indie były zdecydowanie przeciwnie przyjmowaniu jakichkolwiek zobowiązań. Emisja CO₂ w Indiach wzrosła od 1990 do 2019 r., przez niespełna 30 lat, o 335%²⁷. Zwrotem było dopiero przystąpienie do Porozumienia paryskiego w 2015 r. Źródła zmiany należy upatrywać przede wszystkim w rosnącej dotkliwości skutków zmian klimatycznych. W *Nationally Determined Contributions* (NDCs) Indie zadeklarowały: redukcję intensywności emisji w stosunku do PKB o 33–35% względem 2005 r.; wzrost udziału źródeł odnawialnych do 40%; zwiększenie pochłaniania dwutlenku węgla o 2–2,5 mld ton. Ze względu na szybsze osiągnięcie wyznaczonych celów zaktualizowano je. Obecnie jest to redukcja intensywności emisji o 45% i 50% energii uzyskiwanej ze źródeł odnawialnych. Podczas COP26 w 2021 r. Indie zobowiązały się do osiągnięcia całkowitej neutralności klimatycznej do 2070 r.²⁸

5.2. Zasady i ramy prawne

Podstawą indyjskiego systemu ochrony środowiska jest Konstytucja, której art. 21, gwarantujący prawo do życia²⁹, został rozszerzony o prawo do czystego środowiska, oraz Narodowa Polityka Środowiskowa z 2006 r.

²⁷ P. Kugiel, *Od marudera do lidera*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2021, nr 82.

²⁸ Komunikat rządu Indii w sprawie aktualizacji zobowiązań klimatycznych, 2022, <https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1847812> (dostęp: 16.08.2024 r.).

²⁹ Konstytucja Republiki Indii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne 26 listopada 1949 r., weszła w życie 26 stycznia 1950 r., s. 92, <https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2021/03/Konstytucja-Indii.pdf> (dostęp: 6.10.2025 r.).

(NEP)³⁰. Instytucje i organy, których zadania związane są z ochroną środowiska, to: Ministerstwo Środowiska, Lasów i Zmian Klimatu (MoEFCC), Narodowa Agencja ds. Efektywności Energetycznej (BEE), Centralny Urząd Kontroli Zanieczyszczeń (CPCB). W 2008 r. opublikowano *National Action Plan on Climate Change* (NAPCC)³¹. Jest to krajowa strategia składająca się z ośmiu misji o odmiennych specjalizacjach. Funkcjonują również Państwowy Plan Działań na rzecz Zmian Klimatu (SAPCC) oraz długoterminowa strategia rozwoju niskoemisyjnego Indii³².

Indie nie mają formalnego ustawodawstwa klimatycznego ani na szczeblu federalnym, ani na szczeblu stanowym. Wiele ustawodawstw środowiskowych i sektorowych jest interpretowanych w celu wdrożenia działań klimatycznych. Istnieją akty prawne, takie jak ustawa o zapobieganiu zanieczyszczeniom powietrza i ich kontroli (1981) czy ustawa o ochronie środowiska (1986), które jednak ze względu na rozwój naukowy w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat są już przestarzałe. W ostatnich latach w zakresie odnawialnych źródeł energii pojawiły się dwie istotne ustawy – Energy Conservation Amendment Act (2022) i Electricity Amendment Act (2023). Pierwsza z nich, oprócz promocji zrównoważonych praktyk w dziedzinie energetyki, powołała do życia Biuro Efektywności Energetycznej (BEE) i jest podwaliną indyjskiego systemu handlu emisjami³³.

5.3. Działania

Rząd indyjski prowadzi programy skierowane do przedsiębiorców, takie jak Perform, Achieve and Trade (PAT), który motywuje przedsiębiorstwa do zwiększania efektywności energetycznej poprzez mechanizmy rynkowe. Jak podaje oficjalna strona rządu indyjskiego, wdrożenie PAT-I (2012–2015) przyniosło oszczędność energii wynoszącą 8,67 MTOE (milion ton ekwiwalentu ropy naftowej), co przełożyło się na uniknięcie emisji około 31 milionów ton CO₂. Natomiast PAT II (2016–2019) przyniosło całkowite

³⁰ *National Environment Policy*, Government of India, Ministry of Environment and Forests, 2006.

³¹ *National Action Plan on Climate Change*, Government of India, Ministry of Environment and Forests, 2008.

³² *Environment & Climate Change Laws and Regulations India 2024*, Global Legal Group, <https://iclg.com/practice-areas/environment-and-climate-change-laws-and-regulations/india> (dostęp: 14.07.2024 r.).

³³ D. Purkayastha, A. Sikka, *Developing a Legal and Regulatory Framework for Low Carbon Transition of Indian economy on the path to Net Zero*, 2024, <https://www.climatepolicyinitiative.org/developing-a-legal-and-regulatory-framework-for-low-carbon-transition-of-indian-economy-on-the-path-to-net-zero/> (dostęp: 4.08.2024 r.).

oszczędności energii wynoszące około 14,08 MTOE, co przekłada się na uniknięcie emisji około 68 milionów ton CO₂³⁴. Indie wprowadziły *Renewable Purchase Obligations* (RPO), które zobowiązują dostawców energii do zakupu określonego procentu energii z odnawialnych źródeł energii. Nie wszystkie stany realizują jednak cele RPO, czego przyczyną jest ich niewystarczające przygotowanie i brak mechanizmów umożliwiających sprawną transformację energetyczną³⁵.

Nie brakuje także projektów nakierowanych na ochronę środowiska, przy jednoczesnym pozytywnym wpływie społecznym, takich jak Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act (MGNREGA). Jego celem jest tworzenie miejsc pracy w najbiedniejszych regionach poprzez projekty ochrony środowiska i adaptacji do zmian klimatycznych na tych obszarach³⁶. Szansę na pozytywną zmianę Indie dostrzegają także w transporcie elektrycznym. Celem FAME India (*Faster Adoption and Manufacturing of Hybrid and Electric Vehicles*) jest promowanie produkcji i użytkowania pojazdów elektrycznych oraz hybrydowych³⁷.

5.4. Społeczeństwo

W 2022 r. 54% Indusów określiło, że wie na temat globalnego ocieplenia „tylko trochę” lub „nigdy o tym nie słyszało”. Mimo to społeczeństwo indyjskie staje się również coraz bardziej świadome – w tej samej grupie badanych, po przedstawieniu krótkiej definicji katastrofy klimatycznej, już 84% badanych stwierdziło, że ma ona miejsce. 81% Indusów jest zaniepokojonych globalnym ociepleniem, w tym 50% wyraża głębokie zaniepokojenie³⁸. Istnieją próby zaangażowania społeczeństwa w ochronę klimatu. LiFE (Lifestyle For Environment) to inicjatywa Indii wprowadzona przez premiera Narendrę Modiego na COP26 w Glasgow w 2021 r. W założeniach odnosi się ona do wynikającego z hinduistycznych tradycji szacunku do natury i dążenia do równowagi. W ramach tej inicjatywy prowadzone

³⁴ Bureau of Energy Efficiency, Government of India, Ministry of Power, <https://beeindia.gov.in/en/programmes/perform-achieve-and-trade-pat> (dostęp: 4.08.2024 r.).

³⁵ Realizację celów przez dane stany przedstawia strona internetowa: indiaredata.org, prowadzona przez organizację *non profit* Prayas (Energy Group).

³⁶ Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme, Ministry of Rural, Government of India, https://nrega.nic.in/MGNREGA_new/Nrega_home.aspx (dostęp: 4.08.2024 r.).

³⁷ *Faster Adoption and Manufacturing of Hybrid and Electric Vehicles (FAME) Scheme – Phase I & II*, IEA, 7.01.2023 r., <https://www.iea.org/policies/12517-faster-adoption-and-manufacturing-of-hybrid-and-electric-vehicles-fame-scheme-phase-i-ii> (dostęp: 4.08.2024 r.).

³⁸ A. Leiserowitz i in., *Climate Change in India Mind*, Yale University, New Haven, CT 2022, s. 3.

są różne działania mające na celu edukację i zaangażowanie społeczeństwa, a w efekcie – wpływ na indywidualne i zbiorowe nawyki³⁹.

5.5. Problemy i trudności

Choć Indie plasują się na imponującym 7. miejscu w rankingu CCPI⁴⁰, to wciąż wiele jest do zrobienia. Największym wyzwaniem jest zachowanie balansu między rozwojem gospodarczym a ochroną środowiska i obywateli, których warunki bytowe nieustannie pogarszają katastrofy naturalne. Fale upałów, powodzie, susze i cyklony uderzają w rolnictwo, tak ważne dla indyjskiej gospodarki⁴¹. Niezbędne są również kosztowne działania adaptacyjne, zabezpieczające ludność przed dalszymi szkodami. Według szacunków Międzynarodowej Agencji Energii zapotrzebowanie na prąd w Indiach wzrośnie do 2040 r. o wielkość odpowiadającą popytowi dzisiejszej Unii Europejskiej. W efekcie udział Indii w globalnych emisjach zwiększy się do około 10%⁴².

Mimo wysiłków na rzecz rozwoju odnawialnych źródeł energii węgiel nadal odgrywa kluczową rolę w miksie energetycznym⁴³. Przemysł węglowy jest ważnym źródłem zatrudnienia i dochodów dla wielu regionów, a także gwarantem bezpieczeństwa energetycznego, co utrudnia przejście na czystsze źródła energii. Realizacja ambitnych celów klimatycznych wymaga znacznych inwestycji na poziomie zarówno krajowym, jak i lokalnym. Braki w infrastrukturze, takiej jak: sieci energetyczne, systemy transportowe czy technologie magazynowania energii, utrudniają rozwój odnawialnych źródeł energii. Ponadto różne regiony i stany Indii mają różne priorytety i poziomy zaawansowania w implementację polityk klimatycznych, co prowadzi do braku spójności i skuteczności działań na poziomie krajowym. Nie ułatwia tego brak jednolitego, całościowego prawa dotyczącego ochrony środowiska.

5.6. Na arenie międzynarodowej

Indie aktywnie angażują się w globalne wysiłki na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatycznym poprzez zobowiązania w ramach międzynarodowych porozumień. Działania te przede wszystkim pomagają w budowa-

³⁹ LiFE, <https://missionlife-moefcc.nic.in/index.php> (dostęp: 14.07.2024 r.).

⁴⁰ RESULTS. *Monitoring Climate Mitigation...*, s. 7.

⁴¹ *Income protection and early warning systems: How India is building climate resilience*, World Economic Forum, 2024, <https://www.weforum.org/stories/2024/08/income-insurance-india-climate-resilience> (dostęp: 3.04.2025 r.).

⁴² P. Kugiel, *Od marudera...*

⁴³ Miks energetyczny Indii na przestrzeni lat zob. India, Ember Energy, <https://ember-energy.org/countries-and-regions/india/> (dostęp: 3.04.2025 r.).

niu swojej pozycji i wizerunku, jako istotnego gracza na arenie międzynarodowej. Dla państwa rozwijającego się, jakim są Indie, to szansa na objęcie pozycji lidera. Indie są współzałożycielem i inicjatorem powstałego w 2015 r. Międzynarodowego Sojuszu Słonecznego (International Solar Alliance – ISA). Celem ISA jest promowanie energii słonecznej w krajach położonych między Zwrotnikiem Raka a Zwrotnikiem Koziorożca poprzez mobilizację finansów oraz technologii na rzecz rozwoju infrastruktury słonecznej. W ramach ISA Indie współpracują z ponad stoma krajami, dzieląc się technologią i zasobami w celu promowania energii słonecznej⁴⁴. W ramach partnerstw klimatycznych Indie współpracują z różnymi państwami, a także z Unią Europejską⁴⁵. Szczególnie ważnym partnerem dla Indii są Stany Zjednoczone. W 2021 r. prezydent Joe Biden i premier Modi ogłosili współpracę w ramach *U.S.-India Climate and Clean Energy Agenda 2030 Partnership*, która koncentruje się na rozwoju technologii czystej energii oraz na działaniach adaptacyjnych⁴⁶.

Od 1 grudnia 2022 r. do 30 listopada 2023 r. trwała prezydencja Indii w G20, która upłynęła pod hasłem „One earth, one family, one future” („Jedna ziemia, jedna rodzina, jedna przyszłość”). Indie zaprezentowały się jako silny głos Globalnego Południa, koncentrując dyskusje wokół spraw najistotniejszych dla państw rozwijających się, w tym przede wszystkim problemu finansowania walki ze zmianami klimatu, transformacji energetycznej oraz bezpieczeństwa żywnościowego i energetycznego. Indie wraz z USA i Brazylią ogłosiły powołanie Globalnego Sojuszu Biopaliw. Szczyt w New Delhi określa się mianem sukcesu dyplomatycznego Indii⁴⁷.

Indie postrzegają Fundusz Strat i Szkód jako narzędzie do wyrównania historycznych nierówności i wsparcia krajów rozwijających się, najbardziej dotkniętych skutkami globalnego ocieplenia, w tym samych Indii. Podobnie jak w przypadku Chin, ze względu na aktualne bardzo wysokie emisje dwutlenku węgla pogląd ten jest co najmniej kontrowersyjny.

⁴⁴ International Solar Alliance, https://isa.int/about_uss (dostęp: 5.08.2024 r.).

⁴⁵ European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/key-partner-countries-and-regions/india_en (dostęp: 4.08.2024 r.).

⁴⁶ *U.S.-India Climate and Clean Energy Agenda 2030 Partnership. Responsible oil and gas pillar. September 2021*, U.S.-India Climate Strategic Clean Energy Partnership, https://www.energy.gov/sites/default/files/2021-09/SCEP%20Pillars_Accomplishments.pdf (dostęp: 5.08.2024 r.).

⁴⁷ P. Kugiel, D. Wnukowski, *G20 po szczycie w Nowym Delhi – sukces Indii i państw rozwijających się*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2023, nr 132.

6. Porównanie i wnioski

Tabela 1. Porównawcza analiza polityki klimatycznej Chińskiej Republiki Ludowej oraz Republiki Indii w kontekście realizacji Porozumienia paryskiego

	Chińska Republika Ludowa	Indie
Wzrost PKB	5,3% (I kwartał 2024) ⁽¹⁾	7,8% (I kwartał 2024) ⁽¹⁾
Zobowiązania wynikające z Porozumienia paryskiego	- Szczyt emisji CO₂: do 2030 r. - Neutralność węglowa: do 2060 r. - Zwiększenie udziału energii niekopalnej w miksie energetycznym do około 20% do 2025 r.	- Redukcja intensywności emisji CO₂ względem PKB o 45% do 2030 r. (w porównaniu do 2005 r.) - Neutralność węglowa; do 2070 r. 50% energii z odnawialnych źródeł do 2030 r.
Główne organy odpowiedzialne za politykę środowiskową	Państwowa Komisja Rozwoju i Reform (NDRC)	Ministerstwo Środowiska, Lasów i Zmian Klimatu (MoEFCC), Narodowa Agencja ds. Efektywności Energetycznej (BEE), Centralny Urząd Kontroli Zanieczyszczeń
Podstawy działań	14. Plan Pięcioletni (wyłącznie w formie politycznej deklaracji)	Konstytucja (prawo do czystego środowiska) i Narodowa Polityka Środowiskowa z 2006 r. (NEP)
Działania	- Inwestycje w fotowoltaikę i energię wiatrową - Zwiększenie mocy elektrowni jądrowych - Handel emisjami, program <i>Certified Emissions Reduction</i> (CCER) - Inicjatywa Pasa i Szlaku (BRI) z zielonymi inwestycjami	- Inwestycje w fotowoltaikę i energię wiatrową - Programy zwiększające efektywność energetyczną, takie jak <i>Perform, Achieve and Trade</i> (PAT) <i>Renewable Purchase Obligations</i> (RPO) promujące odnawialne źródła energii
Społeczeństwo	- Niskie zaangażowanie społeczeństwa w działania na rzecz klimatu - Represje wobec NGO i brak aktywnego klimatycznego aktywizmu	- Programy zintegrowane z ochroną środowiska mające pozytywny wpływ społeczny - Inicjatywy edukacyjne i transparentne raportowanie w programach takich jak MGNREGA
Problemy	- Brak zintegrowanego, kompleksowego ustawodawstwa klimatycznego - Różnice między regionami utrudniające wprowadzanie krajowych zmian - Duża zależność od węgla pomimo rozwoju OZE - Konflikt interesów między rządem centralnym a lokalnym, utrudniający skuteczne wdrażanie polityk	- Brak zintegrowanego, kompleksowego ustawodawstwa klimatycznego - Różnice między regionami utrudniające wprowadzanie krajowych zmian - Duża zależność od węgla mimo rozwoju OZE - Niewystarczające przygotowanie stanów do realizacji celów klimatycznych

⁽¹⁾ Trading economics, <https://tradingeconomics.com/india/gdp-growth-annual> (dostęp: 4.08.2024 r.).

Źródło: opracowanie własne.

Chiny mają bardziej ambitne cele dotyczące neutralności węglowej, dążąc do jej osiągnięcia do 2060 r., Indie zaś – bardziej odległy horyzont czasowy, zakładając osiągnięcie neutralności węglowej do 2070 r. Chiny mają bardziej zcentralizowane podejście z szeroko zakrojonymi planami rządowymi, co sprawia pewne trudności w ich implementacji. Widać zdecydowane skupienie się na wykorzystywaniu mechanizmów rynkowych, szczególnie systemu handlu emisjami (ETS), i wzmożone inwestycje w rozwój nowych technologii. Indie natomiast mają bardziej rozproszony system polityczny, w którym duże znaczenie mają inicjatywy stanowe oraz różne programy krajowe, takie jak NAPCC. W odróżnieniu od Chin Indie koncentrują się na regulacjach promujących OZE, takich jak RPO, oraz na programach poprawy efektywności energetycznej, takich jak PAT. Kładą duży nacisk na rozwój energii słonecznej oraz wdrażanie istniejących już technologii odnawialnych na dużą skalę.

Obydwa państwa mierzą się z poważnymi trudnościami w realizacji swoich planów. Obok uzależnienia bezpieczeństwa energetycznego od węgla i rosnącego zapotrzebowania energetycznego ważną rolę odgrywają duże nierówności gospodarcze między regionami. Skuteczna realizacja polityk klimatycznych wymaga koordynacji między różnymi szczeblami administracji oraz między sektorem publicznym a prywatnym. W Chinach struktury te są często zbiurokratyzowane, co utrudnia szybkie wdrażanie zmian. Oba kraje muszą wzmocnić swoje ramy prawne i przepisy, aby skutecznie przeciwdziałać zmianom klimatycznym. Wszelkie utrudnienia we wdrażaniu rozwiązań marnują czas cenny w walce o naszą planetę, a tym samym wpływają na życie obywateli.

Ciekawym aspektem jest wykorzystanie przez obydwa kraje katastrofy klimatycznej jako narzędzia do realizacji swoich, niezwiązanych z ekologią, celów. Zarówno Chiny, jak i Indie sprawnie zareagowały na zmieniającą się sytuację geopolityczną, znajdując dla siebie nowe role. Indie, czerpiąc z hinduistycznych tradycji, uczyniły z siebie lidera zrównoważonego rozwoju i utrwały pozycję głosu państw Globalnego Południa na arenie międzynarodowej. Choć dążą do miana globalnego mocarstwa, nie ustępują ze stanowiska historycznie poszkodowanych przez państwa rozwinięte. Podobnie Chiny, które – dzierżąc miano drugiej największej gospodarki świata – chcą być beneficjentem Funduszu Strat i Szkód. Strategię tę można określić rodzajem politycznego balansowania, polegającego w dużej mierze na wybieraniu tych aspektów walki ze zmianami klimatu, które są w danej chwili opłacalne zarówno politycznie, jak i gospodarczo. Podejście to jest krzywdzące dla innych państw rozwijających się, o znacznie mniejszym potencjale gospodarczym. Szczególnym tego przykładem są państwa, których całe istnienie w przyszłości będzie zależało od stanu środowiska naturalnego. Istotnym słowem w tej dyskusji jest „sprawiedliwość”, której kwestię podnoszą wszystkie strony sporu. O sprawiedliwości klimatycznej można mówić w stosunku do bardzo wielu płaszczyzn:

sprawiedliwej transformacji energetycznej, równości dostępu do zasobów, równych możliwości rozwoju czy ostatecznie o sprawiedliwości w formie zadośćuczynienia za przeszłe wydarzenia. Trudno zatem znaleźć jedno, wspólne pojęcie tego, co jest sprawiedliwe. Stanowisko Chin i Indii nie zmieni się dopóty, dopóki znalezienie się w gronie państw fundatorów inicjatyw, takich jak Fundusz Strat i Szkód, nie stanie się dla nich w jakiś sposób opłacalne.

Bibliografia

Literatura

- China Releases Carbon Allowance Trading Regulations*, Latham & Watkins, Client Alert Commentary, 28.02.2024 r., nr 3234.
- China's 14th five-year plan. Spotlighting climate and environment*, United Nations Development Programme, 2021.
- China diesel emissions standards*, Climate and Clean Air Coalition, <https://www.ccacoalition.org/content/china-diesel-emissions-standards> (dostęp: 14.07.2024 r.).
- China's Policies and Actions Addressing Climate Change 2024 Annual Report*, Ministry of Ecology and Environment of the People's Republic of China, 2024.
- China's Stage VI Emission Standard for Heavy-Duty Vehicles (Final Rule)*, International Council on Clean Transportation, 2018, https://theicct.org/wp-content/uploads/2021/06/China_VI_Policy_Update_20180720.pdf (dostęp: 14.03.2025 r.).
- COP28 Presidency Unites the World on Loss and Damage*, https://www.accordodiparigi.it/LossDamage_UAE.pdf (dostęp: 6.10.2025 r.).
- Drosik A., Heidrich D., Ratajczak M., *Wprowadzenie do zrównoważonego rozwoju. Podręcznik akademicki*, BookEdit, Warszawa 2022.
- Environment & Climate Change Laws and Regulations India 2024*, Global Legal Group, <https://iclg.com/practice-areas/environment-and-climate-change-laws-and-regulations/india> (dostęp: 14.07.2024 r.).
- Faster Adoption and Manufacturing of Hybrid and Electric Vehicles (FAME) Scheme – Phase I & II*, IEA, 7.01.2023 r., <https://www.iea.org/policies/12517-faster-adoption-and-manufacturing-of-hybrid-and-electric-vehicles-fame-scheme-phase-i-ii> (dostęp: 4.08.2024 r.).
- Guoguang Wu, *Climate Change in China's Governance: Agenda, Agents, and International Collaboration*, Asia Society Policy Institute, New York, Washington, D.C. 2024, https://asiasociety.org/sites/default/files/2024-06/ClimateChinaGovernance_fin_web.pdf (dostęp: 6.10.2025 r.).
- How much CO2 do countries in Asia Pacific emit?*, IEA, <https://www.iea.org/regions/asia-pacific/emissions> (dostęp: 2.08.2024 r.).
- Income protection and early warning systems: How India is building climate resilience*, World Economic Forum, 2024, <https://www.weforum.org/stories/2024/08/income-insurance-india-climate-resilience> (dostęp: 3.04.2025 r.).
- Kugiel P., *Od marudera do lidera*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2021, nr 82.
- Kugiel P., Wnukowski D., *G20 po szczycie w Nowym Delhi – sukces Indii i państw rozwijających się*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2023, nr 132.
- Law of the People's Republic of China on Administration of Activities of Overseas Non-governmental Organizations*, GWBMA, 23.07.2020 r., <https://www.registrationchina.com/articles/law/administration-of-activities-of-overseas-ngo-in-china> (dostęp: 10.03.2025 r.).

- Leiserowitz A. i in., *Climate Change in India Mind*, Yale University, New Haven, CT 2022.
- Pastucha T., *COP28 – ambicja i adaptacja*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 14.12.2023 r., nr 54, <https://www.pism.pl/publikacje/cop28-ambicja-i-adaptacja> (dostęp: 6.10.2025 r.).
- Przychodniak M., *Ambitne plany a gospodarczy pragmatyzm – ChRL wobec zmian klimatycznych*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2021, nr 179.
- Purkayastha D., Sikka A., *Developing a Legal and Regulatory Framework for Low Carbon Transition of Indian economy on the path to Net Zero*, 2024, <https://www.climate-policyinitiative.org/developing-a-legal-and-regulatory-framework-for-low-carbon-transition-of-indian-economy-on-the-path-to-net-zero/> (dostęp: 4.08.2024 r.).
- RESULTS. *Monitoring Climate Mitigation Efforts of 63 Countries plus the EU – covering more than 90% of the Global Greenhouse Gas Emissions 2024*, CCPI, Climate Change Performance Index, <https://ccpi.org/wp-content/uploads/CCPI-2024-Results.pdf> (dostęp: 4.08.2024 r.).
- Status of Pledges and Contributions (Initial Resource Mobilization)*, Green Climate Fund, 2024, <https://www.greenclimate.fund/sites/default/files/document/2024-status-pledges-website-june-30.pdf> (dostęp: 4.08.2024 r.).
- Trading economics, <https://tradingeconomics.com/india/gdp-growth-annual> (dostęp: 4.08.2024 r.).
- U.S.-India Climate and Clean Energy Agenda 2030 Partnership. *Responsible oil and gas pillar. September 2021*, U.S.-India Climate Strategic Clean Energy Partnership, https://www.energy.gov/sites/default/files/2021-09/SCEP%20Pillars_Accomplishments.pdf (dostęp: 5.08.2024 r.).
- Wang B., Yu J., Wu R., *Achieving Carbon Neutrality in China: Legal and Policy Perspectives*, Xi'an 2022.
- What are the main sources of CO2 emissions in Asia Pacific?*, IEA, <https://www.iea.org/regions/asia-pacific/emissions#what-are-the-main-sources-of-co2-emissions-in-asia-pacific> (dostęp: 14.07.2024 r.).
- Yin I., *Coal still accounted for nearly 60% of China's electricity supply in 2023*: CEC, S&P Global, 31.01.2024 r., <https://www.spglobal.com/commodity-insights/en/news-research/latest-news/energy-transition/013124-coal-still-accounted-for-nearly-60-of-chinas-electricity-supply-in-2023-cec> (dostęp: 14.07.2024 r.).
- Yin I., *COP28: China to release 2030, 2035 national climate targets in 2025*, S&P Global, 2.12.2023 r., <https://www.spglobal.com/commodity-insights/en/news-research/latest-news/energy-transition/120223-cop28-china-to-release-2030-2035-national-climate-targets-in-2025> (dostęp: 14.07.2024 r.).
- Zhou D., *China's environmental vertical management reform: An effective and sustainable way forward or trouble in itself?*, „Laws” 2020, t. 9 (2), <https://www.mdpi.com/2075-471X/9/4> (dostęp: 4.04.2025 r.).

Akty prawne

- Konstytucja Republiki Indii uchwalona przez Zgromadzenie Konstytucyjne 26 listopada 1949 r., weszła w życie 26 stycznia 1950 r., <https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2021/03/Konstytucja-Indii.pdf> (dostęp: 6.10.2025 r.).
- National Action Plan on Climate Change*, Government of India, Ministry of Environment and Forests, 2008.
- National Environment Policy*, Government of India, Ministry of Environment and Forests, 2006.
- Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36).

Źródła internetowe

- Bureau of Energy Efficiency, Government of India, Ministry of Power, <https://beeindia.gov.in/en/programmes/perform-achieve-and-trade-pat> (dostęp: 4.08.2024 r.).
- Climate Change Performance Index, <https://ccpi.org/ccpi-philosophy-team/> (dostęp: 4.08.2024 r.).
- European Commission, https://energy.ec.europa.eu/topics/international-cooperation/key-partner-countries-and-regions/india_en (dostęp: 4.08.2024 r.).
- International Solar Alliance, https://isa.int/about_uss (dostęp: 5.08.2024 r.).
- Komunikat rządu Indii w sprawie aktualizacji zobowiązań klimatycznych, 2022, <https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1847812> (dostęp: 16.08.2024 r.).
- LiFE, <https://missionlife-moefcc.nic.in/index.php> (dostęp: 14.07.2024 r.).
- Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme, Ministry of Rural, Government of India, https://nrega.nic.in/MGNREGA_new/Nrega_home.aspx (dostęp: 4.08.2024 r.).
- India, Ember Energy, <https://ember-energy.org/countries-and-regions/india/> (dostęp: 3.04.2025 r.).

Prawo do pozostania dla przymusowych migrantów klimatycznych

Title: The question of right to stay for forced climate migrants

Słowa kluczowe: prawa człowieka, uniwersalny system ochrony uchodźców, nieefektywność prawa międzynarodowego, migracje przymusowe, przesiedlenia związane ze zmianami klimatu, prawo ochrony środowiska

Keywords: human rights, international refugee protection framework, ineffectiveness of international law, forced migration, climate-related displacement, environmental law

Streszczenie: Mimo że prawo międzynarodowe nie ustanawia wprost prawa do pozostania ani innej specjalnej formy ochrony dla migrantów klimatycznych, system ochrony praw człowieka oraz zasady międzynarodowego prawa ochrony środowiska umożliwiają pośrednią konstrukcję takiego prawa podmiotowego i zespołu pochodnych praw gwarantujących ochronę przed przymusowym przesiedleniem. Rozdział wskazuje na nieadekwatność uniwersalnego systemu ochrony uchodźców w zakresie ochrony migrantów klimatycznych i przeciwdziałania ich przymusowym przesiedleniom, postulując opracowanie alternatywnego reżimu opartego na prawie do pozostania w miejscu pochodzenia. Jego celem jest zwrócenie uwagi na sytuację prawną osób przesiedlonych jeszcze przed opuszczeniem ich kraju pochodzenia. Docelowy system powinien koncentrować się na ochronie przed przesiedleniem i na zagwarantowaniu prawa do pozostania poprzez adaptację do zmian klimatu i budowanie odporności grup szczególnie narażonych na negatywne zmiany klimatu. Potencjalne korzyści z prawa do pozostania obejmują zachowanie: regionalnej stabilności gospodarczej, spójności społecznej, dziedzictwa kulturowego rdzennej ludności, poczucia przynależności terytorialnej.

Summary: Despite the absence of an explicit right to stay or specific protections for climate migrants within current international law, arguably such guarantees can be indirectly constructed through the existing human rights protection system and principles of international environmental law. This article critically examines the limita-

¹ Julia Perendyk, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0007-0709-7510.

tions of the existing international refugee protection framework in addressing climate-induced forced migration, proposing the development of an alternative paradigm centered on a right not to be displaced. It specifically aims to foreground the legal circumstances of individuals prior to their cross-border movement. The advocated framework emphasizes proactive protection against displacement and the guarantee of a right to stay through climate change adaptation and resilience strategies. The potential advantages of such a right to stay include the preservation of regional economic stability, social cohesion, the cultural heritage of indigenous populations, and a sense of territorial belonging.

1. Wprowadzenie

Negatywne zmiany klimatu i środowiska naturalnego nieuchronnie zmuszają duże grupy ludności do przemieszczania się w poszukiwaniu lepszego miejsca do życia. W obliczu braku uregulowania statusu migrantów klimatycznych w międzynarodowym prawie humanitarnym pojawiają się głosy² o konieczności rozszerzenia zakresu obecnego uniwersalnego systemu ochrony uchodźców na podstawie Konwencji dotyczącej statusu uchodźców³. Ten paradygmat nie uwzględnia natomiast specyfiki migracji klimatycznych, które w większości przypadków mają charakter wewnętrzny, a nie transgraniczny⁴.

Dlatego w literaturze⁵ pojawia się postulat zapewnienia prawa do pozostania w miejscu zamieszkania dla osób dotkniętych zmianami klimatycznymi jako podstawy alternatywnego reżimu ochrony migrantów klimatycznych. Taki system pozwoliłby zróżnicować poziom ochrony migrantów klimatycznych i zostałby zaprojektowany, aby pomóc ludziom pozostać w ich domach poprzez inwestowanie w adaptację do zmian klimatu, budowanie odporności, a także zapewnienie odpowiednich mechanizmów dochodzenia sprawiedliwości dla społeczności dotkniętych przez niesprawliwą alokację zasobów⁶.

² B. Docherty, T. Giannini, *Confronting a rising tide: A proposal for a Convention on Climate Change Refugees*, „Harvard Environmental Law Review” 2009, t. 33 (2), s. 349–351.

³ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515), dalej: Konwencja genewska.

⁴ D. Heidrich, *Migracje a zrównoważony rozwój*, (w:) A. Drosik, D. Heidrich, M. Ratajczak (red.), *Wprowadzenie do zrównoważonego rozwoju. Podręcznik akademicki*, Scholar, Warszawa 2022, s. 172.

⁵ M. Stavropoulou, *The Question of a Right Not to Be Displaced*, „Proceedings of the Annual Meeting American School of International Law” 1996, t. 90, s. 549, <https://doi.org/10.1017/S0272503700087115>.

⁶ T.A. Aleinikoff, *The Reverse of Climate Migration: Should There Be a Right Not to Be Displaced amid Climate Change?*, Migrationpolicy.org, 15.11.2024 r., <https://www.migrationpolicy.org/multimedia/reverse-climate-migration-should-there-be-right-not-be-displaced-amid-climate-change> (dostęp: 24.03.2025 r.).

W rozdziale zostały podjęte rozważania, na ile instrumenty międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka i zasady międzynarodowego prawa ochrony środowiska gwarantują ochronę przed przesiedleniem dla grup populacji poszkodowanych przez antropogeniczne zmiany klimatu, uwzględniając kwestie ochrony na terytorium państwa pochodzenia i potencjalne odszkodowania za wywołane szkody. Prawo do pozostania będzie tutaj rozumiane jako prawo podmiotowe dla wskazanych grup szczególnie wrażliwych⁷, a zarazem jako termin zbiorczy (*umbrella term*) dla zespołu pośrednio konstruowanych gwarancji ochrony przed przesiedleniem w świetle norm prawa międzynarodowego⁸.

2. Nieadekwatność uniwersalnego systemu ochrony uchodźców do migracji klimatycznych

Uniwersalny system ochrony uchodźców w kryzysie nie zapewnia ochrony osobom opuszczającym swój dom z powodu negatywnych zmian klimatycznych. Większość osób wysiedlonych ze swoich domów nie podlega obecnie Konwencji genewskiej – albo dlatego, że nie przekroczyli granicy kraju, albo dlatego, że nie spełniają żadnej z przesłanek wymienionych w art. 1A pkt 2 tej Konwencji⁹ (nie opuszczają państwa pochodzenia wskutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem ze względu na rasę, religię, narodowość, przynależność do określonej grupy społecznej ani z powodu przekonań politycznych). W dotychczasowej praktyce organizacje odpowiedzialne za pomoc osobom uciekającym przed negatywnymi skutkami zmian klimatycznych argumentowały, że osoby te mają uzasadnione roszczenia o nadanie statusu uchodźcy na mocy Konwencji genewskiej, wykazując, że wnioskodawcy spełniają jedno z kryteriów wymienionych w art. 1A pkt 2¹⁰. Jest

⁷ T.A. Aleinikoff, *The Reverse of Climate Migration...*

⁸ M. Stavropoulou, *The Question...*, s. 553.

⁹ „A. W rozumieniu niniejszej Konwencji termin «uchodźca» stosuje się do osoby, która: (...) 2) w rezultacie zdarzeń, jakie nastąpiły przed dniem 1 stycznia 1951 r., oraz na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa” – art. 1 Konwencji genewskiej.

¹⁰ Organizacje zajmujące się pomocą humanitarną i ochroną uchodźców, takie jak UNHCR czy IOM, wskutek braku definicji legalnej migranta klimatycznego starają się uwzględnić międzynarodową ochronę prawną gwarantowaną przez Konwencję genewską. Przykładowo w przypadkach, gdy ryzyko prześladowań lub

to skuteczne działanie jedynie w przypadku niektórych grup migrantów klimatycznych. W kontekście negatywnych skutków zmian klimatu i klęsk żywiołowych uzasadniona obawa przed prześladowaniem może pojawić się zwłaszcza w przypadku osób, które były już wcześniej zmarginalizowane lub narażone na prześladowanie w państwie pochodzenia¹¹. W zależności od lokalnych uwarunkowań politycznych, religijnych i społeczno-gospodarczych dotyczy to w szczególności grup mniejszościowych, ludności rdzennej i osób mieszkających na obszarach wiejskich, których źródłem utrzymania są zasoby szczególnie zagrożone¹². Zazwyczaj osoby z tej grupy będą jednak uznawane za migrantów ekonomicznych¹³ lub za migrantów wewnętrznych¹⁴, przy czym żadna z tych grup nie znajduje się pod ochro-

konfliktów jest zwiększone przez zmiany klimatyczne i katastrofy, mogą mieć zastosowanie kryteria statusu uchodźcy określone w Konwencji genewskiej. Może to być np. susza powodująca głód, zaogniająca konflikty zbrojne i przemoc, a zarazem prowadząca do przesiedleń. Zob. UNHCR, *Law and Policy for Protection and Climate Action*, [bd.], <https://www.unhcr.org/what-we-do/build-better-futures/climate-change-and-displacement/law-and-policy-protection> (dostęp: 24.03.2025 r.). Nie jest to jednak adekwatne rozwiązanie, a wśród badaczy prawa migracyjnego dominuje pogląd, że posługiwanie się terminem uchodźcy w stosunku do migrantów klimatycznych jest błędną praktyką, sugerującą, że osoby te mogą ubiegać się o ochronę międzynarodową na gruncie prawa uchodźczego. Zob. K. Groszkowska, *Migracje klimatyczne*, Biuro Analiz Sejmowych, „INFOS” 2020, nr 12(278), s. 3.

¹¹ UNHCR, *Submission by UNHCR: UN Special Rapporteur on Climate Change: Report on addressing the human rights implications of climate change displacement including legal protection of people displaced across international borders*, January 2023, s. 16, <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhcr/2023/en/124267> (dostęp: 27.02.2025 r.).

¹² Ibidem, s. 1.

¹³ Przez pojęcie migranta ekonomicznego rozumie się osobę, która opuszcza swoje miejsce zamieszkania w celu poprawy materialnych lub socjalnych warunków życia. Jest to przykład migracji dobrowolnej, która może mieć charakter zarówno wewnętrzny, jak i transgraniczny. Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin z 1990 r. zapewnia do pewnego stopnia ochronę zagranicznych migrantów ekonomicznych, ale obecnie jej stronami jest tylko 40 państw. Polska do Konwencji nie przystąpiła. Konwencja weszła w życie 1 lipca 2003 r. Zob. *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*, 18.12.1990 r., UNHCR, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers> (dostęp: 24.03.2025 r.). Por. M. Pachocka, J. Misiuna, *Migracje międzynarodowe – dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, (w:) J. Osiński (red.), *Współczesny Matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015, s. 295.

¹⁴ Migrant wewnętrzny (*internally displaced person*) to osoba, która zmienia swoje miejsce zamieszkania, ale pozostaje w swoim państwie obywatelstwa lub stałego pobytu. Taka migracja może mieć charakter dobrowolny lub przymusowy.

ną obecnego prawno-instytucjonalnego reżimu uchodźczego. Wydaje się więc oczywiste, że obecny model uchodźczy, który znalazł zastosowanie po II wojnie światowej w przypadku wielu milionów ludzi przebywających poza granicami swoich państw pochodzenia, nie sprawdzi się w przypadku przesiedleńców klimatycznych, ponieważ zdecydowana większość z nich pozostanie w swoich krajach, nie przekraczając żadnej międzynarodowej granicy lub przekroczy te granice niekoniecznie ze względu na prześladowania¹⁵. Takie osoby mogą raczej wykazać, jak bardzo trudno jest im żyć w ich rodzinnym środowisku, lub wskazać, jak bardzo jakość ich życia uległa pogorszeniu w wyniku konieczności zmiany miejsca zamieszkania¹⁶. Natomiast konwencyjne ramy wymagają raczej uzasadnienia, że odesłanie danej osoby do kraju pochodzenia byłoby niebezpieczne ze względu na obawę przed krzywdą w przypadku powrotu.

Z wymienionych przyczyn pojawiają się takie propozycje, jak: zmiana konwencji dotyczącej uchodźców, zmiana definicji uchodźcy czy stworzenie nowej konwencji dotyczącej ruchu klimatycznego jako uzupełnienia obecnego systemu¹⁷. Takie pomysły bardzo często nie uwzględniają jednak specyfiki migracji klimatycznych, zasadniczo różnych od innych sytuacji uchodźczych.

3. Specyfika migracji klimatycznych – sytuacja osób migrujących przed opuszczeniem państwa lub terytorium pochodzenia

Nie ulega wątpliwości, że migracje klimatyczne stanowią szczególną grupę na tle innych ruchów migracyjnych¹⁸. Mamy więc w tej grupie przykłady zarówno migrantów międzynarodowych, przekraczających granicę państwową, jak i zdecydowaną większość migrantów wewnętrznych¹⁹. Patrząc zaś

Nie istnieje obecnie wiążąca umowa międzynarodowa gwarantująca ochronę migrantom wewnętrznym poza wytycznymi dotyczącymi przesiedleń wewnętrznych opracowanymi przez ONZ z 1998 r., które nie mają mocy wiążącej. Zob. UNHCR, *Guiding Principles on Internal Displacement* z 1998 r., <https://www.unhcr.org/media/guiding-principles-internal-displacement> (dostęp: 12.10.2025 r.); zob. także D. Heidrich, *Migracje...*, s. 170–172.

¹⁵ T.A. Aleinikoff, *The Reverse of Climate Migration...*

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ B. Docherty, T. Giannini, *Confronting a Rising Tide...*, s. 350.

¹⁸ Zob. rozdział 12 autorstwa Karoliny Balcarek pt. *Status ofiary skutków zmian klimatycznych w świetle przymusowego wyroku Wielkiej Izby ETPC w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii* (skarga nr 53600/20).

¹⁹ D. Heidrich, *Migracje...*, s. 170.

na przyczyny zmiany miejsca zamieszkania, znajdziemy przykłady migracji o charakterze zarówno dobrowolnym (najczęściej w celach zarobkowych), jak i przymusowym²⁰ (ze względu na zaplanowane przesiedlenia czy udokumentowane katastrofy klimatyczne, trwale dewastujące dane terytorium²¹). Warto przy tym zauważyć, że nierzadko trudno ocenić, na ile rekonfiguracje krajobrazów gospodarczo-społecznych trwale uniemożliwiają dalsze zamieszkiwanie danego terenu, a na ile degradacja środowiska przekłada się na przykład na niedobór zasobów czy niszczycielskie konsekwencje dla gruntów, zmuszając społeczności do dobrowolnej, ale często koniecznej, w braku państwowych polityk klimatycznych, migracji²². Ponieważ rozdział dotyczy kwestii „prawa do pozostania” rozumianego jako ochrona przed przesiedleniem, skupię się jednak na sytuacji przymusowych migrantów klimatycznych.

Wśród możliwych przyczyn klimatycznych powodujących migracje wskazuje się na zdarzenia o nagłym początku i na zdarzenia długotrwałe²³. Wśród tych pierwszych wymienia się katastrofy naturalne związane z zagrożeniami meteorologicznymi (np. cyklony tropikalne, tajfuny) lub z zagrożeniami hydrologicznymi (np. lawiny błotne, powodzie przybrzeżne)²⁴. Powolne zdarzenia obejmują natomiast takie zjawiska, jak: wzrost poziomu morza, rosnące temperatury, przemieszczanie się lodowców, pustynnienie czy utrata bioróżnorodności²⁵. Chociaż najczęstszą reakcją państwową na katastrofy naturalne są przesiedlenia ludności²⁶, a ich liczba na świecie progresywnie rośnie²⁷, nie wydaje się to być jedyna i najlepsza strategia ada-

²⁰ Hoang Anh Q.J. Nguyen, *Are 'Climate Refugees' Compatible with the 1951 Refugee Convention*, E-International Relations, 13.08.2024 r., <https://www.e-ir.info/2024/08/13/are-climate-refugees-compatible-with-the-1951-refugee-convention/> (dostęp: 24.03.2025 r.).

²¹ Wśród cech wskazujących na przymusowość migracji wymienia się m.in.: brak woli do opuszczenia miejsca zamieszkania, dążenie do zachowania silnych więzi z miejscem pochodzenia i chęć powrotu. Zob. P. Krajewski, *Migracje i zmiany klimatyczne. Otwarty problem statusu migrantów środowiskowych w prawie krajowym i międzynarodowym*, „Journal of Modern Science” 2022, t. 1 (48), s. 67.

²² K. Katkowski, *Migranci klimatyczni często nie zdają sobie sprawy, że to klimat wygania ich z domów* [wywiad], OKO.press, 30.05.2024 r., <https://oko.press/migranci-klimatyczni-wywiad> (dostęp: 22.03.2025 r.).

²³ UNHCR, *Key Concepts on Climate Change and Disaster Displacement*, [2017], s. 1, <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhcr/2017/en/117034> (dostęp: 23.02.2025 r.).

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ W 2023 r. liczba wewnętrznych przesiedleń ze względu na katastrofy naturalne wyniosła łącznie na wszystkich kontynentach 26,4 mln. Zob. Internal Displacement Monitoring Centre, *GRID 2024. Global Report on Internal Displacement*, Geneva 2024, s. 13.

²⁷ M. Lavelle, *By 2050, 200 Million Climate Refugees May Have Fled Their Homes. But International Laws Offer Them Little Protection*, „Inside Climate News”,

ptacyjna dla dotkniętych społeczności. Międzyrządowy Zespół do spraw Zmian Klimatu ONZ podkreśla, jak ważne jest budowanie solidnych polityk klimatycznych opierających się na adaptacji – dostosowywaniu do oczekiwanych zmian klimatu i ich skutków w celu uniknięcia szkód – i na odporności – na zdolności społeczeństwa narażonego na zagrożenia do opierania się, dostosowywania się i odzyskiwania sił po skutkach zagrożenia w odpowiednim czasie i skuteczny sposób, w tym poprzez zachowanie i przywrócenie jego podstawowych struktur i funkcji²⁸.

W literaturze na temat zmian klimatu i migracji zwraca się uwagę na to, jak często populacje nie chcą się przemieszczać, mimo że znalazły się w obliczu znaczących zakłóceń klimatycznych²⁹. Wynika to z wielorakich czynników, takich jak: przywiązanie społeczne do rodziny i społeczności żyjącej w danym miejscu, przywiązanie ekonomiczne do aktywów lub inwestycji związanych z lokalizacją, które nie są łatwe do przeniesienia gdzie indziej, jak również więzy kulturowe czy psychologiczne³⁰. Przykładów „dobrowolnego bezruchu” (*voluntary immobility*) można szukać zwłaszcza na Wyspach Pacyficznych. Mimo wzrostu poziomu wód, zakwaszenia oceanów i coraz poważniejszych klęsk żywiołowych Tuvalu, Wyspy Marshalla i inne małe kraje wyspiarskie nalegają na pomoc ludności w pozostaniu na miejscu i zachowaniu swojego terytorium³¹. Nie brakuje głosów rządowych przeciwko relokacji ludności w obliczu zagrożeń klimatycznych³².

2.11.2021 r., <https://insideclimatenews.org/news/02112021/climate-refugees-international-law-cop26/> (dostęp: 22.03.2025 r.).

²⁸ UNHCR, *Key Concepts on Climate...*, s. 1.

²⁹ M. Iyer, K. Schewel, *Articulating and claiming the right to stay in the context of climate change*, „Georgetown Immigration Law Journal” 2024, t. 38 (2), s. 210.

³⁰ Ibidem, s. 222.

³¹ Ibidem, s. 221.

³² W 2022 r. premier Tuvalu, Kausea Natano, opublikował esej w magazynie „Time” pt. *The Climate Crisis Is Making the Pacific Islands Uninhabitable. Who Will Help Preserve Our Nations?*, w którym wyartykułował najważniejsze postulaty dotyczące ochrony państwowości Atooli Pacyfiku, zachowania ich suwerenności oraz ochrony praw i dziedzictwa ludności populacji dotkniętych zmianami klimatycznymi. W eseju zapowiedział utworzenie inicjatywy *Rising Nations* przez Wyspy Marshalla i Tuvalu w celu budowania świadomości społecznej i uzupełnienia luk w ramach prawnych dotyczących praw narodów wysp Pacyfiku. Podkreślając, że jego rodakom grozi ostateczne zalanie terytoriów, do tego czasu postuluje stworzenie warunków, w których suwerenność i samostanowienie ludności zostaną w pełni poszanowane i mieszkańców wysp nie będzie się traktować jak ofiar, lecz aktywnych aktorów, którzy mogą współtworzyć instrumenty dotyczące swojej przyszłości. Wskazuje, że z ekonomicznego punktu widzenia mieszkańcy Tuvalu mogą do pewnego czasu nadal sami się utrzymywać, pozyskując dochody z wyłącznej strefy ekonomicznej wokół wysp. Zob. K. Natano, *The Climate Crisis Is Making the Pacific Islands Unlivable. Who Will Help Preserve Our Nations?*, „Time”, 28.09.2022 r., <https://time.com/6217104/climate-crisis-pacific-islands-uninhabitable/> (dostęp: 27.02.2025 r.).

czy ze strony organizacji lokalnych, takich jak Pacific Climate Warriors³³.

Ponadto przykłady pokazują, że większość planowanych wewnętrznych relokacji może zwiększać podatność na zagrożenia przesiedlonych populacji oraz często ignoruje tradycyjne i rdzenne metody adaptacji do zmian środowiskowych, które umożliwiłyby społecznościom pozostanie na miejscu. Przykładem może być przesiedlenie mieszkańców z doliny dolnego Zambezi w Mozambiku, które, nie uwzględniając tradycyjnych metod radzenia sobie przez mieszkańców z ryzykiem żywnościowym, w efekcie doprowadziło do negatywnych skutków i pogorszenia jakości życia przez znaczące zmiany w bazie zasobów naturalnych przesiedleńców, utratę sieci społecznych i większą zależność od lokalnych rynków³⁴. Innym przykładem może być Bangladesz, gdzie osoby przesiedlone z terenów wiejskich obecnie zamieszkują slumsy dużych ośrodków miejskich, których populacja rośnie w niespodziewanym tempie³⁵.

4. Nowa koncepcja ochrony praw migrantów klimatycznych – normatywne podstawy prawa do pozostania

Chociaż w prawie międzynarodowym nie ma jednoznacznie wyartykułowanego „prawa do pozostania” w tradycyjnym sensie, to istnieją normatywne podstawy, które mogą wspierać argumentację na rzecz takiego prawa³⁶. Literatura w zakresie międzynarodowych praw człowieka najczęściej definiuje prawo do pozostania *a contrario*, wywodząc je niebezpośrednio z prawa do niebicia przesiedlonym (*a right not to be displaced*)³⁷. Pośrednio konstruowanie takich gwarancji umożliwiają przede wszystkim standardy w zakresie swobody poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania oraz ochrony własności.

Przesiedlenie stanowi długoterminowe rozwiązanie migracyjne, które polega na dobrowolnym, bezpiecznym i uregulowanym przeniesieniu

³³ Pacific Climate Warriors to lokalna organizacja z siedzibą na wyspach Pacyfiku, której misją jest podnoszenie świadomości na temat wpływu zmian klimatycznych na społeczności wyspiarskie Pacyfiku, w tym wspieranie społeczności wyspiarskich w przystosowaniu się do skutków zmian klimatycznych. Zob. M. Iyer, K. Schewel, *Articulating and claiming...*, s. 221.

³⁴ M. Iyer, K. Schewel, *Articulating and claiming...*, s. 223.

³⁵ J. Mirowski, *Dhaka tonie w ludziach. Czy uda się zatrzymać migracje klimatyczne w Bangladeszu?*, OKO.press, 7.04.2024 r., <https://oko.press/bangladesz-dhaka-klimat-migranci-klimatyczni> (dostęp: 24.02.2025 r.).

³⁶ M. Stavropoulou, *The Question...*, s. 549.

³⁷ Ibidem, s. 549.

grupy ludności na inne terytorium lub do innego państwa, które zgodzi się przyjąć te osoby jako uchodźców. UNHCR podkreśla, że osoby w sytuacji zagrożenia ich praw człowieka, kwalifikujące się do przesiedlenia, zawsze mają prawo zdecydować, czy chcą zostać przesiedlone, czy nie³⁸. To, że indywidualne lub kolektywne przesiedlenia bez zgody mieszkańców są nieuprawnione, wynika także z wolności poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania. Wolność ta została ukonstytuowana jako prawo człowieka w art. 13 ust. 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka³⁹ w połączeniu z art. 12 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁴⁰. Komitet Praw Człowieka ONZ, odpowiedzialny za monitorowanie i implementację MPPOiP, podkreśla, że:

(...) korzystanie z tego prawa nie może być uzależnione od żadnego szczególnego celu lub powodu, dla którego dana osoba chce się przeprowadzić lub pozostać w danym miejscu a wszelkie ograniczenia muszą być zgodne z ustępem trzecim [art. 12 ust. 3 MPPOiP]⁴¹.

Wyjątki te będą dotyczyć sytuacji ochrony bezpieczeństwa państwowego, publicznego, zdrowia lub moralności publicznej i muszą zostać zdefiniowane w drodze ustawy⁴². Ograniczenia te nie mogą jednak naruszać istoty diskutowanego prawa (por. art. 5 ust. 1 MPPOiP). Z prawa do przebywania w wybranym przez siebie miejscu na terytorium Komitet Praw Człowieka ONZ wywodzi również ochronę przed wszelkimi formami przymusowych przesiedleń wewnętrznych⁴³. Co istotne, niezbędne jest także niezależne zagwarantowanie prawa do opuszczenia terytorium swojego kraju w świetle art. 12 ust. 2 MPPOiP, co ma zastosowanie do osób migrujących z powodu zmian środowiskowych w przypadku zagrożenia terenów.

Oprócz gwarancji w międzynarodowym reżimie praw człowieka w zakresie swobody przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania warto zwrócić uwagę na regulacje dotyczące ochrony miejsca zamieszkania, które również umożliwiają pośrednią konstrukcję prawa do pozostania. Nie spo-

³⁸ UNHCR Frequently asked questions, *Resettlement*, [2025], <https://help.unhcr.org/faq/how-can-we-help-you/resettlement/> (dostęp: 25.02.2025 r.).

³⁹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 r., <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 27.09.2025 r.).

⁴⁰ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167), dalej: MPPOiP.

⁴¹ UNHCR, *CCPR General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)*, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, 2.11.1999 r., s. 3, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1999/en/46752> (dostęp: 27.02.2025 r.).

⁴² Ibidem, s. 3.

⁴³ Ibidem, s. 2.

sób nie wspomnieć tutaj o art. 17 MPPOiP, który ustanawia ochronę prawną przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w dom lub życie rodzinne, niezależnie od tego, czy pochodzą one od władz państwowych, czy od osób fizycznych lub prawnych⁴⁴. Państwa są zobowiązane do podjęcia środków prawnych i innych niezbędnych do realizacji tych praw na mocy art. 2 ust. 2 MPPOiP oraz do zapewnienia możliwości skutecznego środka prawnego w przypadku naruszenia tych praw (art. 2 ust. 3). W przypadku art. 17 MPPOiP strony Międzynarodowego Paktu przyjmują na siebie szczególnie obowiązek ochrony prawa do prywatności, w tym ochrony przed ingerencją podmiotów prywatnych (art. 17 ust. 2 MPPOiP).

Prawo człowieka do odpowiednich warunków mieszkaniowych wywodzi się z prawa do odpowiedniego standardu życia (art. 11 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁴⁵). Komitet Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych ONZ wywodzi z art. 11 ust. 1 tego Paktu obowiązki państw stron do zagwarantowania środków prawnego zabezpieczenia prawa własności, wśród których zawiera się ochrona przed przymusową eksmisją⁴⁶, i podkreśla, że przypadki przymusowej eksmisji są *prima facie* niezgodne z wymogami Paktu i mogą być usprawiedliwione jedynie w najbardziej wyjątkowych okolicznościach i zgodnie z odpowiednimi zasadami prawa międzynarodowego⁴⁷.

Wskazane standardy praw człowieka interpretowane łącznie obrazują, że eksmisje, transfery i relokacje nie powinny być dyskryminujące i powinny być podejmowane przez władze państwowe jedynie w wyjątkowych okolicznościach przewidzianych w prawie międzynarodowym, takich jak prawdziwe sytuacje kryzysowe. W kontekście ochrony przed przesiedleniem osób narażonych na zmiany klimatu głównym celem powinno być stworzenie warunków do bezpiecznego pozostania w dotychczasowym miejscu zamieszkania, a w ostateczności – przy niemożności adaptacji i znacznej dotkliwości zmian klimatu – pomoc w bezpiecznym opuszczeniu zagrożonego obszaru⁴⁸. Problematiczne pozostaje natomiast, na ile da się pogodzić te standardy praw człowieka ze skutecznym zarządzaniem

⁴⁴ UNHCR, CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), *The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation*, 8.04.1988 r., s. 1, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1988/en/27539> (dostęp: 25.02.2025 r.).

⁴⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁴⁶ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), CESCR General Comment No. 4: *The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant)*, E/1992/23, 13.12.1991 r., s. 3, <https://www.refworld.org/legal/general/cesccr/1991/en/53157> (dostęp: 25.02.2025 r.).

⁴⁷ Ibidem, s. 6.

⁴⁸ T.A. Aleinikoff, *The Reverse of Climate Migration...*

skutkami katastrof klimatycznych. Pojawia się dylemat między obowiązkiem władz publicznych do ochrony prawa do życia osób narażonych na ryzyko, z jednej strony, a obowiązkiem respektowania wielu innych praw człowieka, z drugiej strony, w tym prawa do swobody przemieszczania się i odpowiednich warunków mieszkaniowych⁴⁹. Kwestia proporcjonalności proaktywnych środków wysiedleńczych staje się najbardziej dotkliwa, gdy osoby odmawiają tymczasowej ewakuacji lub stałej relokacji⁵⁰.

Międzynarodowe standardy praw człowieka obejmują także szczególną ochronę praw ludności rdzennej⁵¹. Ochrona ta opiera się na uznaniu, że ludy tubylcze mają często wyjątkowe więzi kulturowe, gospodarcze, społeczne i psychologiczne z miejscem zamieszkania i ich przesiedlenie z tych tradycyjnych ziem pochodzenia naruszałoby ich prawa podstawowe⁵². Nie ulega wątpliwości, że większość przypadków destrukcji środowiska naturalnego wywołanych przez człowieka uderza właśnie w rdzenne i tradycyjne społeczności. Przykłady, takie jak: projekt przemysłowy Alberta Tar Sands w Kanadzie⁵³, rurociąg na ziemi Wet'suwet'en w północnej Kolumbii Brytyjskiej⁵⁴ czy eksploatacje ziem należących do *áreas indígenas* (rezerwatów indiańskich) rdzennych mieszkańców lasów tropikalnych w Brazylii⁵⁵, pokazują, że nie są to przypadki odosobnione.

Artykuł 14 ust. 2 Konwencji nr 169 Międzynarodowej Organizacji Pracy⁵⁶ wymaga od państw stron Konwencji podjęcia stosownych kroków w celu identyfikacji obszarów ziemskich tradycyjnie zajmowanych i uprawianych przez ludność plemienną i tubylczą oraz zabezpieczenia ich pra-

⁴⁹ R. McDermott, P. Gibbons, *Human rights and proactive displacement: Determining the appropriate balance between the duty to protect and the right to remain*, „Disasters” 2017, nr 41 (3), s. 588.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ M. Iyer, K. Schewel, *Articulating and claiming...*, s. 219. Zob. także rozdział 11 niniejszej książki autorstwa Kamila Wojnowskiego pt. *Czy potrzebujemy V konwencji genewskiej? O problemach ochrony środowiska naturalnego na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego*.

⁵² M. Iyer, K. Schewel, *Articulating and claiming...*, s. 219.

⁵³ R. White, *Climate Change and the Geographies of Eccocide*, (w:) M. Bowden, A. Harkness (red.), *Rural Transformations and Rural Crime International Critical Perspective in Rural Criminology*, Bristol University Press, Bristol 2022, s. 115.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ H. Bułgajewski, *Lasy i ludność tubylcza Brazylii w konfrontacji z polityką i chciwością*, Ziemia na Rozdrożu, 9.10.2017 r., <https://ziemianarozdrozu.pl/lasy-i-ludnosc-tubylcza-brazylia-w-konfrontacji-z-polityka-i-chciwoscia/> (dostęp: 25.02.2025 r.).

⁵⁶ International Labour Organization (ILO), C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989, No. 169, <https://www.refworld.org/legal/agreements/ilo/1989/en/19728> (dostęp: 24.03.2025 r.). Konwencja nr 169 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca ludności tubylczej i plemiennej w krajach niezależnych ma charakter wiążący i weszła w życie 5 września 1991 r. Dotychczas została ratyfikowana w 24 krajach. Polska do Konwencji nie przystąpiła.

wa własności na tych obszarach (art. 14 ust. 1). Artykuł 16 dookreśla te gwarancje, zabezpieczając wymienione grupy przed relokacją z ich tradycyjnie zajmowanych ziem, chyba że przesiedlenie to odbywałoby się za ich dobrowolną i świadomą zgodą (art. 16 ust. 2). Ten sam artykuł zapewnia ludom prawo do powrotu na ich tradycyjne ziemie, gdy tylko ustaną przyczyny relokacji (art. 16 ust. 3), a jeśli nie jest to możliwe – wymagają od władz państwowych zapewnienia przesiedleńcom terenów odpowiednich do zaspokojenia ich potrzeb bądź rekompensaty w postaci pieniężnej lub rzeczowej (art. 16 ust. 4).

W podobnym duchu art. 10 Deklaracji ONZ o Prawach Ludności Rdzennej⁵⁷ podkreśla, że relokacja ludów tubylczych z ich terytoriów nie może odbywać się bez ich zgody i bez uzgodnienia należytego odszkodowania z zapewnieniem prawa do powrotu. Artykuł 26 tej samej Deklaracji zabezpiecza natomiast prawa do ziem, terytoriów i bogactw, które tradycyjnie należały do tej ludności.

5. Prawo do pozostania a prawo ochrony środowiska

W kontekście międzynarodowego prawa ochrony środowiska warto zwrócić uwagę na zasady prewencji i przezorności, które mogą wspierać argumentację, że państwa mają obowiązek podjąć działania *ex ante*, aby umożliwić mieszkańcom pozostanie w swoich miejscach zamieszkania poprzez inwestowanie w adaptację i budowanie odporności ludności, wdrażając solidne polityki klimatyczne. Zarazem zasada wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności kreuje podstawy do tworzenia odszkodowania dla zrelokalizowanych społeczności po wyrządzeniu szkód środowiskowych.

Zasada prewencji mówi o tym, że państwa mają obowiązek rozważać potencjalne szkody dla środowiska wedle reguły „lepiej zapobiegać niż leczyć” (*prevention is better than cure*)⁵⁸. Zasada ta jest nieodłącznie związana z zasadą przezorności, która zakłada, że należy unikać działań zagrażających środowisku i podejmować stosowne środki ostrożności, nawet w sytuacjach niepewności naukowej, w których nie udowodniono, że oddziaływanie to jest znaczące⁵⁹. Prewencja będzie więc wymagała oceny i obliczenia praw-

⁵⁷ Deklaracja Organizacji Narodów Zjednoczonych o Prawach Ludności Rdzennej, 61/295, Uchwała przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne, 13.09.2007 r., https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Polish.pdf (dostęp: 27.09.2025 r.).

⁵⁸ L.-A. Duvic-Paoli, *Principle of prevention*, „The Oxford Encyclopedia of EU Law” 2022, <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-oeel/law-oeel-e113> (dostęp: 24.02.2025 r.).

⁵⁹ *Zasady wspólnotowego prawa ochrony środowiska*, „Encyklopedia Leśna”, [bd.], <https://encyklopedialesna.com/haslo/zasady-wspolnotowego-prawa-ochrony-srodowiska/> (dostęp: 24.02.2025 r.).

dopodobieństwa wystąpienia negatywnego zjawiska na podstawie niepodważalnych dowodów naukowych⁶⁰. Przezorność oznaczać będzie natomiast wzięcie pod uwagę ryzyka wystąpienia takiego zagrożenia. Brak naukowej pewności lub naukowa niepewność nie powinny jednak opóźniać przyjęcia środków zapobiegawczych w celu ochrony środowiska.

Zasady te można zastosować w celu zagwarantowania ludziom możliwości pozostania w ich miejscu zamieszkania, bez konieczności ich przesiedlenia. Wśród przykładów prewencyjnych środków adaptacyjnych można wymienić: wdrażanie systemów wczesnego ostrzegania przed klęskami żywiołowymi, budowę falochronów w związku z podnoszeniem się poziomu wód czy poprawę systemów zarządzania wodą w celu radzenia sobie z suszami i powodzią⁶¹. Przezorność przejawiać się będzie natomiast w zrównoważonych praktykach zarządzania gruntami czy ograniczeniu rozwoju na obszarach wysokiego ryzyka⁶².

To, na ile zasada wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności stanowi jedną z normatywnych podstaw prawa do pozostania dla migrantów klimatycznych, może stanowić przedmiot kontrowersyjny i otwierać szerzej temat prawa do restytucji finansowej dla tej grupy z Funduszu Strat i Szkód⁶³. Niemniej w celu ograniczenia wysiedleń ludności z zagrożonych terenów nie sposób nie zastanowić się nad podstawowymi czynnikami powodującymi konieczność tych relokacji.

Nie ma wątpliwości, że rozkład ryzyka związanego z zagrożeniami klimatycznymi nie jest neutralny społecznie, co jest widoczne w częstotliwości występowania i intensywności szkód w poszczególnych krajach w wyniku zdarzeń o dużym wpływie⁶⁴. Kwestie braku bezpieczeństwa żywnościowego i przesiedleń ludności w związku ze zmiennością klimatu i ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi są więc nieproporcjonalnie dotkliwe dla osób w krajach mniej rozwiniętych. W raporcie z COP22 w Sharm el-Sheikh zwrócono uwagę na:

(...) rosnące wagę, zakres i częstotliwość strat i szkód we wszystkich regionach związanych z niekorzystnymi skutkami zmian klimatu, powodujących

⁶⁰ N. de Sadeleer, *The principles of prevention and precaution in international law: two heads of the same coin?*, (w:) *Handbook on International Environmental Law*, Edgar Elgar, London 2010, s. 1.

⁶¹ UNHCR, *Focus Area Strategic Plan for Climate Action 2024–2030*, Geneva, March 2024, s. 20–21.

⁶² Ibidem, s. 21.

⁶³ V. Fajardo, A. Huffman, L.Z. Villa, *Reassessing Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities: Climate Finance and the Paris Agreement at COP29*, Völkerrechtsblog, 12.11.2024 r., <https://voelkerrechtsblog.org/reassessing-common-but-differentiated-responsibilities-and-respective-capabilities/> (dostęp: 26.02.2025 r.).

⁶⁴ R. White, *Climate Change...*, s. 110.

katastrofalne straty gospodarcze i pozagospodarcze, w tym przymusowe wysiedlenia i wpływ na dziedzictwo kulturowe, mobilność ludzi oraz życie i źródła utrzymania⁶⁵.

Zasada wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności uznaje, że wszystkie państwa mają wspólną odpowiedzialność za przeciwdziałanie zmianom klimatycznym, ale ich odpowiedzialność jest zróżnicowana ze względu na ich wkład w emisję gazów cieplarnianych i możliwości adaptacyjne⁶⁶. W praktyce oznacza to, że kraje rozwinięte, które historycznie przyczyniły się do największej emisji, powinny ponosić większą odpowiedzialność za finansowanie działań adaptacyjnych w krajach rozwijających się, które są najbardziej narażone na skutki zmian klimatycznych⁶⁷. Zasada 7 Deklaracji Rio w sprawie środowiska i rozwoju wskazuje, że:

(...) ze względu na różny udział w zniszczeniu środowiska naturalnego na Ziemi, państwa ponoszą za jego stan wspólną, ale zróżnicowaną odpowiedzialność⁶⁸.

Myśl ta znajduje odzwierciedlenie w art. 3 ust. 1 Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, gdzie wskazuje się na wspólne, chociaż zróżnicowane zasady odpowiedzialności i możliwości stron konwencji w dążeniu do ochrony systemu klimatycznego⁶⁹. Porozumienie paryskie⁷⁰ bezpośrednio nawiązuje do zasady wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności w art. 2 ust. 2, gdzie mowa jest o tym, że zasada ta ma zastosowanie nie tylko do zobowiązań państw w zakresie łagodzenia zmian klimatu i adaptacji do nich, lecz także do ich zobowiązań w zakresie finansowania działań związanych ze zmianami klimatu. Zasada wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności odgrywa również rolę w określaniu stron, które powinny nieść wsparcie i pomoc w celu zaradzenia stratom i szkodom środowiskowym⁷¹. W czasie trzech ostatnich Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu (COP27, COP28 i COP29)

⁶⁵ UN, *Report of the Conference of the Parties on its twenty-seventh session, held in Sharm el-Sheikh from 6 to 20 November 2022*, FCCC/CP/2022/10/Add.1, s. 5.

⁶⁶ V. Fajardo, A. Huffman, L.Z. Villa, *Reassessing Common...*

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju ogłoszona podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” na posiedzeniu w Rio de Janeiro w dniach od 3 do 14 czerwca 1992 r.

⁶⁹ Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 53, poz. 238).

⁷⁰ Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36).

⁷¹ V. Fajardo, A. Huffman, L.Z. Villa, *Reassessing Common...*

państwa zgodziły się na ustanowienie nowych środków pomocy finansowej państwom szczególnie podatnym na zagrożenia klimatyczne i zoperacjonalizowanie Funduszu Strat i Szkód⁷².

W zakresie realizacji „prawa do pozostania” dla migrantów klimatycznych zasada zróżnicowanej odpowiedzialności może mieć kluczowe znaczenie we wsparciu społeczności, które zostaną poddane przesiedleniom. Dzięki temu, że Fundusz wśród możliwych obszarów zastosowania wymienia przemieszczenia, relokację i migrację, jak również ekonomiczne i pozaekonomiczne szkody dla społeczności, można sobie wyobrazić, że będzie odpowiednim mechanizmem finansowania zarówno krótkotrwałej pomocy doraźnej, jak i długotrwałej odbudowy i wsparcia w przypadku powolnych zmian środowiskowych⁷³. Kraje rozwinięte powinny wspierać kraje rozwijające się w ich wysiłkach adaptacyjnych, aby umożliwić ludziom pozostanie w swoich domach. W debacie nad migracjami klimatycznymi już podnosi się kwestię przymusowych przesiedleń jako podtypu strat i szkód dla społeczności⁷⁴.

6. Podsumowanie

Obecny system ochrony uchodźców nie dotyczy osób, które opuszczają swoje domy z powodu zmian klimatycznych, zwłaszcza migrantów wewnętrznych. Choć prawo międzynarodowe nie definiuje wprost „prawa do pozostania”, to istnieją normy praw człowieka (dotyczące swobody poruszania się, wyboru miejsca zamieszkania, ochrony własności i praw ludności rdzennej) oraz prawa ochrony środowiska (zasady prewencji, przezorności i wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności), które mogą je wspierać. Zasady prewencji i przezorności nakładają na państwa obowiązek podejmowania działań, które umożliwią mieszkańcom pozostanie w swoich domach, podczas gdy zasada wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności może stanowić podstawę do odszkodowań dla przesiedlonych społeczności.

Chociaż pojęcie „prawa do pozostania” zawiera na tyle obszerny korpus praw człowieka, wartości nieodłącznie związanych z godnym i bezpiecznym standardem życia oraz zasad międzynarodowego prawa ochrony

⁷² Ibidem.

⁷³ N. Biehler, N. Knapp, A. Koch, *Displacement and migration in the international climate negotiations: Loss and damage debate offers new scope for action*, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, SWP Comment 2023/C 56, s. 5.

⁷⁴ A. Thomas, *Could a Loss and Damage Fund Compensate Climate Migrants?*, Migrationpolicy.org, 26.03.2024 r., <https://www.migrationpolicy.org/multimedia/loss-and-damage-climate-migrants> (dostęp: 24.03.2025 r.).

środowiska, że wydaje się niemożliwy do skutecznego zrealizowania, to jako nowy paradygmat w dyskusjach na temat migrantów klimatycznych pozwala zauważyć brak jasnego i konkretnego systemu gwarancji przeciwko przymusowym przesiedleniom. Zintegrowanie istniejących praw do ochrony przed bezprawnym wydaleniem i ich połączenie ze zmianami polityk społeczno-gospodarczych w celu identyfikacji czynników powodujących takie wysiedlenia mogłoby przynieść większą skuteczność w zarządzaniu nowymi ruchami migracyjnymi na poziomach zarówno krajowym, jak i międzynarodowym.

Bibliografia

Literatura

- Aleinikoff T.A., *The Reverse of Climate Migration: Should There Be a Right Not to Be Displaced amid Climate Change?*, Migrationpolicy.org, 15.11.2024 r., <https://www.migrationpolicy.org/multimedia/reverse-climate-migration-should-there-be-right-not-be-displaced-amid-climate-change> (dostęp: 24.03.2025 r.).
- Biehler N., Knapp N., Koch A., *Displacement and migration in the international climate negotiations: Loss and damage debate offers new scope for action*, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP), Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, SWP Comment 2023/C 56.
- Bułgajewski H., *Lasy i ludność tubylcza Brazylii w konfrontacji z polityką i chciwością*, Ziemia na Rozdrożu, 9.10.2017 r., <https://ziemianarozdrozu.pl/lasy-i-ludnosc-tubylcza-brazylii-w-konfrontacji-z-polityka-i-chciwoscia/> (dostęp: 25.02.2025 r.).
- Docherty B., Giannini T., *Confronting a rising tide: A proposal for a Convention on Climate Change Refugees*, „Harvard Environmental Law Review” 2009, t. 33 (2).
- Duvic-Paoli L.-A., *Principle of prevention*, „The Oxford Encyclopedia of EU Law” 2022, <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-oeel/law-oeel-e113> (dostęp: 24.02.2025 r.).
- Fajardo V., Huffman A., Villa Z.L., *Reassessing Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities: Climate Finance and the Paris Agreement at COP29*, Völkerrechtsblog, 12.11.2024 r., <https://voelkerrechtsblog.org/reassessing-common-but-differentiated-responsibilities-and-respective-capabilities/> (dostęp: 26.02.2025 r.).
- Groszkowska K., *Migracje klimatyczne*, Biuro Analiz Sejmowych, „INFOS” 2020, nr 12(278).
- Heidrich D., *Migracje a zrównoważony rozwój*, (w:) A. Drosik, D. Heidrich, M. Ratajczak (red.), *Wprowadzenie do zrównoważonego rozwoju. Podręcznik akademicki*, Scholar, Warszawa 2022.
- Internal Displacement Monitoring Centre, GRID 2024. *Global Report on Internal Displacement*, Geneva 2024.
- Iyer M.V., Schewel K., *Articulating and claiming the right to stay in the context of climate change*, „Georgetown Immigration Law Journal” 2024, t. 38 (2).
- Katkowski K., *Migranci klimatyczni często nie zdają sobie sprawy, że to klimat wygania ich z domów* [wywiad], OKO.press, 30.05.2024 r., <https://oko.press/migranci-klimatyczni-wywiad> (dostęp: 22.03.2025 r.).
- Krajewski P., *Migracje i zmiany klimatyczne. Otwarty problem statusu migrantów środowiskowych w prawie krajowym i międzynarodowym*, „Journal of Modern Science” 2022, t. 1 (48).

- Lavelle M., *By 2050, 200 Million Climate Refugees May Have Fled Their Homes. But International Laws Offer Them Little Protection*, „Inside Climate News”, 2.11.2021 r., <https://insideclimatenews.org/news/02112021/climate-refugees-international-law-cop26/> (dostęp: 22.03.2025 r.).
- McDermott R., Gibbons P., *Human rights and proactive displacement: Determining the appropriate balance between the duty to protect and the right to remain*, „Disasters” 2017, nr 41 (3).
- Mirowski J., *Dhaka tonie w ludziach. Czy uda się zatrzymać migracje klimatyczne w Bangladeszu?*, OKO.press, 7.04.2024 r., <https://oko.press/bangladesz-dhaka-klimat-migranci-klimatyczni> (dostęp: 24.02.2025 r.).
- Natano K., *The Climate Crisis Is Making the Pacific Islands Unlivable. Who Will Help Preserve Our Nations?*, „Time”, 28.09.2022 r., <https://time.com/6217104/climate-crisis-pacific-islands-uninhabitable/> (dostęp: 27.02.2025 r.).
- Nguyen Hoang Anh Q.J., *Are ‘Climate Refugees’ Compatible with the 1951 Refugee Convention*, E-International Relations, 13.08.2024 r., <https://www.e-ir.info/2024/08/13/are-climate-refugees-compatible-with-the-1951-refugee-convention/> (dostęp: 24.03.2025 r.).
- Pachocka M., Misiuna J., *Migracje międzynarodowe – dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, (w:) J. Osiński (red.), *Współczesny Matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015.
- de Sadeleer N., *The principles of prevention and precaution in international law: two heads of the same coin?*, (w:) *Handbook on International Environmental Law*, Edgar Elgar, London 2010.
- Stavropoulou M., *The Question of a Right Not to Be Displaced*, „Proceedings of the Annual Meeting American School of International Law” 1996, t. 90, <https://doi.org/10.1017/S0272503700087115>.
- Thomas A., *Could a Loss and Damage Fund Compensate Climate Migrants?*, Migrationpolicy.org, 26.03.2024 r., <https://www.migrationpolicy.org/multimedia/loss-and-damage-climate-migrants> (dostęp: 24.03.2025 r.).
- White R., *Climate Change and the Geographies of Eccocide*, (w:) M. Bowden, A. Harkness (red.), *Rural Transformations and Rural Crime International Critical Perspective in Rural Criminology*, Bristol University Press, Bristol 2022.
- Zasady wspólnotowego prawa ochrony środowiska*, „Encyklopedia Leśna”, [bd.], <https://encyklopedialesna.com/haslo/zasady-wspolnotowego-prawa-ochrony-srodowiska/> (dostęp: 24.02.2025 r.).

Akty prawne

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 r., <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 27.09.2025 r.).
- Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).
- International Labour Organization (ILO), C169 – Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989, No. 169, [Konwencja nr 169 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca ludności tubylczej i plemiennej w krajach niezależnych], <https://www.refworld.org/legal/agreements/ilo/1989/en/19728> (dostęp: 24.03.2025 r.).

- International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, 18.12.1990 r., UNHCR [Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących oraz członków ich rodzin z 1990 r.], <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers> (dostęp: 24.03.2025 r.).
- Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r. (Dz.U. z 1996 r. Nr 53, poz. 238).
- Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju, Konferencja Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”, Rio de Janeiro, 3–14 czerwca 1992 r.
- Deklaracja Organizacji Narodów Zjednoczonych o Prawach Ludności Rdzennej, 61/295, Uchwała przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne, 13.09.2007 r., https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Polish.pdf (dostęp: 27.09.2025 r.).
- Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36).

Źródła internetowe

- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *CESCR General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant)*, E/1992/23, 13.12.1991 r., <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1991/en/53157> (dostęp: 25.02.2025 r.).
- UN, *Report of the Conference of the Parties on its twenty-seventh session, held in Sharm el-Sheikh from 6 to 20 November 2022*, FCCC/CP/2022/10/Add.1.
- UNHCR Frequently asked questions, *Resettlement*, [2025], <https://help.unhcr.org/faq/how-can-we-help-you/resettlement/> (dostęp: 25.02.2025 r.).
- UNHCR, *CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation*, 8.04.1988 r., <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1988/en/27539> (dostęp: 25.02.2025 r.).
- UNHCR, *CCPR General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)*, CCPR/C/21/Rev.1/Add.9, 2.11.1999 r., <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1999/en/46752> (dostęp: 27.02.2025 r.).
- UNHCR, *Focus Area Strategic Plan for Climate Action 2024–2030*, Geneva, March 2024.
- UNHCR, *Guiding Principles on Internal Displacement*, 1998, <https://www.unhcr.org/media/guiding-principles-internal-displacement> (dostęp: 12.10.2025 r.).
- UNHCR, *Key Concepts on Climate Change and Disaster Displacement*, [2017], <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhcr/2017/en/117034> (dostęp: 23.02.2025 r.).
- UNHCR, *Law and Policy for Protection and Climate Action*, [bd.], <https://www.unhcr.org/what-we-do/build-better-futures/climate-change-and-displacement/law-and-policy-protection> (dostęp: 24.03.2025 r.).
- UNHCR, *Submission by UNHCR: UN Special Rapporteur on Climate Change: Report on addressing the human rights implications of climate change displacement including legal protection of people displaced across international borders*, January 2023, <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhcr/2023/en/124267> (dostęp: 27.02.2025 r.).

Czy potrzebujemy V konwencji genewskiej? O problemach ochrony środowiska naturalnego na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego

Title: Do we need the Fifth Geneva Convention? On the problems of environmental protection under international humanitarian law

Słowa kluczowe: środowisko naturalne, międzynarodowe prawo humanitarne, V konwencja genewska, konflikty zbrojne, społeczność międzynarodowa, reżim prawny

Keywords: natural environment, international humanitarian law, V Geneva Convention, armed conflicts, international community, legal regime

Streszczenie: Ochrona środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego stanowi współcześnie jedno z kluczowych wyzwań na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego, wymagające wyważenia z nadrzędną wartością ochrony życia ludzkiego. W obliczu coraz częstszego zwracania uwagi na zagrożenia dotyczące ochrony środowiska naturalnego i jego degradacji pojawia się pytanie o zakres ochrony na podstawie obecnych przepisów. Stawia się również pytanie o potrzebę przyjęcia nowej V konwencji genewskiej poświęconej tylko ochronie środowiska naturalnego. Dlatego rozdział ten, wychodząc od oceny istniejących regulacji międzynarodowego prawa humanitarnego dotyczących ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego, argumentuje na rzecz konieczności wprowadzenia V konwencji genewskiej poświęconej ochronie środowiska naturalnego, wskazując na podejmowane inicjatywy społeczności międzynarodowej, mające na celu uzupełnienie tego reżimu prawnego.

Summary: Protection of the natural environment in situations of armed conflict is nowadays one of the crucial challenges under international humanitarian law, requiring balancing with the overriding value of protecting human life. With increasing attention being paid to issues of environmental protection and degradation, the question arises as to the scope of protection under current law. Questions are also raised about the

¹ Kamil Wojnowski, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0002-3242-6781.

need for a new Geneva Convention V dedicated solely to the protection of the natural environment. Therefore, starting from an assessment of the existing international humanitarian law regulations on environmental protection in situations of armed conflict, the article argues in favour of the need for a V Geneva Convention dedicated to the protection of the environment, pointing to the initiatives taken by the international community to complement this legal regime.

1. Wprowadzenie

Środowisko naturalne jest szczególnie narażone na zniszczenia wojenne, na skutek szkód bezpośrednich i pośrednich wywołanych działaniami zbrojnymi, ponieważ stanowi przestrzeń dla działań wojennych. Współcześnie problem został pogłębiony w szczególności z powodu większej obecności niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych o niskiej intensywności, ale za to długotrwałych, co do których mniej regulacji prawnomiędzynarodowych ma zastosowanie². Problematykę rozszerzają także aspekty pozaprawne w postaci trudności we wdrażaniu istniejących już norm prawnych wśród uczestników stosunków międzynarodowych czy dyskusji aksjologicznych o podstawach ochrony środowiska naturalnego (konflikt wartości na linii antropocentryzm – ekocentryzm)³.

Nie tylko ochrona środowiska podczas konfliktu zbrojnego na podstawie prawa międzynarodowego stała się zagadnieniem problematycznym, lecz także możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności osoby, która popełniła zbrodnię międzynarodową przeciwko środowisku naturalnemu (ekocyd)⁴. Kluczowym elementem w odniesieniu do tematu rozdziału jest funkcjonujący na gruncie międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH)

² M. Madej, K. Pronińska, *Konflikty zbrojne*, (w:) R. Kuźniar i in., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Scholar, Warszawa 2022, s. 319; Stockholm International Peace Research Institute, *SIPRI Yearbook 2024: Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford University Press, 2024, s. 2, https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-06/yb24_summary_en_2_1.pdf (dostęp: 23.03.2025 r.).

³ Szerzej: D. Bodansky, *Legal Regulation of the Effects of Military Activity on the Environment*, Federal Environmental Agency, Berlin 2003, s. 5–7; K.J. Heller, J.C. Lawrence, *The limits of Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute, the first ecocentric environmental war crime*, „Georgetown International Environmental Law Review” 2007, t. 20, s. 3–5; C.R. Payne, *Protection of the Natural Environment*, (w:) B. Saul, D. Akande (red.), *The Oxford Guide to International Humanitarian Law*, Oxford University Press, Oxford 2020, s. 205–207.

⁴ Więcej na temat ekocydu i zbrodni przeciwko środowisku w poprzednich rozdziałach książki autorstwa: Adrianny Zawadzkiej pt. *Zbrodnie przeciwko środowisku jako nowy typ zbrodni przeciwko ludzkości przez pryzmat przepisów prawa międzynarodowego* (rozdz. 2); Aleksandry Krawczyk pt. *Ekobójstwo jako zbrodnia przeciwko środowisku – prawdopodobieństwo klasyfikacji świadomego niszczenia środowiska jako przestępstwa oraz objęcia go jurysdykcją Międzynarodowego Trybunału Karnego*

podział na dwie kategorie przepisów, które chronią środowisko naturalne w sytuacji konfliktu zbrojnego w sposób pośredni i ogólny albo bezpośredni i szczegółowy. Pierwsza kategoria odnosi się do przepisów, które nie wyrażają wprost ochrony środowiska naturalnego, tylko poprzez swoje ogólne sformułowanie bądź ochronę jakiegoś innego obiektu, bądź obiektów, chronią pośrednio środowisko naturalne przed szkodami wywołanymi działaniami zbrojnymi. Natomiast druga kategoria związana jest z przepisami, które odnoszą się literalnie i szczegółowo w swojej treści do ochrony środowiska naturalnego przed szkodami środowiskowymi.

Celem niniejszego rozdziału jest zatem przedstawienie obecnego reżimu ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego na gruncie MPH, z czym wiąże się przeglądowy charakter pracy. W związku z tym na potrzeby tego opracowania pytania badawcze brzmią: W jaki sposób MPH chroni środowisko naturalne w sytuacji konfliktu zbrojnego? Czy potrzebujemy V konwencji genewskiej poświęconej ochronie środowiska naturalnego? Istniejące luki i nieścisłości w ramach obecnych regulacji przysparzają problemów w zakresie stwierdzenia naruszenia dyspozycji przepisów MPH, zwłaszcza o szczególnej ochronie środowiska, co utrudnia wyegzekwowanie odpowiedzialności za zbrodnie popełnione przeciwko środowisku naturalnemu na gruncie międzynarodowego prawa karnego. Udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz zweryfikowanie hipotezy przekłada się na podział rozdziału na trzy podrozdziały. Pierwszy przedstawia pośrednią i ogólną ochronę środowiska naturalnego w ramach MPH. Drugi ukazuje bezpośrednią i szczegółową ochronę środowiska naturalnego. Natomiast trzeci odnosi się do analizy potrzeby stworzenia nowej V konwencji genewskiej i aktualnych prac w Komisji Prawa Międzynarodowego (KPM) nad nowymi regulacjami w zakresie ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego.

2. Pośrednia i ogólna ochrona środowiska naturalnego

W latach 70. XX w. powstały pierwsze normy prawnomiędzynarodowe chroniące środowisko naturalne w sytuacji konfliktu zbrojnego, które używały tego pojęcia, w sposób bezpośredni obowiązujące do dzisiaj. Mianowicie były to: art. 35 ust. 3 i art. 55 I Protokołu dodatkowego do Konwencji genewskich⁵ oraz Konwencja o zakazie używania technicznych środków od-

(rozdz. 3); Sebastiana Konrada Matyjka pt. *Ekobójstwo jako czyn malum per se przeciwko ludzkości* (rozdz. 4).

⁵ Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone

działywania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich (Environmental Modification Convention – ENMOD)⁶. Aczkolwiek nie oznaczało to, że zbudowany antropocentrycznie pod względem zakresu i przedmiotu reżim MPH nie chronił w żadnym stopniu środowiska naturalnego przed szkodami środowiskowymi w okresie poprzedzającym lata 70. XX w.⁷ W ten sposób na podstawie obowiązujących do dzisiaj regulacji MPH można wyróżnić pojęcie ochrony pośredniej pochodzącej z różnych norm prawnych, których treść nie jest specjalnie ukierunkowana na ochronę środowiska⁸. Jednakże, chroniąc inne dobra i wartości, jak np. ludność cywilną czy własność prywatną, jednocześnie obejmują ochroną środowisko⁹.

W opinii doradczej Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 1996 r. w sprawie legalności groźby lub użycia broni jądrowej sformułowano obowiązek uwzględnienia przez państwa aspektów środowiskowych przy ocenie tego, co jest konieczne i proporcjonalne w dążeniu do uzasadnionych celów wojskowych¹⁰. Dlatego można mówić o ogólnej ochronie środowiska naturalnego, tym bardziej że na gruncie MPH środowisko podlega takiej ochronie jak obiekty cywilne. Obecne wytyczne Międzynarodowego Komitetu Czerwonego Krzyża (MKCK) z 2020 r. wskazują na powszechne uznanie, że środowisko ma charakter cywilny¹¹. W konsekwencji podstawą ogólnej ochrony są podstawowe zasady MPH, takie jak zasady: rozróżniania, humanitaryzmu, konieczności wojskowej i proporcjonalności, gdyż mają związek z niszczeniem środowiska podczas konfliktu zbrojnego¹².

w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175 ze sprost.), dalej: Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., PD I, PD II.

⁶ Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich, sporządzona w Genewie dnia 18 maja 1977 r. (Dz.U. z 1978 r. Nr 31, poz. 132).

⁷ J.E. Austin, C.E. Bruch (red.), *The Environmental Consequences of War. Legal, Economic, and Scientific Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 49–50; M.N. Schmitt, *Humanitarian law and the environment*, „Denver Journal of International Law and Policy” 2000, t. 28, nr 3, s. 293.

⁸ P. Antoine, *International humanitarian law and the protection of the environment in time of armed conflict*, „International Review of the Red Cross” (1961–1997) 1992, t. 32, nr 291, s. 523.

⁹ A. Bouvier, *Protection of the natural environment in time of armed conflict*, „International Review of the Red Cross” 1991, nr 285, s. 571–572.

¹⁰ R. Reyhani, *Protection of the environment during armed conflict*, „Missouri Environmental Law and Policy Review” 2006, t. 14, nr 2, s. 323–324.

¹¹ *Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict. Rules and Recommendations Relating to the Protection of the Natural Environment under International Humanitarian Law, with Commentary*, International Committee of the Red Cross, Geneva 2020, s. 46.

¹² Szerzej na temat stosowania podstawowych zasad MPH w stosunku do środowiska naturalnego zob.: C.R. Payne, *Protection of the Natural...*, s. 214–217; J.E. Austin, C.E. Bruch (red.), *The Environmental Consequences...*, s. 50–51.

Źródeł norm prawnych, które chronią pośrednio i ogólnie środowisko na gruncie MPH, można doszukiwać się w przepisach traktatowych, sięgając do najwcześniejszych umów międzynarodowych, zarówno haskich, jak i genewskich, w zasadach MPH mających charakter norm zwyczajowych, ale również w przepisach niektórych traktatów ograniczających środki i metody oraz obszary prowadzenia konfliktu zbrojnego. Perspektywę zmian w prawie międzynarodowym z zakresu pośredniej i ogólnej ochrony środowiska naturalnego poszerzają wytyczne MKCK z 2020 r., które przedstawiają nie tylko aktualne zasady ogólne, lecz także zalecenia mające ułatwić państwom przyjęcie konkretnych środków w celu wzmocnienia ochrony środowiska w sytuacji konfliktu zbrojnego¹³. Dlatego przeanalizowanie najważniejszych aktów prawnych na gruncie MPH w zakresie pośredniej i ogólnej ochrony środowiska naturalnego ma o tyle znaczenie, że przedstawia tę kategorię prawa traktatowego, która wypełnia puste przestrzenie pozostawione przez bezpośrednie i szczególne regulacje międzynarodowe chroniące środowisko, których niedostatek jest obecny.

W odniesieniu do pośredniej i ogólnej ochrony środowiska naturalnego należy wymienić następujące akty prawne oraz przepisy: Deklaracja petersburska, Konwencja haska z 1899 i 1907 r. (art. 22, art. 23 lit. g, art. 28, art. 46, art. 47, art. 55, art. 56 RH i klauzula Martensa), IV Konwencja genewska (art. 53, art. 146, art. 147), I Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich (art. 35 ust. 1 i 2, art. 48, art. 49, art. 51 ust. 4 i 5, art. 52 ust. 1 i 2, art. 56, art. 57, art. 58, art. 59 i art. 60) oraz II Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich (art. 1 ust. 1, art. 3, art. 14, art. 15, art. 16, art. 13 ust. 1 i 2 oraz 17 ust. 2)¹⁴. W ramach MPH – poza traktatami ge-

¹³ Pełna lista zasad i zaleceń ogólnej ochrony środowiska naturalnego na gruncie MPH – zob. *Guidelines on the Protection...*, s. 7–8.

¹⁴ Deklaracja wyrzeczenia się użycia, w czasie wojny, pocisków wybuchających o wadze poniżej 400 gramów, sporządzona w Sankt Petersburgu dnia 29 listopada / 11 grudnia 1868 r., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868/declaration> (dostęp: 13.09.2024 r.); Konwencja o poszanowaniu praw i zwyczajów wojny na lądzie, sporządzona w Hadze dnia 29 lipca 1899 r., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899> (dostęp: 29.08.2023 r.); Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, sporządzona w Hadze dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161); Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej, sporządzona w Hadze dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 163); Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw neutralnych w razie wojny morskiej, sporządzona w Hadze dnia 18 października 1907 r., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-xiii-1907> (dostęp: 29.08.2023 r.); Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 ze zm.), w tym: IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r.; Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r.

newskimi i haskimi oraz podstawowymi zasadami zwyczajowymi – normy prawne chroniące ogólnie i pośrednio środowisko można znaleźć wśród umów międzynarodowych w dwóch kategoriach. Pierwszej kategorii, której celem jest ograniczenie, a nawet zakazanie niektórych środków i metod prowadzenia konfliktu zbrojnego, oraz drugiej – czyli umów międzynarodowych, których głównym, ewentualnie jednym z założeń jest ograniczenie lub zakazanie prowadzenia działań wojennych wobec konkretnych celów i obszarów jako wymagających ochrony. W tym zakresie na uwagę zasługują także umowy międzynarodowe, którym bliżej jest do traktatów o kontroli zbrojeń, ponieważ jeżeli wskazana przez umowę broń jest zabroniona lub używana niezgodnie z nałożonymi na nią ograniczeniami, to szkody środowiskowe nią spowodowane tym bardziej będą niedozwolone¹⁵. Jednocześnie ich znaczenie w kontekście ochrony środowiska wynika z faktu rzadkiego wspominania o nich w takiej tematyce oraz z pełnienia funkcji uzupełniającej w stosunku do pozostałych gałęzi MPH, mimo braku automatycznego stosowania w przypadku każdej wojny¹⁶. Aczkolwiek należy podkreślić, że wiele z omawianych traktatów milczy w sprawie zastosowania ich w trakcie niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, w związku z czym dużo zależy od uznania norm prawnych wskazanej konwencji za prawo zwyczajowe. Przykładami mogą być: Traktat ottawski dotyczący min przeciwpiechotnych z 1997 r., Konwencja o zakazie użycia amunicji kasetowej z 2008 r. czy przyjęty w 1959 r. Traktat antarktyczny¹⁷.

3. Bezpośrednia i szczegółowa ochrona środowiska naturalnego

Na gruncie MPH obok ogólnych i pośrednich regulacji funkcjonują przepisy, które gwarantują bezpośrednią i szczególną ochronę środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego, opierające się na podejściu ekocentrycznym zamiast antropocentrycznym¹⁸. W latach 70. XX w., kiedy

¹⁵ K. Namhee, *Legal regulation on protection of environment in times of non-international armed conflict: A preliminary study of the classification of armed conflict*, „Kansai University Review of Law and Politics” 2019, t. 40, s. 18.

¹⁶ J.E. Austin, C.E. Bruch (red.), *The Environmental Consequences...*, s. 71.

¹⁷ Konwencja o zakazie użycia amunicji kasetowej, sporządzona w Dublinie dnia 30 maja 2008 r., <https://www.clusterconvention.org/convention-text/> (dostęp: 29.12.2024 r.); Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu, sporządzona w Oslo dnia 18 września 1997 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 323); Układ w sprawie Antarktyki, podpisany w Waszyngtonie dnia 1 grudnia 1959 r. (Dz.U. z 1961 r. Nr 46, poz. 237 ze sprost.).

¹⁸ Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 156.

trwały prace nad PD I oraz ENMOD, stworzenie pierwszych bezpośrednich i szczególnych regulacji obejmujących środowisko naturalne nabrało tempa w wyniku skutków wojny wietnamskiej oraz innych toczących się w tamtym okresie konfliktów zbrojnych¹⁹, w szczególności o charakterze narodowo-wyzwoleńczym, podczas których stosowano środki i taktyki obierające za cel bezpośrednio środowisko, wywołując tym samym rozległe i poważne szkody środowiskowe²⁰. Oprócz tego rosła wówczas świadomość ekologiczna, np. w grudniu 1972 r. na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 2997 utworzono Program Środowiskowy ONZ, także przyczyniła się do stawiania pytań o poziom ochrony środowiska naturalnego, co finalnie doprowadziło do powstania pierwszych postanowień ukierunkowanych na ten temat w postaci dwóch artykułów na gruncie PD I oraz ENMOD²¹.

Wobec tego w latach 70. XX w. przyjęto wcześniej wspomniane najważniejsze postanowienia chroniące środowisko naturalne w sposób bezpośredni i szczegółowy. To nie oznacza, że później nie powstały umowy międzynarodowe, które swoją treścią, choćby w części, odnosiły się bezpośrednio i szczególnie do ochrony środowiska. Przykładem jest choćby III Protokół do Konwencji z 1980 r. o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych²². Jednakże dostrzegalna jest różnica ilościowa między rodzajami regulacji chroniących środowisko, ponieważ bezpośrednich i szczególnych norm prawnych jest zdecydowanie mniej niż chroniących w sposób pośredni i ogólny. Dlatego poza uregulowaniami traktatowymi ważną rolę – w odniesieniu do szerokiego stosowania regulacji bezpośrednich i szczególnych – odgrywa prawo zwyczajowe MPH. Tym bardziej zważając na fakt, że najważniejsze artykuły dotyczące takiej ochrony środowiska naturalnego pochodzą z PD I, który obowiązuje tylko w ramach międzynarodowego konfliktu zbrojnego. Ponadto uzupełnienie obrazu normatywnego bezpośredniej i szczególnej ochrony środowiska naturalnego nie tylko stanowi prawo miękkie (*soft law*). Również projekty nowych konwencji na forum międzynarodowym, np. KPM, które ukazują aktualne kierunki rozwoju takiej ochrony i świadczą o poziomie świadomości ekologicznej, są dowodem na rozwój tego reżimu prawa. Co więcej – niektóre przepisy z traktatów na gruncie międzynarodowej ochrony środowiska (MOŚ) i praw człowieka mogą mieć znaczenie podczas kon-

¹⁹ *Protecting the Environment During Armed Conflict. An Inventory and Analysis of International Law*, United Nations Environment Programme, Nairobi 2009, s. 11.

²⁰ Ibidem.

²¹ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 15 grudnia 1972 r., A/RES/27/2997.

²² Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki, wraz z załącznikami, sporządzona w Genewie dnia 10 października 1980 r. (Dz.U. z 1984 r. Nr 23, poz. 104 ze zm.).

fliktu zbrojnego oraz służyć przykładem w zakresie konstruowania nowych regulacji na gruncie MPH w przedmiocie ochrony środowiska²³.

Omawiając główne traktaty i ich przepisy, należy wskazać na ENMOD, art. 35 ust. 3 i art. 55 PD I oraz Konwencję o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych i jej III Protokół dotyczący broni zapalającej. Pod kątem bezpośredniej i szczegółowej ochrony należy także wymienić zasady wynikające z norm zwyczajowych MPH, mianowicie: zasadę 43. (ogólne zasady dotyczące prowadzenia działań zbrojnych mają zastosowanie w stosunku do środowiska naturalnego), zasadę 44. (metody i środki prowadzenia wojny powinny być stosowane z uwzględnieniem potrzeby ochrony i zachowania środowiska naturalnego) i zasadę 45. (zakaz stosowania metod lub środków prowadzenia wojny prowadzących do rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku naturalnym; zakaz stosowania niszczenia środowiska naturalnego jako instrumentu prowadzenia wojny) oraz dokumenty *soft law*, np. Projekt konwencji o zakazie wrogich działań zbrojnych na obszarach chronionych z 1995 r., który został przygotowany przez Międzynarodową Unię Ochrony Przyrody²⁴. Ochrona środowiska znajduje się w polu zainteresowania wielu gałęzi prawa międzynarodowego, wobec czego pojawia się wątek dotyczący możliwości zastosowania MOŚ i praw człowieka do uzupełnienia ochrony środowiska w sytuacji konfliktu zbrojnego ze względu na luki i niedociągnięcia, jakie występują w tym zakresie na gruncie MPH²⁵. W kontekście MOŚ można wskazać na takie akty prawne, jak Konwencję o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt z 1979 r.²⁶ czy Międzynarodową konwencję o zapobieganiu zanieczyszczaniu morza olejami z 1954 r.²⁷. Chociaż można spotkać stanowisko, że w momencie rozpoczęcia konfliktu zbrojnego reżim praw człowieka zostaje zastąpiony przez MPH, to nie jest to podejście zgodne z obecnym stanem prawnym, ponieważ, jak wskazuje doktryna,

²³ *Guidelines on the Protection...*, s. 11.

²⁴ J.M. Henckaerts, *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Ośrodek Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego przy Zarządzie Głównym Polskiego Czerwonego Krzyża, Warszawa 2006, s. 35. Szerzej na temat okoliczności powstania projektu, jego treści oraz krytyki zob. J.E. Austin, C.E. Bruch (red.), *The Environmental Consequences...*, s. 567–578.

²⁵ Więcej na temat wzajemnego oddziaływania MPH i IEL w zakresie ochrony środowiska naturalnego zob. R. van Steenberghe, *The interplay between international humanitarian law and international environmental law: Towards a comprehensive framework for a better protection of the environment in armed conflict*, „Journal of International Criminal Justice” 2022, t. 20, nr 5, s. 1123–1154.

²⁶ Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt, sporządzona w Bonn dnia 23 czerwca 1979 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 2, poz. 17).

²⁷ Międzynarodowa konwencja o zapobieganiu zanieczyszczaniu morza olejami, sporządzona w Londynie dnia 12 maja 1954 r. (Dz.U. z 1961 r. Nr 28, poz. 135 ze zm.).

orzecznictwo międzynarodowe i *soft law*, reżim praw człowieka stanowi uzupełnienie, które należy uwzględniać, oraz nadal w sytuacji konfliktu zbrojnego może mieć zastosowanie, o ile np. traktat nie stanowi o wygaśnięciu bądź zawieszeniu na czas trwania konfliktu zbrojnego²⁸. Dlatego swoją rolę uzupełniającą w ochronie środowiska w sytuacji konfliktu zbrojnego mogą odgrywać takie dokumenty i przepisy, jak m.in.: art. 24 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów wprowadzający prawo do ogólnie zadowalającego środowiska naturalnego, art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych interpretowany jako zakazujący niszczenia środowiska naturalnego, które negatywnie wpływa na życie rodzinne, czy art. 12 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych odnoszący się do poprawy higieny środowiskowej²⁹. Normy traktatowe chroniące prawa człowieka mogą zapewnić prawne instrumenty dochodzenia sprawiedliwości przed organami międzynarodowymi albo regionalnymi, co stanowi alternatywę wobec oparcia się tylko na poważnych naruszeniach MPH³⁰.

4. Czy potrzebujemy V konwencji genewskiej?

W środowisku naukowym i w literaturze dominują opinie wskazujące, że istniejące rozwiązania dotyczące ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego są niewystarczające i w związku z tym konieczne jest stworzenie nowej konwencji³¹, ewentualnie głosy postulujące skupienie się raczej na środkach pośrednich niż bezpośrednich lub zmianę wykładni

²⁸ *Guidelines on the Protection...*, s. 23; *Protecting the Environment...*, s. 48. Przykład orzeczenia MTS, które stwierdza, że prawa człowieka należy uwzględnić w sytuacji konfliktu zbrojnego, zob. *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, <https://www.icj-cij.org/case/116> (dostęp: 13.09.2024 r.).

²⁹ *Guidelines on the Protection...*, s. 23; Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169); Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167); Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z 26 czerwca 1981 r., https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (dostęp: 13.09.2024 r.). Przykłady innych umów międzynarodowych zob.: *Guidelines on the Protection...*, s. 23–24; *Protecting the Environment...*, s. 48–49.

³⁰ *Protecting the Environment...*, s. 50.

³¹ W szczególności wyróżnić można następujące publikacje: J.E. Austin, C.E. Bruch (red.), *The Environmental Consequences...*; *Guidelines on the Protection...*; K. Hulme, *Taking care to protect the environment against damage: a meaningless obligation?*, „International Review of the Red Cross” 2010, t. 92, nr 879; *Protecting the Environment...*

aktualnych przepisów³², aczkolwiek można spotkać także opinie, że to, co mamy, jest wystarczające, tylko trzeba zapewnić większe egzekwowanie już istniejących norm prawnych, ewentualnie dokonać ich usprawnienia w zakresie treści³³.

Niemniej od lat 90. XX w. pojawiały się propozycje stworzenia w prawie międzynarodowym traktatu, który pomógłby chronić środowisko naturalne przed szkodami spowodowanymi działaniami zbrojnymi. Takim przykładem jest projekt konwencji o zakazie wrogich działań zbrojnych na obszarach chronionych³⁴. Głównym założeniem tej konwencji było wprowadzenie mechanizmu, który pozwalałby Radzie Bezpieczeństwa ONZ zapewnić bezpieczeństwo środowisku naturalnemu poprzez wyznaczanie tzw. bezpiecznych obszarów, na których niedozwolone byłyby wszelkie działania militarne podczas konfliktu zbrojnego. Ostatecznie projekt konwencji nie uzyskał akceptacji w momencie powstania w 1995 r. wśród społeczności międzynarodowej i nie został przyjęty choćby w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Najnowszym projektem jest opracowany przez KPM Projekt zasad ochrony środowiska w odniesieniu do konfliktów zbrojnych, który po ponad dekadzie prac został przyjęty w rezolucji nr 77/104 w 2022 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych³⁵. Treść projektu składa się z preambuły i 27 zasad, które obejmują zarówno międzynarodowe, jak i niemiędzynarodowe konflikty zbrojne oraz adresowane są nie tylko do państw, lecz także do aktorów niepaństwowych³⁶. Część zasad znajduje swoje odzwierciedlenie w prawie mię-

³² Zob.: A.A. Bouvier, M. Sassòli, *How Does Law Protect in War?*, International Committee of the Red Cross, Geneva 2006; D. Fleck (red.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, Oxford 2008; M. Halpern, *Protecting vulnerable environments in armed conflict: Deficiencies in international humanitarian law*, „Stanford Journal of International Law” 2015, t. 51, nr 2.

³³ Jako przykład zob.: P. Antoine, *International humanitarian law...*; A. Bouvier, *Protection of the natural environment...*; K.J. Heller, J.C. Lawrence, *The limits of Article 8(2)(b)(iv) of the Rome...*

³⁴ Szerzej na temat okoliczności powstania projektu, jego treści oraz krytyki zob. J.E. Austin, C.E. Bruch (red.), *The Environmental Consequences...*, s. 567–578.

³⁵ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 7 grudnia 2022 r., A/RES/77/104. Więcej na temat prac KPM nad Projektem zasad ochrony środowiska w odniesieniu do konfliktów zbrojnych zob.: S. Pantazopoulos, *Protection of the environment during armed conflicts: An appraisal of the ILC's work*, „Questions of International Law” 2016, t. 34, s. 7–26; International Law Commission, *Summaries of the Work of the International Law Commission*, 15.02.2024 r., https://legal.un.org/ilc/summaries/8_7.shtml (dostęp: 13.09.2024 r.).

³⁶ Pełna treść projektu: *Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts, with commentaries*, International Law Commission A/77/10, United Nations, New York 2022, https://legal.un.org/ilc/reports/2022/english/a_77_10_advance.pdf (dostęp: 12.10.2025 r.); dalej: *Draft principles*.

dzynarodowym, natomiast niektóre mają charakter wytycznych jako dobre praktyki do zastosowania. Pomijając oczywiste zasady, które odwołują się do ogólnych i szczególnych norm traktatowych ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego, klauzuli Martensa, ENMOD czy zasady konieczności wojskowej, warto wskazać te zasady, które można uznać za postępowe w zakresie ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego³⁷.

Zasady 4. i 18. Projektu zasad ochrony środowiska w odniesieniu do konfliktów zbrojnych odwołują się do koncepcji wyznaczania stref chronionych ze względu na środowisko naturalne, zaś w przypadku zasady 5. poruszony zostaje rzadki temat ochrony środowiska naturalnego zamieszkiwanego przez ludność tubylczą³⁸. Zasada 7. wskazuje na konieczność uwzględniania ochrony środowiska podczas misji pokojowych, natomiast zasada 8. – podczas przesiedleń ludności³⁹. Z punktu widzenia zagadnień odpowiedzialności interesujące są zasady 10. i 11., ponieważ odnoszą się do kwestii podmiotów gospodarczych i ich odpowiedzialności za szkody środowiskowe⁴⁰. Zasada 19. mówi o ogólnym obowiązku ochrony środowiska naturalnego przez państwo okupujące, za to zasady 26. i 27. wskazują na wytyczne w zakresie usunięcia i unieszkodliwienia niebezpiecznych pozostałości po konflikcie zbrojnym, które mogłyby stanowić zagrożenie dla środowiska naturalnego⁴¹. Poza przytoczonymi przykładami warto również podkreślić, że treść projektu dzieli zasady na: mające charakter ogólny, dotyczące czasu konfliktu zbrojnego i odnoszące się do okresu po zakończeniu działań zbrojnych. Otwartą kwestią pozostaje, jak będzie przebiegać proces wdrażania przez państwa tych zasad zarówno do ich porządków krajowych, jak i podręczników wojskowych. Niezależnie od rozwoju dalszego procesu implementacji na tym etapie można stwierdzić, że projekt

³⁷ Precyzując: zasada 12. odnosi się do klauzuli Martensa, która zapewnia szcztąkową ochronę w sytuacjach nieobjętych szczegółowymi przepisami. Zasady: 13. (Ogólna ochrona środowiska podczas konfliktu zbrojnego), 14. (Zastosowanie prawa konfliktów zbrojnych do środowiska naturalnego), 15. (Zakaz działań odwetowych) oraz 16. (Zakaz grabieży) – odnoszą się do rozwiązań znajdujących się przede wszystkim w PD I i w PD II. Natomiast zasada 17. (Techniki modyfikacji środowiska) odnosi się do konwencji ENMOD i znajdującego się tam zakazu używania wrogiego używania technik modyfikujących środowisko naturalne – zob. *Draft principles*, s. 136–154.

³⁸ Zasada 4. (Wyznaczenie stref chronionych), zasada 18. (Strefy chronione) i zasada 5. (Ochrona środowiska rdzennej ludności) – *Draft principles*, s. 105, 108 i 154.

³⁹ Zasada 7. (Operacje pokojowe), zasada 8. (Przesiedlenia ludności) – *Draft principles*, s. 114 i 116.

⁴⁰ Zasada 10. (Należyta staranność przedsiębiorstw) i zasada 11. (Odpowiedzialność przedsiębiorstw) – *Draft principles*, s. 125 i 131–132.

⁴¹ Zasada 19. (Ogólne obowiązki Mocarstwa Okupacyjnego w zakresie ochrony środowiska), zasada 26. (Pozostałości wojny), zasada 27. (Pozostałości wojny na morzu) – *Draft principles*, s. 158, 183 i 185.

ten stanowi kompilację zwięźle przedstawionych zasad, które w wielu miejscach rozwijają dotychczasowe prawo międzynarodowe dotyczące ochrony środowiska naturalnego⁴².

5. Podsumowanie

Odpowiadając na postawione pytania badawcze, należy stwierdzić, że reżim MPH chroni w wielu miejscach środowisko naturalne w sytuacji konfliktu zbrojnego, jednakże spore rozproszenie przepisów przekłada się na konieczność stworzenia jednej konwencji, która w sposób szczegółowy regulowałaby normy i zasady ochrony środowiska naturalnego w sytuacji konfliktu zbrojnego. Większość przypadków szkód środowiskowych nie spełnia wygórowanych wymogów dyspozycji przepisów MPH chroniących środowisko naturalne, co skutkuje brakiem możliwości wyegzekwowania odpowiedzialności za popełnione zbrodnie przeciwko środowisku.

Ponadto po przeprowadzonej analizie pojawia się kilka kluczowych wniosków. Po pierwsze – na gruncie MPH występują regulacje pośrednie i ogólne oraz bezpośrednie i szczegółowe, które wzajemnie się uzupełniają, chociaż istnieje wiele luk i trudności, które wymagają adekwatnego rozwiązania, np. regulacja szkód środowiskowych w niemiędzynarodowych konfliktach zbrojnych czy zapewnienie większego przestrzegania i implementacji istniejących norm prawnych. Po drugie – regulacji bezpośrednich i szczegółowych jest zdecydowanie mniej i mało rodzajów szkód środowiskowych powstałych w sytuacji konfliktu zbrojnego mogłoby zostać nimi objętych. Przede wszystkim ze względu na trudne do spełnienia przesłanki w postaci „poważnych”, „długotrwałych” i „rozległych” szkód środowiskowych, które można znaleźć np. w art. 35 ust. 3 czy art. 55 PD I. Po trzecie – dominujący jest pogląd o konieczności zmian i stworzenia V konwencji genewskiej, gdyż obecna ochrona jest niewystarczająca, niemniej mamy przykłady projektów, które mogą doprowadzić do zmian, jak wspomniany Projekt zasad ochrony środowiska w odniesieniu do konfliktów zbrojnych opracowany przez KPM w ramach ONZ, jednakże wiele zależy od woli politycznej członków społeczności międzynarodowej.

⁴² K. Hulme, E.B. Hessami, *New Legal Protections for the Environment in relation to Armed Conflict*, IUCN, 16.07.2022 r., <https://www.iucn.org/story/202207/new-legal-protections-environment-relation-armed-conflict> (dostęp: 13.09.2024 r.).

Bibliografia

Literatura

- Antoine P., *International humanitarian law and the protection of the environment in time of armed conflict*, „International Review of the Red Cross” (1961–1997) 1992, t. 32, nr 291.
- Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, <https://www.icj-cij.org/case/116> (dostęp: 13.09.2024 r.).
- Austin J.E., Bruch C.E. (red.), *The Environmental Consequences of War. Legal, Economic, and Scientific Perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Bodansky D., *Legal Regulation of the Effects of Military Activity on the Environment*, Federal Environmental Agency, Berlin 2003.
- Bouvier A., *Protection of the natural environment in time of armed conflict*, „International Review of the Red Cross” 1991, nr 285.
- Bouvier A.A., Sassòli M., *How Does Law Protect in War?*, International Committee of the Red Cross, Geneva 2006.
- Falkowski Z., Marcinko M. (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.
- Fleck D. (red.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, Oxford 2008.
- Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict. Rules and Recommendations Relating to the Protection of the Natural Environment under International Humanitarian Law, with Commentary*, International Committee of the Red Cross, Geneva 2020.
- Halpern M., *Protecting vulnerable environments in armed conflict: Deficiencies in international humanitarian law*, „Stanford Journal of International Law” 2015, t. 51, nr 2.
- Heller K.J., Lawrence J.C., *The limits of Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute, the first ecocentric environmental war crime*, „Georgetown International Environmental Law Review” 2007, t. 20.
- Henckaerts J.M., *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarne: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Ośrodek Upowszechniania Międzynarodowego Prawa Humanitarnego przy Zarządzie Głównym Polskiego Czerwonego Krzyża, Warszawa 2006.
- Hulme K., *Taking care to protect the environment against damage: a meaningless obligation?*, „International Review of the Red Cross” 2010, t. 92, nr 879.
- Hulme K., Hessami E.B., *New Legal Protections for the Environment in relation to Armed Conflict*, IUCN, 16.07.2022 r., <https://www.iucn.org/story/202207/new-legal-protections-environment-relation-armed-conflict> (dostęp: 13.09.2024 r.).
- International Law Commission, *Summaries of the Work of the International Law Commission*, 15.02.2024 r., https://legal.un.org/ilc/summaries/8_7.shtml (dostęp: 13.09.2024 r.).
- Madej M., Pronińska K., *Konflikty zbrojne*, (w:) R. Kuźniar i in., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Scholar, Warszawa 2022.
- Namhee K., *Legal regulation on protection of environment in times of non-international armed conflict: A preliminary study of the classification of armed conflict*, „Kansai University Review of Law and Politics” 2019, t. 40.
- Pantazopoulos S., *Protection of the environment during armed conflicts: An appraisal of the ILC's work*, „Questions of International Law” 2016, t. 34.
- Payne C.R., *Protection of the Natural Environment*, (w:) B. Saul, D. Akande (red.), *The Oxford Guide to International Humanitarian Law*, Oxford University Press, Oxford 2020.

- Protecting the Environment During Armed Conflict. An Inventory and Analysis of International Law*, United Nations Environment Programme, Nairobi 2009.
- Reyhani R., *Protection of the environment during armed conflict*, „Missouri Environmental Law and Policy Review” 2006, t. 14, nr 2.
- Schmitt M.N., *Humanitarian law and the environment*, „Denver Journal of International Law and Policy” 2000, t. 28, nr 3.
- Stockholm International Peace Research Institute, *SIPRI Yearbook 2024: Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford University Press, 2024, https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-06/yb24_summary_en_2_1.pdf (dostęp: 23.03.2025 r.).
- van Steenberghe R., *The interplay between international humanitarian law and international environmental law: Towards a comprehensive framework for a better protection of the environment in armed conflict*, „Journal of International Criminal Justice” 2022, t. 20, nr 5.

Akty prawne

- Konwencja o poszanowaniu praw i zwyczajów wojny na lądzie, sporządzona w Hadze dnia 29 lipca 1899 r., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899> (dostęp: 29.08.2023 r.).
- Konwencja z 18 października 1907 r. dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej, sporządzona w Hadze (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 163).
- Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw neutralnych w razie wojny morskiej, sporządzona w Hadze dnia 18 października 1907 r., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-xiii-1907> (dostęp: 29.08.2023 r.).
- Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, sporządzona w Hadze dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161).
- Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171 ze zm.), w tym: IV Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny, podpisana w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r.
- Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczące ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175 ze sprost.).
- Międzynarodowa konwencja o zapobieganiu zanieczyszczaniu morza olejami, sporządzona w Londynie dnia 12 maja 1954 r. (Dz.U. z 1961 r. Nr 28, poz. 135 ze zm.).
- Układ w sprawie Antarktyki, podpisany w Waszyngtonie dnia 1 grudnia 1959 r. (Dz.U. z 1961 r. Nr 46, poz. 237 ze sprost.).
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).
- Deklaracja wyrzeczenia się użycia, w czasie wojny, pocisków wybuchających o wadze poniżej 400 gramów, sporządzona w Sankt Petersburgu dnia 29 listopada / 11 grudnia 1868 r., <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868/declaration> (dostęp: 13.09.2024 r.).
- Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 15 grudnia 1972 r., A/RES/27/2997.
- Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych celach wrogich, otwarta do podpisania w Genewie dnia 18 maja 1977 r. (Dz.U. z 1978 r. Nr 31, poz. 132).
- Konwencja o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt, sporządzona w Bonn dnia 23 czerwca 1979 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 2, poz. 17).

Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki, wraz z załącznikami, sporządzona w Genewie dnia 10 października 1980 r. (Dz.U. z 1984 r. Nr 23, poz. 104 ze zm.).

Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z 26 czerwca 1981 r., https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (dostęp: 13.09.2024 r.).

Konwencja o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu, sporządzona w Oslo dnia 18 września 1997 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 323).

Konwencja o zakazie użycia amunicji kasetowej, sporządzona w Dublinie dnia 30 maja 2008 r., <https://www.clusterconvention.org/convention-text/> (dostęp: 29.12.2024 r.).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 7 grudnia 2022 r., A/RES/77/104.

Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts, with commentaries, International Law Commission A/77/10, United Nations, New York 2022, https://legal.un.org/ilc/reports/2022/english/a_77_10_advance.pdf (dostęp: 12.10.2025 r.).

Karolina Balcarek¹

Status ofiary skutków zmian klimatycznych w świetle przełomowego wyroku Wielkiej Izby ETPC w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii (skarga nr 53600/20)

Title: The Victim Status of Climate Change Impacts in Light of the Landmark Judgment of the Grand Chamber of the ECtHR in the Case of Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (Application No. 53600/20)

Słowa kluczowe: kryzys klimatyczny, status ofiary, ochrona praw człowieka, *actio popularis*, Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC)

Keywords: climate crisis, victim status, human rights protection, *actio popularis*, European Court of Human Rights (ECHR)

Streszczenie: W rozdziale dokonano analizy przełomowego orzeczenia Wielkiej Izby Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii (skarga nr 53600/20) w kontekście interpretacji „statusu ofiary” w świetle wyzwań kryzysu klimatycznego. Zmiany klimatyczne stanowią nie tylko wyzwanie środowiskowe, lecz także zagrożenie dla realizacji fundamentalnych praw człowieka, takich jak prawo do życia, zdrowia i godności. Orzeczenie Trybunału podkreśla znaczenie międzypokoleniowego solidaryzmu oraz konieczność elastycznego podejścia w sprawach o globalnym i strukturalnym charakterze. Autorka koncentruje się w szczególności na innowacyjnym uznaniu statusu ofiary stowarzyszeń jako przedstawicieli osób dotkniętych zmianami klimatycznymi, które pozwala na skuteczniejsze dochodzenie ochrony praw w obliczu globalnych wyzwań klimatycznych. Podkreśla, że orzeczenie to wyznacza nowe standardy dla ochrony praw człowieka w kontekście zmian klimatycznych i może przyczynić się do ewolucji systemu strasburskiego.

¹ Karolina Balcarek, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0005-4356-7562.

Summary: The article analyzes the landmark judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights (ECtHR) in the case of *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland* (application no. 53600/20) in the context of the interpretation of “victim status” in light of the challenges posed by the climate crisis. Climate change constitutes not only an environmental challenge, but also a serious threat to the effective enjoyment of fundamental human rights, including the rights to life, health, and human dignity. The ECtHR judgment underscores the importance of intergenerational solidarity and the necessity of a flexible approach to cases of a global and structural nature. The analysis places particular emphasis on the innovative legal recognition of associations as victims representing individuals impacted by climate change, thereby enhancing the effectiveness of rights protection mechanisms in the context of global climate-related challenges. The article emphasizes that this judgment sets new standards for the protection of human rights in the context of climate change and may contribute to the evolution of the Strasbourg system.

1. Wstęp

Zmiany klimatyczne stanowią jedno z najważniejszych wyzwań, przed jakimi stoi współczesna cywilizacja. Ich wpływ jest obecnie odczuwalny na całym świecie. Wskazuje na to raport Międzynarodowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (IPCC)², przedstawiający wyraźny konsensus naukowy, że globalne ocieplenie „jest jednoznaczne” oraz że z ponad 90-procentową pewnością większość ocieplenia obserwowanego w ciągu ostatnich 50 lat jest spowodowana emisją gazów cieplarnianych³. Wraz z postępującymi skutkami globalnego ocieplenia, takimi jak: podnoszenie się poziomu mórz, ekstremalne zjawiska pogodowe czy utrata bioróżnorodności, coraz wyraźniej uwidocznia się ich powiązanie z ochroną praw człowieka. Problematyka ta zyskuje na znaczeniu, gdyż zmiany klimatyczne nie tylko zagrażają środowisku, lecz także fundamentalnym prawom, takim jak prawo do życia, zdrowia, wody, żywności czy godności.

Wobec rosnącej świadomości wzajemnych zależności między zmianami klimatycznymi a stanem realizacji praw człowieka coraz częściej pojawiają się pytania o zakres odpowiedzialności państw oraz rolę organów międzynarodowych w zapewnieniu skutecznej ochrony jednostek przed skutkami kryzysu klimatycznego. W tym kontekście szczególne znaczenia nabiera

² Międzynarodowy Zespół ds. Zmian Klimatu (IPCC – Intergovernmental Panel on Climate Change) to organ naukowy utworzony w 1988 r. przez Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNEP) oraz Światową Organizację Meteorologiczną (WMO); jego zadaniem jest ocena aktualnego stanu wiedzy naukowej na temat zmian klimatu, ich skutków oraz możliwych strategii adaptacyjnych i mitygujących.

³ Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2007: Synthesis Report*, przyjęty na XXVII sesji plenarnej IPCC w Walencji, Hiszpania, 12–17.11.2007 r., <https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/> (dostęp: 31.12.2024 r.).

analiza dorobku orzeczniczego Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC lub Trybunał), który staje przed wyzwaniem reinterpretacji przepisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁴ w świetle nowych, systemowych zagrożeń.

Celem rozdziału jest analiza, czy i w jaki sposób Europejski Trybunał Praw Człowieka rozwija interpretację statusu ofiary w kontekście kryzysu klimatycznego. Rozważania te obejmą przegląd dotychczasowego orzecznictwa Trybunału, w tym w szczególności precedensowego orzeczenia w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii. W rozdziale podjęto także próbę odpowiedzi na pytanie, czy zmieniające się realia klimatyczne wpływają na ewolucję podejścia Trybunału w zakresie ochrony praw jednostek, oraz jakie konsekwencje może to mieć dla skuteczności systemu europejskiego w obliczu nowych zagrożeń.

2. Sądowa ochrona klimatu

W międzynarodowych dyskusjach dotyczących polityki klimatycznej coraz częściej podkreśla się, że zmiany klimatyczne są nie tylko kwestią środowiskową, lecz także moralną i społeczną, wymagającą ochrony praw osób najbardziej narażonych na ich skutki. Niejednokrotnie zwracały na to uwagę europejskie instytucje ochrony praw człowieka. Komitet Ministrów Rady Europy wyraził poważne zaniepokojenie nieproporcjonalnym wpływem, jaki degradacja środowiska może mieć na prawa człowieka. W tym celu zalecił, aby rządy państw członkowskich rozważyły uznanie prawa do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska na szczeblu krajowym⁵. Zdecydowana większość traktatów dotyczących praw człowieka nie odwołuje się wprost do kwestii środowiskowych, a jeśli już to czyni, to zwykle w ograniczonym zakresie, akcentując przede wszystkim ochronę zdrowia ludzi⁶. Istotny wyjątek w tym zakresie stanowi Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska, sporządzona w Aarhus dnia

⁴ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.), dalej: EKPC, Europejska Konwencja Praw Człowieka lub Konwencja; obowiązuje w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej od 19 stycznia 1993 r.

⁵ Komitet Ministrów Rady Europy, Rekomendacja CM/Rec(2022)20 dla państw członkowskich w sprawie praw człowieka i ochrony środowiska, <https://rm.coe.int/0900001680a83df1> (dostęp: 31.12.2024 r.).

⁶ Zob. art. 12 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

25 czerwca 1998 r.⁷, będąca międzynarodowym porozumieniem ustanawiającym podstawowe prawa obywateli i organizacji pozarządowych w sprawach ochrony środowiska. Obejmuje ona trzy filary: dostęp do informacji na temat środowiska, udział społeczeństwa w podejmowaniu decyzji mających wpływ na środowisko oraz dostęp do wymiaru sprawiedliwości w tym zakresie⁸. Jak zauważa Alan Boyle, prawa wynikające z Konwencji z Aarhus zostały inkorporowane do systemu EKPC w drodze orzecznictwa Trybunału i podlegają egzekwowaniu na równi z innymi prawami konwencyjnymi, zarówno w porządku krajowym, jak i przed samym Trybunałem⁹.

Wszystkie organy traktatowe Organizacji Narodów Zjednoczonych skupiające się wokół praw człowieka uznają jednak wewnętrzny związek między środowiskiem a realizacją szeregu praw podstawowych, takich jak prawo do życia, zdrowia, pożywienia, wody i mieszkania¹⁰. Na szczeblu międzynarodowym takie prawo zostało wyrażone w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego, zgodnie z którą każdemu człowiekowi przysługuje prawo do życia w czystym, zdrowym i nienaruszającym równowagi ekologicznej środowisku¹¹. Również Komitet Praw Człowieka ONZ w sprawie Teitioti przeciwko Nowej Zelandii¹² podkreślił, że zmiany klimatyczne mogą wpływać na prawo do życia w kontekście migracji klimatycznej. Na gruncie tej sprawy Komitet stwierdził, że biorąc pod uwagę, iż ryzyko zatopienia całego kraju jest tak ekstremalne, warunki życia w takim kraju mogą stać się niezgodne z prawem do życia w godności, zanim ryzyko to się zmateriaлізуje. Niektórzy autorzy podkreślają jednak, że brak wyraźnie określonego prawa do zdrowego środowiska w prawie międzynarodowym miał w isto-

⁷ Konwencja sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r. o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706 ze zm.), dalej: Konwencja z Aarhus; obowiązuje w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej od 16 maja 2002 r.

⁸ Szerzej na temat Konwencji z Aarhus zob. J. Jendrośka, *The substantive right to environment and the procedural environmental rights under the Aarhus Convention – Part II*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2024, t. 22 (2), s. 43–83, <http://dx.doi.org/10.25167/osap.5633>.

⁹ A. Boyle, *Human rights and the environment: Where next?*, „The European Journal of International Law” 2012, t. 23 (3), s. 613–642.

¹⁰ United Nations Human Rights Council, *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights*, A/HRC/10/61, 15.01.2009 r., § 18, <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhrc/2009/en/65384> (dostęp: 31.12.2024 r.).

¹¹ Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych, *The human right to a clean, healthy and sustainable environment* (A/RES/76/300), 28.07.2022 r., <https://digitalibrary.un.org/record/3983329?v=pdf> (dostęp: 31.12.2024 r.).

¹² Decyzja Komitetu Praw Człowieka ONZ z 7 stycznia 2020 r. w sprawie Teitioti przeciwko Nowej Zelandii, komunikat nr 2728/2016.

cie niewielki wpływ na rozwój orzecznictwa w tym zakresie, przynajmniej w Europie¹³. Co więcej – wskazuje się, że międzynarodowe sądy i trybunały wniosły dotychczas znacznie większy wkład w rozwój agendy praw środowiskowych niż organizacje traktatowe¹⁴.

3. Przełomowe orzeczenie ETPC w zakresie konstytuowania klimatycznego wymiaru praw człowieka

Problem wpływu zmian klimatycznych wskazywany był także w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Trybunał podkreślał, że duże zanieczyszczenie środowiska może wpływać na dobrobyt jednostek i uniemożliwiać im korzystanie z praw człowieka¹⁵. Trybunał miał szczególną okazję, aby odpowiedzieć na strukturalny charakter zmian klimatycznych w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii¹⁶. Do czasu rozstrzygnięcia w tej sprawie Trybunał nie wypowiedział się wprost na temat wpływu zaniechań państwa w zakresie polityki klimatycznej na prawa człowieka zagwarantowane w Konwencji, w szczególności w kontekście systemowego charakteru kryzysu klimatycznego¹⁷. Skargi opierające się na zarzucie naruszenia praw jednostki poprzez zaniechanie odpowiednich działań klimatycznych były dotąd odrzucane jako niedopuszczalne lub uznawane za formę tzw. *actio popularis*, czyli działania na rzecz dobra ogólnego, nie zaś ochrony praw konkretnych jednostek¹⁸. Dotychczas, jak wskazują Adrianna Skupień i Izabela Walkiewicz, ochrona środowiska w orzecznictwie Trybunału miała charakter pośredni, wynikający z ochrony praw jednostki, a nie samego środowiska¹⁹. Na tym tle wyrok

¹³ O.W. Pedersen, *The European Court of Human Rights and International Environmental Law*, (w:) J. Knox, K. Pejan (red.), *The Human Right to a Healthy Environment*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, s. 92, <https://doi.org/10.1017/9781108367530>.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Wyrok ETPC z 9 grudnia 1994 r., skarga nr 16798/90, López Ostra przeciwko Hiszpanii, pkt 51.

¹⁶ Zob. wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii, dalej: wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz.

¹⁷ Szerzej na temat historii orzecznictwa w sprawach klimatycznych zob. rozdział 13 tej książki autorstwa Adrianny Skupień i Izabeli Walkiewicz pt. *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako pośrednia forma ochrony środowiska* oraz przywołane tam orzecznictwo.

¹⁸ Zob. decyzję ETPC z 13 czerwca 2023 r., skarga nr 39371/20, Carvalho i inni przeciwko Portugalii i 32 innym państwom.

¹⁹ Zob. rozdział 13 niniejszej książki autorstwa Adrianny Skupień i Izabeli Walkiewicz.

w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz wprowadza nową jakość, gdyż po raz pierwszy Trybunał wprost powiązał art. 8 EKPC z ochroną przed skutkami zmian klimatu.

Skarżącym w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz było szwajcarskie stowarzyszenie o nazwie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz oraz jego cztery członkinie. Stowarzyszenie skupiało ponad 2000 kobiet w starszym wieku. Indywidualne skarżące również przynależały do grupy osób starszych i cierpiały na dolegliwości zdrowotne pogarszające się podczas fal upałów, co istotnie wpływało na ich życie, warunki bytowe i samopoczucie. Najstarsza spośród czterech skarżących, urodzona w 1931 r., zmarła w toku postępowania przed Trybunałem, co dobitnie uwypukliło pilny i istotny charakter problemu wpływu zmian klimatycznych na zdrowie osób starszych.

Powodem skargi były zaniechania władz Szwajcarii w obszarze przeciwdziałania zmianom klimatu. W 2011 r. Szwajcaria przyjęła ustawę o redukcji emisji CO₂, w której wyznaczono cel ograniczenia emisji gazów cieplarnianych o 20% względem poziomu z 1990 r. do roku 2020. Po zawarciu Porozumienia paryskiego²⁰ w 2015 r. cele te zaktualizowano. Zapowiedziano redukcję emisji o 50% względem 1990 r. do roku 2030 oraz osiągnięcie zera netto do 2050 r. Mimo to już pod koniec drugiej dekady XXI w. zarzucano niewystarczającą realizację nawet mniej ambitnych celów. Szwajcaria nie osiągnęła zakładanego poziomu redukcji emisji o 20% do 2020 r. Do 2019 r. udało się jej ograniczyć emisje jedynie o około 11% w porównaniu z poziomem z 1990 r.

Skarżące zwracały uwagę na liczne uchybienia w szwajcarskiej polityce klimatycznej. Wskazywały między innymi na zbyt mało ambitne cele redukcji emisji oraz opóźnienia we wprowadzaniu niezbędnych regulacji i działań ograniczających ocieplenie klimatu. Podnosiły, że władze nie wprowadziły odpowiednich przepisów krajowych ani środków koniecznych do realizacji celów ograniczenia ocieplenia oraz że Szwajcaria nie wypełniła wcześniejszych celów redukcyjnych. Takie zaniechania miały, ich zdaniem, stanowić naruszenie obowiązków pozytywnych państwa w zakresie ochrony życia oraz zdrowia obywateli wynikających z praw człowieka.

Skarżące wniosły skargę do Trybunału, zarzucając Szwajcarii, że brak należytych działań państwa w obliczu kryzysu klimatycznego stanowi naruszenie ich praw zagwarantowanych w EKPC. W skardze do Trybunału podniosły wiele zarzutów opartych na postanowieniach Konwencji. Przede wszystkim twierdziły, że zaniechanie przez władze odpowiedniego prze-

²⁰ Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36); weszło w życie w stosunku do Polski 4 listopada 2016 r.

ciwdziałania zmianom klimatu – w szczególności globalnemu ociepleniu – negatywnie wpływa na ich życie, zdrowie i warunki bytowe, naruszając prawo do życia (art. 2 EKPC) oraz prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8 EKPC). W ramach tego zarzutu argumentowały, że państwo nie wypełniło obowiązku ochrony ich przed zagrożeniami klimatycznymi, gdyż nie wprowadziło odpowiednich regulacji i środków niezbędnych do osiągnięcia celów klimatycznych zgodnych z zobowiązaniami międzynarodowymi.

Skarżące argumentowały, że zmiany klimatu, a zwłaszcza coraz częstsze fale upałów, mają bezpośredni, negatywny wpływ na ich zdrowie i codzienne funkcjonowanie, zagrażając ich życiu. Jako starsze kobiety, należące do grupy szczególnie narażonej na skutki ekstremalnych temperatur, powoływały się na dane naukowe, w tym raporty IPCC oraz konkretne badania dotyczące tysięcy zgonów podczas fali upałów w Europie w 2022 r., z których większość dotyczyła kobiet powyżej 80. roku życia²¹. Wskazywały, że ich schorzenia układu krążenia i układu oddechowego ulegają pogorszeniu w wysokich temperaturach, co ogranicza możliwość normalnego życia. Poprzez osobiste relacje opisały, jak klimatyczne zmiany prowadzą do fizycznego cierpienia i izolacji. Seniorki podkreślały, że nie działają jedynie z pobudek ekologicznych, lecz jako osoby bezpośrednio dotknięte zaniedbaniami państwa w zakresie ochrony przed skutkami kryzysu klimatycznego. Ich skarga unaoczniała, że skutki globalnego ocieplenia już teraz realnie dotykają najbardziej wrażliwe grupy społeczne.

Drugim istotnym aspektem skargi był zarzut proceduralny dotyczący braku realnej możliwości dochodzenia swoich praw na szczeblu krajowym. Skarżące wskazywały, że szwajcarskie sądy odmówiły merytorycznego rozpoznania ich sprawy, pozbawiając je tym samym prawa dostępu do sądu gwarantowanego przez art. 6 ust. 1 EKPC²². Skarżące podnosiły, że orzeczenia sądów krajowych były arbitralne i nie zapewniły im rzetelnego rozpatrzenia istoty ich zarzutów dotyczących zaniechań państwa w polityce klimatycznej. W związku z tym sformułowały również zarzut naruszenia prawa do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 EKPC), twierdząc, że w praktyce nie miały w Szwajcarii efektywnego środka prawnego, za pomocą którego mogłyby bronić swoich praw wynikających z art. 2 i 8 EKPC²³. Na szczeblu krajowym sprawa przeszła przez kolejne instancje administracyjne i sądowe, które jednak odmówiły zajęcia się meritem, uznając roszczenia za polityczne i niedotykające indywidualnych praw skarżących.

²¹ Zob. wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, pkt 44–46, 83–86 oraz 143–145.

²² Ibidem, pkt 580–582; por. także pkt 114–117 oraz pkt 560–564 dotyczące krajowego postępowania i odmowy rozpoznania sprawy przez sądy szwajcarskie.

²³ Ibidem, pkt 580–582.

Skarga została złożona do Trybunału 26 listopada 2020 r. i początkowo rozpoznawał ją siedmioosobowy skład Izby. 17 marca 2021 r. Trybunał zakomunikował skargę rządowi Szwajcarii, nadając jej status pilny. Decyzję tę podjęto, uznając, że skarga dotyczy poważnego zagadnienia dotyczącego interpretacji Konwencji, o doniosłym znaczeniu dla wszystkich państw stron Konwencji. Był to sygnał, że Trybunał dostrzegł precedensowy charakter sprawy. Stała się ona bowiem pierwszą w historii sprawą przed Trybunałem, koncentrującą się na zarzutach naruszenia praw człowieka przez zaniechania w dziedzinie zmian klimatu.

Sprawa Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii – rozstrzygnięta przez Wielką Izbę Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wyrokiem z 9 kwietnia 2024 r. – stanowi przełomowy moment w rozwoju europejskiej ochrony praw człowieka w kontekście zmian klimatycznych. Po raz pierwszy w historii Trybunał orzekł, że brak wystarczających działań państwa w dziedzinie ochrony klimatu może prowadzić do naruszenia praw jednostki, gwarantowanych przez Europejską Konwencję Praw Człowieka, w szczególności prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8) oraz prawa dostępu do sądu (art. 6 ust. 1).

Po pierwsze, Trybunał przyznał, że art. 8 EKPC może być podstawą roszczeń jednostki wobec państwa z tytułu niewystarczających działań na rzecz ograniczania zmian klimatycznych, jeśli skutki tych zaniechań stanowią realne zagrożenie dla zdrowia, życia prywatnego i dobrostanu jednostek²⁴.

Po drugie, Trybunał uznał, że skarżące stowarzyszenie może występować w imieniu swoich członków, którzy należą do grupy szczególnie narażonej na skutki zmian klimatu (tj. kobiet w starszym wieku, zagrożonych skutkami fal upałów)²⁵. Było to odejście od dotychczasowej linii orzeczniczej, w której Trybunał konsekwentnie odrzucał skargi organizacji jako niedopuszczalne, gdy nie wykazywały one indywidualnego interesu prawnego swoich członków.

Po trzecie, Trybunał wskazał, że brak możliwości skutecznego zakwestionowania polityki klimatycznej państwa przed sądami krajowymi narusza art. 6 ust. 1 EKPC. W ocenie Trybunału prawa proceduralne muszą być zapewnione nawet w tak złożonych i technicznych sprawach, jak polityka klimatyczna, jeśli dotyczą one fundamentalnych praw człowieka²⁶.

Wyrok Trybunału w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz jest pierwszym orzeczeniem międzynarodowego organu sądowego, który formalnie uznał związek między kryzysem klimatycznym a obowiązkiem

²⁴ Ibidem, pkt 506–510.

²⁵ Ibidem, pkt 395–411.

²⁶ Ibidem, pkt 580–582.

państwa do ochrony praw człowieka. Trybunał podkreślił, że zmiana klimatu jest kwestią policentryczną²⁷, stanowiącą wspólną troskę ludzkości²⁸. W orzeczeniu wprost przyznano, że istnieją wystarczająco wiarygodne przesłanki wskazujące na antropogeniczny element zmiany klimatu, stanowiący zagrożenie dla korzystania z praw człowieka zagwarantowanych w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

W kontekście zmieniającego się krajobrazu kryzysu klimatycznego rośnie znaczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako instytucji odpowiedzialnej za interpretację i ochronę praw jednostki. W obliczu globalnych wyzwań związanych ze zmianami klimatycznymi konieczne staje się stworzenie mechanizmów, które skutecznie chronią prawa człowieka, nie tylko dla osób dotkniętych bezpośrednio, ale także dla przyszłych pokoleń. Na tym tle szczególnego znaczenia, według Trybunału, nabiera solidaryzm międzygeneracyjny – między obecnie żyjącymi a przyszłymi pokoleniami²⁹. Całe bowiem populacje są lub w niedalekiej przyszłości będą dotknięte, choć w różnym stopniu i na różne sposoby, nieuchronnością konsekwencji pogłębiającego się kryzysu ekologicznego. Trybunał przyznał, że uwzględniając konieczność zajęcia się pilnym zagrożeniem stwarzanym przez zmiany klimatyczne oraz mając na uwadze ogólną akceptację, że zmiany klimatyczne są wspólną troską ludzkości, pytanie nie dotyczy już tego, czy, ale w jaki sposób sądy zajmujące się prawami człowieka powinny zajmować się wpływem szkód środowiskowych na korzystanie z praw człowieka³⁰. Zdaniem Trybunału interwencja państw stron Konwencji jawi się w tym kontekście jako nadzwyczaj konieczna, a kontrola sądowa – z faktu skali konsekwencji zaniedbań w tym zakresie – jako uzasadniona.

4. Pojęcie statusu ofiary

Jednym z kluczowych zagadnień związanych z działalnością Trybunału w dobie kryzysu klimatycznego jest zagadnienie „statusu ofiary”. W orzecznictwie strasburskim status ten stanowi warunek konieczny w kwestii uznania dopuszczalności skargi. Kryzys klimatyczny stawia niewątpliwie nowe wyzwania w zakresie jego interpretacji. Biorąc pod uwagę rozproszony charakter skutków zmian klimatycznych oraz trudności w identyfikowaniu potencjalnych ofiar, pojawia się na tym tle pytanie o kwestię dopuszczalności skarg z tytułu naruszenia praw człowieka

²⁷ Ibidem, pkt 419.

²⁸ Ibidem, pkt 451.

²⁹ Ibidem, pkt 420.

³⁰ Ibidem, pkt 451.

skutkami zmian klimatycznych. Szeroka akceptacja skarg w tym zakresie może prowadzić bowiem do poważnych problemów systemowych dla Trybunału. Pojawia się na tym tle pytanie, czy Trybunał dostosowuje rozumienie statusu ofiary do nowych wyzwań wynikających z globalnych zmian klimatycznych?

Wymóg dopuszczalności skarg indywidualnych do Trybunału został sformułowany w art. 34 EKPC, który zakłada, że skarżący muszą być ofiarami naruszenia przez państwo stronę Konwencji. Brak lub utrata statusu ofiary w trakcie postępowania skutkuje niedopuszczalnością skargi oraz brakiem możliwości uruchomienia konwencyjnych mechanizmów ochronnych³¹. W tym względzie Trybunał nie może oceniać zgodności krajowych regulacji i praktyk *in abstracto*, ale tylko przez pryzmat ich zastosowania wobec konkretnego skarżącego. Konwencja nie przewiduje tym samym instytucji *actio popularis*³². Orzecznictwo Trybunału dotyczące statusu ofiary opiera się na założeniu, że kwestionowane działanie lub zaniechanie ma bezpośredni wpływ na wnioskodawcę lub istnieje realne ryzyko takiego wpływu³³. Trybunał wyróżnia przy tym trzy kategorie ofiar: bezpośrednie, pośrednie i potencjalne³⁴.

Skarżący musi posiadać „status ofiary” domniemanego naruszenia w rozumieniu art. 34 EKPC. Aby podmiot wnoszący skargę uzyskał taką pozycję, musi uprawdopodobnić, że doszło do ingerencji władzy publicznej w sferę jego praw i wolności bądź że te prawa i wolności uległy ograniczeniu na skutek niewywiązania się przez te władze z ich obowiązków pozytywnych³⁵. Ponadto osoba składająca skargę powinna być bezpośrednio i osobiście dotknięta działaniem lub zaniechaniem, które zarzuca jako naruszenie swoich praw³⁶. Nie jest dopuszczalne wnoszenie skargi w interesie publicznym (tzw. *actio popularis*) ani w imieniu osób trzecich bez wykazania, że skarżący sam doznał uszczerbku³⁷. Trybunał wymaga istnienia bezpośredniego związku między skarżącym a naruszeniem. Nie wystarczy bowiem sama hipotetyczna obawa lub samo przekonanie o naruszeniu. Co do zasady – status ofiary przysługuje „oferze bezpośredniej”, czyli osobie, której prawo zostało fak-

³¹ Wyrok ETPC z 13 listopada 2012 r., skargi nr 47039/11 i 358/12, Hristozov i inni przeciwko Bułgarii, pkt 73.

³² Zob. wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, pkt 460.

³³ Zob. wyrok ETPC z 27 stycznia 2016 r., skarga nr 39951/08, Brândușe przeciwko Rumunii.

³⁴ Zob. wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, pkt 463–472.

³⁵ A. Wróbel, (w:) L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. II, *Komentarz do artykułów 19–59 oraz Protokołów dodatkowych*, C.H. Beck, Warszawa 2011, komentarz do art. 34, s. 132.

³⁶ A. Wróbel, (w:) L. Garlicki (red.), *Konwencja...*, komentarz do art. 34, s. 133.

³⁷ Ibidem.

tycznie naruszone, albo która jest realnie zagrożona naruszeniem danego prawa (potencjalnej ofercie naruszenia)³⁸.

Orzecznictwo dopuszcza wyjątkowo kategorię ofiar potencjalnych. Odnosi się ona do osób, które zarzucają, że istnieje uzasadnione ryzyko naruszenia ich praw i wolności konwencyjnych przez państwo, chociaż nie jest możliwe wykazanie, czy naruszenie w istocie miało miejsce³⁹. Skargi pochodzące od ofiar potencjalnych są dopuszczalne pod warunkiem wykazania przez skarżącego, że konsekwencje kwestionowanych działań państwa w bezpośredni sposób dotyczą ich praw, przykładowo, gdy istnienie danej regulacji prawnej *per se* naraża go na naruszenie jego praw, nawet przed samym jej zastosowaniem⁴⁰. Natomiast skargi abstrakcyjne, dotyczące ogólnej sytuacji prawnej bez indywidualnego pokrzywdzenia, są niedopuszczalne⁴¹.

W literaturze podkreśla się również istnienie koncepcji „ofiar pośrednich”, dotyczącej bliskich krewnych ofiary bezpośredniej, ale i w tych przypadkach wymagane jest wykazanie własnego, konkretnego uszczerbku lub więzi ze zdarzeniem naruszenia⁴². Reasumując, zgodnie z ukształtowanym standardem orzeczniczym skarżący musi wykazać, że został bezpośrednio dotknięty naruszeniem Konwencji – czy to już dokonany, czy też takim, które w sposób bezpośredni mu zagraża, uzasadniając jego „status ofiary” w rozumieniu Konwencji. Tylko wtedy skarga indywidualna będzie uznana za dopuszczalną.

Sprawy klimatyczne, które stanęły przed Trybunałem, wytaczane były przez skarżących, którzy twierdzili, że są zarówno bezpośrednimi, jak i pośrednimi ofiarami skutków zmian klimatycznych⁴³. W zakresie, w jakim chodzi o ofiary potencjalne, naukowcy zauważają, że Trybunał czasami balansuje na cienkiej granicy między zapewnieniem ochrony praw człowieka a zezwolen-

³⁸ Ibidem, s. 134–136. Zob. także wyrok ETPC (Wielka Izba) z 29 kwietnia 2008 r., skarga nr 13378/05, *Burden przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, pkt 34 i 35.

³⁹ A. Wróbel, (w:) L. Garlicki (red.), *Konwencja...*, komentarz do art. 34, s. 134.

⁴⁰ A. Wróbel, (w:) L. Garlicki (red.), *Konwencja...*, komentarz do art. 34, s. 134–136; zob. także wyrok ETPC z 18 lutego 1999 r., skargi nr 14234/88 i 14235/88, *Open Door and Dublin Well Woman przeciwko Irlandii*, pkt 44; wyrok Wielkiej Izby ETPC z 29 kwietnia 2008 r., *Burden przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, pkt 34; wyrok ETPC z 6 września 1978 r., skarga nr 5029/71, *Klass i inni przeciwko Niemcom*.

⁴¹ Zob. decyzję ETPC z 27 kwietnia 2004 r., skarga nr 14687/90, *Athens Bar Association i inni przeciwko Grecji*, w której Trybunał odrzucił skargę jako niedopuszczalną ze względu na jej charakter *actio popularis*.

⁴² A. Wróbel, (w:) L. Garlicki (red.), *Konwencja...*, komentarz do art. 34, s. 137; zob. także wyroki ETPC: z 28 października 1998 r., skarga nr 22495/93, *Yaşa przeciwko Turcji*, pkt 64–66, oraz z 24 października 2002 r., skarga nr 2346/02, *Pretty przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, pkt 61 i 62.

⁴³ Zob. A. Mariconda, *Victim Status of Individuals in Climate Change Litigation before the ECtHR*, „The Italian Review of International and Comparative Law” 2023, t. 3 (2), s. 265 i n.

niem na *actiones populares*⁴⁴. Inni z kolei wyraźnie kwalifikują te wnioski jako *actiones populares*⁴⁵. Trybunał nigdy jednak nie uznawał za wystarczające, aby wnioskodawca skarżył się na ogólne szkody dla środowiska⁴⁶.

Trybunał w swoim orzecznictwie ukształtował znaczenie art. 34 EKPC, rozwijając rozumienie pojęcia ofiary. Wielokrotnie wskazywał, że pojęcie to nie powinno być interpretowane nazbyt formalistycznie⁴⁷, wskazując, że zbyt statyczna wykładnia tego wymogu nieuchronnie prowadziłaby do podważenia funkcji europejskiego systemu ochrony praw człowieka⁴⁸ oraz uczyniłaby ochronę praw gwarantowanych przez Konwencję nieskuteczną i iluzoryczną⁴⁹. Trybunał definiuje przy tym pojęcie „ofiary” autonomicznie i niezależnie od krajowych pojęć, takich jak te dotyczące interesu lub zdolności do działania⁵⁰. Z kolei Komitet Praw Człowieka wskazywał już, że aby dana osoba mogła twierdzić, iż jest ofiarą na gruncie Konwencji, musi wykazać, że działanie lub zaniechanie państwa już wpłynęło na jej prawa negatywnie lub że taki skutek jest nieuchronny⁵¹.

5. Specyfika ujmowania statusu ofiary w sprawach klimatycznych

Specyfika sporów dotyczących zmian klimatu, w porównaniu do klasycznych spraw środowiskowych, wynika z faktu, że nie dotyczą one lokalnych kwestii środowiskowych o jednym źródle, ale bardziej złożonego problemu globalnego⁵². Na tym tle kwestie dopuszczalności skarg dotyczących zmian klimatycznych przed Trybunałem jawią się jako niezwykle złożone w kontekście wymogu określonego w art. 34 EKPC. Nie istnieje bowiem żaden przepis Konwencji ustanawiający prawo do życia w czystym śro-

⁴⁴ Zob. H. Keller, C. Heri, *The future is now: Climate cases before the ECtHR*, „Nordic Journal of Human Rights” 2022, t. 40, s. 156, <https://doi.org/10.1080/18918131.2022.2064074>.

⁴⁵ Zob. O.W. Pedersen, *Human Rights and Climate Change – Finally!*, EJIL: Talk! Blog, „European Journal of International Law”, 22.09.2020 r.

⁴⁶ Wyrok ETPC z 27 stycznia 2009 r., skarga nr 67021/01, Tătar przeciwko Rumunii, pkt 95–97.

⁴⁷ Wyrok ETPC z 1 sierpnia 2008 r., skarga nr 12534/03, Stukus i inni przeciwko Polsce, pkt 35.

⁴⁸ Wyrok ETPC z 23 lipca 2003 r., skarga nr 40016/98, Karner przeciwko Austrii, pkt 25.

⁴⁹ Zob. wyrok ETPC z 27 kwietnia 2004 r., skarga nr 62543/00, Gorraiz Lizarraga i inni przeciwko Hiszpanii.

⁵⁰ Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, pkt 462.

⁵¹ Decyzja Komitetu Praw Człowieka z 14 sierpnia 2006 r. w sprawie Aalbersberg przeciwko Holandii, komunikat nr 1440/2005, pkt 6.3.

⁵² Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, pkt 424.

dowisku⁵³. Kwestię tę dostrzegła Rada Europy, wskazując, że stanowi to powód, przez który Trybunał nie może skutecznie zająć się tą nową kategorią praw człowieka⁵⁴. Jak już zasygnalizowano, identyfikacja skarżącego jako ofiary naruszenia prawa przez państwo jest wymogiem koniecznym wniesienia skargi do Trybunału. Z kolei ustalenie, że dana osoba jest ofiarą w rozumieniu Konwencji, wymaga od Trybunału zbadania jego kompetencji *ratione materiae*, tzn. stwierdzenia, że istnieje zobowiązanie państwa, które mogłoby zostać naruszone⁵⁵. Choć w sprawach klimatycznych brak jest jednoznacznego obowiązku tego rodzaju, wydaje się możliwe wyprowadzenie go między innymi z art. 2⁵⁶, art. 8⁵⁷, a nawet z art. 6 EKPC⁵⁸. Wymaga podkreślenia, że jeżeli normy Konwencji pozwalają na choćby częściowe zapewnienie ochrony środowiska, to należy uznać je za instrument prawny służący realizacji tego celu⁵⁹.

Kwalifikacja skutków zmian klimatu jako naruszeń praw człowieka stwarza wiele trudności także z powodu wymogu wykazania bezpośredniego związku przyczynowego między poniesioną szkodą a działaniami lub zaniechaniami konkretnego państwa. Jak wskazuje Wysoki Komisarz ds. Ochrony Praw Człowieka, praktycznie niemożliwe jest połączenie złożonych związków przyczynowo-skutkowych związanych z emisją gazów cieplarnianych danego kraju z konkretnym skutkiem zmian klimatycznych występującym u potencjalnej ofiary, nie wspominając o bezpośrednich bądź pośrednich implikacjach dla praw człowieka⁶⁰. Ponadto niezwykle trudne jest ustalenie, w jakim stopniu konkretne zdarzenia związane ze zmiana-

⁵³ Zob. wyrok ETPC z 22 maja 2003 r., skarga nr 41666/98, Kyrtatos przeciwko Grecji, pkt 52.

⁵⁴ Rekomendacja Rady Europy przyjęta w dniu 29 września 2021 r., „Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe”, § 5.

⁵⁵ *Praktyczny przewodnik po kryteriach dopuszczalności skarg składanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Europejski Trybunał Praw Człowieka, Strasburg 2023, s. 60–70, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Admissibility_guide_POL (dostęp: 24.03.2025 r.).

⁵⁶ Zob. wyrok ETPC z 30 listopada 2004 r., skarga nr 48939/99, Öneriyıldız przeciwko Turcji, pkt 71.

⁵⁷ Zob. wyrok ETPC z 14 lutego 2012 r., skarga nr 31965/07, Hardy i Maile przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, pkt 187–192.

⁵⁸ Zob. A. Mariconda, *Victim Status...*, s. 266 i n.

⁵⁹ Szerzej na temat pośredniej formy ochrony środowiska w orzecznictwie Trybunału zob. rozdział 13 tej książki autorstwa Adrianny Skupień i Izabeli Walkiewicz pt. *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako pośrednia forma ochrony środowiska* oraz przywołane tam orzecznictwo.

⁶⁰ Raport Biura Wysokiego Komisarza ONZ ds. Praw Człowieka z 15 stycznia 2009 r. na temat związku między zmianami klimatycznymi a prawami człowieka (A/HRC/10/61), § 70, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g09/103/44/pdf/g0910344.pdf?utm> (dostęp: 24.03.2025 r.).

mi klimatu, takie jak: huragany, degradacja środowiska, zanieczyszczenie powietrza czy niedobory wody, mające także wpływ na prawa człowieka, można bezsprzecznie przypisać globalnemu ociepleniu⁶¹.

Z proceduralnego punktu widzenia na drodze dopuszczalności skarg wynikających ze zmian klimatycznych może stać kilka istotnych przeszkód, w tym obowiązek wyczerpania krajowych środków odwoławczych, legitymacja procesowa skarżących, a także kompetencja *ratione materiae*, *ratione temporis* oraz *ratione loci* Trybunału⁶².

Poważnym wyzwaniem dla Trybunału w sprawach klimatycznych jest również identyfikacja statusu ofiary naruszenia przez państwo Konwencji. W kontekście zmian klimatycznych mogłoby ono dotyczyć praktycznie każdego, a przez to nie działałoby jako kryterium ograniczające wnoszenie skarg. Jak wskazuje Trybunał, każdy jest zaniepokojony rzeczywistymi i przyszłymi ryzykami związanymi ze zmianami klimatycznymi i może twierdzić, że ma uzasadniony interes osobisty w tym, aby te ryzyka zniknęły⁶³. Biorąc pod uwagę charakter zmian klimatu i ich różne negatywne skutki oraz przyszłe zagrożenia, liczba osób dotkniętych tymi zmianami – na różne sposoby i w różnym stopniu – jest nieokreślona. Trybunał podkreślił, że w omawianym kontekście konieczne jest szczególne podejście do statusu ofiary i do jego rozgraniczenia, ponieważ skargi mogą dotyczyć działań lub zaniechań, których skutki wykraczają poza określone jednostki czy grupy i oddziałują na szeroką część populacji⁶⁴. Wynik postępowania sądowego w tym kontekście nieuchronnie będzie miał skutek wykraczający poza prawa i interesy konkretnej osoby lub grupy osób i nieuchronnie będzie wybiegał w przyszłość, pod względem tego, co jest wymagane do zapewnienia skutecznego łagodzenia negatywnych skutków zmian klimatu lub dostosowania się do ich konsekwencji⁶⁵. W związku z tym Trybunał przyjął, że kwestia statusu ofiary musi być interpretowana w sposób ewolucyjny w świetle warunków panujących we współczesnym społeczeństwie, oraz że jakakolwiek nadmiernie formalistyczna interpretacja tego pojęcia sprawiłaby, że ochrona praw gwarantowanych przez Konwencję byłaby nieskuteczna i iluzoryczna⁶⁶.

Orzeczenie w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz przedstawiło szeroko omawiane innowacje w zakresie traktowania przez Trybunał dopuszczalności i zasadności spraw klimatycznych, a zwłaszcza w zakresie testu statusu ofiary. Trybunał orzekł, że aby ubiegać się o status ofiary na

⁶¹ Ibidem.

⁶² Zob. A. Mariconda, *Victim Status...*, s. 266 i n.

⁶³ Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, pkt 485.

⁶⁴ Ibidem, pkt 478 i 479.

⁶⁵ Ibidem, pkt 479.

⁶⁶ Ibidem, pkt 482.

podstawie artykułu 34 EKPC w kontekście skarg dotyczących szkody lub ryzyka szkody wynikającej z rzekomych zaniedbań państwa strony Konwencji w zakresie zwalczania zmiany klimatu, wnioskodawca musi wykazać, że został osobiście i bezpośrednio dotknięty zarzucanymi zaniedbaniami⁶⁷. Należy w tym celu ustalić, że wnioskodawca jest zagrożony wysoką intensywnością narażenia na negatywne skutki zmiany klimatu, tj. poziom i powaga negatywnych skutków działań lub zaniechań rządu (lub takiego ryzyka) mających wpływ na wnioskodawcę muszą być znaczące, oraz że istnieje pilna potrzeba zapewnienia wnioskodawcy indywidualnej ochrony ze względu na brak lub niewystarczalność jakichkolwiek rozsądnych środków mających na celu ograniczenie szkody⁶⁸.

6. Rozwinięcie linii orzeczniczej w kwestii statusu ofiary dla stowarzyszeń

Trybunał nie przewiduje instytucji *actio popularis*. Oznacza to, że wnioskodawca nie może złożyć roszczenia w interesie publicznym lub ogólnym, jeśli kwestionowany środek lub akt nie dotyczy go bezpośrednio. Trybunał systematycznie odmawiał zatem możliwości wniesienia skutecznej skargi stowarzyszeniom. Powodem takiej odmowy był także fakt, że niektóre prawa Konwencji, takie jak te opisane w art. 2 (prawo do życia), art. 3 (zakaz tortur) i art. 5 (prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego), ze swej natury nie mogą być wykonywane przez stowarzyszenie, ale wyłącznie przez jego członków⁶⁹. W związku z niedopuszczalnością *actio popularis* na gruncie Konwencji osoba, organizacja pozarządowa lub grupa osób muszą być w stanie wskazać, że jest ofiarą naruszenia praw określonych w Konwencji⁷⁰. Potrzeba zapewnienia, z jednej strony, skutecznej ochrony praw wynikających z Konwencji – a z drugiej strony, aby kryteria statusu ofiary nie stały się *de facto* dopuszczeniem *actio popularis*, jest szczególnie dotkliwa w kontekście spraw klimatycznych.

Orzeczenie Trybunału w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz ma na tym tle precedensowy charakter. Przełomowe znaczenie w kontekście uznania statusu ofiary i *locus standi* przez Trybunał w sprawach klimatycznych tego orzeczenia wynika z faktu, że uznał on skargę pochodzącą od jednostek (członkiń stowarzyszenia) za niedopuszczalną, przy czym skarga

⁶⁷ Ibidem, pkt 487.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Szerzej na temat braku legitymacji procesowej do występowania w interesie środowiska zob. A. Skupień, I. Walkiewicz, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka...*

⁷⁰ Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, pkt 460.

stowarzyszenia została przez Trybunał uwzględniona. Trybunał nie dopatrzył się bowiem bezpośredniego narażenia na niekorzystne skutki zmian klimatycznych lub takiego ryzyka w przyszłości, które uzasadniałyby pilną potrzebę zapewnienia indywidualnej ochrony skarżącym, będącym osobami fizycznymi. Ochronę taką przyznał zaś skarżącemu stowarzyszeniu. Trybunał podkreślił tym samym doniosłą rolę, jaką odgrywają organizacje pozarządowe dla ochrony praw człowieka. Uznał bowiem, że w kontekście zmian klimatu ich działania należy postrzegać jako środek, za pomocą którego można bronić praw osób dotkniętych zmianami klimatu, w tym w szczególności osób znajdujących się w wyraźnie niekorzystnej sytuacji, która nie pozwala na wykazanie bezpośredniego naruszenia ich indywidualnych praw. Sprawa ta jako jedyna ze spraw klimatycznych Wielkiej Izby została uznana za dopuszczalną i doprowadziła do stwierdzenia naruszenia art. 8 i art. 6 EKPC.

Wiodący wyrok w tej sprawie przedstawił nowatorskie podejście Trybunału w zakresie nadania statusu ofiary organizacjom pozarządowym. Trybunał przyznał, że szczególne względy dotyczące zmian klimatycznych przemawiają za uznaniem możliwości, aby stowarzyszenia, z zastrzeżeniem pewnych warunków, miały legitymację procesową przed Trybunałem jako przedstawiciele osób, których prawa są lub rzekomo zostaną naruszone⁷¹. Ponadto szczególnie charakter zmian klimatycznych jako wspólnego problemu ludzkości, a także potrzeba promowania międzypokoleniowego podziału obciążeń przemawiają za uznaniem zdolności procesowej stowarzyszeń przed Trybunałem w sprawach dotyczących ochrony klimatu⁷². Trybunał uznaje zatem za stosowne w tym szczególnym kontekście zapewnienie stowarzyszeniom dostępu do drogi sądowej w celu ochrony praw człowieka osób dotkniętych, jak również osób narażonych na skutki zmian klimatycznych, zamiast polegania wyłącznie na postępowaniach wszczynanych przez każdą osobę indywidualnie⁷³. Wykluczenie *actio popularis* na mocy Konwencji wymaga jednak, aby możliwość składania wniosków do Trybunału przez stowarzyszenia podlegała pewnym warunkom. W tym zakresie, po pierwsze, aby stowarzyszenie mogło zostać uznane za posiadające legitymację procesową przed Trybunałem na podstawie art. 34 EKPC, w związku z domniemanym zaniechaniem przez państwo stronę podjęcia odpowiednich środków ochrony osób fizycznych przed negatywnymi skutkami zmian klimatu dla życia i zdrowia, musi ono być ustanowione zgodnie z prawem obowiązującym w danej jurysdykcji⁷⁴. Po drugie – musi być w stanie wykazać, że zgodnie ze swoimi celami statutowymi realizuje określony cel w postaci ochrony praw człowieka swoich członków lub innych poszkodo-

⁷¹ Ibidem, pkt 498.

⁷² Ibidem, pkt 499.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, pkt 502.

wanych osób w ramach danej jurysdykcji przed zagrożeniami wynikającymi ze zmian klimatu⁷⁵. Po trzecie – stowarzyszenie musi być w stanie wykazać, że można go uznać za rzeczywiście wykwalifikowane i reprezentatywne do działania w imieniu członków lub innych osób dotkniętych zmianami klimatycznymi w ramach danej jurysdykcji, które podlegają konkretnym zagrożeniom lub negatywnym skutkom zmian klimatycznych dla ich życia, zdrowia lub dobrobytu chronionego na mocy Konwencji⁷⁶.

Kluczową rolę – jako punkt odniesienia dla oceny dopuszczalności skargi stowarzyszenia przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka – odegrała Konwencja z Aarhus. Jej podstawowe założenia, zwłaszcza dotyczące prawa społeczeństwa i organizacji pozarządowych do udziału w procesach decyzyjnych i dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sprawach środowiskowych, umożliwiły Trybunałowi odejście od sztywnej wykładni pojęcia „ofiary” i uznanie, że w kontekście globalnego kryzysu klimatycznego dopuszczenie organizacji pozarządowych do postępowania jest konieczne. Jednocześnie Trybunał wyraźnie zaakcentował różnicę między podstawową naturą i celem Konwencji z Aarhus, która została zaprojektowana w celu wzmocnienia partycypacji społecznej w sprawach środowiskowych, a celem EKPC skoncentrowanym na ochronie indywidualnych praw człowieka⁷⁷. Podkreśla się również, że szczególne znaczenie ma także podejście Trybunału do art. 6 EKPC, gdyż choć literalna wykładnia tego przepisu wykluczałaby możliwość powoływania się stowarzyszeń na prawa cywilne, Trybunał stwierdził, że takie podejście pozostawałoby w sprzeczności z realiami współczesnego społeczeństwa obywatelskiego⁷⁸. Dlatego dopuścił szersze rozumienie legitymacji procesowej organizacji, odwołując się przy tym do zasad wynikających z Konwencji z Aarhus. Orzeczenie potwierdza tym samym, że bez zagwarantowania praw proceduralnych, takich jak: dostęp do informacji, udział w podejmowaniu decyzji i dostęp do sądu, system ochrony praw człowieka może stać się niewydolny, a prawa w nim zawarte będą narażone na ryzyko arbitralności ze strony państwa⁷⁹. Trybunał, odwołując się do Konwencji z Aarhus aż 51 razy⁸⁰, uczynił ją jednym z kluczowych instrumentów prawnych w tej sprawie.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ J. Jendrośka, *The substantive right...*, cz. II, s. 76–77.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ J. Maurici, *The Aarhus Convention and the European Convention on Human Rights – Part 2*, Landmark Chambers blog, analiza roli Konwencji z Aarhus w orzeczeniu ETPC (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii), 10 kwietnia 2024 r., <https://www.landmarkchambers.co.uk/news-and-cases/30-the-aarhus-convention-and-the-european-convention-on-human-rights-part-2> (dostęp: 2.09.2025 r.).

Na szczególną uwagę w kontekście uznania legitymacji procesowej stowarzyszeń przed Trybunałem zasługuje zdanie odrębne sędziego Tima Eickego, który poddał krytycznej analizie konsekwencje stanowiska Trybunału. Wskazał bowiem, że w wielu państwach stronach Konwencji brak jest regulacji umożliwiających organizacjom skuteczne dochodzenie roszczeń na poziomie krajowym, co pozostaje w sprzeczności z zasadą subsydiarności oraz wymogiem wyczerpania środków odwoławczych, przewidzianym w art. 35 ust. 1 EKPC⁸¹. W takim ujęciu Trybunał ryzykuje przejęciem roli sądu pierwszej instancji, do czego nie został instytucjonalnie zaprojektowany, szczególnie w sprawach dotyczących zmian klimatu, wymagających kompleksowej analizy materiału dowodowego⁸². Zdaniem sędziego Eickego sytuacja ta prowadzi do dwóch potencjalnych rozwiązań: (a) państwa strony będą zobowiązane do wprowadzenia odpowiednich ram prawnych zapewniających legitymację stowarzyszeń, bądź (b) Trybunał będzie zmuszony rozpoznawać skargi bez wcześniejszego rozstrzygnięcia sądów krajowych⁸³. Uwagi sędziego Eickego unaoczniają tym samym systemowe napięcia między zasadą subsydiarności a koniecznością zapewnienia efektywnej ochrony praw jednostek i stowarzyszeń w sprawach klimatycznych.

7. Refleksje wokół wyroku ETPC w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz

Znaczenie orzeczenia Trybunału wykracza poza granice Szwajcarii, a także ramy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz instytucjonalne granice Rady Europy⁸⁴. Stanowi ważny punkt odniesienia dla przyszłych skarg klimatycznych przed sądami krajowymi i międzynarodowymi.

W literaturze zgodnie podkreśla się, że wyrok Trybunału w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz stanowi próbę wyznaczenia kierunku dla przyszłych rozstrzygnięć dotyczących ochrony klimatu. Choć pojawiają się głosy, że orzeczenie nie realizuje wszystkich oczekiwań i nie rozwiązuje w pełni kryzysu klimatycznego, wielu komentatorów uznaje je za najlepszy możliwy do podjęcia krok w ramach kompetencji Trybunału⁸⁵.

⁸¹ Wyrok ETPC z 9 kwietnia 2024 r., Verein KlimaSeniorinnen Schweiz, zdanie odrębne sędziego Eickego, pkt 47.

⁸² Ibidem, pkt 48.

⁸³ Ibidem, pkt 50.

⁸⁴ A. Savaresi, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland: Making Climate Litigation History*, „Review of European, Comparative & International Environmental Law” (RECIEL) 2025, t. 34 (1), <https://doi.org/10.1111/reel.12612>.

⁸⁵ J. Jungfleisch, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland – Starting Point for the Future Climate Protection in Europe*, „Modern Issues of Rule of Law” 2023, nr 3, s. 4–10, <https://doi.org/10.17176/20240418-183401-0>.

Analizy wskazują, że wyrok tworzy zręb obowiązków państw w zakresie ochrony praw człowieka w kontekście zmian klimatycznych i może stać się fundamentem dalszego rozwoju orzecznictwa w tej dziedzinie⁸⁶. Podkreśla się, że orzeczenie może być traktowane jako swoisty „niewiążący precedens”, który może stanowić istotny punkt odniesienia przy ocenie legalności decyzji publicznych z perspektywy ochrony praw człowieka, zwłaszcza prawa do sądu⁸⁷.

W literaturze wskazuje się, że orzeczenie Trybunału może odgrywać istotną rolę przy ocenie uprawnienia do zaskarżenia uchwał sejmików województwa dotyczących programów ochrony powietrza w strefach, gdzie przekroczono dopuszczalne lub docelowe poziomy zanieczyszczeń⁸⁸. Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem sądów administracyjnych skargę w tym zakresie może wnieść jedynie podmiot wykazujący naruszenie własnego interesu prawnego lub uprawnienia⁸⁹. Niemniej jednak odwołanie się do argumentacji zawartej w wyroku Trybunału, zwłaszcza w odniesieniu do legitymacji procesowej (*locus standi*), może służyć wzmocnieniu pozycji procesowej podmiotów dotkniętych skutkami zaskarżanych uchwał⁹⁰. Ponadto zainteresowane podmioty, w tym powodowie w innych sprawach klimatycznych, mogą sięgać po argumentację Trybunału dotyczącą związku przyczynowego, odpowiedzialności państw oraz legitymacji procesowej⁹¹. Dodatkowo wyrok może wzmocnić postulat przyznania organizacjom pozarządowym prawa do występowania przed sądami krajowymi w sprawach dotyczących klimatu, szczególnie w jurysdykcjach, w których kwestia ta nie została jeszcze jednoznacznie uregulowana⁹².

Co więcej, zwraca się uwagę, że orzeczenie otwiera drogę do składania skarg przeciwko państwom przed Trybunałem z tytułu niewystarczających działań w zakresie ochrony klimatu, co potencjalnie zwiększy presję na rządy europejskie w kierunku intensyfikacji polityki klimatycznej⁹³. Andreas

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ A. Chmielarz-Grochal, *Wyrok ETPC (Wielka Izba) z dnia 9 kwietnia 2024 r. w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii (skarga nr 53600/20)*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2024, nr 3, s. 146–152.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Por. art. 90 ust. 1 ustawy z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. z 2025 r. poz. 581) oraz orzecznictwo, np. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 26.05.2020 r., II OSK 3398/19, LEX nr 3056349.

⁹⁰ A. Chmielarz-Grochal, *Wyrok ETPC...*, s. 146–152.

⁹¹ A. Hösli, M. Rehmann, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland: The European Court of Human Rights' Answer to Climate Change*, „Climate Law” 2024, t. 14 (3–4), s. 21–22, <http://dx.doi.org/10.1163/18786561-bja10055>.

⁹² Ibidem.

⁹³ S. Zaręba, *Precedens w europejskim orzecznictwie dotyczącym ochrony klimatu*, „Biuletyn PISM” 2024, nr 71 (2881), <https://www.pism.pl/publikacje/precedens-w-europejskim-orzecznictwie-dotyczacym-ochrony-klimatu> (dostęp: 1.04.2025 r.).

Hösli i Meret Rehmman podkreślają, że jest to pierwszy przypadek, gdy międzynarodowy trybunał uznał, iż zaniechania w polityce klimatycznej mogą prowadzić do naruszenia praw człowieka⁹⁴. Ich zdaniem wyrok wymusi na państwach konieczność opracowania rzetelnych strategii redukcji emisji i wprowadzenia skutecznych środków ochrony środowiska⁹⁵.

Vladislava Stoyanova zwraca uwagę na kwestię związku przyczynowego, podkreślając, że Trybunał po raz pierwszy tak wyraźnie uznał powiązania między emisjami, zmianami klimatycznymi, ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi i ich wpływem na zdrowie ludzi⁹⁶.

Niektórzy autorzy wskazują jednak, że orzeczenie ma wymiar w gruncie rzeczy symboliczny. Symbolizm ten jest szczególnie widoczny w kontekście przyjęcia, że art. 8 EKPC obejmuje ochronę jednostki przed poważnymi skutkami zmian klimatu, co stanowi pierwsze tego rodzaju rozstrzygnięcie w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁹⁷. Podkreśla się jednak, że uznanie tego prawa jest ograniczone do sytuacji, w których skarżący wykażą spełnienie wysokiego progu statusu ofiary, co w świetle restrykcyjnego podejścia Wielkiej Izby stanowi istotną przeszkodę⁹⁸. Jednocześnie wskazuje się, że praktyczne znaczenie tej bariery może być osłabione poprzez relatywnie łagodniejsze kryteria legitymacji dla organizacji w porównaniu z wymogami wobec jednostek⁹⁹.

Równoległe z pozytywnymi ocenami w debacie publicznej pojawiły się również głosy krytyczne, w szczególności ze strony przedstawicieli władz szwajcarskich. Wyrażają oni zaniepokojenie zakresem ingerencji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, zarzucając mu przekroczenie granic kompetencji orzeczniczych oraz formułowanie nierealistycznych oczekiwań wobec roli sądownictwa w walce ze zmianami klimatu¹⁰⁰. Wyrok spotkał się z ostrą reakcją obu izb szwajcarskiego parlamentu, które w specjalnych oświadczeniach podważyły jego zasadność i sugerowały możliwość jego zignorowania. Mimo to, zgodnie z art. 46 ust. 1 EKPC, wyrok ten wiąże Szwajcarię jako stronę postępowania i powinien zostać wykonany przez

⁹⁴ A. Hösli, M. Rehmman, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others...*, s. 1–19.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ V. Stoyanova, *KlimaSeniorinnen and the Question(s) of Causation*, Verfassungsblog, 7.05.2024 r., <https://verfassungsblog.de/klimasenioreninnen-and-the-questions-of-causation/> (dostęp: 1.04.2025 r.).

⁹⁷ O.W. Pedersen, *Disruption, Special Climate Considerations, and Striking the Balance*, „American Journal of International Law” 2025, t. 119 (1), s. 139–141, <http://dx.doi.org/10.1017/ajil.2024.66>.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Zob. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Verein_KlimaSeniorinnen_Schweiz_v._Switzerland (dostęp: 1.04.2025 r.).

wszystkie jej organy, w tym sądy, administrację i parlament. Krytyczne głosy nie pozostają jednak bez odpowiedzi. Julia Jungfleisch przekonuje, że Trybunał nie stworzył nowego prawa, lecz w sposób umiarkowany i zgodny z dotychczasową linią orzecniczą rozwinął interpretację Konwencji jako „żywego instrumentu”, dostosowując ją do realiów współczesnego kryzysu klimatycznego¹⁰¹.

8. Wnioski końcowe

Wyrok w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz wyznaczył nowy kierunek w rozwoju europejskiej ochrony praw człowieka, jednoznacznie potwierdzając, że zmiany klimatyczne mogą wpływać na prawa jednostki chronione przez Europejską Konwencję Praw Człowieka. Trybunał może odegrać istotną rolę w sporach dotyczących zmian klimatycznych, zwłaszcza poprzez wskazywanie granic odpowiedzialności państwa i rozszerzanie zakresu ochrony praw jednostki wobec globalnych zagrożeń. Aby jednak zapewnić pełną realizację praw człowieka w sprawach klimatycznych, potrzebne jest zapewnienie adaptacyjnego podejścia do pewnych założeń wcześniejszego orzecznictwa Trybunału, w szczególności w zakresie dopuszczalności skarg zbiorowych, legitymacji procesowej organizacji oraz interpretacji pojęcia „ofiary”. Zastosowanie przez Trybunał nowoczesnego i elastycznego podejścia do pozycji organizacji pozarządowych może nie tylko wpływać na rozwój jego orzecznictwa, ale również wyznaczyć kierunki działań na poziomach krajowym i międzynarodowym.

Orzeczenie Trybunału postrzegane jest jako krok milowy w procesie rozszerzania horyzontów interpretacyjnych Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Poglębiając swoje orzecznictwo, Trybunał nie wykluczył tym samym swojego udziału z historycznego wyzwania związanego ze zmianą klimatu. Choć zauważa się, że sprawy klimatyczne są zbyt złożone, by można je było rozstrzygać wyłącznie na gruncie praw człowieka, to nie można pominąć znaczenia orzeczeń Trybunału w tej dziedzinie. Mimo że żaden wyrok Trybunału nie rozwiąże sam w sobie problemów związanych ze zbiorowym działaniem ani z globalną nierównością, która leży u podstaw bierności klimatycznej, to stwierdzenie, że nieskuteczne działania państwa w zakresie redukcji emisji mogą prowadzić do naruszenia praw człowieka – jak w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz – stanowi znaczący sukces w kierunku odpowiedzialności państw za kryzys klimatyczny. Wyrok w tej sprawie wysyła bowiem wyraźny komunikat, że zmiana klimatu należy do sfery praw człowieka oraz że konieczne jest podjęcie działań zapobiegających dalszym i masowym naruszeniom tych praw. Uznanie dopuszczalności

¹⁰¹ J. Jungfleisch, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*..., s. 278–279.

tej sprawy wskazuje, że skargi dotyczące klimatu, a szczególnie te związane z łagodzeniem skutków zmiany klimatu, mogą być rozpatrywane przez Trybunał i podlegać kontroli sądowej.

Komentatorzy podkreślają, że Trybunał – mimo licznych ograniczeń instytucjonalnych i proceduralnych – zdołał w sposób wyważony zareagować na wyzwania wynikające z kryzysu klimatycznego, nie rezygnując przy tym z podstawowych zasad swojej jurysprudencji, takich jak subsydiarność czy poszanowanie marginesu oceny państwa. W ocenie wielu autorów wyrok nie tylko potwierdza znaczenie Konwencji w ochronie praw jednostek wobec nowych, transgranicznych zagrożeń, lecz także stanowi punkt odniesienia dla dalszej ewolucji standardów międzynarodowej odpowiedzialności państw za zaniechania w polityce klimatycznej. Równocześnie jednak część doktryny wskazuje na potrzebę dalszego doprecyzowania kryteriów legitymacji procesowej i związku przyczynowego, które będą kluczowe w przyszłych postępowaniach opartych na prawach człowieka w kontekście zmian klimatu¹⁰².

W tym kontekście niezwykle aktualnym problemem wydaje się urzeczywistnienie podmiotowego prawa człowieka do życia w odpowiednim ekologicznie środowisku, którego komponentem jest klimat¹⁰³. W doktrynie prawa ochrony środowiska postuluje się, że aby prawo do czystego środowiska było efektywne, należy odwołać się do idei podmiotowości zbiorowej, gdzie jednostka powinna być reprezentowana przez przedstawicieli kolektywnych jako swoich reprezentantów, na przykład przez organizacje społeczne o zasięgu krajowym lub międzynarodowym¹⁰⁴. Wyrok Trybunału w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii z pewnością stanowi kamień milowy w kwestii uznania statusu ofiary skutków negatywnych zmian klimatu oraz gwarantuje realną możliwość obrony praw osób dotkniętych zmianami klimatu, których partykularna sytuacja nie pozwala na wykazanie bezpośredniego naruszenia ich indywidualnych praw. Równolegle wyrok ten sygnalizuje konieczność budowania skutecznych mechanizmów odpowiedzialności międzynarodowej za działania lub zaniechania, które prowadzą do degradacji środowiska klimatycznego. W perspektywie długofalowej orzeczenie to wpisuje się w szerszy cel, jakim jest stopniowe

¹⁰² Zob. V. Stoyanova, *KlimaSeniorinnen...*

¹⁰³ Por. szerzej o problematyce urzeczywistnienia prawa do środowiska, w tym o trzech podstawowych sposobach jego ujęcia: J. Jendrośka, *The substantive right to environment and the procedural environmental rights under the Aarhus Convention – Part I*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2023, t. 21 (2), s. 145–150, DOI: 10.25167/osap.5404.

¹⁰⁴ J. Ciechanowicz-McLean, *Prawo człowieka do życia w odpowiednim ekologicznie środowisku*, (w:) A. Barczak, M.M. Kenig-Witkowska, M. Stoczkiewicz (red.), *Współczesne wyzwania prawa ochrony klimatu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2024, s. 39.

konstytuowanie prawa do życia w bezpiecznym i stabilnym klimacie jako integralnego komponentu systemu ochrony praw człowieka.

Na zakończenie warto zauważyć, że Europejski Trybunał Praw Człowieka obecnie rozpatruje kolejne sprawy klimatyczne przeciwko państwom członkowskim Rady Europy, między innymi: Austrii, Niemcom i Szwecji. Można więc przypuszczać, że Trybunał będzie w kolejnych latach rozwijał swoją linię orzeczniczą w tym zakresie, kształtując standardy odpowiedzialności państw za skutki zmian klimatycznych.

Bibliografia

Literatura

- Boyle A., *Human rights and the environment: Where next?*, „The European Journal of International Law” 2012, t. 23 (3).
- Chmielarz-Grochal A., Wyrok ETPC (Wielka Izba) z dnia 9 kwietnia 2024 r. w sprawie *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii* (skarga nr 53600/20), „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2024, nr 3.
- Ciechanowicz-McLean J., *Prawo człowieka do życia w odpowiednim ekologicznie środowisku*, (w:) A. Barczak, M.M. Kenig-Witkowska, M. Stoczkiewicz (red.), *Współczesne wyzwania prawa ochrony klimatu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2024.
- Hösli A., Rehmann M., *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland: The European Court of Human Rights’ Answer to Climate Change*, „Climate Law” 2024, t. 14 (3–4), <http://dx.doi.org/10.1163/18786561-bja10055>.
- Jendrośka J., *The substantive right to environment and the procedural environmental rights under the Aarhus Convention – Part I*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2023, t. 21 (2), DOI: 10.25167/osap.5404.
- Jendrośka J., *The substantive right to environment and the procedural environmental rights under the Aarhus Convention – Part II*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2024, t. 22 (2), <http://dx.doi.org/10.25167/osap.5633>.
- Jungfleisch J., *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland – Starting Point for the Future Climate Protection in Europe*, „Modern Issues of Rule of Law” 2023, nr 3, <https://doi.org/10.17176/20240418-183401-0>.
- Keller H., Heri C., *The future is now: Climate cases before the ECtHR*, „Nordic Journal of Human Rights” 2022, t. 40, <https://doi.org/10.1080/18918131.2022.2064074>.
- Mariconda A., *Victim Status of Individuals in Climate Change Litigation before the ECtHR*, „The Italian Review of International and Comparative Law” 2023, t. 3 (2).
- Maurici J., *The Aarhus Convention and the European Convention on Human Rights – Part 2*, Landmark Chambers blog, analiza roli Konwencji z Aarhus w orzeczeniu ETPC (*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v Switzerland*), 10 kwietnia 2024 r., <https://www.landmarkchambers.co.uk/news-and-cases/30-the-aarhus-convention-and-the-european-convention-on-human-rights-part-2> (dostęp: 2.09.2025 r.).
- Pedersen O.W., *Disruption, Special Climate Considerations, and Striking the Balance*, „American Journal of International Law” 2025, t. 119 (1), <http://dx.doi.org/10.1017/ajil.2024.66>.
- Pedersen O.W., *The European Court of Human Rights and International Environmental Law*, (w:) J. Knox, K. Pejan (red.), *The Human Right to a Healthy Environment*, Cambridge University Press, Cambridge 2018, <https://doi.org/10.1017/9781108367530>.
- Pedersen O.W., *Human Rights and Climate Change – Finally!*, EJIL: Talk! Blog, „European Journal of International Law”, 22.09.2020 r.

- Savaresi A., *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v Switzerland: Making Climate Litigation History*, „Review of European, Comparative & International Environmental Law” (RECIEL) 2025, t. 34 (1), <https://doi.org/10.1111/reel.12612>.
- Stoyanova V., *KlimaSeniorinnen and the Question(s) of Causation*, Verfassungsblog, 7.05.2024 r., <https://verfassungsblog.de/klimaseniorinnen-and-the-questions-of-causation/> (dostęp: 1.04.2025 r.).
- Wróbel A., (w:) L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. II, *Komentarz do artykułów 19–59 oraz Protokołów dodatkowych*, C.H. Beck, Warszawa 2011.
- Zaręba S., *Precedens w europejskim orzecznictwie dotyczącym ochrony klimatu*, „Biuletyn PISM” 2024, nr 71 (2881), <https://www.pism.pl/publikacje/precedens-w-europejskim-orzecznictwie-dotyczacym-ochrony-klimatu> (dostęp: 1.04.2025 r.).

Akty prawne

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).
- Ustawa z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. z 2025 r. poz. 581).
- Konwencja sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r. o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706 ze zm.).
- Porozumienie paryskie do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 9 maja 1992 r., przyjęte w Paryżu dnia 12 grudnia 2015 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 36).

Orzecznictwo

Sądy powszechne

- Wyrok NSA z 26 maja 2020 r., II OSK 3398/19, LEX nr 3056349.

Europejski Trybunał Praw Człowieka

- Decyzja z 27 kwietnia 2004 r., skarga nr 14687/90, Athens Bar Association i inni przeciwko Grecji.
- Decyzja z 13 czerwca 2023 r., skarga nr 39371/20, Carvalho i inni przeciwko Portugalii i 32 innym państwom.
- Wyrok z 6 września 1978 r., skarga nr 5029/71, Klass i inni przeciwko Niemcom.
- Wyrok z 9 grudnia 1994 r., skarga nr 16798/90, López Ostra przeciwko Hiszpanii.
- Wyrok z 28 października 1998 r., skarga nr 22495/93, Yaşa przeciwko Turcji.
- Wyrok z 18 lutego 1999 r., skargi nr 14234/88 i 14235/88, Open Door and Dublin Well Woman przeciwko Irlandii.
- Wyrok z 24 października 2002 r., skarga nr 2346/02, Pretty przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 22 maja 2003 r., skarga nr 41666/98, Kyrtatos przeciwko Grecji.
- Wyrok z 23 lipca 2003 r., skarga nr 40016/98, Karner przeciwko Austrii.
- Wyrok z 27 kwietnia 2004 r., skarga nr 62543/00, Gorraiz Lizarraga i inni przeciwko Hiszpanii.
- Wyrok z 30 listopada 2004 r., skarga nr 48939/99, Öneriyıldız przeciwko Turcji.
- Wyrok (Wielka Izba) z 29 kwietnia 2008 r., skarga nr 13378/05, Burden przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 1 sierpnia 2008 r., skarga nr 12534/03, Stukus i inni przeciwko Polsce.
- Wyrok z 27 stycznia 2009 r., skarga nr 67021/01, Tătar przeciwko Rumunii.

Wyrok z 14 lutego 2012 r., skarga nr 31965/07, Hardy i Maile przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

Wyrok z 13 listopada 2012 r. skargi nr 47039/11 i 358/12, Hristozov i inni przeciwko Bułgarii.

Wyrok z 27 stycznia 2016 r., skarga nr 39951/08, Brândușe przeciwko Rumunii.

Wyrok z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii.

Komitety Praw Człowieka ONZ

Decyzja z 7 stycznia 2020 r. w sprawie Teitiota przeciwko Nowej Zelandii, skarga nr CCPR/C/127/D/2728/2016, komunikat nr 2728/2016.

Decyzja z 14 sierpnia 2006 r. w sprawie Aalbersberg przeciwko Holandii, skarga nr CCPR/C/87/D/1440/2005, komunikat nr 1440/2005.

Źródła internetowe

Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2007: Synthesis Report, przyjęty na XXVII sesji plenarnej IPCC w Walencji, Hiszpanii, 12–17.11.2007 r., <https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/> (dostęp: 31.12.2024 r.).

Komitety Ministrów Rady Europy, Rekomendacja CM/Rec(2022)20 dla państw członkowskich w sprawie praw człowieka i ochrony środowiska, <https://rm.coe.int/t/0900001680a83df1> (dostęp: 31.12.2024 r.).

Praktyczny przewodnik po kryteriach dopuszczalności skarg składanych do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Europejski Trybunał Praw Człowieka, Strasburg 2023, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Admissibility_guide_POL (dostęp: 24.03.2025 r.).

Raport Biura Wysokiego Komisarza ONZ ds. Praw Człowieka z 15 stycznia 2009 r. na temat związku między zmianami klimatycznymi a prawami człowieka (A/HRC/10/61), <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g09/103/44/pdf/g0910344.pdf?utm> (dostęp: 24.03.2025 r.).

Rekomendacja Rady Europy przyjęta w dniu 29 września 2021 r., „Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe”.

United Nations Human Rights Council, *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights*, A/HRC/10/61, 15.01.2009 r., <https://www.refworld.org/reference/themreport/unhrc/2009/en/65384> (dostęp: 31.12.2024 r.).

Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Verein_KlimaSeniorinnen_Schweiz_v._Switzerland (dostęp: 1.04.2025 r.).

Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych, The human right to a clean, healthy and sustainable environment (A/RES/76/300), 28.07.2022 r., <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?v=pdf> (dostęp: 31.12.2024 r.).

*Adrianna Skupień*¹
*Izabela Walkiewicz*²

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka jako pośrednia forma ochrony środowiska

Title: The jurisprudence of the European Court of Human Rights as an indirect form of environmental protection

Słowa kluczowe: ochrona środowiska, Europejski Trybunał Praw Człowieka, orzecznictwo, prawa człowieka

Keywords: environmental protection, European Court of Human Rights, jurisprudence, human rights

Streszczenie: Wobec zwiększającego się niebezpieczeństwa związanego z negatywnymi skutkami zmian klimatu ustawodawcy na całym świecie podwyższają standardy ochrony środowiska. Również orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyka tej problematyki. W Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności brak jest wyrażonego wprost prawa do środowiska. Trybunał na gruncie interpretacji norm Konwencji wypracował jednak formy pośredniej ochrony środowiska, co spowodowało rozszerzenie zakresu strasburskiego systemu ochrony praw człowieka na środowisko. Celem rozdziału jest analiza orzeczeń Trybunału wydanych w XXI w. i przyjrzenie się stosowanej wykładni, której efekty można rozpatrywać w dwóch aspektach. Pierwszy dotyczy sytuacji, gdy ochrona środowiska staje się mechanizmem niezbędnym do realizacji praw i wolności człowieka, a drugi – gdy prawna ochrona może się urzeczywistniać i umacniać dzięki normom Konwencji.

Summary: In view of the increasing danger of the negative effects of climate change, legislators around the world raise the issue of strengthening the standard of environmental protection. This matter also appears in the jurisprudence of the European Court of Human Rights. The European Convention on Human Rights lacks an explicitly expressed right to the environment. However, the Court, on the basis of interpretation of the norms of the Convention, has developed forms of indirect protection of

¹ Adrianna Skupień, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0005-4245-9439.

² Izabela Walkiewicz, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0009-0002-3983-5227.

the environment, which has resulted in the extension of the system of human rights protection to the environment. The article aims to analyze the Court's rulings issued in the 21st century and look at the interpretation used, the effects of which can be considered in two aspects. The first is when environmental protection becomes a mechanism necessary for the realization of human rights and freedoms, and the second is when legal protection can materialize and strengthen through the norms of the Convention.

1. Wstęp

Prawo – ze względu na swoją specyfikę – wpływa na otaczającą nas rzeczywistość. Dzięki temu możemy obserwować kształtowanie się skomplikowanego systemu wpływów i zależności między dobrami chronionymi przez system prawny. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności³ jest jednym z najważniejszych dokumentów regulujących prawa człowieka na kontynencie europejskim. Ze względu na zmieniające się uwarunkowania oraz nowe wyzwania, jakie pojawiają się w systemie praw człowieka, aby Konwencja nadal pozostawała skutecznym instrumentem ochrony praw jednostek, musi być interpretowana w sposób dynamiczny i zgodnie z adekwatnym kontekstem panującym w momencie orzekania, aby stanowić tzw. *living instrument*⁴. Ta uwaga jest szczególnie istotna w świetle pogarszania się stanu środowiska, a także skutków tego procesu – problemu, który w czasie tworzenia Konwencji nie został wzięty pod uwagę, ale obecnie stanowi wielkie zagrożenie dla człowieka i całego życia na Ziemi. Biorąc pod uwagę współczesny rozwój prawodawstwa w zakresie ochrony środowiska, można zadać sobie pytanie, czy ochrona środowiska byłaby możliwa także na gruncie Konwencji – uzupełniając ochronę praw jednostki i prawo ochrony środowiska w ogólności. Rozdział ma odpowiedzieć na pytania, w jaki sposób orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC lub Trybunał) może się przyczyniać do podnoszenia standardów ochrony środowiska, oraz czy taka działalność Trybunału jest konieczna w świetle celu jego istnienia – czyli zabezpieczania konwencyjnego standardu ochrony praw człowieka⁵.

³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.), dalej: Konwencja lub EKPC.

⁴ *Manual on Human Rights and the Environment (3rd edition)*, Rada Europy, 2022, <https://rm.coe.int/manual-environment-3rd-edition/1680a56197> (dostęp: 15.09.2024 r.), dalej: *Manual on Human Rights*.

⁵ Artykuł 19 EKPC.

2. Historia orzecznictwa związanego ze środowiskiem

Orzecznictwo Trybunału związane z prawami człowieka w aspekcie środowiskowym jest wynikiem wielu lat ewolucji. Ponad 70 lat temu, gdy przyjęto Konwencję, kwestia środowiska i tego, jak może się ona wiązać z prawami podstawowymi, nie została wzięta pod uwagę ze względu na inne problemy, z jakimi mierzyła się wtedy powojenna Europa⁶. Na zmiany w szeroko pojętym spojrzeniu na prawa człowieka przez pryzmat środowiska wpłynęły działania międzynarodowe, które przyczyniły się do kształtowania orzecznictwa Trybunału w tej materii⁷. Jest to szczególnie ważne ze względu na stosowanie dynamicznej wykładni Konwencji oraz metody *common ground*, polegającej na interpretacji jej norm według zmieniającego się kontekstu międzynarodowego⁸.

W strukturach Rady Europy miały miejsce działania dotyczące powiązania środowiska z prawami człowieka. Powstały zalecenia Zgromadzenia Parlamentarnego traktujące o fundamentalnym prawie każdego człowieka do środowiska i o powszechnym obowiązku jego ochrony, postulujące wprowadzenie prawa do środowiska do Konwencji, oraz późniejsze, już bardziej zachowawcze, sugerujące jedynie przygotowanie protokołu dodatkowego do Konwencji, o charakterze proceduralnym, który zapewniłby zgodność z określonymi przez sporządzoną 25 czerwca 1998 r. Konwencję z Aarhus⁹ standardami¹⁰. Szczególnie istotna może się jednak okazać najnowsza działalność Zgromadzenia Parlamentarnego. Istotna dla problematyki związania praw człowieka z ochroną środowiska jest rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego z 2021 r.¹¹, która proponuje przyjęcie protokołu dodatkowego do Konwencji, uznającego prawo do bezpiecznego, czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska. W zaleceniu opracowano także treść

⁶ *Manual on Human Rights*, s. 9.

⁷ *Ibidem*, s. 156–179.

⁸ M. Stoczkiewicz, *Prawo ochrony klimatu w kontekście ochrony praw człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.

⁹ Konwencja sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r. o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706), dalej: Konwencja z Aarhus.

¹⁰ B. Gronowska, *O prawie do środowiska w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – refleksje na tle najnowszego orzecznictwa strasburskiego*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2014, nr 1, s. 185–186.

¹¹ Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 2211 „Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe”, przyjęta na posiedzeniu dnia 29 września 2021 r., <https://pace.coe.int/en/files/29501/html> (dostęp: 6.05.2025 r.).

proponowanego dokumentu. W 2024 r. przyjęto rekomendację¹², w której Zgromadzenie Parlamentarne zauważa, że Rada Europy w wielu aspektach zapewnia zabezpieczenie prawa do środowiska. Zgromadzenie Parlamentarne postrzega tę zależność jako okazję do wykorzystania istniejących standardów i proponuje między innymi jak najszybsze wdrożenie protokołu dodatkowego w sprawie prawa do środowiska, wraz z koniecznymi środkami prawnymi zapewniającymi jego odpowiednią skuteczność. Następnie, w maju 2025 r., Komitet Ministrów na 134. sesji przyjął „Strategię Środowiskową Rady Europy”, w której zauważono między innymi, że: „prawa człowieka i środowisko naturalne są ze sobą powiązane”, a także podkreślono, że środowisko naturalne jest narażone na degradację o niespotykanej dotychczas skali¹³. Stanowisko wyrażone w dokumencie jednoznacznie wskazuje na związek degradacji środowiska i praw człowieka, ale jednocześnie nie stanowi o istnieniu „prawa do środowiska”. Wspomniany dokument wskazuje na kierunki rozwoju toczącego się dyskursu w ramach struktur Rady Europy, jednak nie wpływa on na treść Konwencji oraz nie jest on wiążący dla państw członkowskich w taki sposób, jak Konwencja dla jej stron.

Ze względu na konstrukcję Konwencji i brak wyrażonego w niej wprost prawa podmiotowego do środowiska oficjalny rejestr spraw Trybunału nie wyodrębnia kategorii „spraw środowiskowych”. Z tego względu brak jest rzetelnych danych na temat dokładnego wykazu spraw związanych ściśle ze środowiskiem. W tym rozdziale jako związek wyroku ze środowiskiem rozumiemy faktyczny stan, w którym zachodzi korelacja między prawem podmiotowym zawartym w Konwencji a dobrostanem środowiska. Nawet w oficjalnych publikacjach pojawiają się w zestawieniach wyroków orzeczenia, których związek z kwestią środowiskową można uznać za luźny albo wręcz nieistniejący¹⁴, a środowisko bywa często tłem lub elementem

¹² Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 2272 „Mainstreaming the human right to a safe, clean, healthy and sustainable environment with the Reykjavik process”, przyjęta na posiedzeniu dnia 18 kwietnia 2024 r., <https://pace.coe.int/en/files/33521/html> (dostęp: 6.05.2025 r.).

¹³ Strategia środowiskowa Rady Europy, przyjęta na posiedzeniu Komitetu Ministrów w dniach 13–14 maja 2025 r., <https://search.coe.int/cm/en-gb?i=0912594880265939> (dostęp: 1.09.2025 r.).

¹⁴ Jako przykład można podać pojawiające się w załączniku do *Manual on Human Rights* orzeczenia: Florea przeciwko Rumunii (wyrok z 14 września 2009 r., skarga nr 37186/03), gdzie skazany został narażony w celi na palenie bierne; Kudła przeciwko Polsce (wyrok z 26 października 2000 r., skarga nr 30210/96), gdzie skazany, będąc w areszcie, uznał, że nie otrzymał wystarczającej opieki psychiatrycznej; Moreno Gomez przeciwko Hiszpanii (wyrok z 16 listopada 2004 r., skarga nr 4143/02), gdzie przedmiotem skargi było zbyt duże natężenie hałasu w obszarze miejskim (bez wskazań na aspekty wpływu hałasu na środowisko albo zwierzęta); Mousiel przeciwko Francji (wyrok z 14 listopada 2002 r., skarga nr 67263/01), w którym skarżący, będący skazanym, nie został zwolniony z więzienia mimo choroby. Wszystkie podane wyroki

epizodycznym, nieistotnym w rozważaniach Trybunału¹⁵. Również trudno określić dokładną liczbę orzeczeń Trybunału związanych ze środowiskiem. Niektóre źródła mówią nawet o około 300 rozstrzygnięciach¹⁶. Brak jednak kompletnego i rzetelnego zestawienia takich wyroków. To, co pokazują jednak istniejące źródła, to tendencja wzrostowa pojawiania się takich spraw. Począwszy od jednostkowych przypadków w latach 70. i 80., przez wzrost w latach 90., do pokaźniejszego orzecznictwa, jakie możemy zauważyć od początku lat 2000. Mimo wzrostu liczby orzeczeń w materii środowiska dalej jest to ułamek w ogólnej liczbie spraw rozstrzyganych przez Trybunał. Tylko w okresie od 2000 do 2020 r. Trybunał orzekł w 22 393 sprawach¹⁷ dotyczących wszelkich naruszeń Konwencji, z czego raptem kilkadziesiąt spraw dotyczyło środowiska naturalnego.

Stany faktyczne, jakich dotyczą skargi do Trybunału, są zróżnicowane i odnoszą się do różnorodnych problemów związanych z tematyką środowiskową. Są to między innymi: szkodliwe emisje, zbyt duże natężenie hałasu, naruszanie własności oraz wolności działalności gospodarczej skarżących w związku z działaniami państwa umotywowanymi ochroną środowiska, ochrona krajobrazu, istnienie nielegalnych składowisk śmieci, podejmowanie działań i możliwość rejestracji organizacji działających na rzecz środowiska oraz branie udziału w zgromadzeniach odnoszących się do problemów środowiskowych, a coraz częściej – problematyka zmian klimatycznych.

Ze względu na szeroki zakres spraw środowiskowych również materia normatywna, na jaką powołują się skarżący, jest różnorodna. Wśród powoływanych artykułów Konwencji prym wiedzie art. 8 – czyli prawo do prywatności. Poza tym powoływane przez skarżących prawa gwarantowane przez Konwencję to: prawo do życia, zakaz niehumanitarnego traktowania i tortur, wolność i bezpieczeństwo osobiste, prawo do sądu, wolność wyrażania opinii, wolność zgromadzeń, prawo do środka odwoławczego oraz prawo do poszanowania własności¹⁸.

zostały umieszczone w załączniku nr 3 do *Manual on Human Rights* i określone jako „istotne w kwestii środowiskowej” (*relevant to the environment*).

¹⁵ Jak na przykład w sprawie Thoma przeciwko Luksemburgowi (wyrok z 29 marca 2001 r., skarga nr 38432/97), gdzie rozważania ETPC dotyczyły przede wszystkim wolności słowa i konsekwencji powoływania się na nieprawdziwe informacje, a środowisko pojawiło się w tej sprawie jedynie jako temat przedmiotowego artykułu.

¹⁶ Council of Europe, *Protecting the environment using human rights law*, [2025], <https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment> (dostęp: 27.12.2024 r.).

¹⁷ *ECHR Overview 1959–2020*, Public Relations Unit of European Court of Human Rights, Rada Europy, Strasburg 2021, s. 4.

¹⁸ Kolejno: art. 2, art. 3, art. 5, art. 6 § 1, art. 10, art. 11, art. 13 EKPC oraz art. 1 Protokołu nr 1 (Protokół nr 1 i nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. oraz sporządzony w Strasburgu dnia 16 września 1963 r., Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175, dalej: Protokół).

Trybunał stworzył w zakresie spraw środowiskowych swego rodzaju kierunki orzekania, w których można zidentyfikować podejście zwiększające poziom ochrony środowiska, ale także określające granice tej ochrony. Jak zauważa Natalia Kobylarz, na styku problematyki ochrony praw człowieka oraz ochrony środowiska szczególnie istotnych jest pięć kwestii: zakres ochrony, legitymacja procesowa, naruszenie oraz związek przyczynowy, margines uznania państw oraz problematyka zadośćuczynienia¹⁹. Trybunał zauważa przede wszystkim, że mimo braku wprost wyrażonego w Konwencji prawa do środowiska jest ono istotną wartością i powinno być chronione²⁰. Celem Konwencji jest jednak przede wszystkim ochrona podstawowych praw człowieka, a negatywne działanie nakierowane na środowisko może być podstawą do stwierdzenia przez Trybunał naruszenia Konwencji tylko wtedy, gdy działania negatywne dla środowiska wkraczają w sferę praw jednostki²¹. Trybunał formułuje także granice dla działań władz ukierunkowanych na ochronę środowiska. Przedstawia konieczność wyważania między interesem publicznym a prywatnym; w przypadku braku zachowania równowagi działania na rzecz ochrony środowiska mogą okazać się niezgodne z Konwencją²². Kwestia potencjalnego uregulowania prawa do środowiska budzi pewne kontrowersje, między innymi w zakresie kształtu takiego potencjalnego prawa. Postulowane jest utworzenie prawa podmiotowego – przysługującego zarówno jednostkom, jak i zbiorowości²³. Natomiast w doktrynie obecne są także głosy, zgodnie z którymi instytucja prawa podmiotowego nie będzie efektywna w kontekście prawa

¹⁹ N. Kobylarz, *Overview of Environmental Case-Law of the ECtHR*, (w:) *Human Rights for the Planet. Proceedings of the High-Level International Conference on Human Rights and Environmental Protection*, Strasbourg, 5 October 2020, Council of Europe, s. 18–28.

²⁰ Takie podejście zauważyć można chociażby w sprawie Mangouras przeciwko Hiszpanii (wyrok z 8 stycznia 2009 r., skarga nr 12050/04), gdzie skarżący spowodował katastrofę ekologiczną i aby mógł zwolnić się z aresztu, musiał zapłacić kaucję w wysokości 3 mln euro. ETPC uznał, że tak duża kwota jest proporcjonalna do czynu popełnionego przez skazanego.

²¹ Zob.: wyrok z 1 lipca 2008 r., skarga nr 71146/01, Borysiewicz przeciwko Polsce; wyrok z 9 listopada 2010 r., skarga nr 2345/06, Deés przeciwko Węgrom; decyzja z 28 czerwca 2011 r., skarga nr 38197/03, Ioan Marchiş i inni przeciwko Rumunii.

²² Zob.: wyrok z 30 marca 2020 r., skarga nr 19234/04, Bacila przeciwko Rumunii; wyrok z 9 listopada 2010 r., skarga nr 2345/06, Deés przeciwko Węgrom; wyrok z 13 grudnia 2012 r., skargi pol. nr 3675/04, 23264/04, Flamenbaum i inni przeciwko Francji; wyrok z 2 listopada 2006 r., skarga nr 59909/00, Giacomelli przeciwko Włochom.

²³ E. Lambert, *The Environment and Human Rights. Introductory Report to the High-Level Conference Environmental Protection and Human Rights*, Strasbourg, 27 February 2020, prepared at the request of the Steering Committee for Human Rights (CDDH), s. 18.

do środowiska, a lepszym rozwiązaniem byłaby ochrona środowiska w obszarze praw gospodarczych i społecznych²⁴. W piśmiennictwie wyróżnia się także trzy kategorie praw do środowiska: prawo podmiotowe do środowiska, prawo proceduralne umożliwiające udział w postępowaniach dotyczących środowiska oraz ekocentryczne prawo do środowiska, akcentujące wartość środowiska jako takiego, bez względu na użyteczność dla ludzi²⁵. Konwencja nie zapewnia prawa podmiotowego ani też – ze względu na zagadnienia, które reguluje – nie formułuje praw ekocentrycznych. Dlatego z perspektywy Konwencji i orzecznictwa Trybunału najistotniejsze będzie drugie z wymienionych kategorii praw, czyli prawo proceduralne.

Obecnie możemy zauważyć wzrost liczby skarg wnoszonych do Trybunału w zakresie środowiska. Pojawiają się także sprawy, które są kierowane nie tylko przeciwko jednemu państwu stronie Konwencji, lecz również przeciwko wszystkim lub kilku wybranym²⁶. Tego rodzaju działania wpisują się w coraz częściej praktykowane strategiczne litygacje klimatyczne, których przedmiotem jest postępowanie przed sądowymi lub quasi-sądowymi ciałami, a ich celem jest zwracanie uwagi na problematykę związaną ze zmianami klimatycznymi²⁷. Wraz z rozwojem tego trendu już teraz jednym z zauważalnych problemów jest legitymacja procesowa, zarówno w przypadku skarg kierowanych przeciwko więcej niż jednemu państwu, jak i w przypadku określenia statusu ofiary (*victim status*). Wpływ na postrzeganie legitymacji procesowej w kontekście środowiska mają akty prawa międzynarodowego, takie jak Konwencja z Aarhus, która wykracza poza wąski sposób rozumienia interesu z EKPC. Trybunał przyjmuje częściowo w wyroku Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii²⁸

²⁴ A. Boyle, *Human rights and the environment: Where next?*, „The European Journal of International Law” 2012, t. 23 (3), s. 628.

²⁵ O. Pedersen, *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?*, „Georgetown International Environmental Law Review” 2008, t. 21 (1).

²⁶ Decyzja z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 39371/20, Duarte Agostinho i inni przeciwko Portugalii i 32 innym państwom; decyzja z 26 listopada 2024 r., skarga nr 31925/22, Soubeste i inni przeciwko Austrii i 11 innym państwom; decyzje z 7 maja 2025 r.: skarga nr 14620/21, De Conto przeciwko Włochom i 32 innym państwom; skarga nr 14615/21, Uricchio przeciwko Włochom i 32 innym państwom. Jak do tej pory – została rozpatrzona tylko pierwsza z podanych spraw. Trybunał uznał się za nieposiadający kompetencji do rozstrzygania skarg przeciwko więcej niż jednemu państwu, wobec czego odrzucił skargę jako niedopuszczalną.

²⁷ J. Setzer, C. Higham, *Global Trends in Climate Change Litigation: 2023 Snapshot*, Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, Centre for Climate Change Economics and Policy, London School of Economics and Political Science, London 2023, s. 8.

²⁸ Wyrok z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii.

szersze rozumienie – w kontekście statusu ofiary – organizacji pozarządowej jako tej, której nie tyle zostały naruszone prawa, ale reprezentującej interes tych, których prawa mogą zostać naruszone²⁹. Rozważania dotyczące rozszerzenia zakresu legitymacji procesowej, jak zauważa Alan Boyle³⁰, są drogą do debaty na temat wprowadzenia prawa podmiotowego do przyzwoitego środowiska, które jednak nie są przedmiotem tego rozdziału, skupiającego się na dotychczasowej praktyce orzeczniczej Trybunału, opierającej się na EKPC, gdzie nie zostało unormowane prawo podmiotowe do środowiska³¹.

3. Pośrednia forma ochrony środowiska w orzecznictwie ETPC

Chociaż postulaty związane z wprowadzeniem prawa podmiotowego do środowiska pojawiają się w strukturach Rady Europy³², to warto poddać analizie to, w jaki sposób Konwencja i jej wykładnia dokonywana przez Trybunał, już teraz, jest instrumentem ochrony środowiska. Aspekt związany ze środowiskiem, jego stanem i tym, jak wpływa na prawa człowieka, może zostać wyinterpretowany z różnych praw i wolności, a także znajduje odzwierciedlenie w wielu artykułach Konwencji³³. Trybunał jest sądem praw człowieka, wobec czego, jeżeli ochrona środowiska jest w jakikolwiek sposób brana pod uwagę – to właśnie ze względu na dobrostan człowieka i możliwość realizowania przez jednostkę swoich praw podstawowych. Brak zapisanego prawa podmiotowego do środowiska w Konwencji nie wyklucza takiego działania Trybunału, które w pozytywny sposób może wpływać na zwiększenie standardu ochrony środowiska w systemach prawnych państw stron. Ochrona prawa do środowiska, jaką może zagwarantować wykładnia Trybunału, jest jednak tylko ochroną pośrednią³⁴, określaną w piśmiennic-

²⁹ Szerzej rozdział 12 tej książki autorstwa Karoliny Balcarek pt. *Status ofiary skutków zmian klimatycznych w świetle przełomowego wyroku Wielkiej Izby ETPC w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii (skarga nr 53600/20)*.

³⁰ A. Boyle, *Human rights...*

³¹ J. Jendrośka, *The substantive right to environment and the procedural environmental rights under the Aarhus Convention – Part II*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2024, nr 22 (2), s. 76 i n.

³² Zob. Rekomendację Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 1431 „Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection”, przyjęta na posiedzeniu dnia 4 listopada 1999 r., <https://pace.coe.int/en/files/16731/html> (dostęp: 6.05.2025 r.).

³³ *Manual on Human Rights*, s. 7.

³⁴ Ibidem.

twie także jako ochrona „refleksowa”³⁵ czy „rykoszetowa”³⁶. W wyroku Hamer przeciwko Belgii³⁷ Trybunał potwierdza, że środowisko, mimo że nie jest chronione wprost przez Konwencję, to jest wartością samą w sobie, która leży w interesie całego społeczeństwa³⁸. To jest podstawa istnienia Trybunału i Konwencji. Trybunał w swoim orzecznictwie uwzględnia, że niektóre prawa podmiotowe można wykonywać jedynie w środowisku, które nie wpływa w sposób negatywny na człowieka³⁹. Konwencja również zawiera w sobie takie prawa, których istnienie jest niezbędne, żeby standardy ochrony środowiska w państwie utrzymywały się na pewnym poziomie, a prawo było egzekwowane i skuteczne w swoim działaniu⁴⁰. To wszystko składa się na standard ochrony jednostki, która w przypadku naruszenia swoich praw może skorzystać z ochrony Trybunału. Jeśli jednak pewne prawa zawarte w Konwencji umożliwiają jakąkolwiek ochronę środowiska, to są one instrumentem jego ochrony. Nie bezpośrednim – ponieważ ze względu na charakter istnienia tej instytucji w centrum zawsze będzie człowiek i ochrona jego praw. Natomiast należy zauważyć, że w orzeczeniach Trybunału można znaleźć odniesienia do międzynarodowych norm środowiskowych oraz praw gwarantowanych na mocy Konwencji z Aarhus⁴¹. Trybunał niejednokrotnie w orzeczeniach dotyczących środowiska powoływał się na normy wyrażone w Konwencji z Aarhus – między innymi w wyrokach: Grimkovskaya przeciwko Ukrainie⁴², Taşkın i inni przeciwko

³⁵ M. Stoczkiewicz, *Prawo ochrony klimatu...*

³⁶ H. Machińska, *Czy prawo do życia w zdrowym środowisku to prawo przyszości?*, (w:) A. Bodnar, A. Płoszka (red.), *Wokół kryzysu praworządności, demokracji i praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Wyrzykowskiego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 731.

³⁷ Wyrok z 27 listopada 2007 r., skarga nr 21861/03, Hamer przeciwko Belgii.

³⁸ H. Machińska, *Europejska Konwencja Praw Człowieka jako instrument ochrony praw jednostki w związku z zanieczyszczeniem środowiska*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2014, nr 1.

³⁹ Na przykład wyrok z 24 stycznia 2019 r., skargi pol. nr 54414/13, 54264/15, Cordella i inni przeciwko Włochom – emisje powodowane przez fabrykę stali uniemożliwiały skarżącym efektywne wykonywanie praw podmiotowych zawartych w art. 8 EKPC.

⁴⁰ Na przykład wyrok z 19 czerwca 2006 r., skarga nr 25680/05, Bursa Barosu Başkanlığı i inni przeciwko Turcji – sprawnie działające struktury, odpowiadające konwencyjnym standardom ochrony praw człowieka, mają potencjał umacniać standard ochrony środowiska w państwie; podobnie wyrok z 3 maja 2011 r., skarga nr 6854/07, Apanasewicz przeciwko Polsce.

⁴¹ *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego dostępu do wymiaru sprawiedliwości*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Rada Europy, Luksemburg 2016, s. 200, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2016-handbook-on-access-to-justice_pl.pdf (dostęp: 27.08.2025 r.).

⁴² Wyrok z 21 lipca 2011 r., skarga nr 38182/03, Grimkovskaya przeciwko Ukrainie.

Turcji⁴³, Di Sarno i inni przeciwko Włochom⁴⁴. Ponadto warto pamiętać, że orzecznictwo Trybunału wpływa bezpośrednio na zmianę ustawodawstwa krajowego i ma często faktyczne przełożenie na podwyższenie standardów ochrony środowiska w systemach prawnych państw stron Konwencji⁴⁵.

W trakcie swojej działalności orzeczniczej Trybunał wypracował „doktrynę obowiązków pozytywnych”. Dotyczy ona obowiązku nałożonego na państwo stronę do podejmowania określonych działań, aby stworzyć jednostce możliwość realizacji swoich praw podstawowych⁴⁶. Umacnia ona ochronę jednostki na gruncie spraw związanych ze środowiskiem oraz jest szczególnie istotna w kwestiach związanych z ochroną życia oraz ochroną prywatności⁴⁷. Chociażby w sprawie Öneriildiz przeciwko Turcji⁴⁸, która dotyczyła sytuacji, gdy w wyniku wybuchu metanu na składowisku odpadów śmierć poniosły osoby, które nielegalnie zamieszkiwały w jego okolicach. W związku z brakiem odpowiednich działań władz, aby temu zaradzić, stwierdzono naruszenie art. 2 EKPC. W tym stanie faktycznym działanie państwa, takie jak zachowanie odpowiednich standardów ochrony środowiska związanych z regulacjami dotyczącymi odpadów oraz ich efektywne wykonanie, zapewniłoby zabezpieczenie prawa do życia. Podany wyrok ilustruje, że doktryna pozytywnych obowiązków państwa, która wymusza działania władz mające na celu zachowanie praw człowieka, może wpływać również na podnoszenie standardów ochrony środowiska. Jest to zatem ochrona środowiska realizowana w sposób pośredni.

Nie tylko w takim kontekście w orzecznictwie Trybunału zostaje zwrócona uwaga na rolę państwa w zapewnieniu ochrony środowiska. Ograniczenia niektórych praw wynikających z Konwencji są uzasadnione ochroną środowiska, gdyż jest to działanie w „interesie ogółu”⁴⁹. Na tym gruncie państwo dysponuje marginesem uznania, w ramach którego musi odpowiednio wyważyć między interesem ogółu a interesem jednostki.

Na dotyczące środowiska sprawy rozstrzygane przed Trybunałem można spojrzeć z dwóch perspektyw – naruszeń artykułów Konwencji oraz stanów faktycznych rozpoznawanych skarg. W celu przybliżenia orzec-

⁴³ Wyrok z 10 listopada 2004 r., skarga nr 46117/99, Taşkin i inni przeciwko Turcji.

⁴⁴ Wyrok z 10 kwietnia 2012 r., skarga nr 30765/08, Di Sarno i inni przeciwko Włochom.

⁴⁵ Council of Europe, *Environment, Thematic Factsheet*, May 2023, <https://rm.coe.int/thematic-factsheet-environment-eng/1680a00c09> (dostęp: 15.09.2024 r.).

⁴⁶ H. Machińska, *Europejska Konwencja...*

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Wyrok z 30 listopada 2004 r., skarga nr 48939/99, Öneriildiz przeciwko Turcji.

⁴⁹ C. Pogodziński, *Prawo do środowiska naturalnego w orzecznictwie ETPCz – między uprawnieniem jednostki a interesem ogółu*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, t. VII, numer specjalny, s. 81 i n.

nictwa Trybunału w jasnej i spójnej formie przedstawione zostaną sprawy dotyczące środowiska naturalnego rozstrzygane przez Trybunał, w podziale uwzględniającym najważniejsze aspekty stanu faktycznego danej sprawy.

3.1. Sprawy dotyczące zanieczyszczenia hałasem

Sprawy dotyczące problemu nadmiernego hałasu są jednymi z najliczniejszych spraw środowiskowych rozpatrywanych przez Trybunał. Często źródłem uciążliwego hałasu jest różnorodna infrastruktura transportowa – lotniska, autostrady, tory kolejowe, a czasami wynika z sąsiedztwa zakładów przemysłowych. Należy zaznaczyć, że sprawy dotyczące zanieczyszczeń środowiska związanych z działalnością przemysłową zostaną omówione w kolejnym punkcie. W tym miejscu rozważania będą dotyczyły jedynie spraw, w których hałas odgrywał kluczową rolę, także w skargach dotyczących zakładów wytwórczych.

Trybunał, rozstrzygając sprawy dotyczące hałasu wynikającego z sąsiedztwa lotnisk, kładł silny nacisk na konieczność zachowania równowagi między interesami różnych grup społecznych. Z jednej strony należy rozważyć korzyści wynikające z istnienia lotniska dla całego społeczeństwa korzystającego z możliwości szybkiego transportu, a także wpływu na rozwój gospodarczy regionu⁵⁰. Z drugiej strony konieczne jest wzięcie pod uwagę interesów stosunkowo nielicznej grupy osób zamieszkujących tereny sąsiadujące z lotniskiem oraz uciążliwości, z jakimi się zmagają (podwyższony poziom hałasu, spadek wartości nieruchomości). Część skarg dotyczących problemów wynikających z bliskości lotniska została uznana za niedopuszczalną ze względu na brak wyczerpania środków krajowych⁵¹.

W przypadku skarg dotyczących uciążliwości (głównie hałas, ale także wibracje czy zanieczyszczenie pyłem) wynikających z bliskiego sąsiedztwa

⁵⁰ W orzeczeniu *Flamenbaum i inni przeciwko Francji* (wyrok z 13 grudnia 2012 r., skargi pol. nr 3675/04, 23264/04), które dotyczyło przedłużenia głównego pasa startowego na lotnisku w Deauville i związanych z tym zakłóceń wpływających na nieruchomości lokalnych mieszkańców, Trybunał zauważył, że projekt leży w interesie publicznym i ma na celu dobrobyt gospodarczy regionu. W związku z tym Trybunał orzekł, uwzględniając środki podjęte przez władze w celu ograniczenia wpływu hałasu na lokalnych mieszkańców, że władze zachowały właściwą równowagę między konkurującymi interesami, a co za tym idzie – nie doszło do naruszenia art. 8 Konwencji i art. 1 Protokołu. Podobną argumentację Trybunał zaprezentował w wyroku *Hatton i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (wyrok z 8 lipca 2003 r., skarga nr 36022/97), w którym stwierdził brak naruszenia art. 8 Konwencji, ponieważ władze państwowe podejmowały działania mające na celu zmniejszenie uciążliwości i zapewnienie równowagi między konkurującymi interesami.

⁵¹ Zob.: decyzja z 20 stycznia 2004 r., skarga nr 39561/98, *Ashworth i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*; decyzja z 28 października 2004 r., skarga nr 77633/01, *Giani przeciwko Włochom*.

autostrad i torów kolejowych Trybunał również akcentował potrzebę zachowania równowagi między interesami, ale – ze względu na mniej istotny interes ogółu – był bardziej skłonny udzielać szerszej ochrony interesom jednostek. Rozpatrując skargę Deés przeciwko Węgrom⁵², Trybunał stwierdził naruszenie art. 8 EKPC. Choć autostrada była inwestycją prywatną, to władze państwowe podejmowały działania mitygujące niedogodności, na które narażony został skarżący. Trybunał argumentował to tym, że mimo podejmowanych kroków autostrada nadal powodowała negatywny wpływ na prawa gwarantowane przez art. 8 EKPC i uciążliwości stanowiły nieproporcjonalne naruszenie interesów skarżącego. Trybunał stanął na podobnym stanowisku w dotyczącej hałasu dochodzącego z pobliskiej stacji kolejowej sprawie Bor przeciwko Węgrom⁵³. W wyroku Grimkovskaya przeciwko Ukrainie⁵⁴ Trybunał stwierdził, że władze ukraińskie nie zapewniły odpowiednich środków ochrony przed nadmiernym hałasem i zanieczyszczeniami ani nie podjęły adekwatnych działań w odpowiedzi na zgłoszenia skarżącej. Trybunał, stwierdzając naruszenie art. 8 EKPC i chroniąc prawa skarżącej, zabezpieczył przed zanieczyszczeniami obszar środowiska naturalnego pozostającego w bezpośrednim sąsiedztwie jej domu. Trybunał nie kreuje tutaj prawa podmiotowego do środowiska oraz nie stawia środowiska na pierwszym miejscu, natomiast analizuje jego wpływ na zdrowie i życie jednostek w świetle artykułów Konwencji. W tym przypadku Trybunał podkreślił, że państwa mają pozytywne obowiązki do ochrony obywateli przed zagrożeniami środowiskowymi, jeśli mają one bezpośredni wpływ na życie prywatne i rodzinne, wobec czego następuje tu ochrona środowiska w sposób pośredni – przede wszystkim ukierunkowana na zabezpieczenie interesu jednostki.

Z kolei w dwóch sprawach dotyczących bliskiego sąsiedztwa warsztatów rzemieślniczych (Borysiewicz przeciwko Polsce⁵⁵, Kania przeciwko Polsce⁵⁶) Trybunał orzekł brak naruszenia norm Konwencji, kolejno, z powodu braku udowodnienia poziomu hałasu przez skarżącą oraz utrzymywania się hałasu w dopuszczalnych normach. Ponadto w sprawie Kania przeciwko Polsce Trybunał potwierdził, że choć Konwencja nie przewiduje prawa do cichego i czystego środowiska, to jeżeli ktoś jest narażony na bezpośredni i poważny hałas, to może powoływać się na swoje prawa gwarantowane przez art. 8 EKPC. Hałas będący przedmiotem wnoszonych skarg może być spowodowany przez podmiot zarówno państwowy, jak i prywatny, natomiast naruszenie musi bezpośrednio dotyczyć domu, życia rodzinnego lub prywatnego skarżącego,

⁵² Wyrok z 9 listopada 2010 r., skarga nr 2345/06, Deés przeciwko Węgrom.

⁵³ Wyrok z 18 czerwca 2013 r., skarga nr 50474/08, Bor przeciwko Węgrom.

⁵⁴ Wyrok z 21 lipca 2011 r., skarga nr 38182/03, Grimkovskaya przeciwko Ukrainie.

⁵⁵ Wyrok z 1 lipca 2008 r., skarga nr 71146/01, Borysiewicz przeciwko Polsce.

⁵⁶ Wyrok z 21 lipca 2009 r., skarga nr 12605/03, Leon i Agnieszka Kania przeciwko Polsce.

a niekorzystne skutki hałasu muszą cechować się pewnym minimum dotkliwości wobec środowiska i jednostek. Ocenę tego minimum przeprowadza się indywidualnie dla każdego przypadku, z uwzględnieniem między innymi danego stanu faktycznego oraz innych istotnych okoliczności.

3.2. Sprawy dotyczące zanieczyszczeń spowodowanych działalnością przemysłową

Innym bardzo ważnym rodzajem spraw dotyczących środowiska są sprawy związane z zanieczyszczeniami przemysłowymi. Zazwyczaj wskazują one na szeroki wpływ danej instalacji na środowisko, a także na ludzi mieszkających w sąsiedztwie. Także w tych sprawach Trybunał akcentuje konieczność wyważania interesów. Ciekawym zagadnieniem, z jakim zmierzył się Trybunał, jest sprawa działającej w Turcji kopalni złota należącej do spółki Normandy Madencilik A.Ş.⁵⁷. W jej sprawie zapadły aż trzy wyroki: w latach 2004⁵⁸, 2006⁵⁹ oraz 2007⁶⁰. Skarżący we wszystkich tych sprawach zarzucali naruszenie przede wszystkim prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego w związku ze szkodliwymi emisjami. Ponadto zauważali, że lokalny sąd nakazał wstrzymanie działania kopalni, ponieważ stwierdził, że jej funkcjonowanie narusza prawo do życia i prawo do czystego środowiska okolicznych mieszkańców, a samo działanie kopalni nie służy publicznemu interesowi. Mimo to, w wyniku decyzji innych lokalnych władz, kopalnia nadal funkcjonowała. Trybunał we wszystkich trzech sprawach stwierdził naruszenie między innymi art. 8 EKPC i podkreślił istotną rolę przeprowadzania badań oddziaływania na środowisko w przypadku tak inwazyjnych inwestycji. W innych wyrokach Trybunał wskazywał na pozytywny obowiązek państw polegający na chronieniu obywateli poprzez wprowadzenie przepisów regulujących kwestie bezpiecznego działania, zakładania i kontrolowania działalności przemysłowych, szczególnie tych niebezpiecznych dla środowiska i zdrowia ludzkiego⁶¹.

3.3. Sprawy dotyczące ochrony obszarów przyrodniczych

Trybunał w swojej działalności orzeczniczej pochylał się także nad sprawami dotyczącymi ochrony różnych obszarów przyrodniczych, między innymi

⁵⁷ Wcześniej: E.M. Eurogold Madencilik.

⁵⁸ Wyrok z 10 listopada 2004 r., skarga nr 46117/99, Taşkın i inni przeciwko Turcji.

⁵⁹ Wyrok z 28 marca 2006 r., skarga nr 46771/99, Öçkan i inni przeciwko Turcji.

⁶⁰ Wyrok z 5 czerwca 2007 r., skarga nr 17381/02, Lemke przeciwko Turcji.

⁶¹ Zob. wyrok z 27 stycznia 2009 r., skarga nr 67021/01, Tătar przeciwko Rumunii; wyrok z 9 czerwca 2005 r., skarga nr 55723/00, Fadeyeva przeciwko Rosji; wyrok z 26 października 2006 r., skargi połącz. nr 53157/99, 53247/99, 53695/00, 56850/00, Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotareva, Romashina przeciwko Rosji.

lasów, obszarów wodnych, a także form ochrony przyrody. W orzeczeniu Hamer przeciwko Belgii⁶² Trybunał zwraca uwagę na rolę państwa w zapewnieniu ochrony środowiska. Ograniczenia niektórych praw wynikających z Konwencji są uzasadnione ochroną środowiska, gdyż jest to działanie w „interesie ogółu”⁶³. Na tym gruncie państwo dysponuje marginesem uznania, w ramach którego musi odpowiednio wyważyć między interesem ogółu a interesem jednostki. Pani Hamer była właścicielką działki w rejonie leśnym w Belgii. W latach 60. jej rodzice zbudowali dom na tej działce, mimo że teren został sklasyfikowany jako obszar chroniony, gdzie obowiązywały restrykcje dotyczące budowy. W latach 90. władze belgijskie stwierdziły, że budynek został wzniesiony bez odpowiedniego pozwolenia i nakazały jego rozbiórkę, argumentując to koniecznością ochrony środowiska, w szczególności lasu. Skarżąca zakwestionowała tę decyzję, powołując się na prawo do poszanowania własności zagwarantowane w art. 1 Protokołu. Trybunał podkreślił, że ochrona środowiska jest ważnym interesem publicznym, który uzasadnia ingerencję w prawa jednostki, w tym w prawo do poszanowania mienia. Trybunał zauważył, że państwa mają prawo do podejmowania działań w celu ochrony swojego dziedzictwa przyrodniczego, a władze belgijskie miały prawo wymagać rozbiórki budynku, aby chronić las, który był objęty specjalnymi regulacjami.

Ze zbliżonymi rozważaniami Trybunału można się spotkać w orzeczeniu Turgut i inni przeciwko Turcji⁶⁴. Władze państwowe postanowiły o wywłaszczeniu bez odszkodowania lasu o powierzchni przekraczającej 100 ha, w związku z czym skarżący podnieśli zarzut naruszenia prawa do poszanowania mienia. Trybunał w tym oraz w wielu innych wyrokach podkreślał, że ochrona środowiska naturalnego, w tym także lasów, leży w interesie publicznym, oraz że względy ekonomiczne, a nawet tak podstawowe prawa jak prawo własności nie powinny być przedkładane ponad ochronę zasobów naturalnych⁶⁵. Niemniej władze publiczne powinny kierować się zasadą wyważania interesu publicznego i prywatnego, dlatego, ze względu na brak wypłacenia odszkodowania za dokonane wywłaszczenie, Trybunał stwierdził naruszenie art. 1 Protokołu.

Natomiast w wyroku Kyrtatos przeciwko Grecji⁶⁶ Trybunał postawił granice tego, jak bardzo kwestie dotyczące zanieczyszczenia środowiska mogą wpływać na prawa zagwarantowane w Konwencji, szczególnie w odniesieniu do prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Skarżący byli

⁶² Wyrok z 27 listopada 2007 r., skarga nr 21861/03, Hamer przeciwko Belgii.

⁶³ C. Pogodziński, *Prawo do środowiska naturalnego...*, s. 81 i n.

⁶⁴ Wyrok z 26 stycznia 2009 r., skarga nr 1411/03, Turgut i inni przeciwko Turcji.

⁶⁵ Zob. wyroki ETPC: z 28 lipca 2005 r., skarga nr 33538/96, Alatulkkila i inni przeciwko Finlandii; z 6 lutego 2018 r., skarga nr 36184/13, Kristina Ltd. przeciwko Litwie.

⁶⁶ Wyrok z 22 maja 2003 r., skarga nr 41666/90, Kyrtatos przeciwko Grecji.

właścicielami nieruchomości na greckiej wyspie Tinos. Na terenie ich działki znajdował się chroniony obszar bagienny, który w wyniku decyzji władz lokalnych i działalności budowlanej został częściowo zniszczony. Skarżący twierdzili, że utrata tego obszaru miała negatywny wpływ na ich życie prywatne oraz na lokalne środowisko przyrodnicze i w związku z tym doszło do naruszenia ich praw wynikających z art. 8 EKPC. Trybunał uznał, że choć ochrona środowiska jest istotna, to art. 8 EKPC nie daje jednostkom bezpośredniego prawa do ochrony środowiska jako takiego. Aby doszło do naruszenia art. 8 EKPC, skarżący musieliby wykazać, że degradacja środowiska miała bezpośredni i konkretny wpływ na ich życie prywatne lub rodzinne w sposób znaczący. Konwencja nie przewiduje wprost sformułowanego prawa do życia w czystym środowisku, dlatego jakakolwiek ochrona środowiska dokonująca się na podstawie wyroków Trybunału jest ochroną antropocentryczną, uzależniającą konieczność ochrony, a tym samym wartość środowiska naturalnego od jego bezpośredniego wpływu na życie i prawa ludzi.

Na uwagę zasługuje także wyrok w sprawie Papastavrou i inni przeciwko Grecji⁶⁷, który dotyczył sporu o nieruchomość gruntową. Władze lokalne chciały dokonać reforestacji na działce skarżącego, powołując się na fakt, że dany obszar historycznie był lasem. Okazało się jednak, że tylko część tej działki w przeszłości była faktycznie zalesiona. Trybunał stwierdził naruszenie art. 1 Protokołu ze względu na brak wyważenia między interesem ogólnym a interesem jednostki, uznając tę ingerencję państwa i dokonane wywłaszczenie jako niedopuszczalne, w szczególności zauważając, że procedura została przeprowadzona z uchybieniami i pominięciem istotnych szczegółów.

3.4. Sprawy dotyczące ochrony krajobrazu

Na wokandzie Trybunału, oprócz spraw dotyczących ochrony obszarów przyrodniczych, znalazły się także te związane z ochroną krajobrazu i zagospodarowaniem przestrzennym. Szczególnie istotna w tym zakresie jest grupa orzeczeń: Beard⁶⁸, Chapman⁶⁹, Coster⁷⁰, Jane Smith⁷¹ i Lee⁷² przeciwko

⁶⁷ Wyrok z 18 listopada 2004 r., skarga nr 46372/99, Papastavrou i inni przeciwko Grecji.

⁶⁸ Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 24882/94, Beard przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

⁶⁹ Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 27238/95, Chapman przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

⁷⁰ Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 24876/94, Coster przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

⁷¹ Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 25154/94, Jane Smith przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

⁷² Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 25289/94, Lee przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

Zjednoczonemu Królestwu. Skarżącymi byli Romowie, którzy napotykali trudności w legalnym mieszkaniu w swoich tradycyjnych wozach z powodu nieproporcjonalnie małej liczby miejsc przeznaczonych prawnie do mieszkania w wozach romskich i w związku z tym ustawili swoje wozy w innych miejscach, nie mając stosownego pozwolenia. We wszystkich pięciu sprawach Trybunał uznał, że mieszkanie przez skarżących w wozach było integralną częścią ich tożsamości etnicznej jako Romów oraz że środki egzekucyjne i decyzje planistyczne w każdej sprawie ingerowały w prawa skarżących do poszanowania ich życia prywatnego i rodzinnego. Trybunał uznał jednak, że środki te były zgodne z prawem i służyły uzasadnionemu celowi ochrony praw innych osób poprzez ochronę środowiska. W odniesieniu do konieczności środków podjętych w celu realizacji tego uzasadnionego celu Trybunał uznał, że należy przyznać szeroki margines oceny władzom krajowym, które były znacznie lepiej przygotowane do podejmowania decyzji dotyczących uwarunkowań planistycznych związanych z konkretnym terenem. W tych sprawach Trybunał stwierdził, że inspektorzy do spraw planowania zidentyfikowali silne zastrzeżenia środowiskowe wobec użytkowania przez skarżących ich gruntów, które przeważały nad indywidualnymi interesami skarżących. Wyroki te podkreślają istotną rolę państw w podejmowaniu działań na rzecz ochrony krajobrazu oraz planowania przestrzennego. Regulacje takie, dopóki są legalne i proporcjonalne, mogą ograniczać prawa jednostek.

Podobną argumentację Trybunału, również akcentującą sferę uznania państwa, możemy spotkać w orzeczeniu Gorraiz Lizarraga i inni przeciwko Hiszpanii⁷³. Władze państwowe planowały wybudowanie tamy, co wiązało się z koniecznością zalania okolicznych terenów, w tym nieruchomości należących do skarżących. Trybunał stwierdził jednak brak naruszenia Konwencji (art. 6 § 1, art. 8 EKPC oraz art. 1 Protokołu), ponieważ regulacje dotyczące planowania przestrzennego należą do kompetencji państwa, a władze hiszpańskie działały legalnie.

Trybunał także w wyroku Dzemyuk przeciwko Ukrainie⁷⁴ podkreślił, że jedną z przesłanek braku naruszenia norm Konwencji, oprócz zachowania równowagi między konkurującymi interesami, jest legalność podejmowanych ingerencji. Skarżący korzystał z wody ze studni zasilanej wodami gruntowymi, a władze lokalne podjęły decyzję o budowie cmentarza na sąsiedniej działce, około 40 metrów od jego domu. Skarżący wszczął postępowanie o stwierdzenie nieważności tej decyzji i zamknięcie cmentarza. Ostatecznie sąd lokalny rozpatrujący skargę uwzględnił jego roszczenie, uznając, że cmentarz został zbudowany zbyt blisko obszaru mieszkalnego i źródła wody, z naruszeniem przepisów i regulacji dotyczących zdrowia śro-

⁷³ Wyrok z 27 kwietnia 2004 r., skarga nr 62543/00, Gorraiz Lizarraga i inni przeciwko Hiszpanii.

⁷⁴ Wyrok z 4 września 2014 r., skarga nr 42488/02, Dzemyuk przeciwko Ukrainie.

dowiskowego. Sąd nakazał zamknięcie cmentarza, ale nakaz ten nie został wykonany. W międzyczasie analiza bakteriologiczna wody ze studni skarżącego wykazała, że wskaźnik bakterii *E.coli* znacznie przekroczył poziom dozwolony przez prawo. Trybunał zauważył, że niezgodność z prawem lokalizacji cmentarza była wielokrotnie sygnalizowana przez organy ochrony środowiska i zdrowia oraz potwierdzona decyzjami sądów krajowych, a właściwe władze lokalne nie zastosowały się do prawomocnego nakazu zamknięcia cmentarza wydanego przez sąd krajowy. W związku z tym ingerencja w prawo skarżącego do poszanowania jego domu oraz życia prywatnego i rodzinnego była niezgodna z prawem, a co za tym idzie – doszło do naruszenia art. 8 EKPC.

3.5. Sprawy dotyczące ograniczenia działalności gospodarczej

Działania związane z ingerencją w środowisko często wynikają z prowadzenia działalności gospodarczej. Poniżej przedstawione zostały wyroki, w których Trybunał skupił się na ograniczeniach prowadzonej działalności gospodarczej w związku z jej wpływem na środowisko naturalne. W wyroku Yaşar przeciwko Rumunii⁷⁵ władze państwowe skonfiskowały statek skarżącego, którego używał do nielegalnego połowu ryb na Morzu Czarnym. Skarżący powoływał się na prawo do poszanowania mienia zawarte w art. 1 Protokołu. Trybunał w wyroku stwierdził, że leżące w powszechnym interesie zapobieganie działaniom stanowiącym poważne zagrożenie dla zasobów biologicznych Morza Czarnego przeważało nad prawami własności skarżącego, i nie stwierdził naruszenia art. 1 Protokołu.

Podobną argumentację Trybunał przedstawił w wyroku O’Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd. przeciwko Irlandii⁷⁶. Spółka zajmowała się połowem niedojrzałych małż. Ze względu na transponowanie regulacji prawa unijnego do porządku prawnego Irlandii spółce ograniczono prowadzenie działalności gospodarczej. Celem ingerencji władz była ochrona środowiska. Trybunał zauważył, że ta kwestia jest coraz ważniejsza dla społeczeństwa i wzbudza zainteresowanie obywateli oraz władz. Trybunał podkreślił, że nie zabroniono całkowicie prowadzenia działalności gospodarczej przez skarżącą spółkę, a działalność ta mogła zostać ponownie podjęta po pewnym okresie. Wobec tego Trybunał stwierdził, że nie nastąpiło naruszenie art. 1 Protokołu. Trybunał w swoim orzecznictwie dostrzega to, jak istotną rolę ochrona środowiska odgrywa w dzisiejszym społeczeństwie, a co za tym idzie – że stanowi ona znaczący interes ogółu, który może mieć wpływ na ograniczanie praw jednostek.

⁷⁵ Wyrok z 26 listopada 2019 r., skarga nr 64863/13, Yaşar przeciwko Rumunii.

⁷⁶ Wyrok z 7 czerwca 2018 r., skarga nr 44460/16, O’Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd. przeciwko Irlandii.

Kwestia wyważania interesów pojawiła się także w skardze Ioan Marchiş i inni przeciwko Rumunii⁷⁷, którą Trybunał uznał za niedopuszczalną, argumentując, że Konwencja nie przewiduje prawa do czystego i cichego środowiska, a uznanie naruszenia art. 8 wynikającego z emisji pochodzących z instalacji wymaga wykazania, że naruszenie to jest bezpośrednie i na określonym poziomie. W tym przypadku skarżący nie przedstawili żadnych dowodów na wpływ funkcjonującej destylarni na ich życie, w związku z czym Trybunał uznał skargę za niedopuszczalną.

3.6. Działanie na rzecz środowiska

W zakresie problematyki związanej z działaniem na rzecz środowiska i nagłaśniania problemów z tym związanych Trybunał również rozpatrzył kilka spraw, orzekając na podstawie art. 10 (wolność wyrażania opinii) i art. 11 (wolność zgromadzeń i stowarzyszania się) EKPC. Dzięki istnieniu odpowiedniego systemu ochrony tych wolności również środowisko może być efektywniej chronione, ponieważ zapewniona jest możliwość społecznej kontroli władzy, ale także wpływania na opinię publiczną, w tym uwrażliwiania na określone problemy środowiskowe. W tej kwestii Trybunał rozważał szerokie spektrum stanów faktycznych, między innymi sprawy dotyczące: aresztowania aktywistów biorących udział w proteście⁷⁸, możliwości dopuszczenia reklamy do emisji⁷⁹, przeprowadzania kampanii⁸⁰, zorganizowania zgromadzenia⁸¹ czy rejestracji stowarzyszenia⁸². W przypadku orzekania w tej materii Trybunał ocenia możliwość dokonania wkroczenia w sferę praw jednostki z perspektywy możliwości ingerencji na podstawie obowiązującego prawa i adekwatności celu takiego naruszenia oraz niezbędności ingerencji w demokratycznym społeczeństwie. Trybunał przyznawał, że ingerencja – odpowiednio uzasadniona – może być zgodna z Konwencją, ale należy oceniać ją w kontekście określonego przypadku⁸³. Trybunał wskazuje także, że przy ustalaniu zakresu wkroczenia w sferę praw

⁷⁷ Decyzja z 28 czerwca 2011 r., skarga nr 38197/03, Ioan Marchiş i inni przeciwko Rumunii.

⁷⁸ Wyrok z 27 czerwca 2023 r., skarga nr 22515/14, Bryan i inni przeciwko Rosji.

⁷⁹ Wyrok z 28 czerwca 2001 r., skarga nr 24699/94, Verein gegen Tierfabriken przeciwko Szwajcarii.

⁸⁰ Wyrok z 15 lutego 2005 r., skarga nr 68416/01, Steel i Morris przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

⁸¹ Wyrok z 12 kwietnia 2007 r., skarga nr 63778/00, Zeleni Balkani przeciwko Bułgarii.

⁸² Wyrok z 3 kwietnia 2008 r., skarga nr 40269/02, Koretsky i inni przeciwko Ukrainie.

⁸³ Wyrok z 28 czerwca 2001 r., skarga nr 24699/94, Verein gegen Tierfabriken przeciwko Szwajcarii, pkt 75.

i wolności jednostek, jakie ma władza, istotne są pewne wartości, które szczególnie powinny być brane pod uwagę, takie jak pluralizm czy społeczna kontrola władzy. Tak określony standard ochrony możliwości wyrażania opinii i zrzeszania się zwiększa również standard ochrony środowiska, zabezpieczając oddolne inicjatywy i społeczne działania prośrodowiskowe.

3.7. Zmiany klimatyczne

Najnowszym nurtem w sprawach przed Trybunałem związanych ze środowiskiem jest kwestia odpowiedzialności za negatywne skutki zmian klimatycznych, za udział w ich wywoływaniu lub niepodjęcie odpowiednich środków w celu ich powstrzymania. Dotychczas Trybunał wydał jeden wyrok w tym zakresie tematycznym, sześć skarg odrzucił jako niedopuszczalne⁸⁴, jedną skreślił z listy spraw po stosownym wniosku skarżących⁸⁵, a na liście oczekujących znajduje się jeszcze kilka skarg⁸⁶.

Spośród nich jedyną sprawą, w której, jak do tej pory, stwierdzono naruszenie, jest Verein KlimaSeniorinnen Schweiz⁸⁷. Dotyczyła ona przede wszystkim naruszenia art. 8 EKPC, związanego z brakiem wprowadzania przez państwo takiego prawa, które łagodziłyby skutki zmian klimatu prowadzących na przykład do pogarszania zdrowia obywateli. Trybunał stwierdził istnienie pozytywnych obowiązków państw stron Konwencji dotyczących podejmowania takich działań, które będą mitygować już istniejące oraz przyszłe skutki zmian klimatu. Taka interpretacja była możliwa wobec istnienia wielu zobowiązań międzynarodowych związanych z realizacją celów dotyczących redukcji emisji gazów cieplarnianych. Związki z aktami międzynarodowymi dotyczą także odwołań do Konwencji z Aarhus, w duchu której szczególnie podkreślona jest rola partycypacji społecznej oraz znaczenie organizacji ekologicznych w ochronie środowiska. Precedensowy charakter wyroku ujawnia się w rozumieniu legitymacji procesowej, nie li-

⁸⁴ Decyzja z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 39371/20, Duarte Agostinho i inni przeciwko Portugalii i 32 innym państwom; decyzja z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 7189/21, Carême przeciwko Francji; decyzja z 1 grudnia 2022 r., skarga nr 36959/22, Humane Being i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu; decyzja z 13 grudnia 2022 r., skarga nr 35057/22, Plan B. Earth i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu; decyzja z 1 lipca 2025 r., skarga nr 46906/22, Engels i inni przeciwko Niemcom; decyzja z 7 maja 2025 r., skarga nr 14620/21, De Conto przeciwko Włochom i 32 innym państwom.

⁸⁵ Decyzja z 26 listopada 2024 r., skarga nr 31925/22, Soubeste i inni przeciwko Austrii i 11 innym państwom.

⁸⁶ Uricchio przeciwko Włochom i 32 innym państwom (skarga nr 14615/21); The Norwegian Grandparents' Climate Campaign i inni przeciwko Norwegii (skarga nr 19026/21); Müllner przeciwko Austrii (skarga nr 18859/21); Greenpeace Nordic i inni przeciwko Norwegii (skarga nr 34068/21).

⁸⁷ Wyrok z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii.

teralnie w myśl art. 6 EKPC, ale uwzględniając współczesną rolę organizacji społecznych jako obrońców praw jednostek⁸⁸. Trybunał stwierdził także w tym wyroku, że możliwość efektywnej realizacji prawa do prywatności uwarunkowana jest istnieniem środowiska, którego stan będzie to umożliwiać. Został przedstawiony związek dobrostanu człowieka z dobrostanem środowiska, który jest niezbędny, aby skutecznie realizować niektóre prawa z Konwencji. Jak zauważa Karolina Balcarek, podkreśla się, że wyrok ten jest próbą wyznaczenia kierunku dla przyszłych rozstrzygnięć w materii zmian klimatu nie tylko w samej praktyce orzeczniczej Trybunału, lecz także jako tzw. niewiążący precedens może oddziaływać na przykład na ocenę legalności decyzji publicznych⁸⁹.

4. Podsumowanie

Na podstawie przedstawionych rozważań należy stwierdzić, że ochrona środowiska realizowana przez Trybunał ma charakter poboczny i pośredni. Orzecznictwo i stosowana przez Trybunał wykładnia nie są i nie powinny być szczególnie istotnym komponentem prawa ochrony środowiska, ze względu na nieprzystające do tego celu mechanizmy proceduralne oraz *ratio legis* Konwencji – czyli ochronę praw człowieka. Wybrzmiewa to w przywołanych orzeczeniach, które – mimo że zawierają odwołania do środowiska – zawsze traktują jego ochronę jako odbicie praw jednostki. Odniesienia do środowiska w przywołanych stanach faktycznych przejawiają się w dwóch dominujących formach. Dotyczą albo problematyki ograniczenia prawa jednostki ze względu na środowisko, albo sytuacji, gdy negatywny stan środowiska wpływa na standard ochrony praw jednostki. W ramach drugiego wariantu, jak w orzeczeniu Öneriylidiz przeciwko Turcji⁹⁰, zapewnienie odpowiedniego standardu ochrony środowiska zapewniłoby ochronę praw jednostki. Bierność władz była główną przyczyną naruszenia norm Konwencji, a niekoniecznie brak odpowiednich norm w zakresie ochrony środowiska. Podobnie sprawa się ma w przypadku ograniczeń praw jednostki ze względu na ochronę środowiska. „Interes ogółu” jest istotną przesłanką umożliwiającą wyważenie wartości w momencie limitowania praw z Konwencji. W wyrokach Hamer przeciwko Belgii⁹¹ czy Turgut przeciwko Turcji⁹² ochrona środowiska – jako działania państw w zakresie interesu ogółu – znalazła uzasadnienie. Przesłanka ta nie jest jednak absolutna i wymaga

⁸⁸ J. Jendrośka, *The substantive right...*, s. 74.

⁸⁹ Zob. szerzej rozdział 12 tej książki autorstwa Karoliny Balcarek.

⁹⁰ Wyrok z 30 listopada 2004 r., skarga nr 48939/99, Öneriylidiz przeciwko Turcji.

⁹¹ Wyrok z 27 listopada 2007 r., skarga nr 21861/03, Hamer przeciwko Belgii.

⁹² Wyrok z 26 stycznia 2009 r., skarga nr 1411/03, Turgut i inni przeciwko Turcji.

odpowiedniego wyważenia interesów. W orzeczeniu *Kyrtatos przeciwko Grecji*⁹³ Trybunał określił granicę między koniecznością ochrony środowiska a ograniczeniem praw jednostki. Degradacja sama w sobie nie może zostać uznana za naruszenie Konwencji, dopiero jej bezpośredni wpływ na prawa jednostek jest istotny dla Trybunału.

Brak jest w ramach wykładni Trybunału interesu środowiskowego, co jednoznacznie wskazuje na poboczną rolę środowiska w przytoczonych rozważaniach. Jak wskazano w orzeczeniu *Grimkovskaya przeciwko Ukrainie*⁹⁴, koniecznością dla władz jest zabezpieczenie interesów jednostek związanych z ich prawami. Ochrona obszaru naturalnego w okolicy autostrady, której budowa była tłem dla złożonej skargi, stała się refleksem ochrony praw jednostek. W wyroku *Kania przeciwko Polsce*⁹⁵ Trybunał, stwierdzając, że mimo braku prawa do środowiska wskazanego w Konwencji można powoływać się na ochronę w ramach art. 8 EKPC, wspominał także o tym, że naruszenie musi dotyczyć bezpośrednio domu, życia rodzinnego lub prywatnego skarżącego. Jeżeli środowisko jest narażone dodatkowo, na przykład, na degradację, to konieczność jego ochrony może jedynie wzmocnić argumentację skarżącego. Bez bezpośredniego związku naruszenia środowiska z naruszeniem praw i wolności jednostek brak jest podstawy do orzekania przez Trybunał.

Poza wspomnianymi przykładami Trybunał dostrzega rolę instrumentów ochrony środowiska jako istotnych dla utrzymania odpowiedniego standardu ochrony praw jednostek. Wskazano to w odniesieniu do oceny oddziaływania na środowisko w przypadku orzeczeń dotyczących działań spółki *Normandy Madencilik A.Ş. w Turcji*⁹⁶.

Również najnowsze orzecznictwo nie wyłamuje się z tego schematu. W wyroku *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*⁹⁷ Trybunał wskazuje na konieczność przyjmowania przez państwo takich rozwiązań prawnych, które będą łagodzić zmiany klimatyczne i zapewniać możliwie jak najwyższy standard ochrony praw i wolności jednostki. W tym wyroku Trybunał dostrzega to, jak dobry stan środowiska wpływa na utrzymanie odpowiedniego standardu ochrony praw wynikających z Konwencji. Środowisko jednak znowu nie jest głównym i najważniejszym elementem rozważań Trybunału. Także w najnowszym wyroku Trybunału z zakresu związanego ze środowiskiem,

⁹³ Wyrok z 22 maja 2003 r., skarga nr 41666/90, *Kyrtatos przeciwko Grecji*.

⁹⁴ Wyrok z 21 lipca 2011 r., skarga nr 38182/03, *Grimkovskaya przeciwko Ukrainie*.

⁹⁵ Wyrok z 21 lipca 2009 r., skarga nr 12605/03, *Leon i Agnieszka Kania przeciwko Polsce*.

⁹⁶ Wyrok z 10 listopada 2004 r., skarga nr 46117/99, *Taşkın i inni przeciwko Turcji*; wyrok z 28 marca 2006 r., skarga nr 46771/99, *Öçkan i inni przeciwko Turcji*; wyrok z 5 czerwca 2007 r., skarga nr 17381/02, *Lemke przeciwko Turcji*.

⁹⁷ Wyrok z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 53600/20, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii*.

mianowicie Cannavacciuolo i inni przeciwko Włochom⁹⁸, przejawia się takie podejście Trybunału. Stwierdził on naruszenie przez Włochy art. 2 i art. 8 EKPC ze względu na bierność władz w zakresie istnienia nielegalnego składowiska śmieci, szkodzącego mieszkańcom oraz środowisku. Konieczność podjęcia działań mających na celu zlikwidowanie składowiska przede wszystkim odnosiła się do ochrony człowieka, choć niewątpliwie podjęcie takich działań przyniosłoby także pozytywne skutki dla środowiska.

Ochrona środowiska to dziedzina, która rozwija się dynamicznie. Dlatego dla Trybunału, stosującego metodę *common ground*, obecne podejście do środowiska wcale nie jest ostateczne i nie zawsze musi być podobne do aktualnej praktyki. Dobrym przykładem jest wspomniany już wyrok w sprawie Verein KlimaSeniorinnen Schweiz⁹⁹, w którym poczynione zostały silnie zaakcentowane odniesienia do norm prawa międzynarodowego.

Obecnie możliwość zapewnienia ochrony dla środowiska na podstawie norm zawartych Konwencji jest bardzo wąska. Określana jest jako tzw. patchworkowa ochrona środowiska na gruncie Konwencji, polegająca na uwzględnieniu roszczeń środowiskowych poprzez łączenie stosowania praw Konwencji w nowym kontekście¹⁰⁰. Nie oznacza to jednak, że ochrona środowiska na tym gruncie nie jest niemożliwa. Jak zauważa Karen Morrow, patchworkowa ochrona może bardziej skonkretyzować ochronę środowiska niż prawo podmiotowe, bo zakłada, że długoterminowo pewnych praw nie da się urzeczywistniać bez istnienia określonych warunków środowiskowych¹⁰¹. Wypracowana przez Trybunał pośrednia ochrona środowiska na gruncie Konwencji jest uzupełnieniem dla międzynarodowych norm z zakresu ochrony środowiska. Ponadto umacnia krajowe regulacje obowiązujące w tym zakresie, łącząc doniosłą problematykę praw człowieka ze środowiskiem. Orzecznictwo Trybunału nie wpływa jednak na tworzenie się nowej generacji praw człowieka, a na „zazielenianie” pierwszej generacji tych praw. Wobec tego samo orzecznictwo nie gwarantuje pełnej ochrony środowiska, bo opiera się na systemie, który z natury jest antropocentryczny¹⁰². Prawo człowieka związane ze środowiskiem plasuje się natomiast między trzecią a czwartą generacją praw człowieka¹⁰³. Rozwiązanie prze-

⁹⁸ Wyrok z 30 stycznia 2025 r., skarga nr 51567/14, Cannavacciuolo i inni przeciwko Włochom.

⁹⁹ Wyrok z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii.

¹⁰⁰ K. Morrow, *New Frontiers: Europe, Human Rights, and the Environment – The Continuing Need for Innovation*, (w:) E. Daly, L. Kotze, J. May, C. Soyapi (red.), *New Frontiers in Environmental Constitutionalism*, UNEP, 2017, s. 38.

¹⁰¹ Ibidem, s. 44.

¹⁰² N. de Sadeleer, *Enforcing EUCHR principles and fundamental rights in environmental cases*, „Nordic Journal of International Law” 2012, t. 81 (1), s. 74.

¹⁰³ E. Lambert, *The Environment...*, s. 27.

widziane na gruncie Konwencji oraz orzecznictwo Trybunału mogą wzmocnić kwestię prawnej ochrony środowiska, ale ze względu na ograniczenia proceduralne, związane z konstrukcją tego systemu, nie są w stanie zapewnić jego bezpośredniej ochrony. Efektywniejszym rozwiązaniem mogłoby natomiast być postulowane przez Elisabeth Lambert stworzenie specjalnie dotyczącego sprawy środowiskowej instrumentarium prawnego¹⁰⁴. Oprócz skarżących oraz sędziów Trybunału państwa członkowskie również mogą podejmować inicjatywy środowiskowe w ramach struktur Rady Europy¹⁰⁵, a przykładem tego mogą być działania mające na celu stworzenie bardziej odpowiadającego istniejącym potrzebom międzynarodowego systemu ochrony środowiska.

Działalność Trybunału – mimo uznania środowiska za istotną i niezbędną dla praw człowieka wartość – na podstawie obecnie obowiązującego prawa będzie gwarantowała jedynie pośrednią ochronę środowiska, o niewielkim znaczeniu w kontekście rosnących zagrożeń związanych z degradacją środowiska czy ze skutkami zmian klimatu.

Bibliografia

Literatura

- Boyle A., *Human rights and the environment: Where next?*, „The European Journal of International Law” 2012, t. 23 (3).
- Council of Europe, *Environment, Thematic Factsheet*, May 2023, <https://rm.coe.int/thematic-factsheet-environment-eng/1680a00c09> (dostęp: 15.09.2024 r.).
- Council of Europe, *Protecting the environment using human rights law*, [2025], <https://www.coe.int/en/web/portal/human-rights-environment> (dostęp: 27.12.2024 r.).
- ECHR Overview 1959–2020*, Public Relations Unit of European Court of Human Rights, Rada Europy, Strasburg 2021.
- Gronowska B., *O prawie do środowiska w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – refleksje na tle najnowszych orzecznictwa strasburskiego*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2014, nr 1.
- Jendrośka J., *The substantive right to environment and the procedural environmental rights under the Aarhus Convention – Part II*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2024, nr 22 (2).
- Kobylarz N., *Overview of Environmental Case-Law of the ECtHR*, (w:) *Human Rights for the Planet. Proceedings of the High-Level International Conference on Human Rights and Environmental Protection*, Strasbourg, 5 October 2020, Council of Europe.
- Lambert E., *The Environment and Human Rights. Introductory Report to the High-Level Conference Environmental Protection and Human Rights*, Strasbourg, 27 February 2020, prepared at the request of the Steering Committee for Human Rights (CDDH).
- Machińska H., *Czy prawo do życia w zdrowym środowisku to prawo przyszłości?*, (w:) A. Bodnar, A. Płoszka (red.), *Wokół kryzysu praworządności, demokracji i praw czło-*

¹⁰⁴ Ibidem, s. 26–27.

¹⁰⁵ N. Kobylarz, *Overview of Environmental...*, s. 28.

- wieka. *Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Wyrzykowskiego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Machińska H., *Europejska Konwencja Praw Człowieka jako instrument ochrony praw jednostki w związku z zanieczyszczeniem środowiska*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2014, nr 1.
- Manual on Human Rights and the Environment (3rd edition)*, Rada Europy, 2022, <https://rm.coe.int/manual-environment-3rd-edition/1680a56197> (dostęp: 15.09.2024 r.).
- Morrow K., *New Frontiers: Europe, Human Rights, and the Environment – The Continuing Need for Innovation*, (w:) E. Daly, L. Kotze, J. May, C. Soyapi (red.), *New Frontiers in Environmental Constitutionalism*, UNEP, 2017.
- Pedersen O., *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?*, „Georgetown International Environmental Law Review” 2008, t. 21 (1).
- Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego dostępu do wymiaru sprawiedliwości*, Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, Rada Europy, Luksemburg 2016, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2016-handbook-on-access-to-justice_pl.pdf (dostęp: 27.08.2025 r.).
- Pogodziński C., *Prawo do środowiska naturalnego w orzecznictwie ETPCz – między uprawnieniem jednostki a interesem ogółu*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009, t. VII, numer specjalny.
- de Sadeleer N., *Enforcing EUCHR principles and fundamental rights in environmental cases*, „Nordic Journal of International Law” 2012, t. 81 (1).
- Setzer J., Higham C., *Global Trends in Climate Change Litigation: 2023 Snapshot*, Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, Centre for Climate Change Economics and Policy, London School of Economics and Political Science, London 2023.
- Stoczkiewicz M., *Prawo ochrony klimatu w kontekście ochrony praw człowieka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.

Akty prawne

- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).
- Protokół nr 1 i nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. oraz sporządzony w Strasburgu dnia 16 września 1963 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175).
- Konwencja sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r. o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706).

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

- Wyrok z 26 października 2000 r., skarga nr 30210/96, Kudła przeciwko Polsce.
- Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 24876/94, Coster przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 24882/94, Beard przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 25154/94, Jane Smith przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 25289/94, Lee przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 18 stycznia 2001 r., skarga nr 27238/95, Chapman przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.

- Wyrok z 29 marca 2001 r., skarga nr 38432/97, Thoma przeciwko Luksemburgowi.
- Wyrok z 28 czerwca 2001 r., skarga nr 24699/94, Vereingegen Tierfabriken przeciwko Szwajcarii.
- Wyrok z 14 listopada 2002 r., skarga nr 67263/01, Mousiel przeciwko Francji.
- Wyrok z 22 maja 2003 r., skarga nr 41666/90, Kyrtatos przeciwko Grecji.
- Wyrok z 8 lipca 2003 r., skarga nr 36022/97, Hatton i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Decyzja z 20 stycznia 2004 r., skarga nr 39561/98, Ashworth i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 27 kwietnia 2004 r., skarga nr 62543/00, Gorraiz Lizarraga i inni przeciwko Hiszpanii.
- Decyzja z 28 października 2004 r., skarga nr 77633/01, Giani przeciwko Włochom.
- Wyrok z 10 listopada 2004 r., skarga nr 46117/99, Taşkin i inni przeciwko Turcji.
- Wyrok z 16 listopada 2004 r., skarga nr 4143/02, Moreno Gomez przeciwko Hiszpanii.
- Wyrok z 18 listopada 2004 r., skarga nr 46372/99, Papastavrou i inni przeciwko Grecji.
- Wyrok z 30 listopada 2004 r., skarga nr 48939/99, Öneriyildiz przeciwko Turcji.
- Wyrok z 15 lutego 2005 r., skarga nr 68416/01, Steel i Morris przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 9 czerwca 2005 r., skarga nr 55723/00, Fadeyeva przeciwko Rosji.
- Wyrok z 28 lipca 2005 r., skarga nr 33538/96, Alatulkkila i inni przeciwko Finlandii.
- Wyrok z 28 marca 2006 r., skarga nr 46771/99, Öçkan i inni przeciwko Turcji.
- Wyrok z 19 czerwca 2006 r., skarga nr 25680/05, Bursa Barosu Başkanlığı i inni przeciwko Turcji.
- Wyrok z 26 października 2006 r., skargi pol. nr 53157/99, 53247/99, 53695/00, 56850/00, Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotareva, Romashina przeciwko Rosji.
- Wyrok z 2 listopada 2006 r., skarga nr 59909/00, Giacomelli przeciwko Włochom.
- Wyrok z 12 kwietnia 2007 r., skarga nr 63778/00, Zeleni Balkani przeciwko Bułgarii.
- Wyrok z 5 czerwca 2007 r., skarga nr 17381/02, Lemke przeciwko Turcji.
- Wyrok z 27 listopada 2007 r., skarga nr 21861/03, Hamer przeciwko Belgii.
- Wyrok z 3 kwietnia 2008 r., skarga nr 40269/02, Koretskyi i inni przeciwko Ukrainie.
- Wyrok z 1 lipca 2008 r., skarga nr 71146/01, Borysiewicz przeciwko Polsce.
- Wyrok z 8 stycznia 2009 r., skarga nr 12050/04, Mangouras przeciwko Hiszpanii.
- Wyrok z 26 stycznia 2009 r., skarga nr 1411/03, Turgut i inni przeciwko Turcji.
- Wyrok z 27 stycznia 2009 r., skarga nr 67021/01, Tătar przeciwko Rumunii.
- Wyrok z 21 lipca 2009 r., skarga nr 12605/03, Leon i Agnieszka Kania przeciwko Polsce.
- Wyrok z 14 września 2009 r., skarga nr 37186/03, Florea przeciwko Rumunii.
- Wyrok z 9 listopada 2010 r., skarga nr 2345/06, Deés przeciwko Węgrom.
- Wyrok z 3 maja 2011 r., skarga nr 6854/07, Apanasewicz przeciwko Polsce.
- Decyzja z 28 czerwca 2011 r., skarga nr 38197/03, Ioan Marchiş i inni przeciwko Rumunii.
- Wyrok z 21 lipca 2011 r., skarga nr 38182/03, Grimkovskaya przeciwko Ukrainie.
- Wyrok z 10 kwietnia 2012 r., skarga nr 30765/08, Di Sarno i inni przeciwko Włochom.
- Wyrok z 13 grudnia 2012 r., skargi pol. nr 3675/04, 23264/04, Flamenbaum i inni przeciwko Francji.
- Wyrok z 18 czerwca 2013 r., skarga nr 50474/08, Bor przeciwko Węgrom.
- Wyrok z 4 września 2014 r., skarga nr 42488/02, Dzemyuk przeciwko Ukrainie.
- Wyrok z 6 lutego 2018 r., skarga nr 36184/13, Kristina Ltd. przeciwko Litwie.
- Wyrok z 7 czerwca 2018 r., skarga nr 44460/16, O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd. przeciwko Irlandii.
- Wyrok z 24 stycznia 2019 r., skargi pol. nr 54414/13, 54264/15, Cordella i inni przeciwko Włochom.
- Wyrok z 26 listopada 2019 r., skarga nr 64863/13, Yaşar przeciwko Rumunii.
- Wyrok z 30 marca 2020 r., skarga nr 19234/04, Bacila przeciwko Rumunii.

- Skarga nr 18859/21, Müllner przeciwko Austrii.
- Skarga nr 19026/21, The Norwegian Grandparents' Climate Campaign i inni przeciwko Norwegii.
- Skarga nr 34068/21, Greenpeace Nordic i inni przeciwko Norwegii.
- Decyzja z 1 grudnia 2022 r., skarga nr 36959/22, Humane Being i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Decyzja z 13 grudnia 2022 r., skarga nr 35057/22, Plan B. Earth i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
- Wyrok z 27 czerwca 2023 r., skarga nr 22515/14, Bryan i inni przeciwko Rosji.
- Decyzja z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 7189/21, Carême przeciwko Francji.
- Wyrok z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 53600/20, Verein KlimaSeniorinnen Schweiz i inni przeciwko Szwajcarii.
- Decyzja z 9 kwietnia 2024 r., skarga nr 39371/20, Duarte Agostinho i inni przeciwko Portugalii i 32 innym państwom.
- Decyzja z 26 listopada 2024 r., skarga nr 31925/22, Soubeste i inni przeciwko Austrii i 11 innym państwom.
- Wyrok z 30 stycznia 2025 r., skarga nr 51567/14, Cannavacciuolo i inni przeciwko Włochom.
- Decyzja z 7 maja 2025 r., skarga nr 14615/21, Uricchio przeciwko Włochom i 32 innym państwom.
- Decyzja z 7 maja 2025 r., skarga nr 14620/21, De Conto przeciwko Włochom i 32 innym państwom.
- Decyzja z 1 lipca 2025 r., skarga nr 46906/22, Engels i inni przeciwko Niemcom.

Źródła internetowe

- Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 1431 „Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection”, przyjęta na posiedzeniu dnia 4 listopada 1999 r., <https://pace.coe.int/en/files/16731/html> (dostęp: 6.05.2025 r.).
- Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 2211 „Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe”, przyjęta na posiedzeniu dnia 29 września 2021 r., <https://pace.coe.int/en/files/29501/html> (dostęp: 6.05.2025 r.).
- Rekomendacja Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy nr 2272 „Mainstreaming the human right to a safe, clean, healthy and sustainable environment with the Reykjavik process”, przyjęta na posiedzeniu dnia 18 kwietnia 2024 r., <https://pace.coe.int/en/files/33521/html> (dostęp: 6.05.2025 r.).
- Strategia środowiskowa Rady Europy, przyjęta na posiedzeniu Komitetu Ministrów w dniach 13–14 maja 2025 r., <https://search.coe.int/cm/eng?i=0912594880265939> (dostęp: 1.09.2025 r.).

Szkoda kosmiczna jako zbrodnia przeciwko środowisku

Title: Space damage as ecocide

Słowa kluczowe: szkoda kosmiczna, odpowiedzialność za szkody kosmiczne, zbrodnia na środowisku, odpady kosmiczne

Keywords: space damage, liability for space damages, environmental crime, space debris

Streszczenie: Pojęcie szkody kosmicznej i zakres odpowiedzialności za nią podlega gruntownym zmianom na kanwie prawa międzynarodowego. Szkoda kosmiczna była i jest najczęściej utożsamiana z działalnością kosmiczną państw jako szkoda wyrządzona przez obiekt kosmiczny. Obecnie katalog podmiotów prowadzących działalność w kosmosie rozszerza się na podmioty niebędące państwami ani ich wyspecjalizowanymi agencjami kosmicznymi – są to spółki prawa handlowego działające transgranicznie. Powstaje więc problem rozszerzenia odpowiedzialności za szkody na podmioty niepaństwowe, a także reformy sposobu rozwiązywania sporów spowodowanych przez szkody kosmiczne.

Summary: The concept of space damage and the scope of liability for it are subject to fundamental changes in international law. Space damage has been and is most often identified with the space activities of states as damage caused by a space object. Currently, the catalogue of entities operating in space is expanding to include entities that are not states or their specialized space agencies – these are commercial law companies operating across borders. This raises the problem of extending liability for damage to non-state actors, as well as reforming the way disputes caused by space damage are resolved.

1. Wstęp

Działalności kosmicznej od lat towarzyszy pojawianie się szkód kosmicznych różnego rodzaju, których zakres często jest rozległy. Sama definicja szkody kosmicznej pojawiła się już przy opracowywaniu aktów prawnych regulujących działalność państw w kosmosie. Pojęcie szkody kosmicznej

¹ Anastazja Drapata, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0002-2750-4570.

i zakres odpowiedzialności za nią podlega gruntownym zmianom na kanwie prawa międzynarodowego. Obecnie katalog podmiotów prowadzących działalność w kosmosie rozszerza się na podmioty niebędące państwami ani ich wyspecjalizowanymi agencjami kosmicznymi – są to spółki prawa handlowego działające transgranicznie. Rozszerzanie się katalogu podmiotów prawa wymusza zmianę dotychczasowych zasad odpowiedzialności za szkody kosmiczne – wobec czego przedstawione będą propozycje zmian w dochodzeniu roszczeń wobec odpowiedniego podmiotu.

Podjęto próbę umiejscowienia szkody kosmicznej jako zbrodni przeciwko środowisku. Dotychczas zagadnienie to było bardzo rzadko lub praktycznie nie było analizowane w doktrynie. Częściej analizowana była zaś zbrodnia przeciwko środowisku, ale nie obejmowała ona zagadnienia wpływu szkód spowodowanych przez obiekt kosmiczny na środowisku naturalnym, zważając na dość poważne wypadki z udziałem odpadów kosmicznych. Dość ciekawą kwestią pozostającą w zakresie zainteresowań autorki pozostaje objęcie odpowiedzialności za szkody kosmiczne odpowiedzialnością karną na poziomie międzynarodowym, w tym poprzez powołanie kompetentnego trybunału międzynarodowego wyspecjalizowanego do jej egzekwowania.

2. Szkada kosmiczna – czym jest?

Szkoda kosmiczna jest szkodą wyrządzoną przez obiekt kosmiczny w rozumieniu Konwencji o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne². Podlega ona reżimowi odpowiedzialności międzynarodowej odszkodowawczej, co ogranicza się jedynie do odpowiedzialności państw za szkody na mieniu i na osobach. Taka wąsko sformułowana definicja szkody dotyczy jedynie działalności państw w kosmosie³, nie obejmuje wszystkich podmiotów prawa międzynarodowego.

Szkody kosmiczne mogą wywierać wpływ na środowisko, powodując szkody na mieniu i środowisku naturalnym, a także mogą spowodować utratę życia lub zdrowia ludzi. Za najważniejszych sprawców szkód kosmicznych uchodzą tzw. odpady kosmiczne (*space debris*) – drobne części obiektów kosmicznych, nieaktywne satelity, zniszczone obiekty kosmiczne,

² Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne sporządzona w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 29 marca 1972 r. (Dz.U. z 1973 r. Nr 27, poz. 154), dalej: Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne.

³ Artykuł I lit. a Konwencji o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne.

skondensowane krople farb⁴. Najgroźniejsze wypadki z udziałem odpadów kosmicznych kończą się zanieczyszczeniem środowiska naturalnego odpadami radioaktywnymi czy zanieczyszczeniem wód w oceanie, a często uszczerbkiem na zdrowiu, jednak dotychczas nie było ofiar śmiertelnych⁵.

Współcześnie regulacja materii odpadów kosmicznych jest wyzwaniem dla prawa kosmicznego głównie z powodu ochrony środowiska i ochrony niezakłóconej działalności kosmicznej. Istnieją liczne metody walki z odpadami kosmicznymi, polegające na mitygacji ryzyk związanych z ich upadkiem oraz eliminacji ich ilości z atmosfery. Metody mitygacji liczby odpadów kosmicznych zostały opracowane w ramach ustawodawstw krajowych, a przede wszystkim w ramach standardów ISO (aktualnie 11 standardów ISO) oraz rekomendacji Międzynarodowego Związku Telekomunikacyjnego (International Telecommunication Union – ITU), a także w ramach Europejskiego Kodeksu Postępowania w sprawie Mitygacji Odpadów Kosmicznych⁶. Metody te wykorzystują osiągnięcia fizyki kwantowej i inżynierii kosmicznej, są stosowane w ramach projektów oczyszczania kosmosu inicjowanych przez państwa oraz w ramach mechanizmów krajowych i międzynarodowych, szczególnie w krajach nieposiadających ustaw regulujących działalność kosmiczną⁷.

Według danych NASA z 2022 r. na orbicie ziemskiej wykryto 25 887 obiektów kosmicznych niepełniących żadnej funkcji, w tym 5415 satelitów⁸. Stanowi to zagrożenie dla środowiska naturalnego, ponieważ obiekt taki w każdej chwili może spaść na ziemię, powodując zanieczyszczenia w środowisku, co najbardziej dotyczy obiektów o większej masie⁹. Najbardziej

⁴ Definicja przyjęta przez NASA za: D. Baiocchi, W. Wesler, *Confronting Space Debris: Strategies and Warnings from Comparable Examples Including Deepwater Horizon*, RAND, Santa Monica 2010.

⁵ Por. wypadek radzieckiego satelity Kosmos w 1978 r.: B. Stech, *Katastrofa radzieckiego satelity Kosmos 954. Radioaktywne szczątki skaziły ogromny obszar*, Spider'sWeb, 25.02.2024 r., <https://spidersweb.pl/2024/02/katastrofa-radzieckiego-satelity-radioaktywne-szczatki.htm> (dostęp: 10.03.2025 r.).

⁶ UNOOSA, *Compendium of space debris mitigation standards adopted by States and international organizations*, 23.03.2023 r., https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2023/aac_105c_22023crp/aac_105c_22023crp_39_0_html/AC105_C2_2023_CRP39E.pdf (dostęp: 24.11.2024 r.).

⁷ Por.: K. Padavic, *Quantum sensors could detect space debris from its gravitational pull*, „New Scientist”, 30.05.2023 r., <https://www.newscientist.com/article/2375-705-quantum-sensors-could-detect-space-debris-from-its-gravitational-pull/> (dostęp: 13.06.2023 r.); J.N. Pelton, *New Solutions for the Space Debris Problem*, Springer International Publishing, 2015.

⁸ D. Baiocchi, W. Wesler, *Confronting Space Debris...*

⁹ O ryzykach wypadków śmiertelnych spowodowanych przez *space debris* informowała FAA w 2023 r., pisząc, że co 2 lata ponownie wchodzący do atmosfery satelita Starlink będzie powodował śmierć bądź uszczerbek na zdrowiu u co najmniej jednej osoby.

znane wypadki w przestrzeni kosmicznej spowodowane są w znacznej mierze przez *space debris*, co powoduje długotrwałe spory międzypaństwowe. Przykładem takiego sporu jest między innymi wypadek radzieckiego satelity Kosmos w 1978 r. Spór w tej sprawie został rozwiązany po zapłaceniu przez Rosję odszkodowania na rzecz Kanady, na mocy protokołu podpisanego między Kanadą a ZSRR dnia 2 kwietnia 1981 r.¹⁰

Liczne szkody kosmiczne spowodowane upadkiem odpadów kosmicznych powodują napływ skarg państw i obywateli na działalność państw wypuszczających obiekty w kosmos, czego przejawem są działania państw afrykańskich w stosunku do Chin na skutek upadku odpadów kosmicznych na terenach państw afrykańskich¹¹, a także sprawa upadku części statku kosmicznego na dom jednorodzinny w stanie Floryda z powództwa rodziny Oteros¹². Skutkiem takich działań podmiotu wypuszczającego (osoby prawnej lub państwa) obiekt kosmiczny powinna być adekwatna kara administracyjna nałożona przez organy regulacyjne odpowiedzialne za ochronę środowiska, co jest utrudnione ze względu na rozproszenie ich kompetencji¹³. Jednakże nie wszystkie kraje wyznaczyły właściwe organy do spraw rozpatrywania spraw o szkody kosmiczne. W wielu krajach nie zostały wyznaczone organy odpowiedzialne za regulację działalności kosmicznej. Nie

Por. J. Catchpole, H. Garrity, *NASA sued for space debris in potentially precedent setting case*, FootAnstey, 28.06.2024 r., <https://www.footanstey.com/our-insights/articles-news/nasa-sued-for-space-debris-in-potentially-precedent-setting-case/> (dostęp: 24.08.2025 r.).

¹⁰ Protokół o kompensacji szkód pomiędzy Stanami Zjednoczonymi Ameryki a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich z 2 kwietnia 1981 r. [Protocol between the Government of Canada and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics Done on April 2, 1981 with Statement of the Canadian Claim], https://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_3/3-2-2-1_e.html#:~:text=The%20Government%20of%20the%20Union%20of%20Soviet%20Socialist%20Republics%20shall,Cosmos%20954%20in%20January%201978 (dostęp: 24.11.2024 r.). ZSRR zgodził się zapłacić jedynie 3 mln dolarów kanadyjskich w ramach odszkodowania. Zob. A.F. Cohen, *Cosmos 954 and the international law of satellite accidents*, „Yale Journal of International Law” 1984, t. 10, s. 78. W 1993 r. wystrzelono satelitę Kosmos 2251, który uległ wypadkowi w 2009 r. – zob. K. Zawada, *Zderzenie satelitów, Urania*. Postępy Astronomii, 23.02.2009 r., <https://www.urania.edu.pl/wiadomosci/zderzenie-satelitow> (dostęp: 10.03.2025 r.).

¹¹ J. Faleti, *Africa among Potential Debris Crash Sites from Chinese Rocket*, Space in Africa, 28.06.2022 r., <https://spaceinafrica.com/2022/07/28/africa-among-potential-debris-crash-sites-from-chinese-rocket/> (dostęp: 24.11.2024 r.).

¹² M. Sainato, *US family sues Nasa for \$80,000 in damages after space debris hits home*, „The Guardian”, 22.06.2024 r., <https://www.theguardian.com/us-news/article/2024/jun/22/florida-family-sues-nasa-space-debris> (dostęp: 24.11.2024 r.).

¹³ T. Aganaba, *If a satellite falls on your house, space law protects you – but there are no legal penalties for leaving junk in orbit*, The Conversation, 17.05.2021 r., <https://theconversation.com/if-a-satellite-falls-on-your-house-space-law-protects-you-but-there-are-no-legal-penalties-for-leaving-junk-in-orbit-160757> (dostęp: 14.09.2024 r.).

doszło w nich także do opracowania prawa materialnego co do kosmosu i działalności kosmicznej¹⁴.

Jedynie instrumenty prawne pozostające w rękach osób poszkodowanych mają charakter:

- 1) **powództwa cywilnego** przeciwko podmiotowi wypuszczającemu w ramach odpowiedzialności deliktowej¹⁵ za szkodę majątkową, za szkodę na osobie czy za szkodę w środowisku;
- 2) **skarg do organu ochrony środowiska** bądź innego organu administracji (np. regulacje rynku telekomunikacyjnego, odpowiedzialnego za usuwanie skutków szkód środowiskowych).

Obecnie znane są sprawy, w których doszło do nałożenia kary administracyjnej za spowodowanie upadku odpadów kosmicznych na powierzchnię Ziemi. Jest to np. sprawa telewizji Dish Network, która została ukarana przez Federalną Komisję Łączności (Federal Communications Commission – FCC) za nieuzasadnione zmniejszenie o 300 km orbity wycofywanego satelity Echo Star-7 karą pieniężną w wysokości 150 000 USD, a także zobowiązana do opracowania planu zapewnienia zgodności z zasadami wycofania satelit i przeszkolenia pracowników¹⁶. Jest to niewątpliwie sprawa precedensowa, służąca dojściu do wycofania nieaktywnych obiektów krążących w kosmosie. Jest to jedyna sprawa, w której rozważono związek zakłóceń radiowych ze szkodą kosmiczną. Poruszane są też sprawy z zakresu odpowiedzialności deliktowej na podstawie amerykańskiej ustawy o odpowiedzialności deliktowej (FTCA) przeciwko NASA jako agencji kosmicznej odpowiedzialnej za wypuszczane obiekty kosmiczne. Sprawa ta jest, według stanu na 2025 r., w toku¹⁷.

Dochodzenie odszkodowań przez osoby fizyczne i prawne może być utrudnione ze względu na nieefektywność mechanizmów egzekwowania odpowiedzialności odszkodowawczej za delikty organów państwa w niektórych państwach albo ich brak. Egzekwowanie odpowiedzialności przez państwo wymaga podjęcia szeroko zakrojonych działań dyplomatycznych i działań usuwających następstwa takiej szkody. Brakuje we wszystkich państwach organów wyspecjalizowanych wyłącznie w egzekwowaniu odpowie-

¹⁴ UNOOSA, *Compendium...*

¹⁵ Por. J. Catchpole, H. Garrity, *NASA sued for space debris...*

¹⁶ Decyzja Federal Communications Commission (FCC), Washington, D.C., z 2 października 2023 r. w sprawie DISH Operating LLC, EB SED-22-00034635, <https://docs.fcc.gov/public/attachments/DA-23-888A1.pdf> (dostęp: 24.11.2024 r.). Szczegółowe informacje: *US issues first-ever fine for space junk after TV company leaves satellite in the wrong place*, Euronews Green, 3.10.2023 r., <https://www.euronews.com/green/2023/10/03/us-issues-first-ever-fine-for-space-junk-after-tv-company-leaves-satellite-in-the-wrong-pl> (dostęp: 24.11.2024 r.).

¹⁷ T. Aganaba, *If a satellite falls...*; J. Catchpole, H. Garrity, *NASA sued for space debris...*

działności administracyjnej za szkody kosmiczne, a ich funkcje przejmują organy regulujące działalność kosmiczną.

3. Mechanizm dochodzenia odpowiedzialności międzynarodowej za szkody kosmiczne

Istniejący obecnie reżim dochodzenia odszkodowań od państw za niezgodną z prawem działalność kosmiczną jest niewystarczający, jeżeli chodzi o dochodzenie roszczeń za negatywne skutki odpadów kosmicznych w środowisku naturalnym. Niewiążący charakter zaleceń oraz decyzji Komisji określonych w Konwencji o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekt kosmiczny może utrudnić dochodzenie roszczeń przez państwa, a także utrudniać egzekucję świadczeń zasądzonych dla państw na drodze międzynarodowej. Taki model dochodzenia roszczeń został skrytykowany przez przedstawicieli nauki prawa, a także w prawodawstwie międzynarodowym, m.in. pośrednio w traktacie o Księżycu¹⁸, zachęcając państwa do rozwiązywania sporów za pośrednictwem polubownych metod rozwiązywania sporów o charakterze zinstytucjonalizowanym, oraz przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS)¹⁹.

Istotne staje się także powołanie wyspecjalizowanych instytucji zajmujących się wyłącznie sprawami sporów kosmicznych o odmiennej specyfice niż istniejące spory międzynarodowe, skoro specyfika działalności kosmicznej jest obciążona wysokim ryzykiem. Za priorytet należy uznać powołanie takiego organu w najbliższej przyszłości. Postulaty o zbliżonym charakterze są przedstawiane przez szerokie środowiska prawnicze oraz przedstawicieli doktryny²⁰.

¹⁸ Układ normujący działalność Państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich sporządzony w Nowym Jorku dnia 5 grudnia 1979 r., United Nations, Treaty Series, t. 1363, s. 3, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIV-2&chapter=24&clang=_en (dostęp: 10.03.2025 r.).

¹⁹ R. Deplano, *The Peaceful Settlement of Space Disputes*, (w:) D. Franchini, N. Tsagourias, R. Buchan (red.), *The Changing Character of International Dispute Settlement: Challenges and Prospects*, Cambridge University Press, Cambridge 2023, s. 419.

²⁰ Por.: J. Lampkin, R. White, *Space Criminology: Analysing Human Relationships with Outer Space*, Palgrave Macmillan, 2023, s. 152; D. Kim (red.), *Global Issues Surrounding Outer Space Law and Policy*, IGI Global, Hershey 2021; M. de Zwart, S. Henderson (red.), *Commercial and Military Uses of Outer Space*, Springer Nature Singapore, 2021; International Law Association (ILA) Draft Convention on the Settlement of Space Law Disputes, projekt z 30 maja 1998 r., https://ops-alaska.com/IOSL/V7P3/1984_DisputeSettlementConvention_EN.pdf (dostęp: 25.08.2025 r.); L. Viikari, *International Law Association's Draft Convention on the Settlement of Disputes related to Space Activities*, „Arbitration.ru Magazine”, March–April, 2021, <https://>

4. Zbrodnia przeciwko środowisku a zbrodnia kosmiczna – próby kryminalizacji

Zbrodnia przeciwko środowisku nie jest stypizowana *explicite* w Statucie Rzymskim²¹ – jest ona uznawana jedynie na poziomie lokalnym. Definicję legalną przyjął jedynie Niezależny Panel Ekspertski ds. Definicji Prawnej Ekobójstwa w 2021 r., co dało początek dyskusjom naukowym i parlamentarnym w wielu krajach świata²². W Statucie Rzymskim jest ona kwalifikowana jako zbrodnia wojenna bądź ludobójstwo w rozumieniu art. 8 ust. 2 lit. b ppkt iv. Zbrodnia przeciwko środowisku jest aktualnie przedmiotem dyskusji naukowych i politycznych w przedmiocie jej uznania za czyn podlegający jurysdykcji prawa karnego międzynarodowego. Prace takie prowadzi Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) z siedzibą w Hadze, a ich celem jest umożliwienie egzekwowania odpowiedzialności za negatywne działania państw w środowisku naturalnym²³. Uwzględnia to międzynarodowa praktyka orzecznicza Trybunału w zakresie zbrodni przeciwko środowisku – zwłaszcza w sprawie Costa Rica przeciwko Nikaragui²⁴, w której zasadę prawa ochrony środowiska *Do no harm* uznano za podstawową dla prawa międzynarodowego. Ukazuje ona możliwość penalizacji zbrodni przeciwko środowisku, ale w ramach aktualnie obowiązujących rozwiązań prawnych. Uważa się, że przyjęcie istniejącej kwalifikacji prawnej Statutu Rzymskiego jest niewystarczające dla relatywnie nowego typu zbrodni międzynarodowej. Taka praktyka będzie spowolniona i zawężona do sporów międzypaństwowych, co utrudni jej skuteczną realizację²⁵.

journal.arbitration.ru/upload/iblock/d12/Arbitration_ru_N2_26_March_April2021.pdf (dostęp: 5.10.2024 r.).

²¹ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708), dalej: Statut Rzymski.

²² Zdefiniowano termin „ekobójstwo”. Czy zbrodnie przeciwko środowisku zostaną zrównane ze zbrodniami wojennymi?, Teraz Środowisko, 22.09.2025 r., <https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/definicia-termin-ekobojstwo-10508.html> (dostęp: 14.09.2024 r.).

²³ Międzynarodowy Trybunał Karny, *Office of Prosecutor launches public consultation on a new policy initiative to advance accountability for environmental crimes under the Rome Statute*, 16.02.2024 r., <https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0> (dostęp: 14.09.2024 r.).

²⁴ Wyrok MTS z 2 lutego 2018 r. w sprawie Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Compensation, Judgment, I.C.J. Reports 2018, s. 15.

²⁵ S.C. van Huis, *Environmental crimes brought before ICJ and ICC Tribunals: A Distant Prospect?*, Binus, 5.11.2019 r., <https://business-law.binus.ac.id/2019/11/05/>

Zbrodnia przeciwko środowisku, dokonana za pośrednictwem obiektu kosmicznego, mogłaby być też zbrodnią kosmiczną, będąc naruszeniem zasad działalności państw w kosmosie²⁶. Przedmiotem szerszej debaty powinna być kwestia, czy pozostawianie *space debris* w kosmosie powinno też być ścigane jako zbrodnia przeciwko środowisku.

Brak stypizowanych czynów zabronionych stanowiących zbrodnię kosmiczną jako zbrodnię przeciwko środowisku uniemożliwia ściganie czynów uwzględniających specyfikę naruszeń działalności kosmicznej, a także utrudnia wykonywanie jurysdykcji karnej w kosmosie za pośrednictwem Międzynarodowego Trybunału Karnego czy innych organów sądowych. Niemniej należy podkreślić sam charakter przestrzeni kosmicznej jako wspólnej przestrzeni dla ludzkości. Zdaniem autorki ewentualne stworzenie takiego typu zbrodni spowoduje daleko idące zmiany legislacyjne w prawodawstwie międzynarodowym i krajowym. Zmiany te będą polegały w szczególności na:

- 1) wprowadzaniu nowych rodzajów przestępstw do krajowych ustaw karnych;
- 2) wprowadzaniu nowych zasad odpowiedzialności za takiego rodzaju zbrodnie kosmiczne w przepisach krajowych, np. zaostrzone zasady odpowiedzialności karnej, zmiany okoliczności obciążających poprzez uwzględnienie, czy zbrodnia została popełniona w kosmosie;
- 3) powstawaniu aktów prawa międzynarodowego regulujących zasady ścigania i wykrywania zbrodni kosmicznych oraz współpracy międzynarodowej;
- 4) nowelizacji dotychczasowych zasad odpowiedzialności międzynarodowej.

Zmiany te nie są jedynymi prognozowanymi przez autorkę. Mogą one wystąpić także w procedurze ścigania takiego rodzaju przestępstw, a zwłaszcza mogą powstać inne akty prawne regulujące ściganie sprawców zbrodni kosmicznych.

Powstaje jednak pytanie o zasadność stworzenia typu przestępstwa powstałego poprzez spowodowanie zagrożenia dla infrastruktury, życia i zdrowia w kosmosie (zbrodni kosmicznej), uwzględniającego zachowanie szczególnej ostrożności w operowaniu obiektami kosmicznymi. Na podsta-

environmental-crimes-brought-before-icj-and-icc-tribunals-a-distant-prospect/ (dostęp: 5.10.2024 r.).

²⁶ R. Kosarzycki, *Astrokryminalistyka? Naukowcy już sprawdzają, jak badać dowody zbrodni w przestrzeni kosmicznej*, Focus.pl, 25.03.2024 r., <https://www.focus.pl/artykul/astrokryminalistyka-krew-w-kosmosie> (dostęp: 21.08.2024 r.). Por. także jako przykład naruszenia zasad działalności w kosmosie: M. Baker, *NASA Astronaut Anne McClain Accused by Spouse of Crime in Space*, „New York Times”, 23.08.2019 r., <https://www.nytimes.com/2019/08/23/us/astronaut-space-investigation.html> (dostęp: 24.11.2024 r.).

wie art. VI i VII traktatu o kosmosie²⁷, stanowiących o odpowiedzialności państw za działalność własną w kosmosie, możliwe jest egzekwowanie odpowiedzialności międzynarodowej²⁸. Dodatkowo przepisy te stanowią o możliwości egzekwowania odpowiedzialności karnej za czyny stanowiące przestępstwo według ustawodawstwa krajowego. Kwestią sporną jest to, czy te przestępstwa w skali międzynarodowej mogą być popełnione m.in. z użyciem sztucznej inteligencji (AI)²⁹, co jest materią ograniczoną do najcięższych przestępstw. Rozważa się wprowadzenie zasad odpowiedzialności międzynarodowej za czyny karalne w kosmosie oraz utworzenie stałego organu orzekającego w tej materii, niezależnie od miejsca popełnienia czynu. Propozycje powołania takiego organu były podnoszone od wielu lat, m.in. przez International Law Association (ILA)³⁰, jednak żadnej z nich nie udało się jeszcze wcielić w życie.

Takim organem byłby postulowany przez niektórych badaczy Międzynarodowy Trybunał Prawa Lotniczego i Kosmicznego, powołany wspólnie przez Organizację Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego (International Civil Aviation Organization – ICAO) i Komitet Narodów Zjednoczonych ds. Pokojowego Wykorzystania Przestrzeni Kosmicznej (Committee on the Peaceful Uses of Outer Space – COPUOS) na ośmioletnią kadencję. Sąd ten miałby jurysdykcję ogólnoświatową, niezależnie od miejsca popełnienia czynu zabronionego czy deliktu, co ograniczałoby problematyczne stosowanie wyboru prawa właściwego *ad litem*, a także odpowiadałoby realizacji celu, jakim jest zapewnienie bezpieczeństwa w kosmosie³¹.

Autorka uznaje tę propozycję za trafną. Jednakże działalność takiego organu powinna być zawężona do rozpatrywania spraw spornych wynikających z działalności kosmicznej państw, ścigania zbrodni kosmicznych, w związku z czym nazwa takiego organu powinna brzmieć: Międzynarodowy Trybunał Prawa Kosmicznego. Za zawężeniem działalności takiego organu przemawia wąska specyfika działalności kosmicznej i podwyższone unikatowe ryzyko wynikające z działalności kosmicznej. Autorka pragnie podkreślić, że autorytet organu sądowego oraz potencjalnie wiążący cha-

²⁷ Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, sporządzony w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 27 stycznia 1967 r. (Dz.U. z 1968 r. Nr 14, poz. 82), dalej: traktat o kosmosie.

²⁸ Szerzej P. Szewczyk, *Zasady odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez obiekt kosmiczny wyniesiony przez Rzeczpospolitą Polską w przestrzeń kosmiczną*, „Acta Iuridica Resoviensia” 2022, nr 4 (39).

²⁹ G.S. Sachdeva, *Crimes in Outer Space: Perspectives from Law and Justice*, Springer Nature Singapore, 2023, s. 142–144, 228.

³⁰ L. Viikari, *International Law...*, s. 14–17. Zob. również J. Lampkin, R. White, *Space Criminology...*, s. 152.

³¹ D. Kim (red.), *Global Issues...*, s. 221–225.

rakter jego orzeczeń mogłyby pobudzać państwa i inne podmioty działające w kosmosie do prowadzenia działalności w sposób zgodny z prawem oraz umożliwiałyby kierowanie skarg od obywateli i osób prawnych na forum międzynarodowe – taka możliwość jest ograniczona w dotychczasowym sposobie rozstrzygania sporów o działalność prowadzoną w kosmosie. Taki trybunał mógłby orzekać w sprawach o odpowiedzialność karną za szkody środowiskowe spowodowane przez państwa lub ich obywateli i osoby prawne w wyniku ich działalności w kosmosie, gdyż odpowiedzialność za zbrodnie przeciwko środowisku jest ograniczona do zbrodni przeciwko ludzkości, tj. ludobójstwa czy zbrodni wojennych, których efektem jest szkoda w środowisku naturalnym.

Doprowadziłoby to do zmian w zasadach odpowiedzialności międzynarodowej za szkody kosmiczne, umożliwiając przekazanie niektórych sporów pod jurysdykcję uniwersalnego organu sądowego, a także wyeliminowałoby problem wyboru prawa właściwego. Sąd taki mógłby rozstrzygać również spory międzynarodowe wynikające z naruszenia zasad działalności w kosmosie przez państwa, zarówno przez osoby fizyczne i prawne, jak i modele AI (jest to kwestia sporna wymagająca zmian legislacyjnych), co umożliwi dochodzenie niektórych roszczeń podmiotów prawa międzynarodowego niezależnie od możliwości ustalenia odpowiedzialnego podmiotu za wystąpienie szkody oraz od konieczności podjęcia działań dyplomatycznych przez państwa. Sąd ten mógłby rozstrzygać spory dotyczące międzynarodowej odpowiedzialności karnej jednostek i międzynarodowych osób prawnych za czyny osób nimi zarządzających.

Trafna wydaje się propozycja powołania międzynarodowego trybunału odpowiedzialnego za realizację odpowiedzialności za szkody środowiskowe³². Jurysdykcja tego trybunału miałaby być komplementarna względem MTK i zapewniać ściganie takiego rodzaju zbrodni³³.

Można też obrać wiele rozwiązań prawnych dotyczących rozstrzygania sporów o szkody środowiskowe. Rolę takiego wyspecjalizowanego trybunału mógłby odegrać w przyszłości Międzynarodowy Trybunał Prawa Kosmicznego, w zakresie, w jakim odpowiedzialność międzynarodowa będzie dotyczyć szkód kosmicznych. Powołanie wyspecjalizowanego trybunału zajmującego się wyłącznie kwestiami ochrony środowiska wpisuje się w ten-

³² Podobne propozycje zgłaszano od 1984 r. (ILA), dotyczyły one jednak ujednolicenia zasad odpowiedzialności za szkody kosmiczne. Moja propozycja uwzględnia także odpowiedzialność za takie działania, które wywierają skutki w środowisku naturalnym, jak też szkody w środowisku spowodowane przez AI. Por. J. Lampkin, R. White, *Space Criminology...*, s. 152; D. Kim (red.), *Global Issues...*; M. de Zwart, S. Henderson (red.), *Commercial...*; International Law Association (ILA) Draft Convention...; L. Viikari, *International Law...*, s. 14–17.

³³ E. Nowak, *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177), s. 63–90.

dencję do zawężania specjalizacji organów międzynarodowych, ale wzbudza obawy o dalsze funkcjonowanie i spory kompetencyjne z dotychczas istniejącymi organami sądowymi. Wobec powyższego należałoby wprowadzić jego komplementarną jurysdykcję względem MTS i MTK, a także możliwość przekazywania spraw do sądów krajowych w szczegółowo opisanych sytuacjach, utrudniających egzekwowanie odpowiedzialności międzynarodowej, na zasadach zbliżonych do Statutu Rzymskiego.

5. Podsumowanie

Szkoda kosmiczna może stanowić zbrodnię przeciwko środowisku, jeżeli wywołuje skutki w środowisku naturalnym w postaci jego zanieczyszczenia czy w postaci szkód na osobach i mieniu. Rozmiar szkód spowodowanych przez odpady kosmiczne jest dość szeroki, zważając na ilość i „rozlewanie się” materiałów i odpadów niebezpiecznych pozostających na ziemi. Niewątpliwie szkoda kosmiczna związana z naruszeniem przez państwa zasad prowadzenia działań wojennych powinna podlegać jurysdykcji międzynarodowej. Niemniej istnieje też inny charakter szkody kosmicznej, bliżej związany z działalnością podmiotów niebędących państwami.

Istnieje potrzeba wdrożenia rozwiązań prawnych umożliwiających rozstrzyganie sporów o szkody środowiskowe w przestrzeni kosmicznej. Takim rozwiązaniem może być wdrożenie krajowych przepisów prawnych pozwalających na ściganie szkód kosmicznych na drodze postępowania karnego czy stworzenie podstaw prawnych do wytoczenia powództwa cywilnego bądź złożenia skargi do organu administracji (np. organu ochrony środowiska czy regulatora rynku). Jednym z nich jest powołanie Międzynarodowego Trybunału Prawa Kosmicznego, który orzekałby o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody kosmiczne. Jednakże utworzenie tak wyspecjalizowanego organu rodzi wątpliwości co do jego relacji i podziału kompetencji z istniejącymi międzynarodowymi sądami i trybunałami. W związku z tym sugeruje się, aby jurysdykcja nowego trybunału była komplementarna wobec Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Międzynarodowego Trybunału Karnego, a w określonych przypadkach – aby istniała możliwość przekazywania spraw do sądów krajowych, na wzór rozwiązań przyjętych w Statucie Rzymskim.

Bibliografia

Literatura

Aganaba T., *If a satellite falls on your house, space law protects you – but there are no legal penalties for leaving junk in orbit*, The Conversation, 17.05.2021 r., <https://theconversation.com/if-a-satellite-falls-on-your-house-space-law-protects-you-but-there-are-no-legal-penalties-for-leaving-junk-in-orbit-160757> (dostęp: 14.09.2024 r.).

- Baiocchi D., Wesler W., *Confronting Space Debris. Strategies and Warnings from Comparable Examples Including Deepwater Horizon*, RAND, Santa Monica 2010.
- Baker M., *NASA Astronaut Anne McClain Accused by Spouse of Crime in Space*, „New York Times”, 23.08.2019 r., <https://www.nytimes.com/2019/08/23/us/astronaut-space-investigation.html> (dostęp: 24.11.2024 r.).
- Catchpole J., Garrity H., *NASA sued for space debris in potentially precedent setting case*, FootAnstey, 28.06.2024 r., <https://www.footanstey.com/our-insights/articles-news/nasa-sued-for-space-debris-in-potentially-precedent-setting-case/> (dostęp: 24.08.2025 r.).
- Cohen A.F., *Cosmos 954 and the international law of satellite accidents*, „Yale Journal of International Law” 1984, t. 10.
- Deplano R., *The Peaceful Settlement of Space Disputes*, (w:) D. Franchini, N. Tsagourias, R. Buchan (red.), *The Changing Character of International Dispute Settlement: Challenges and Prospects*, Cambridge University Press, Cambridge 2023.
- Faleti J., *Africa among Potential Debris Crash Sites from Chinese Rocket*, Space in Africa, 28.06.2022 r., <https://spaceinafrica.com/2022/07/28/africa-among-potential-debris-crash-sites-from-chinese-rocket/> (dostęp: 24.11.2024 r.).
- van Huis S.C., *Environmental crimes brought before ICJ and ICC Tribunals: A Distant Prospect?*, Binus, 5.11.2019 r., <https://business-law.binus.ac.id/2019/11/05/environmental-crimes-brought-before-icj-and-icc-tribunals-a-distant-prospect/> (dostęp: 5.10.2024 r.).
- Kim D. (red.), *Global Issues Surrounding Outer Space Law and Policy*, IGI Global, Hershey 2021.
- Kosarzycki R., *Astrokryminalistyka? Naukowcy już sprawdzają, jak badać dowody zbrodni w przestrzeni kosmicznej*, Focus.pl, 25.03.2024 r., <https://www.focus.pl/artykul/astrokryminalistyka-krew-w-kosmosie> (dostęp: 21.08.2024 r.).
- Lampkin J., White R., *Space Criminology: Analysing Human Relationships with Outer Space*, Palgrave Macmillan, 2023.
- Nowak E., *Ekobójstwo. Ku nowej kategorii międzynarodowego prawa karnego*, „Przegląd Sejmowy” 2023, nr 4 (177).
- Padavic-Callaghan K., *Quantum sensors could detect space debris from its gravitational pull*, „New Scientist”, 30.05.2023 r., <https://www.newscientist.com/article/2375705-quantum-sensors-could-detect-space-debris-from-its-gravitational-pull/> (dostęp: 13.06.2023 r.).
- Pelton J.N., *New Solutions for the Space Debris Problem*, Springer International Publishing, 2015.
- Sachdeva G.S., *Crimes in Outer Space: Perspectives from Law and Justice*, Springer Nature Singapore, 2023.
- Sainato M., *US family sues Nasa for \$80,000 in damages after space debris hits home*, „The Guardian”, 22.06.2024 r., <https://www.theguardian.com/us-news/article/2024/jun/22/florida-family-sues-nasa-space-debris> (dostęp: 24.11.2024 r.).
- Stech B., *Katastrofa radzieckiego satelity Kosmos 954. Radioaktywne szczątki skazyły ogromny obszar*, Spider’sWeb, 25.02.2024 r., <https://spidersweb.pl/2024/02/katastrofa-radzieckiego-satelity-radioaktywne-szczatki.htm> (dostęp: 10.03.2025 r.).
- Szewczyk P., *Zasady odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez obiekt kosmiczny wyniesiony przez Rzeczpospolitą Polską w przestrzeń kosmiczną*, „Acta Iuridica Resoviensia” 2022, nr 4 (39).
- UNOOSA, *Compendium of space debris mitigation standards adopted by States and international organizations*, 23.03.2023 r., https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2023/aac_105c_22023crp/aac_105c_22023crp_39_0_html/AC105_C2_2023_CRP39E.pdf (dostęp: 24.11.2024 r.).
- US issues first-ever fine for space junk after TV company leaves satellite in the wrong place*, Euronews Green, 3.10.2023 r., <https://www.euronews.com/green/2023/10/03/us-issues-first-ever-fine-for-space-junk-after-tv-company-leaves-satellite-in-the-wrong-place> (dostęp: 24.11.2024 r.).

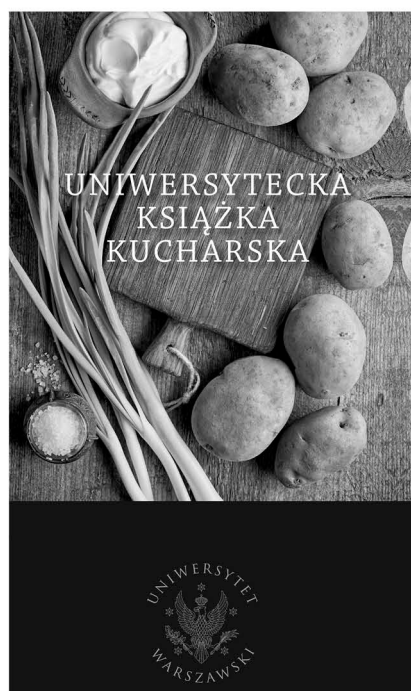
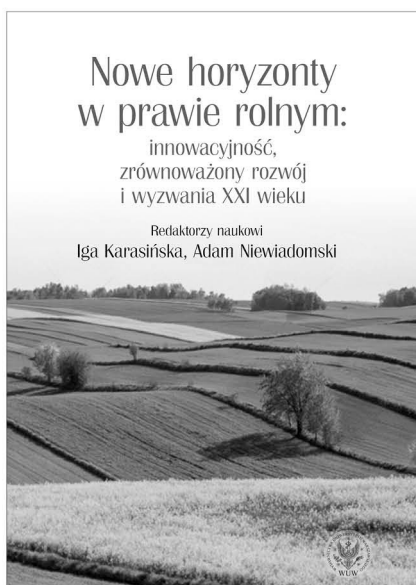
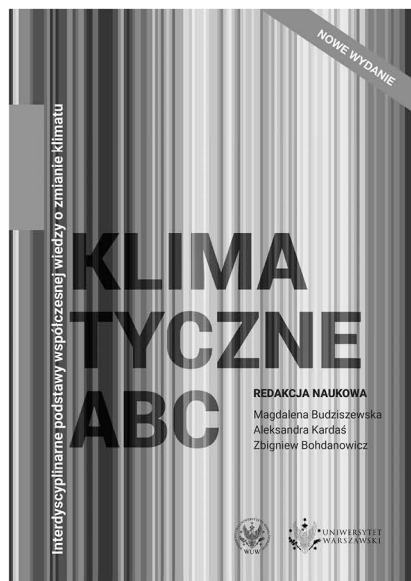
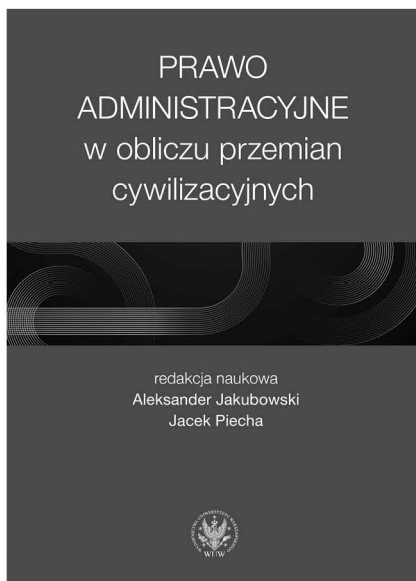
- Viikari L., *International Law Association's Draft Convention on the Settlement of Disputes related to Space Activities*, „Arbitration.ru Magazine”, March–April, 2021, https://journal.arbitration.ru/upload/iblock/d12/Arbitration_ru_N2_26_March_April2021.pdf (dostęp: 5.10.2024 r.).
- Zawada K., *Zderzenie satelitów*, Urania. Postępy Astronomii, 23.02.2009 r., <https://www.urania.edu.pl/wiadomosci/zderzenie-satelitow> (dostęp: 10.03.2025 r.).
- Zdefiniowano termin „ekobójstwo”. Czy zbrodnie przeciwko środowisku zostaną zrównane ze zbrodniami wojennymi?*, Teraz Środowisko, 22.09.2025 r., <https://www.teraz-srodowisko.pl/aktualnosci/definicja-termin-ekobojstwo-10508.html> (dostęp: 14.09.2024 r.).
- de Zwart M., Henderson S. (red.), *Commercial and Military Uses of Outer Space*, Springer Nature Singapore, 2021.

Akty prawne

- Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, sporządzony w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 27 stycznia 1967 r. (Dz.U. z 1968 r. Nr 14, poz. 82).
- Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne sporządzona w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 29 marca 1972 r. (Dz.U. z 1973 r. Nr 27, poz. 154).
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).

Źródła internetowe

- Układ normujący działalność Państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich sporządzony w Nowym Jorku dnia 5 grudnia 1979 r., United Nations, Treaty Series, t. 1363, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXIV-2&chapter=24&clang=_en (dostęp: 10.03.2025 r.).
- Protokół o kompensacji szkód pomiędzy Stanami Zjednoczonymi Ameryki a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich z dnia 2 kwietnia 1981 r. [Protocol between the Government of Canada and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics Done on April 2, 1981 with Statement of the Canadian Claim], https://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_3/3-2-2-1_e.html#:~:text=The%20Government%20of%20the%20Union%20of%20Soviet%20Socialist%20Republics%20shall,Cosmos%20954%20in%20January%201978 (dostęp: 24.11.2024 r.).
- International Law Association (ILA) Draft Convention on the Settlement of Space Law Disputes, projekt z 30 maja 1998 r., https://ops-alaska.com/IOSL/V7P3/1984_DisputeSettlementConvention_EN.pdf (dostęp: 25.08.2025 r.).
- Decyzja Federal Communications Commission (FCC), Washington, D.C., z 2 października 2023 r. w sprawie DISH Operating LLC, EB SED-22-00034635, <https://docs.fcc.gov/public/attachments/DA-23-888A1.pdf> (dostęp: 24.11.2024 r.).
- Międzynarodowy Trybunał Karny, *Office of Prosecutor launches public consultation on a new policy initiative to advance accountability for environmental crimes under the Rome Statute*, 16.02.2024 r., <https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0> (dostęp: 14.09.2024 r.).

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Smyczkowa 5/7, 02-678 Warszawa
tel. 22 55 31 333, www.wuw.pl